

Studia Wschodnioeuropejskie

**Bezpieczeństwo, demokracja i gospodarka
państw Europy Środkowo-Wschodniej**

**Państwa Azji Centralnej w procesie
kształtowania się nowego ładu
międzynarodowego**

**Wpływ pandemii COVID 19 i pełnoskalowej
wojny Rosji z Ukrainą na jej społeczeństwo**

Nr 17/2022

Studia
Wschodnioeuropejskie

Nr

17/2022

**Bezpieczeństwo, demokracja i gospodarka
państw Europy Środkowo-Wschodniej**

**Państwa Azji Centralnej w procesie
kształtowania się nowego ładu
międzynarodowego**

**Wpływ pandemii COVID 19 i pełnoskalowej
wojny Rosji z Ukrainą na jej społeczeństwo**

Warszawa 2022

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA:

Przewodniczący: prof. dr hab. Józef Tymanowski

Członkowie: prof. UPH dr hab. Włodzimierz Fehler (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach);
prof. dr hab. Igor Gretskey (Uniwersytet Państwowy w Petersburgu); prof. dr hab. Bogusław Jagusiak (Wojskowa
Akademia Techniczna); prof. KUL dr hab. Kinga Machowicz (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II);
prof. dr hab. Victor Shadurski (Białoruski Uniwersytet Państwowy); prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki
(Uniwersytet Warszawski); prof. dr Valeriy Bortnikov (Doniecki Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki);
prof. dr Yagub Mahmudov (Narodowa Akademia Nauk Azerbejdżanu); dr hab. Piotr Wawrzyk (Uniwersytet
Warszawski); dr Agnieszka Bryc (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu);
dr Andrey Rusakovich (Białoruski Uniwersytet Państwowy)

REDAKTOR NACZELNY

dr Paweł Stawarz

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO

dr Aleksandra Daniluk

SEKRETARZ NAUKOWY

Mgr Saltanat Kuzembayeva

CZŁONKOWIE REDAKCJI

dr Aleksandra Kulaga

dr Vadym Zheltovskyy

REDAKCJA TEMATYCZNA

Przemiany systemowe i problemy bezpieczeństwa państw Europy Środkowowschodniej
prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki, prof. dr hab. Stanisław Bieleń, prof. dr hab. Bogusław Jagusiak,
dr hab. Włodzimierz Fehler, prof. UPH

Polityka, gospodarka i współpraca zagraniczna państw Europy Środkowowschodniej
dr hab. Irina Pavlenko, dr Aleksandra Kulaga

Spółczesność i kultura państw Europy Środkowowschodniej
dr hab. Magdalena Karolak-Michalska, dr hab. Wojciech Lewandowski, dr Patrycja Spytek

REDAKCJA JĘZYKOWA

Prof. dr hab. Małgorzata Marcjanik (język polski), dr Oksana Gorobec (język rosyjski),
dr hab. Wojciech Lewandowski (język angielski)

**CZASOPISMO ZNAJDUJE SIĘ NA LIŚCIE MNiSW - 70 PKT.
INDEX COPERNICUS - ICV 2020: 65.29**

COPYRIGHT BY:

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021
ISSN 2450-0267

ADRES WYDAWCY

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 3
00-927 Warszawa
e-mail: swe@uw.edu.pl
<http://www.swe.uw.edu.pl>

Wersję pierwotną czasopisma Studia Wschodnioeuropejskie stanowi wersja elektroniczna.

Spis treści

Lech Kościelicki

Bezpieczeństwo i stabilność gospodarcza państw Europy Wschodniej w dobie globalizacji ... 6

Sylwia Gorlicka

Relacje rosyjsko-izraelskie a kwestia czeczeńska..... 24

Andrius Vaišnys

Metody KGB litewskiej SRR w Polsce: więzy pokrewieństwa I zainteresowania naukowe jako pomoc w gromadzeniu informacji na temat stosunku do „Solidarności” 44

Beka Chedia

Impact of the Pandemic on Damaging the Democratic Process in a Hybrid Regime in Georgia 59

Bogusław Jagusiak

Wpływ zmieniającej się sytuacji geopolitycznej w 2022 r. na pozycję międzynarodową Kazachstanu 76

Krystyna Gomółka

Trade of the European Union with the Post-Soviet Republics of Central Asia in the Second Decade of the 21st Century 82

Sylwia Zawadzka

The role and significance of Germany in shaping EU relations with the Central Asia 99

Małgorzata Skura

Scenariusze dla stosunków wojskowych Turcja – Kazachstan w obliczu wojny w Ukrainie 115

Iryna Pavlenko

Time of changing the main priorities of cooperation: Kazakhstan – China, Azerbaijan – Turkey 132

Radosław Kiejstut Kardaś

Wpływ pandemii wirusa SARS-CoV-2 na sytuację wewnętrzną w Tadżykistanie..... 146

Przemysław Dalek

Aktywność polskich przedsiębiorstw w Kazachstanie..... 179

Krystian Pachucki-Włosek

Ewolucja strategii zarządzania państwem w Republice Kazachstanu po styczniowych protestach	201
--	-----

Waldemar Gołuchowski

Siły zbrojne jako instrument polityki bezpieczeństwa Kazachstanu	218
--	-----

Anna Chabasińska, Tomasz Marcinkowski, Juliusz Sikorski

Społeczno-demograficzna charakterystyka uchodźców wojennych z Ukrainy przybyłych do województwa lubuskiego	245
--	-----

Juliusz Sikorski, Anna Chabasińska, Tomasz Marcinkowski

Obawy i lęki uchodźców wojennych z Ukrainy przybyłych na teren województwa lubuskiego w pierwszych miesiącach konfliktu	266
---	-----

Tomasz Marcinkowski, Juliusz Sikorski, Anna Chabasińska

Poczucie bezpieczeństwa, stan zdrowotny oraz dostęp do informacji w opinii uchodźców wojennych z Ukrainy	294
--	-----

Bezpieczeństwo i stabilność gospodarcza państw Europy Wschodniej w dobie globalizacji

W dobie współczesnej procesy globalizacyjne postrzegane są jako determinanta bezpieczeństwa międzynarodowego. Można zaryzykować stwierdzenie, że to właśnie globalizacja stała się stymulatorem rozwoju państw Europy Wschodniej i impulsem do jak najszerzej integracji i współpracy na różnych płaszczyznach z państwami nie tylko dawnego bloku postsowieckiego, ale Europy i całego świata. W artykule rozważono i podjęto próbę zdiagnozowania ważnego i aktualnego interdyscyplinarnego problemu wpływu globalizacji na bezpieczeństwo i stabilność gospodarczą państwa funkcjonującego w ogólnoswiatowym otoczeniu zewnętrznym. W publikacji wykorzystano aktualne opinie i spostrzeżenia teoretyków i praktyków specjalizujących się w globalnym i regionalnym bezpieczeństwie gospodarczym, w kontekście możliwości i aspiracji państw Europy Wschodniej.

Identyfikacja globalizacji w teorii problemu

Globalizacja jako zjawisko rozumiana jest niejednoznacznie i wciąż wywołuje wiele kontrowersji. Zarówno teoretycy, jak i praktycy, politycy, ekonomiści, socjologowie czy też przedstawiciele innych grup i zawodów zajmują często odmienne stanowiska w jej postrzeganiu i ocenie. Jeżeli jedni postrzegają globalizację jako szansę na bezprecedensowy rozkwit, to inni obawiają się, że profity z niej płynące zbiorą jedynie najbogatsi, a sytuacja najuboższych ponownie ulegnie pogorszeniu. Zaczniemy analizę problemu od krótkiego zaprezentowania rysu historycznego globalizacji. Wiele sporów wywołuje kwestia dotycząca początków omawianego zjawiska. W źródłach bibliotecznych możemy doszukać się, że początki globalizacji sięgają około 1500 roku (okres poprzedzający określony został mianem pre-globalizacji). Jako dowód na poparcie powyższej tezy podaje się argument, że właśnie w tamtym czasie nastąpiły zasadnicze zmiany w życiu społeczeństw późnego średniowiecza, a następnie merkantylizmu i fizjokratyzmu, aż po rozkwit klasycznej ekonomii angielskiej i fizjokratyzmu - m.in. odkrycia geograficzne, rozpowszechnienie druku, postępująca

kolonizacja. Zwolennicy tego stanowiska wyróżniają w procesie globalizacji kilka okresów, a mianowicie:

- początki (1500-1750) – rozwój politycznych oraz religijnych ekumen w Europie i Azji;
- okres II (1750-1880) – rozwój wolnego handlu oraz europejskich imperiów kolonialnych;
- okres III (1880-1945) – dynamiczny rozwój kapitalizmu przyczynia się do występowania ograniczeń kapitału; ludność – chcąc osiągnąć maksymalny poziom produkcji przy praktycznie minimalnych kosztach – podejmuje inwestycje w różnych częściach świata;
- okres IV (od zakończenia II wojny światowej do lat 70. XX wieku) – pojawienie się korzystnych przesłanek dla rozwoju globalizacji; wielość procesów politycznych, ekonomicznych (rozpad dwubiegunowego porządku świata dyktowanego przez dwa wielkie mocarstwa: Stany Zjednoczone i ZSRR, powstanie takich instytucji, jak Bank Światowy czy też Międzynarodowy Fundusz Walutowy) oraz społeczno-kulturowych (globalizacja produkcji);
- okres V (ostatni) – rozwój globalizacji po rozpadzie ZSRR, bloku radzieckiego; powstanie i rozwój mediów elektronicznych, jak również międzynarodowego handlu i finansów¹.

Termin „globalizacja” po raz pierwszy wystąpił w słowniku Webstera z 1961 roku. Ze względu na wielowymiarowość, wielowarstwowość i dynamiczność ewolucji zjawiska nie możemy doszukać się wciąż jednej, ogólnie obowiązującej definicji terminu. Podobnie trudne jest wskazanie zasad, według których globalizacja ewaluuje, jak również dokonanie prognoz kierunków jej rozwoju w następnych okresach. Literatura przedmiotu dostarcza wielu definicji tłumaczących sens i istotę globalizacji. Jako najprostszą z nich wskazuje się stwierdzenie, że globalizacja to słowo-klucz próbujące opisać wszelkie zmiany zachodzące we współczesnym świecie. W szerszym znaczeniu eksponuje się, że jest to proces obejmujący praktycznie wszystkie dziedziny życia ekonomicznego, kulturalnego, społecznego, jak i wszelkie konsekwencje, przyczyniające się do uniwersalizacji tych dziedzin w skali globalnej².

Naukowcy Uniwersytetu Jagiellońskiego w Encyklopedii zarządzania definiują globalizację jako „proces występujący w gospodarce światowej charakteryzujący się przede

¹ Nobis, A. (2022, 12 maja). *Krótką historią globalizacji*. Pobrane z <http://www.khg.uni.wroc.pl/files/nobisr.pdf.html>

² Kowalik, T. (2002). *Nowe tendencje w świecie*. Warszawa: Fundacja Innowacja.

wszystkim nasileniem się mobilizacji i przepływu dóbr, kapitałów i siły roboczej w skali ogólnoswiatowej, rozwój transportu, komunikacji, telekomunikacji oraz szybki przepływ informacji w mediach. Tej ewolucji gospodarczej towarzyszą przeobrażenia w sferze społecznej, kulturowej, ustrojowej, politycznej prowadzące do konfrontacji i zbliżenia w tym zakresie między państwami, narodami, ludźmi całego świata”³.

Powołać się także należy na formułę autorstwa Josepha E. Stiglitz, laureata Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii i głównego ekonomisty Banku Światowego. Jego zdaniem globalizacja to ścisła integracja państw oraz ludzi na świecie, której powodem jest redukcja kosztów transportu i telekomunikacji, jak również zniesienie sztucznych barier w przepływach dóbr, usług, kapitału, wiedzy i ludzi z kraju do kraju⁴. Profesor Zygmunt Bauman – polski socjolog, filozof, eseista, jeden z twórców koncepcji postmodernizmu zwraca uwagę, że globalizacja to zjawisko nieuniknione, a jego skutki mają charakter nieodwracalny⁵. Zatem możemy skonkludować, że globalizacja to nic innego, jak „nowa epoka” w dziejach świata, niezwykle pomocna w kształtowaniu się współczesnych stosunków międzynarodowych.

Niejednoznaczność pojęcia globalizacji powoduje często niedomówienia, a nawet błędy natury logicznej. Nierzadko termin ten stosuje się zamiennie z integracją gospodarczą lub internacjonalizacją. Jednakże należy jasno zaakcentować, że zakresy tych pojęć nie są tożsame. Internacjonalizacja jest ideologią wyrażającą dążenie do równouprawnienia i współpracy wszystkich narodów i jest procesem o charakterze ilościowym, dotyczącym wzrostu handlu i przepływu zagranicznego kapitału. Wiąże się również z rozwojem stosunków międzynarodowych między niezależnymi gospodarkami oraz przedsiębiorstwami państwowymi. Możemy zatem powiedzieć, że internacjonalizacja jest częścią globalizacji. Terminu integracja również nie należy stosować jako synonimu globalizacji, gdyż jest ona jedynie skutkiem wspomnianego zjawiska.

Powyższy wywód pozwala stwierdzić, że globalizacja jest pojęciem niejednorodnym, a składające się na nią zjawiska są powiązane ze sobą i występujące równocześnie związane z nimi procesy przyczyniają się do wzrostu współzależności gospodarek narodowych.

Można w tym miejscu pokusić się o sformułowanie cech wyróżniających globalizację. Wśród nich wymienia się m.in.:

- brak barier dla przepływu towarów, usług, kapitału, ludzi oraz informacji;

³ Wawak, T. (red.). (2000), *Zmieniające się przedsiębiorstwa w zmieniającej politycznie Europie*, t. 3. Kraków: Wydawnictwo Informacji Ekonomicznej.

⁴ Stiglitz, J.E. (2006). *Globalizacja*. Warszawa: Powszechne Wydawnictwo Naukowe.

⁵ Bauman, Z. (2000) *Globalizacja: i co z tego dla ludzi wynika*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

-
- wykreowanie się globalnego rynku finansowego;
 - powstanie ekonomii bazującej na wiedzy;
 - gwałtowny wzrost przyływu zagranicznych inwestycji;
 - wykształcenie się czwartego sektora;
 - zinstytucjonalizowanie handlu międzynarodowego;
 - rozpowszechnienie się nowych środków komunikacji (telefony komórkowe, Internet);
 - powstanie nowych podmiotów o charakterze globalnym (takich jak np. Światowa Organizacja Handlu, Bank Światowy, międzynarodowe organizacje pozarządowe)⁶.

Jednocześnie należy pamiętać, że globalizacja to zjawisko dynamiczne, napędzane przez wiele czynników, takich jak rozwój wielonarodowych korporacji, rosnący handel międzynarodowy czy też internacjonalizacja finansów⁷. Fakt ich występowania staje się podstawą stwierdzenia, iż globalizacja jest procesem, a nie stanem, dlatego też jej przebieg i stopień może ulegać zmianie w różnych dziedzinach.

Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa elementem bezpieczeństwa globalnego

Podobnie jak „globalizacja” pojęcie „bezpieczeństwo ekonomiczne” nie posiada jednoznacznej i powszechnie stosowanej definicji w literaturze przedmiotu. Przestudiujemy obecnie, jak poszczególni autorzy odnoszą się do współzależności między bezpieczeństwem ekonomicznym a globalizacją. Różnice interpretacyjne pojawiać się będą przede wszystkim w aspekcie zakresu i wagi postrzeganych zagrożeń. Pomimo że wielu autorów tworzy własną definicję bezpieczeństwa, każda z nich zmierza do wspólnego wniosku – bezpieczeństwo ekonomiczne to element bezpieczeństwa międzynarodowego, które wyrażane jest jako układ stosunków i zależności w sferze politycznej, militarnej i ekonomicznej (sama gospodarka i jej stan bezpośrednio wpływają na wymienione sfery)⁸.

Dla lepszego zrozumienia podanej definicji należy dodać, że bezpieczeństwo międzynarodowe rozpatrywane jest w aspekcie negatywnym (tzw. wąskim) oraz pozytywnym (tzw. szerokim). Pierwsze ujęcie dotyczy braku zagrożenia dla konkretnego państwa tak z zewnątrz, jak i od wewnątrz, to ujęcie drugie - pozytywne - wiąże się z kreowaniem własnej pozycji na arenie międzynarodowej. Pozycja ta zwykle odnosi się do współpracy, dzięki której

⁶ Piasecki, R (2000) *Nowe paradygmaty rozwoju w kontekście globalizacji*, „Sprawy Międzynarodowe”

⁷ *Czynniki globalizacji*.(2022, 15 maja). Pobrane z <http://pl.shvoong.com/social-sciences/1593692-globalizacja/>

⁸ Perczyński, M. (1990) *Globalne uwarunkowania bezpieczeństwa ekonomicznego*, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.

dane państwo będzie mogło rozwijać się i kreować swoją politykę zgodnie z własnymi założeniami, omijając w ten sposób zagrożenia bądź skutecznie je odpierając⁹.

„Każde państwo świata, bez względu na wielkość czy znaczenie na arenie międzynarodowej, uznaje szeroko rozumiane zagadnienia bezpieczeństwa jako priorytet realizowanej polityki. Jedną z podstawowych funkcji państwa jest bowiem dążenie, by (zarówno na arenie międzynarodowej, jak i wewnętrznej) zapewnić swym obywatelom i podmiotom działającym na jego terytorium jak najszerzej rozumiane bezpieczeństwo”¹⁰. Skupiając się na tematyce globalizacji, należy rozważyć nie tylko korzyści z niej płynące, ale także zagrożenia, jakie występują dla uczestników sceny międzynarodowej.

Przestrzeganie bezpieczeństwa ekonomicznego jest jednym z najważniejszych celów zarówno w polityce wewnętrznej, jak i zagranicznej prawie wszystkich państw. Bezpieczeństwo ekonomiczne stało się asumptem do rywalizacji pomiędzy państwami, która ogniskuje, rośnie w siłę i tworzy napięcia na skalę międzynarodową. Zmierza zatem do zapewnienia stabilnego funkcjonowania gospodarki, jak również utrzymania komparatywnej równowagi z gospodarkami innych krajów. W ten sposób staje się podstawą do gwarancji, oszczędności. Głównym kryterium jednak będą cele, jakie kraj będzie sobie stawiał w prowadzeniu tej polityki.

Ważnym elementem kreowania polityki bezpieczeństwa ekonomicznego będzie kształtowanie wzajemnej relacji z innymi członkami na arenie międzynarodowej, przede wszystkim chodzi tu o kontakty handlowe z innymi państwami, jak i aktorami sceny międzynarodowej. Intensyfikacja powiązań gospodarczych z przedstawicielami podmiotów zagranicznych stwarza nowe możliwości, rozbudowuje dotychczasowe, wzrost gospodarczy nasila się za pomocą dostępu do nowych rynków i kapitałów. Pamiętać jednak należy także o czyhającym niebezpieczeństwie w postaci nieznanych czynników zewnętrznych, mających bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo ekonomiczne. Takimi czynnikami zewnętrznymi może być ryzyko braku całkowitej kontroli przy silnie rozbudowanej sieci powiązań gospodarczych, brak kontroli przepływu zasobów oraz niedokładnie przeprowadzana analiza w zakresie potencjalnych zagrożeń, czy mogących wystąpić ataków na społeczność. Nawet uzależnienie się od swojego partnera handlowego (w przypadku zakupu towarów lub surowców)

⁹ *Ibidem*, s. 95.

¹⁰ Plecka M., Rychły-Lipińska A. (2013). *Istota bezpieczeństwa ekonomicznego państwa - rozważania teoretyczne*. W: A. Urbanek (red.). *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*. Słupsk: Wydawnictwo Społeczno-Prawne.

postrzegane jest jako ryzyko. Nieprzewidziane działania w tej kwestii w znacznym stopniu mogą zagrozić bezpieczeństwu.

Liczni teoretycy problemu dowodzą, że bezpieczeństwo ekonomiczne nie będzie tylko i wyłącznie stanem, który ma za zadanie wyrażać stopień podatności gospodarki na prowadzoną przez dany kraj politykę z podmiotem zagranicznym. Zwolennicy tej teorii uważają, że także w obrębie własnego terytorium, na skutek podejmowanych tam działań, można doświadczyć agresji. Może to powodować, że często źle podjęte decyzje dotyczące np. lokalizacji kapitału mogą stanowić realne ryzyko i doprowadzić do osłabienia gospodarki czy też jej destabilizacji¹¹.

Warto w związku z tym pamiętać, że rynek międzynarodowy będzie rynkiem konkurencyjnym, rządzącym się przeważnie zasadami krajów rozwiniętych, tych nastawionych na współzawodnictwo. Niemożliwe jest tutaj ustanowienie jakichkolwiek praw i sytuacji, w których występowałaby konkurencja doskonała, obejmująca równy status i pozycję każdego z uczestników, ponieważ dysproporcja ekonomiczna czy też zróżnicowany potencjał kapitałowy i produkcyjny między różnymi kontrahentami będzie istniał zawsze¹².

Zasadne w tym miejscu wydaje się pytanie: Jak zatem zadbać o bezpieczeństwo ekonomiczne w obliczu globalizacji, a tym samym nie podejmować ryzyka w gospodarce? Możliwość łatwego wchodzenia na rynek oraz szybkiego wycofania się z niego może być – jednak bez gwarancji – w pewnej mierze skutecznym sposobem. Przede wszystkim jednak państwo powinno się skupić na ochronie gospodarki krajowej i zapobieganiu monokulturyzacji eksportu, nie dopuszczać do uzależnienia się od wyłącznie jednego źródła importu dóbr konsumpcyjnych czy technologii bądź surowców, które *de facto* są podstawą efektywnego funkcjonowania gospodarki¹³.

Procesy integracyjne w gospodarce efektem globalizacji

Proces globalizacji daje wyraźny impuls do zachodzących równolegle z nim procesów integracyjnych występujących z różnorakim natężeniem na wielu obszarach życia społecznego i gospodarczego. Procesy te wywierają znaczący wpływ na funkcjonowanie i perspektywy rozwoju praktycznie każdej dziedziny życia. Należy zwrócić uwagę na prawidłowość, że to kraje najbogatsze mają największy udział w globalizacji gospodarki światowej. Spośród

¹¹Perczyński M. *Globalne uwarunkowania bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 98.

¹²Księżopolski K. M. (2004). *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, Warszawa: Wydawnictwo Elipsa.

¹³ Guz T., Kłosiński K.A., Marzec P. (red.). (2006). *Bezpieczeństwo ekonomiczne państw*. Lublin: Polihymnia, Lublin 2006

najistotniejszych problemów wpływających na upadek cywilizacji, a co za tym idzie procesów integracji, wymienia się wojny nuklearne, handel bronią jądrową, zmiany klimatyczne, głód, pogarszanie się sytuacji gospodarczej i społecznej krajów najbiedniejszych, terroryzm międzynarodowy¹⁴. Niemniej to globalizacja obecnie wciąż postrzegana jest jako atrakcyjna, mająca perspektywy idea, stwarzająca szanse, dzięki którym rozwiązuje się problemy trudne, wręcz niemożliwe do usunięcia bez współpracy międzynarodowej¹⁵. Za pomocą nowoczesnych mediów dochodzi do kompresji relacji czasoprzestrzennych. „Wzrastająca dostępność globalnej przestrzeni i współlistnienie w czasie zjawisk ukazywanych przez media sprawia, że idee dotyczące przestrzeni i czasu ulegają zniekształceniu i pomieszaniu. (...) Ważną rolę w utrwalaniu podobnego przekonania odgrywa Internet; w cybernetycznej sieci przestrzeń geograficzna i sfery czasowe ulegają całkowitej neutralizacji na rzecz zawartości informatycznej przekazu, dostępnego w tym samym momencie na całym świecie”¹⁶.

Współcześni ekonomiści i socjologowie stoją na stanowisku, że „analizę wpływu, jaki wywiera globalizacja na gospodarkę światową i rozwój współczesnej cywilizacji, należy rozpocząć od krajów najbogatszych, które nadawały ton światu zachodniemu”¹⁷. Pogląd ten wyraźnie aktualny jest wśród naukowców reprezentujących kraje Europy Wschodniej. W tym kontekście wydaje się, iż w dalszym ciągu postępujący wzrost różnic dochodowych (ich rozpiętości) pomiędzy krajami bogatymi i biednymi będzie podstawowym efektem globalizacji. Przeprowadzone badania, mające na celu wskazanie różnic dochodowych, wykazały, że wskaźnik *per capita* względem krajów bogatych do biednych przekraczają relację 3:1, a różnice te wciąż wzrastają. Ciągła stagnacja, a także cofanie się krajów biedniejszych skutkują fizycznym głodem, czemu towarzyszy obojętność państw zamożniejszych. Uchwalony przez ONZ na przełomie lat 50. i 60. XX wieku postulat przeznaczania 1% PKB na pomoc Trzeciemu Światu był respektowany najdłużej przez kraje nordyckie. Przełom wieków XX i XXI zaowocował otwarciem gospodarek wielu państw, co również postrzegane jest jako niebagatelny efekt wpływu globalizacji na procesy integracyjne. Zauważono, że w procesie tym widoczne są dwa główne trendy: rozszerzenie i zróżnicowanie rynku globalnego oraz szybki, dynamiczny wzrost konkurencyjności na rynku światowym¹⁸. W przypadku gdy nastąpi mała zmiana kosztów produkcji w danej części świata, może ona bardzo poważnie odbić

¹⁴Stonehouse G., Hamill J., Cambell D., Purdie T.(2001). *Globalizacja. Strategie i zarządzanie*. Warszawa: Felberg SJA.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Maśloch P. (2005). *Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne*. Kraków: Wydawnictwo MiWa.,

¹⁷ *Ibidem*, s. 22.

¹⁸ Maśloch P. (2005). *Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania...*, op. cit., s. 22–23.

się na konkurencyjności gospodarki znajdującego się tam państwa¹⁹. Coraz większa mobilność przedsiębiorców i inwestorów jest ich wielką siłą, która doprowadza do poważnych podziałów społecznych. Uważa się przeto, że globalizacja wcale nie będzie się przyczyniać do poprawy warunków życia ludzi na świecie. „W uproszczeniu globalizacja postrzegana jest jako tempo zachodzących przemian sprawiające, że tylko podmioty szybko reagujące na zmiany i umiejętnie przystosowujące się do wymogów rynku mogą skutecznie konkurować”²⁰. Nie sposób nie dostrzegać wpływu globalizacji na współczesną cywilizację, a co za tym idzie, na jej proces integracji za pomocą poszczególnych koncepcji i ich głównych elementów. Dokumentuje to wymownie wymienienie kilku najważniejszych z nich: globalizacja finansów i własności kapitału (deregulacja rynków finansowych, międzynarodowa mobilność kapitału, wzrost fuzji i akwizycji), globalizacja rynków i strategii (integracja działalności gospodarczej na skalę światową, ustanowienie zintegrowanych działań poza swoimi granicami, globalne poszukiwanie komponentów, alianse strategiczne), globalizacja technologii i powiązanych z nią badań oraz wiedzy (technologia jest podstawowym „enzymem”: rozwój technologii informacji i telekomunikacji umożliwia rozwój globalnych sieci w ramach tej samej firmy i pomiędzy różnymi firmami), globalizacja stylów życia, modeli konsumpcji, globalizacja kultury (transfer i transplantacja dominujących stylów życia, zrównanie modeli konsumpcji, rola mediów), globalizacja rządzenia i regulacji prawnych (zmniejszona rola rządów narodowych i parlamentów, próby stworzenia nowej generacji przepisów i instytucji globalnych rządów, czy też globalizacja jako polityczne ujednolicenie świata. (prowadzone przez państwa analizy integracji społeczeństw świata w globalny, polityczny i ekonomiczny system, któremu będzie przewodzić wiodąca siła) oraz globalizacja postrzegania i świadomości (społeczno-kulturowe procesy skoncentrowane na „jednej kuli ziemskiej”, ruch „globalistyczny”, obywatele świata)²¹. Proces globalizacji będzie innymi słowy zjawiskiem mającym duży wpływ na życie społeczne, gospodarcze i polityczne w każdym zakątku świata. Będzie on tzw. „siłą napędową” rozwoju procesów integracyjnych i cywilizacyjnych na świecie. Ponieważ jednak globalizacja nadal jest procesem dyskusyjnym, niejednoznacznym, więc w dalszym ciągu jej koncepcje, cechy czy uwarunkowania są jedynie propozycją, za

¹⁹ Kornacka D. (1999). *Przedsiębiorstwo na rynku globalnym*. W: S. Marek (red.), *Elementy nauki o przedsiębiorstwie*, Szczecin: Wydawnictwo Fundacji na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego

²⁰ Rosińska-Bukowska M. (2009). *Rola korporacji transnarodowych w procesach globalizacji. Kreowanie globalnej przestrzeni biznesowej*, Warszawa: Dom Wydawniczy Duet.

²¹ Ruigrok W., Tulder Van R. (1996). *The Ideology of Interdependence: The Link Between Restructuring, Internationalisation and International Trade*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytet Amsterdamski, Amsterdam 1993; Grupa Lizbońska, *Granice konkurencyjności*.

pomocą której można usystematyzować to zjawisko. Dzięki sprzyjającej unifikacji rynków, jak również systemów produkcji, handlu czy przepływu kapitału, globalizacja prowadzić będzie do polaryzacji ludności zamieszkującej dane państwa i regiony. Procesy globalizacji rozwijają się niezmiernie szybko, dynamicznie, co oznacza, że w dalszym ciągu będą one wyznaczać kierunki rozwoju krajów, determinować procesy integracyjne współczesnej cywilizacji nie tylko w Polsce, Europie, ale na całym świecie.

Wpływ korporacji międzynarodowych na kondycję gospodarek światowych, regionalnych i krajowych

Permanentne zmiany zachodzące w gospodarkach światowych, regionalnych i krajowych mają duży wpływ na organizację i strategię działania podmiotów uczestniczących. Do grupy graczy rynkowych, którzy zyskują na znaczeniu na arenie międzynarodowej, zaliczane są wielkie korporacje. Ich rola we współczesnej gospodarce nie jest skutkiem przeobrażeń dokonujących się na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci, lecz stanowi konsekwencję złożonych, długotrwałych procesów, zachodzących nieustannie na przestrzeni lat. Cechą szczególną systemu społeczno-ekonomicznego jest zatem niepewność, która towarzyszy społeczeństwom na wszystkich baz wyjątku kontynentach.

W ostatnich dziesięcioleciach ubiegłego wieku zaobserwowano wzrost aktywności przedsiębiorstw, szczególnie tych, których działalność prowadzona jest na arenie międzynarodowej. Przedsiębiorstwa te nazwano w 1972 roku korporacjami wielonarodowymi. Za korporacje międzynarodowe (transnarodowe – KTN) należy w takim razie uznać takie firmy, które prowadzą swoją działalność i sprawują nad nią kontrolę w więcej niż jednym kraju²². Do determinant ich funkcjonowania i rozwoju zaliczyć należy przede wszystkim: „suwerenność polegającą na tym, iż podejmują decyzje strategiczne w pewnym stopniu niezależne od interesów państw, na terenie których realizują inwestycje. Umożliwia im to ogromny kapitał, którym dysponują, oraz zasoby najnowszej myśli techniczno-organizacyjnej. Suwerenność nie chroni ich jednakże przed ryzykiem inwestycyjnym (większym bądź mniejszym) w zależności od warunków gospodarczo-politycznych, w jakich działają. Kolejne charakterystyczne cechy korporacji międzynarodowych to: rozproszenie geograficzne i produkcyjno-handlowe, elastyczność organizacyjna w zakresie procesów produkcyjno-handlowych o charakterze ponadnarodowym, specjalizacja w zakresie produkcji dóbr lub podzespołów pod kątem popytu w kraju zlokalizowania inwestycji lub rynku światowego,

²² Sala S.(2005). Rozwój korporacji transnarodowych w gospodarce światowej. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, t. 1, s. 34.

zdolność polegająca na przeprowadzaniu wielu operacji jednocześnie na różnych rynkach, w celu wykorzystania różnic ekonomicznych (w cenach, w warunkach produkcji, zasobach, w regulacjach podatkowych), jak również zdolność integrowania. Specjalizacja produkcji w ramach KTN jest czynnikiem wzrostu jej efektywności, nowoczesności. Wymaga jednakże ścisłych powiązań i koordynacji ich działalności, doskonałego przepływu informacji, technologii i kadr pomiędzy filiami i oddziałami korporacji. Efektem wymienionych cech dominujących w KTN jest zdolność do wysokiej bieżącej bądź perspektywicznej efektywności działania”²³.

Wraz ze wzrostem kapitału produkcyjnego i technologicznego, który generował ogromne zyski, korporacje międzynarodowe dysponujące nimi zapoczątkowały proces związany z umiędzynarodowieniem poszczególnych przedsiębiorstw i produkcji. O ich potęgę świadczył i nadal świadczy fakt, że niejednokrotne dochody korporacji przekraczają wartość PKB nawet średnio rozwiniętego kraju.

Z powyższych rozważań wynika, globalizacja napędza przemiany społeczne, ekonomiczne i polityczne. Zasadne więc w tym miejscu jest wyartykułowanie głównych korzyści i zagrożeń procesu globalizacji w sferze gospodarki. Należy ją postrzegać jako zwieńczenie rozwoju gospodarki rynkowej, pochodną likwidacji barier dla działania gospodarki rynkowej, przejaw wolności gospodarczej, a także jako proces który prowadzi do ujednolicenia reguł i respektowania praw własności podmiotów działających ponad granicami państwa oraz podniesienie jakościowego poziomu metod wytwarzania ze względu na lepsze wykorzystanie kapitału intelektualnego i fizycznego. Ponadto globalizacja, zwiększając natężenie konkurencji, poprawia jakość i podnosi dojrzałość gospodarki²⁴; a według F. Fukuyamy zmniejsza ubóstwo, stwarzając szanse rozwoju krajom najsłabiej rozwiniętym. Globaliści uważają, że tylko w pierwszym jej okresie (podobnie jak w okresie rewolucji przemysłowej) rosną nierówności; korzyści z globalizacji utożsamiane są często z korzyściami płynącymi z bezpośrednich inwestycji zagranicznych, dokonywanych przez KTN, będących główną jej siłą. Obejmują one wpływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) na: postęp technologiczny, bilans płatniczy kraju, nakłady na badania i wdrożenia, na poziom umiejętności technicznych, zdolności eksportowe kraju lokalizacji

²³ Zorska A.(1998). *Ku globalizacji? Przemiany w korporacjach transnarodowych w gospodarce światowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

²⁴ Według Hayeka konkurencja prowadzi do odkrywania wiedzy. Por. Hayek F.A.(1988). *Konkurencja jako sposób odkrywania wiedzy*. W: *Gospodarka nakazowa. Z zagadnień teorii i praktyki gospodarki socjalistycznej* (s. 12–13). Warszawa: Wydawnictwo In Plus.

BIZ, proces prywatyzacji i restrukturyzacji majątku, podnoszenie kwalifikacji siły roboczej²⁵ itp. Można więc powiedzieć, że globalizacja prowadząc do integracji przedsiębiorstw przemysłowych, sieci handlowych, instytucji bankowych, centrów zarządzania i informacji - stanowi ważny czynnik rozwoju gospodarczego zarówno gospodarek narodowych, jak i gospodarki światowej.

Należy też zwrócić uwagę na główne zagrożenia związane z globalizacją, wśród których wymienia się ograniczenie rolę państwa, powstawanie sprzeczności między globalnym rynkiem a państwem, czy też destrukcję instytucji państwa następującą poprzez likwidację narzędzi ochrony granicznej, ujednolicenie reguł polityki gospodarczej. KTN stają się elementem globalnej regulacji obok takich mechanizmów, jak: UE, GATT, WTO, ONZ. Należy też zwrócić uwagę na osłabienie roli państwa w korygowaniu mechanizmu rynkowego, zmniejszaniu rozpiętości dochodowych i ochronie zdrowej konkurencji; Przeciwnicy globalizacji głoszą, że podważa ona państwo opiekuńcze, pewien kontrakt społeczny, obejmujący: prawo do pracy, walkę z ubóstwem, ochronę jednostki i społeczeństw przed różnymi ryzykami, promocję równych szans. Globalizacja narusza jeden z podstawowych filarów państwa narodowego – rynek narodowy i wywiera często zbyt silny wpływ korporacji ponadnarodowych (dokonujących przejęć, fuzji, aliansów) na gospodarkę danego kraju. Z kolei liberalizacja przepływów kapitałowych powoduje wzrost zagrożeń kryzysami finansowymi. Napływ kapitału prowadzi często do nadwartościowania waluty krajowej, wzrostu deficytu handlowego, finansowanego kolejnym napływem kapitału; Do najpoważniejszych zagrożeń związanych z globalizacją należy też wzrost dysproporcji dochodowych²⁶.

Zatem globalizacja zawsze z jednej strony dawać będzie szansę rozwojową, ale z drugiej nieść za sobą poważne zagrożenie. Podczas dążenia, by stworzyć świat bez granic gospodarczych, społecznych, kulturowych lub informacyjnych, globalizacja zawsze będzie procesem obiektywnym. Poszczególne państwa muszą dlatego nauczyć się funkcjonować zgodnie z jego regułami, przy tym rozwijając swoją działalność. Dlatego uważa się, że polityka państwa powinna być tak prowadzona, aby była nastawiona na minimalizowanie zagrożeń gospodarczych, a zwiększanie wszelkich korzyści, które płyną z globalizacji.

²⁵Darendorf R. uważa, że Europa, aby sprostała wyzwaniom globalizacyjnym, powinna stworzyć warunki do odpowiedniej konkurencyjności, co wymaga redukcji podatków. Nie można w realizowaniu przemian całkowicie odejść od założeń państwa opiekuńczego, należy także zachować wolność polityczną.

²⁶Jest to skutek działania wielu czynników, w tym także globalizacji – rośnie bogactwo wielu narodów, ale jeszcze bardziej szerzy się niesprawiedliwość w stosunkach podziału. G.W. Kołodko G.W.(2001) *Globalizacja a perspektywy rozwoju krajów postsocjalistycznych*, Toruń 2001, s. 125.

Bezpieczeństwo kapitału w gospodarce globalnej

Globalizacja często definiowana jest jako proces tworzenia gospodarki światowej o jednolitym charakterze, którego głównym zadaniem jest likwidowanie barier dzielących rynki lokalne, krajowe i kontynentalne²⁷. Obserwatorzy zjawisk globalnych dostrzegają związek pomiędzy globalizacją a migracjami, wskazując m.in. na nasilanie się wielokulturowości czy też otwartość kulturową w wielu społeczeństwach, malejące bariery techniczne i ekonomiczne podczas przemieszczania się „wielkich mas”, zwiększanie się otwartości wielu gospodarek międzynarodowych, standaryzację produktów oraz wykwalifikowaną kadrę w skali międzynarodowej. Znajdują też związek pomiędzy globalizacją a migracją kapitału. Zachodzące przemiany na przełomie XX i XXI wieku upowszechniły globalny kapitalizm. Rewolucja informatyczna i postępujący liberalizm w znaczącym stopniu wpłynęły na zakres oraz możliwości, z jakich mogli korzystać uczestnicy – przedsiębiorstwa międzynarodowe, państwa, a także organizacje. „Otwieranie gospodarek krajowych i propagowanie idei wolnego handlu sprzyjają rozszerzeniu możliwości działania przedsiębiorstw, zapewniając im prawie nieograniczony dostęp do zasobów/czynników produkcji”²⁸.

Przepływ kapitału na skalę światową będzie zjawiskiem globalnym we współczesnej gospodarce, której cechą szczególną jest przemieszczanie się kapitału między regionami i państwami. Skutkiem takiego działania jest istotny wpływ na gospodarki poszczególnych regionów, krajów, przede wszystkim jednak na gospodarkę światową jako całość. Bowiem globalizacja uczyć będzie przede wszystkim niezamykania się w granicach jednego państwa, jest przeciwna izolacji²⁹.

Charakterystyczna dla XXI wieku stała się dynamiczność przepływu kapitału finansowego na skalę międzynarodową. Globalizacja wspomaga działania konkurencyjności, która przyczyniać się będzie do zwiększenia tempa w rozwoju gospodarczym. Otwarcie gospodarek globalnych dla międzynarodowej konkurencji jednocześnie dyscyplinuje rządy, ponieważ od tej chwili znajdować się będą pod ścisłą obserwacją kapitału finansowego.

²⁷Kryńska E.(2004). *Globalizacja a rynek pracy*. W: Z. Wiśniewski, A. Pocztowski (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi w warunkach nowej gospodarki*, Kraków: Wydawnictwo Wolters Kluwer SA.

²⁸ Pakulska T., M. Poniatowska-Jaksch, M.(2008) *Globalne pozyskiwanie zasobów – zarys problemu*, „Gospodarka Narodowa”, nr 1-2, s. 17–18.

²⁹ Szymański W. (2004). *Globalizacja a struktura gospodarki światowej*. W: K. Kuciński (red.), *Ekonomiczne i społeczne aspekty globalizacji* (s. 11). Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej.

Dodatkowo, dzięki ograniczeniu roli państwa, prowadzona działalność gospodarcza bezpośrednio przyczyniać się będzie do zminimalizowania urzędniczej korupcji³⁰.

W otaczającym przedsiębiorstwa systemie globalnym potrzebą jest zmiana strategii, często dotycząca jego formy i struktury organizacyjnej. Celem strategii globalnej będzie mianowicie dążenie do koordynacji oraz integracji geograficznie rozproszonej działalności, a ostatecznie uzyskanie globalnej przewagi nad konkurentami. Cechami odróżniającymi wspomnianą strategię globalną od krajowej są przede wszystkim: większa skala oraz zakres działania, stanowiąca większa liczba wariantów konfiguracji działań globalnych oraz potrzeba uwzględnienia różnic kulturowych, językowych czy gospodarczych³¹. Według G. S. Yipa, proces globalizacji działalności gospodarczej przedsiębiorstw wymaga opracowania, a następnie wdrożenia takiej strategii globalnej, której istotą będzie strategia zintegrowana w wymiarze międzynarodowym³². Uważa on, że strategia globalna winna być „elastyczną kombinacją wielu elementów”³³, a przede wszystkim takich, jak: standaryzacja produktów, pokrycie rynku światowego i istnienie globalnej sieci wytwórczej.

U schyłku XX wieku pojawiła się – obok strategii globalnej – strategia transnarodowa, łącząca korzyści wynikające z produktywności strategii globalnej ze zdolnością reagowania na poziomie lokalnym. Powstanie strategii transnarodowej motywuje się ignorancją strategii globalnej w dziedzinie potencjalnych korzyści regionalnych, które wynikają z różnicowania. Dlatego też powstaje strategia, która łączy konfigurację i koordynację globalną działalności gospodarczej, reagując jednak na potrzeby lokalne. „Wyzwaniem w sferze organizacji i kontroli, wobec którego stoi firma transnarodowa, jest więc potrzeba osiągnięcia równowagi między sprzecznymi siłami reagowania na sytuację krajową a globalną orientacją firmy. Przyjęcie strategii transnarodowej wymaga zatem przyjęcia nowych rozwiązań w organizacji i zarządzaniu firmą”³⁴.

G. Stonehouse zauważa pewien stopień decentralizacji podczas podejmowania decyzji w zarządzaniu w konkretnych filiach zagranicznych przedsiębiorstw, jak również niski stopień koordynacji współdziałania pomiędzy oddziałami w danych krajach³⁵. Inaczej rzecz się ma w

³⁰Michałków I. (2004). Wyzwania i szanse globalizacji. W: K. Kuciński (red.), *Ekonomiczne i społeczne aspekty globalizacji* (s. 61-62). Warszawa: Wydawnictwo SGH, Tom XC

³¹Tobolska A. Strategie globalne a nowe formy organizacji przedsiębiorstw transnarodowych, W: Z. Ziolo, T. Rachwał (red.), *Rola przedsiębiorczości w podnoszeniu konkurencyjności społeczeństwa i gospodarki*, „Seria Przedsiębiorczość – Edukacja”, nr 2, Wydawnictwo Nowa Era, Warszawa- Kraków, s. 125.

³²Yip G.S. (2004). *Strategia globalna*, Warszawa: Wydawnictwo Felberg SJA.

³³*Ibidem*.

³⁴Tobolska A. *Strategie globalne...*, op. cit., s. 126.

³⁵Stonehouse G., Hamill J., Campbell D., Purdie T. *Globalizacja...*, op. cit., s. 3–5.

przypadku terminów „globalny” czy „transnarodowy”, oznaczających działalność na takim rynku, na którym konsumenci będą mieć potrzeby i preferencje takie same, jak ludzie na całym świecie. Według G.S. Yipa „prawdziwie globalną spółką jest ta, której przedsiębiorstwa są zlokalizowane nie tylko na półkulach zachodniej i wschodniej, ale także na północnej i południowej. (...) Wraz z otwieraniem się na świat wielu krajów azjatyckich oraz Ameryki Łacińskiej i Europy Środkowo-Wschodniej, ograniczanie działalności do wielkiej triady³⁶ staje się już dla międzynarodowych przedsiębiorstw niewystarczające. Rozszerzając swoją działalność na nowe obszary, przedsiębiorstwa muszą uwzględniać coraz większą różnorodność języków, walut, kultur, systemów politycznych, polityki gospodarczej i regulacji rządowych, poziomów wykształcenia menedżerów i pracowników oraz klimatów inwestycyjnych”³⁷.

C.A. Bartlett i S. Ghoshal uznali, że punktem wyjścia dla typologii przedsiębiorstwa powinna być jej orientacja strategiczna, np. międzynarodowa, wielonarodowa, globalna i transnarodowa. Uważa się zatem, że systemy korporacyjne przynoszące kapitał, technologie i miejsca pracy, są dla państwa goszczącego atrakcyjnym partnerem, któremu pozwala się na „dyktowanie” warunków oraz ciągłe poprawianie swojej pozycji wobec innych podmiotów, szczególnie wobec tradycyjnych przedsiębiorstw³⁸.

Korporacje odgrywają znaczącą rolę w procesach gospodarczych w kraju goszczącym, a wpływają przede wszystkim na „kursy walut, ceny akcji, przepływy kapitału, procesy rozwojowe, poziom zatrudnienia, migrację ludności, relacje socjalne, poszanowanie praw człowieka”³⁹. Trudne do przewidzenia w takim razie będą kierunki rozwoju gospodarki światowej w stosunku do wciąż postępującej globalizacji. Globalizacja zaczęła „prowokować” do ataku, ale też i do obrony, zarówno gdy w grę wchodzi zjawiska realne, takie jak przebieg światowych czy europejskich szczytów gospodarczych, jak również podczas debat i polemik naukowych⁴⁰. Wpływ globalizacji na proces wzrostu i rozwoju gospodarek światowych oraz regionalnych wymaga szczegółowej analizy. „Wprawdzie wielkość światowego produktu brutto wzrasta, tak w wielkościach bezwzględnych, jak i w przeliczeniu na jednego

³⁶ Ameryka Północna, Japonia i Europa Zachodnia – przyp. autora.

³⁷ Yip G.S. (2004). *Strategia globalna*, Warszawa: Wydawnictwo Felberg SJA.

³⁸ Rosińska-Bukowska M. *Rola korporacji transnarodowych...*, op. cit., s. 69.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Stonehouse G., Hamill J., Campbell D., Purdie T. *Globalizacja...*, op. cit., s. 49.

mieszkańca, ale rozwarstwienie dochodowe ulega zwiększeniu zarówno w skali globalnej, jak i w poszczególnych krajach”⁴¹.

Nasuwać się w związku z tym będzie pytanie: czy i jak globalizacja wpływa na status gospodarek takich państw jak Polska? Przede wszystkim globalizacja wciąż dla wielu obywateli Polski kojarzy się raczej z negatywnymi stronami życia. Chodzi tutaj konkretnie o bezrobocie, nędzę, zanieczyszczenie środowiska, nasiloną przestępczość czy coraz większy konflikt zbrojny. Niewielka część społeczności świata będzie utożsamiać globalizację z władzą, taką na „wielką skalę”, ewentualnie z procesem decentralizacji bądź poszerzania wolności jednostki, umożliwiającym „pełniejszą” samorealizację⁴². Część naukowców postrzega ją jako „mit stworzony przez elity polityczne”. Osoby te uważają, że globalizacja to po prostu gospodarka światowa istniejąca „od zawsze”, w której jedynie nastąpiło nawiązanie „konkretniejszych” kontaktów oraz zwiększenie ich natężenia⁴³. Należy zaznaczyć, że firmy, banki i instytucje finansowe zostały jako podmioty gospodarcze postawione przed koniecznością sprostania presji konkurencji globalnej. Bowiem konkurencja wytycza kierunki restrukturyzacji produkcji oraz przestrzennej organizacji i rozwoju postępu technologicznego⁴⁴.

W tym obszarze należy postrzegać gospodarkę Polski, która dzięki członkostwu w Unii Europejskiej oraz z pomocą odpowiednich reform wykorzystuje szanse, które daje globalizacja. Można do nich zaliczyć zmiany, które w głównej mierze dotyczą struktury własności, wielkości przedsiębiorstw i form prowadzenia działalności oraz źródeł finansowania. Umożliwiły one polskiemu rynkowi wyewoluowanie z lokalnego w rynek globalny⁴⁵. Wiele polskich firm mogło wykorzystać swoje szanse rozwoju na unijnym rynku⁴⁶. Aktualnie Polska znajduje się w korzystnej pozycji geopolitycznej, którą powinna mądrze wykorzystać⁴⁷.

Zakończenie

⁴¹ Bocian A. F. (2005). *Globalizacja – szansa czy zagrożenie. Perspektywy Polski*, W: D. Kopycińska (red.), *Funkcjonowanie gospodarki polskiej w warunkach integracji i globalizacji*, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytet Szczeciński.

⁴² Luttwak E. (2005). *Turbokapitalizm. Zwycięzcy i przegrani światowej gospodarki*, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.

⁴³ Albert M. (1994). *Kapitalizm kontra kapitalizm*, Kraków: Wydawnictwo Signum.

⁴⁴ Pawełczyk B., Pawłowska M. (2006). *Szanse dla Polski w procesie globalizacji i integracji z Unią Europejską*. Warszawa: Wydawnictwo MSN Working Papers.

⁴⁵ Duda J. (2011). Wpływ globalizacji na działalność finansową i inwestycyjną polskich MSP. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse. Rynki finansowe. Ubezpieczenia*, 38, 231-242.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Kołodko G.W. (2007). *Polska z globalizacją w tle. Instytucjonalne i polityczne aspekty rozwoju gospodarczego*. Toruń: Wydawnictwo TNOiK „Dom Organizatora”.

Rozważania autora i cytowane poglądy naukowców wskazują, że proces globalizacji w znacznym stopniu eliminować będzie gospodarki narodowe, a głównymi podmiotami tego procesu będą korporacje międzynarodowe. W tym świetle bezpieczeństwo i stabilność gospodarczą państw Europy Wschodniej należy postrzegać w nowym wymiarze globalizacyjnym. Należy wspomnieć, że mechanizmem kreującym ich działalność będzie pomnażanie zysków, które wyznacza kierunki oraz kształt procesu globalizacji⁴⁸. Dlatego też cele działalności gospodarek narodowych są mianowicie tak trudne do sprecyzowania, bowiem państwo, niezależnie od przyjętej doktryny ekonomicznej, prowadząc politykę gospodarczą ma ściśle określone funkcje.

W państwach Europy Wschodniej generalnie rozważane są dwa warianty polityki globalizacyjnej. „Dominować mogą funkcje opiekuńcze państwa, co realizuje większość państw europejskich oraz Unia Europejska jako organizacja ponadnarodowa. Innym modelem państwa jest państwo dbające o dogodne warunki do działań gospodarczych – przykładowo Stany Zjednoczone. Stany Zjednoczone bardziej niż kraje europejskie sprzyjają procesom globalizacyjnym. Tam również występuje większa dbałość o rozwój przedsiębiorczości”⁴⁹.

Z powyższych rozważań wynika, że w państwach Europy Wschodniej globalizacja związana będzie przede wszystkim z powoływaniem do życia ściśle określonych układów instytucjonalnych, jak również z tworzeniem ram, dzięki którym mogą funkcjonować struktury kapitałowe i inwestycyjne. Oczywiście jest zatem stwierdzenie, że globalizacja to proces nieuchronny we współczesnym świecie. Dodatkowo wszelkie korzyści osiągać będą jedynie ci, którzy najszybciej pojmą „reguły gry” obowiązujące aktualnie na globalnym rynku.

Streszczenie:

W dobie współczesnej procesy globalizacyjne postrzegane są jako determinanta bezpieczeństwa międzynarodowego. Można zaryzykować stwierdzenie, że to właśnie globalizacja stała się stymulatorem rozwoju państw Europy Wschodniej i impulsem do jak najszerzej integracji i współpracy na różnych płaszczyznach z państwami nie tylko dawnego bloku postsowieckiego, ale Europy i całego świata. W artykule rozważono i podjęto próbę zdiagnozowania ważnego i aktualnego interdyscyplinarnego problemu wpływu globalizacji na bezpieczeństwo i stabilność gospodarczą państwa funkcjonującego w ogólnoswiatowym otoczeniu zewnętrznym. W publikacji wykorzystano aktualne opinie i spostrzeżenia

⁴⁸ Krugman P. (2001). *Wracają problemy kryzysu gospodarczego*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.

⁴⁹ Bocian A. F. (2005). *Globalizacja – szansa czy zagrożenie. Perspektywy Polski*. W: D. Kopycińska (red.) *Funkcjonowanie gospodarki polskiej w warunkach integracji i globalizacji* (s. 301–311). Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytet Szczeciński.

teoretyków i praktyków specjalizujących się w globalnym i regionalnym bezpieczeństwie gospodarczym, w kontekście możliwości i aspiracji państw Europy Wschodniej

Słowa kluczowe:

Bezpieczeństwo, stabilność gospodarcza, globalizacja, Europa Wschodnia

Keywords:

Security, economic stability, globalization, Eastern Europe

Bibliografia:

1. Albert M. (1994). *Kapitalizm kontra kapitalizm*, Kraków: Wydawnictwo Signum.
2. Bauman, Z. (2000) *Globalizacja: i co z tego dla ludzi wynika*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
3. Bocian A. F. (2005). *Globalizacja – szansa czy zagrożenie. Perspektywy Polski*, W: D. Kopycińska (red.), *Funkcjonowanie gospodarki polskiej w warunkach integracji i globalizacji*, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytet Szczeciński.
4. Duda J. (2011). *Wpływ globalizacji na działalność finansową i inwestycyjną polskich MSP*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. *Finanse. Rynki finansowe. Ubezpieczenia*, 38, 231-242.
5. Guz T., Kłosiński K.A., Marzec P. (red.). (2006). *Bezpieczeństwo ekonomiczne państw*. Lublin: Polihymnia.
6. Kołodko G.W. (2007). *Polska z globalizacją w tle. Instytucjonalne i polityczne aspekty rozwoju gospodarczego*. Toruń: Wydawnictwo TNOiK Dom Organizatora.
7. Kornacka D. (1999). *Przedsiębiorstwo na rynku globalnym*. W: S. Marek (red.). *Elementy nauki o przedsiębiorstwie*, Szczecin: Wydawnictwo Fundacji na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego.
8. Kowalik, T. (2002). *Nowe tendencje w świecie*. Warszawa: Fundacja Innowacja.
9. Wawak, T. (red.). (2000), *Zmieniające się przedsiębiorstwa w zmieniającej politycznie Europie*, t. 3. Kraków: Wydawnictwo Informacji Ekonomicznej.
10. Kryńska E. (2004). *Globalizacja a rynek pracy*. W: Z. Wiśniewski, A. Pocztowski (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi w warunkach nowej gospodarki*, Kraków: Wydawnictwo Wolters Kluwer SA.
11. Krugman P. (2001). *Wracają problemy kryzysu gospodarczego*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
12. Książkowski K. M. (2004). *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, Warszawa: Wydawnictwo Elipsa.
13. Luttwak E. (2005). *Turbokapitalizm. Zwycięzcy i przegrani światowej gospodarki*, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
14. Maśloch P. (2005). *Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne*. Kraków: Wydawnictwo MiWa.

15. Michałków I. (2004). Wyzwania i szanse globalizacji. W: K. Kuciński (red.), *Ekonomiczne i społeczne aspekty globalizacji* (s. 61-62). Warszawa: Wydawnictwo SGH, Tom XC
16. Nobis A. (2022, 12 maja). Krótka historia globalizacji. Pobrane
17. z <http://www.khg.uni.wroc.pl/files/nobisr.pdf.html>
18. Pakulska T., M. Poniatowska-Jaksch, M. (2008). Globalne pozyskiwanie zasobów – zarys problemu, *Gospodarka Narodowa*, 1-2, 17–18.
19. Pawełczyk B., Pawłowska M. (2006). Szanse dla Polski w procesie globalizacji i integracji z Unią Europejską. Warszawa: Wydawnictwo MSN Working Papers.
20. Perczyński, M. (1990). Globalne uwarunkowania bezpieczeństwa ekonomicznego, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.
21. Piasecki, R (2000). Nowe paradygmaty rozwoju w kontekście globalizacji, „Sprawy Międzynarodowe” Czynniki globalizacji. (2022, 15 maja). Pobrane z <http://pl.shvoong.com/social-sciences/1593692-globalizacja/>
22. Plecka M., Rychły-Lipińska A. (2013). Istota bezpieczeństwa ekonomicznego państwa-rozważania teoretyczne. W: A. Urbanek (red.). *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*. Słupsk: Wydawnictwo Społeczno-Prawne.
23. Rosińska-Bukowska M. (2009). Rola korporacji transnarodowych w procesach globalizacji. *Kreowanie globalnej przestrzeni biznesowej*, Warszawa: Dom Wydawniczy Duet.
24. Ruigrok W., Tulder Van R. (1996). *The Ideology of Interdependence: The Link Between Restructuring, Internationalisation and International Trade'*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytet Amsterdamski, Amsterdam 1993; Grupa Lizbońska, Granice konkurencyjności.
25. Sala S.(2005). Rozwój korporacji transnarodowych w gospodarce światowej. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, t. 1, 33-44.
26. Stiglitz, J.E. (2006). *Globalizacja*. Warszawa: Powszechne Wydawnictwo Naukowe.
27. Stonehouse G., Hamill J., Cambell D., Purdie T.(2001). *Globalizacja. Strategie i zarządzanie*. Warszawa: Felberg SJA.
28. Szymański W. (2004). Globalizacja a struktura gospodarki światowej. W: K. Kuciński (red.), *Ekonomiczne i społeczne aspekty globalizacji* (s. 11). Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej.
29. Tobolska A. Strategie globalne a nowe formy organizacji przedsiębiorstw transnarodowych, W: Z. Ziolo, T. Rachwał (red.), *Rola przedsiębiorczości w podnoszeniu konkurencyjności społeczeństwa i gospodarki*, „Seria Przedsiębiorczość – Edukacja”, nr 2, Wydawnictwo Nowa Era, Warszawa- Kraków, s. 125.
30. Yip G.S. (2004). *Strategia globalna*, Warszawa: Wydawnictwo Felberg SJA.
31. Zorska A.(1998). *Ku globalizacji? Przemiany w korporacjach transnarodowych w gospodarce światowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Relacje rosyjsko-izraelskie a kwestia czeczeńska

Republika Czeczenii jako podmiot Federacji Rosyjskiej⁵⁰ cieszy się stosunkowo dużym stopniem autonomii wobec centrum federalnego. Podobnie jak pozostałe republiki w ramach Federacji Rosyjskiej, Czeczenia posiada atrybuty przynależne państwom takie jak: konstytucja, parlament, prezydent⁵¹, sąd najwyższy czy język państwowy jak również ma prawo do kształtowania własnego systemu władz – powołując organy władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej oraz - jak każda republika - ma prawo inicjatywy ustawodawczej, przez wniesienie propozycji ustawy do Zgromadzenia Federalnego⁵².

Podczas trwania końcowego procesu dekompozycji politycznej ZSRR Czeczenia postanowiła podjąć próbę uzyskania niepodległości, co *de facto* w latach 1990-2000 udało się jej osiągnąć⁵³. Prowadziła bowiem niezależną od Moskwy politykę zagraniczną, otwierając izby handlowe⁵⁴, mianując konsulów⁵⁵, odbywając oficjalne wizyty zagraniczne zarówno

⁵⁰ W dalszej części artykułu wymieniana w formie skrótu FR.

⁵¹ Zgodnie z ustawą z 2010 roku, poszczególne podmioty mają prawo do samookreślenia nazwy organu wykonawczego z uwzględnieniem czynników historycznych, tradycji, etnicznych oraz innych. Od 5 marca 2011 roku nazwa urzędu została zmieniona na „szef republiki”.

⁵² K. Tybuchowska-Hartlińska, A. Żukowski, *Procedury wyłaniania elit władzy – systemy wyborcze* w: T. Bodio (red.) *Kaukaz Północny: elity władzy i życie polityczne*, Warszawa 2014, s. 42.

⁵³ Za początek separatyzmu czeczeńskiego uznaje się zwołanie pierwszego Czeczeńskiego Zjazdu Narodowego pod koniec 1990 roku, w trakcie którego przyjęto ustawę o utworzeniu suwerennego państwa czeczeńskiego. Następnie już w czerwcu 1991 roku prezydent republiki Dżochar Dudajew ogłosił utworzenie Czeczeńskiej Republiki Nochczy-Czo.

⁵⁴ Wiosną 1997 roku w Waszyngtonie została zarejestrowana Kaukasko-Amerykańska Izba Handlowo-Przemysłowa, której przewodniczącym został Choża Nuchajew. Jeszcze w tym samym roku Ch. Nuchajew na forum gospodarczym w Szwajcarii stwierdził, iż jego plany popierają Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju oraz Bank Światowy. Głównym podmiotem inwestującym w to przedsięwzięcie był brytyjsko-francuski finansista i poseł do parlamentu europejskiego IV kadencji – James Goldsmith. Patrz: III. Мамаев, П. Иванов, *Бог шельфы метум*, „Коммерсант-Власть”, Nr 4 (256), 10.01.1998, s. 38.

⁵⁵ Działacz „Solidarności” Adam Borowski jest od 2005 roku „Honorowym Konsulem Czeczeńskiej Republiki Iczkerii”. Mimo iż ów tytuł nie jest uznawany przez polskie MSZ, sam zainteresowany informuje, że konsulem mianował go sam czeczeński „prezydent” Abdul-Chalim Sadulajew, zaś legalność funkcji uzasadnia porównaniem jej do polskiego rządu na uchodźstwie w Londynie i prezydenta Ryszarda Kaczorowskiego. Patrz: W. Ferfecki,

w krajach zachodniej Europy i USA, jak również tych świata islamu. Otrzymałszy szerokie poparcie wizerunkowe i finansowe, jak również pod względem wyszkolenia wojskowo-wywiadowczego, uzyskała przewagę nad centrum federalnym, nie potrafiącym poradzić sobie z kryzysem na Kaukazie Północnym. Zarówno część państw zachodnich jak i bliskowschodnich, przyciągnięta wizją uzyskania partykularnych korzyści z zaistniałego konfliktu i słabości byłego mocarstwa światowego, podjęła wysiłki na rzecz *dezawuacji* wizerunku Rosji i udzieliła wsparcia separatystom czeczeńskim. Wyjątek stanowił Izrael, żywotnie zaniepokojony nie tylko napływem imigrantów radzieckich, których absorpcja okazała się ogromnym wyzwaniem dla niewielkiego powierzchniowo państwa na Bliskim Wschodzie, ale przede wszystkim obserwujący renesans islamu, połączonego z nacjonalizmami w kontrolowanym dotychczas przez ZSRR jego „muzułmańskim podbrzuszu”. Radykalizacja muzułmanów, szczególnie dostrzegalna na Kaukazie Północnym interpretowana była jako realne zagrożenie zarówno dla Rosji i Europy, jak również dla samego Izraela.

Tymczasem samozwańczy rząd Czeczenii-Iczkerii powołał do życia organy władzy państwowej, uchwalił konstytucję (zdążył ją nawet nowelizować) wedle treści której do naczelnych zasad ustroju Czeczenii, ujętych przede wszystkim w rozdziałach I i II, należały m.in.: zasada suwerenności i niepodległości państwowej, ale także stosunkowo wysoki stopień laickości życia polityczno-społecznego⁵⁶. Po dojściu do władzy na Kremlu Władimira Putina, konflikt z Czeczenią został odmrożony, a rząd rosyjski podjął próbę przywrócenia niesubordynowanej republiki do składu FR. Mimo unormowania sytuacji na Kaukazie Północnym i zachowanie integralności terytorialnej Rosji, moskiewskie elity władzy przekazały czeczeńskim władzom daleko idącą autonomię w zarządzaniu republiką, co zostało wykorzystane przez klan Kadyrowa. Świadczą o tym zarówno formalne rozwiązania ustrojowe jak również interpretacja bieżących wydarzeń na obszarze Północnego Kaukazu. Problem przemian pod względem coraz bardziej samodzielnego zarządzania republiką i niemal brak reakcji Kremla na nawet najbardziej kryzysowe sytuacje w tym regionie niepokoi m.in. Izrael, żywotnie zainteresowany swoim bezpieczeństwem i ochroną przed fundamentalizmem muzułmańskim.

MSZ odcina się od Adama Borowskiego, <https://www.tvp.info/2766230/polska/msz-odcina-sie-od-adama-borowskiego/>, (01.10.2021).

⁵⁶ Szerzej: J. Szukalski, *Konstytucyjne zasady ustroju Czeczenii w latach 1992–2000*, "ANNALES UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA", vol. XXI, 2, 2014.

Zważywszy na odmienne od państw zachodnich i bliskowschodnich zachowanie Izraela wobec konfliktu czeczeńskiego jak również nawiązywanie do owej tematyki w wypowiedziach izraelskich polityków, podkreślających istotność utrzymywania przez Jerozolimę dobrych relacji z Moskwą zasadnym jest podjęcie tematu stopnia zainteresowania pozostaniem Czeczenii w ramach terytorium FR. Temat ten nie jest podejmowany szerzej ani w literaturze zagranicznej ani krajowej. Można zetknąć się jedynie z publikacjami dotyczącymi wspólnej polityki Rosji i Izraela przeciwko terroryzmowi islamskiemu na świecie, wspólnocie interesów w tym względzie, lecz nie zwraca się większej uwagi na kontekst Kaukazu Północnego ani Republiki Czeczenii. Obszar ten jest szczególnie istotny ze względów geopolitycznych, wręcz strategiczny z punktu widzenia zarówno Rosji jak i państw muzułmańskich, co zostanie szerzej omówione w dalszej części niniejszego artykułu.

W niniejszej publikacji została przyjęta hipoteza, wedle której pozostanie Czeczenii w FR leży w żywotnym interesie zarówno Rosji jak i Izraela, który oczekuje jednocześnie aby władze rosyjskie prowadziły mniej kompromisową politykę wobec władzy Kadyrowa i ograniczały autonomię Czeczenii. Problem został ujęty z realistycznej perspektywy teoretycznej w badaniu stosunków międzynarodowych⁵⁷, ze względu na jego wymiar geopolityczny i dominację kwestii bezpieczeństwa zarówno energetycznego jak i antyterrorystycznego, strategii wojskowej oraz rywalizacji mocarstw o wpływy w tym istotnym obszarze.

Metodologia wykorzystana do opracowania niniejszego tematu ograniczona została do analizy wypowiedzi polityków rosyjskich, izraelskich i czeczeńskich, analizy publikacji prasowych, jak również wykorzystana została literatura przedmiotu, szczególnie ta dotycząca specyfiki czeczeńskiego terroryzmu i jego przejawów. Uwzględniono w niezbędnym stopniu perspektywę historyczną z względu na istotność opisu dziejów Żydów Kaukazu oraz części *aliji*⁵⁸ pochodzenia radzieckiego, która posiada szereg cech dystynktywnych wobec reszty emigracji radzieckiej w Izraelu. Analiza historyczna jest niezbędna również ze względu na złożoność tematyki kolaboracji Czeczenów z III Rzeszą w czasie inwazji Niemiec na ZSRR w okresie II wojny światowej. Niestety dostęp do źródeł historycznych na ten temat jest ograniczony, co dostrzegają badacze zajmujący się powyższą kwestią tacy jak m.in. Viacheslav

⁵⁷ S. Bieleń, J. Zając (red.), *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2015.

⁵⁸ Alija (hebr. „wstąpienie”) - żydowska imigracja do Palestyny a po 1948 roku do Izraela.

Avioutsii, Jarosław Gdański, Oleg Matveyev czy Tomasz Grabowski⁵⁹. Jednocześnie publikacje wymienionych autorów okazały się najbardziej przydatne z punktu widzenia tematu artykułu.

Należyte pochylenie się nad omawianą kwestią pozwala na dostrzeżenie odmienności interesów Izraela od celów jego głównego sojusznika (USA). Okazuje się bowiem, iż nie tylko nie zawsze pokrywają się one ale przede wszystkim bliskowschodnie mocarstwo nuklearne⁶⁰ zdaje sobie sprawę z tego jak istotnym państwem z punktu widzenia bezpieczeństwa i stabilności na Bliskim Wschodzie jest Rosja. Tym bardziej zrozumiałym zjawiskiem staje się coraz ściślejsza współpraca obu państw w ramach sektora technologiczno-wojskowego oraz wspólne wypracowywanie strategii wobec zagrożenia radykalizmu islamskiego.

Geopolityczne znaczenie Kaukazu Północnego

Kaukaz Północny jest niezwykle istotnym regionem z punktu widzenia geopolityki Europy, Rosji, Azji Centralnej ale również Bliskiego Wschodu. Wynika to z jego położenia geograficznego. Kaukaz jest – jak trafnie ujął to politolog i były doradca ds. bezpieczeństwa narodowego USA – Zbigniew Brzeziński „korek od butelki” prowadzący do bogactw i zasobów Azji Centralnej oraz Morza Kaspijskiego⁶¹, ponieważ przez ten obszar przebiega najkrótszy szlak łączący wymieniony region z Europą. Ocenia się wręcz, iż przywrócenie władzy rosyjskiej na całym Kaukazie (w tym na Kaukazie Południowym) zagroziłoby w sposób realny niepodległości państw centralnoazjatyckich⁶².

Atrakcyjność Kaukazu wynika z jego bogactw naturalnych, lecz w największym stopniu z możliwości ich skutecznego przesyłu. Położenie Czeczenii doceniły szczególnie kraje zachodnie w latach 90. XX wieku, kiedy rozpoczęto planowanie wydobywania ropy naftowej i jej przesył właśnie ten obszar. Transport czeczeńskiej i kaspijskiej ropy miał odbywać się za pomocą dotychczasowego rurociągu „Przyjaźń” czyli przebiegać przez Rosję, Ukrainę i dalej do Europy Zachodniej. Drugi projekt to droga Baku – Grozny – Rostów – Krzemieńczuk - rurociąg „Przyjaźń”. Następnie miał przecinać terytorium Polski oraz Niemiec⁶³. Sieć

⁵⁹ V. Avioutsii, *Géopolitique du Caucase*, Paryż 2005; J. Gdański, *Zapomniani żołnierze Hitlera*, Warszawa 2005; O. Матвеев, *Абвер на Северном Кавказе*, <https://vpk-news.ru/articles/17>, (01.10.2021); T. Grabowski, *Terroryzm północnokaukaski. Źródła, przejawy i przeciwdziałanie zjawisku*, Kraków 2017.

⁶⁰ Oficjalnie Izrael nie posiada uzbrojenia nuklearnego jednak według Sztokholmskiego Międzynarodowego Instytutu Badań nad Pokojem państwo to posiada około 80 głowic jądrowych.

⁶¹ Wprawdzie Z. Brzeziński odniósł się w ten sposób do samego Azerbejdżanu, lecz zdaniem autorki, można objąć tym określeniem cały Kaukaz. Szerzej: Z. Brzeziński, *Wielka Szachownica*, Warszawa 1998.

⁶² Tamże, s. 57.

⁶³ Н. Поливанов, *Темза впадает в Каспийское море*, „Коммерсант-Власть”, nr 10 (262), 24.03.1998.

planowano również rozwinąć aż do Iranu, toteż biznesmeni brytyjscy i amerykańscy zaczęli lobbować do swoich rządów, aby unormowały relacje z tym – dotąd izolowanym – państwem⁶⁴. Z punktu widzenia Rosji niezwykle istotnym było i jest utrzymanie kontroli nad obszarem północnokaukaskim, gdyż dostęp do tras przesyłowych i surowców w dużej mierze warunkuje jej mocarstwową pozycję⁶⁵.

Kolejnym czynnikiem oddziałującym na Kaukaz Północny jest niezaprzeczalny fakt, iż jest to swego rodzaju punkt styczny wielu cywilizacji, kultur i organizmów państwowych, stanowi on tygiel etniczno-religijny⁶⁶. Muzułmańską Czeczenię zazwyczaj kontrastuje się z prawosławną Rosją, co miałoby przyczyniać się do konfliktu wyłącznie na tej linii. Tymczasem Kaukaz Północny był w ciągu swojej historii wręcz „skąpany” w morzu różnorodnych oddziaływań. Ludność tego obszaru sąsiadowała z różnymi ludami Wielkiego Stepu⁶⁷, tj. (Scytami, Sarmatami, Połowcami, Hunami, Awarami etc.), Persami, Grekami⁶⁸, Bizancjum, Arabami (kalifatem) i Chazarami. Kontakt ze Słowianami był znacznie późniejszy, choć nie mniej istotny.

Wszystkie te wymienione ośrodki odcisnęły swoje piętno na ludności omawianego obszaru. W Europie państwa przechodziły kolejne fazy rozwoju: feudalizm, monarchię absolutną, rewolucje narodowe, tymczasem Kaukaz Północny nie doświadczał tego typu przemian. Wprawdzie Czeczeni posiadali pewne formy państwowości z XV-XVI-wiecznym rodowodem, lecz nie wystarczyły one do ukształtowania na tym obszarze zwartego organizmu państwowego zdolnego oprzeć się ambicjom rosyjskim. Zatem Kaukaz, w tym leżąca w jego obszarze Czeczenia jest obszarem styku wielu kultur i religii, doświadczonym w tym względzie

⁶⁴ Najbardziej sceptycznie wobec pomysłu zaangażowania w projekt Iranu podchodziły Stany Zjednoczone. Jako że Federacja Rosyjska nie była brana pod uwagę jako partner w tym względzie, kontynuowano ostrą narrację wobec działań rosyjskich służb i wojska na terenie Czeczenii. Retorykę zmienił dopiero premier Tony Blair, kiedy to Gruzja odmówiła tranzytu czeczeńskiej ropy przez swoje terytorium, a tym samym pozostawiła swoich dotychczasowych, potencjalnych kontrahentów samym sobie.

⁶⁵ M. Bodio, *Polityka energetyczna w stosunkach między Unią Europejską a Federacją Rosyjską w latach 2000-2008*, Warszawa 2009, s. 86-87.

⁶⁶ Kaukaz Północny zamieszkuje około setki narodowości i grup etnicznych. Jest to wyjątkowe na skale światową zagęszczenie tak różnorodnych zbiorowości zarówno pod względem antropologicznym jak i tożsamościowym na stosunkowo niewielkim obszarze. Szerzej: K. Iwańczuk, *Geopolityka Kaukazu*, [w:] *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, (red.), K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008, s. 17-18.

⁶⁷ Zarówno krajowej literaturze naukowej jak i zagranicznej ludność zamieszkująca tzw. Wielki Step (zaczynający się od ujścia Dunaju, przechodzący przez Europę południowo-wschodnią i Azję Centralną, a kończący się na pograniczu Mandżurii i Korei) ujmowana jest jako odrębna cywilizacja. Szerzej: L. Gumilow, *Śladami cywilizacji Wielkiego Stepu*, Warszawa 1973; *Świat Wielkiego Stepu*, [w:] *Encyklopedia historyczna świata*, Tom III (Starożytność, część 2), Kraków 2000, s. 191-216 J. Mikołajec, J. Wendt, *Geograficzna sukcesja religii wielkiego stepu*, „NURT SVD” nr 2, 2017,.

⁶⁸ Chodzi o grecką kolonię Dioskurię, dzisiejsze Suchumi.

historycznie. Jednocześnie było to peryferyjne miejsce względem centrów oddziaływania, które nań wpływały.

Powyższe uwarunkowania muszą czynić dogodny grunt do powstawania konfliktów etnopolitycznych jak również rozgrywania interesów wielkich mocarstw, doskonale zdających sobie sprawę z wymienionych cech regionu. Złożoność problemów i ich tła historycznego jest tak wielka, że zdaniem np. Kamila Gołasia, nie można mówić o „bałkanizacji” Kaukazu a raczej „kaukazycyzacji” Bałkanów⁶⁹. Wykorzystywane jest to zarówno przez siły zewnętrzne jak również same elity władzy Republiki Czeczenii.

Niełatwa historia relacji Czeczenów z Imperium Rosyjskim a następnie ZSRR była szeroko wykorzystywana podczas konfliktu republiki z centrum federalnym w latach 90. XX wieku. Na banknotach, mapach topograficznych, ulotkach, znaczkach pocztowych etc. prezentowane były symbole, nawiązujące do historii Czeczenów: wieże obronne, Imam Szamil, Wielka Wojna Kaukaska, motyw legendarnej wilczycy itp.⁷⁰. W okresie konfliktu rosyjsko-czeczeńskiego pełniły te zabiegi rolę integracyjną oraz uzasadniającą prawo Czeczenów do samostanowienia politycznego. Dzięki odwołaniom do tradycji adatu⁷¹ również ze strony secesjonistycznych elit czeczeńskich islamizacja (w stylu bliskowschodnim) Czeczenów została ograniczona. Niemniej pozostało w republice poczucie przynależności do światowej *ummy*⁷² muzułmańskiej, a to staje się obecnie jednym z czynników sprzyjającym oddalaniu się cywilizacyjnemu Czeczenii.

Nie oznacza to bynajmniej zaniku infiltracji republiki (podobnie jak innych republik muzułmańskich FR) przez ugrupowania muzułmańskie zewnętrznego pochodzenia, finansowane ze środków państw bliskowschodnich. Wprawdzie odrodzenie islamu na obszarze FR jak również byłych islamskich republik radzieckich dostrzegalne było już w latach 80. XX

⁶⁹ K. Gołaś, *Region Kaukazu w polityce Federacji Rosyjskiej – wybrane aspekty*, „Przegląd Geopolityczny”, t. 3, 2011, s. 110.

⁷⁰ Interesującym zagadnieniem jest wydana w latach 90. XX wieku w czasie trwania konfliktu rosyjsko-czeczeńskiego Mapa Czeczenii. To kartograficzne przedsięwzięcie według interpretacji naukowców francuskich, nie tylko miało służyć niesieniu pomocy humanitarnej i materialnej dla ludności czeczeńskiej na terenie republiki. Mapa miała przede wszystkim polityczne znaczenie, które nadawało opatrzenie jej „obrazami wzmacniającymi tożsamość narodową” (określenie wymyślone przez francuskiego geografa Jean’a Gottmanna): znaczki zawierające ilustracje nawiązujące do historii Czeczenów, z widniejącą nazwą „Iczkeria”, paszporty Republiki Iczkerii, biogramy bohaterów wojen czeczeńskich itp. Można wnioskować, iż sporządzenie mapy nie miało – wbrew zapewnieniom twórców – jedynie pomagać w orientacji topograficznej działaczom akcji humanitarnych, lecz przede wszystkim trafić w ręce samych Czeczenów i oddziaływać na ich ambicje suwerenizacyjne. Szerzej: L. Coudroy, *Le dessous d’une carte : un regard polonais sur la Tchétchénie*, <http://geoconfluences.ens-lyon.fr/doc/etpays/Russie/RussieDoc3.htm>, (10.10.2021).

⁷¹ Adat – prawo zwyczajowe funkcjonujące w Czeczenii równoległe z prawem szariatu, wynikającego z islamskich postaw wiary.

⁷² *Umma* lub *ummah* (arab.) oznacza naród, społeczność; w znaczeniu religijnym (islamskim) całą wspólnotę islamską.

wieku⁷³ i postępowało aż do swego apogeum w latach 90. XX wieku. Jednakże na Kaukazie Północnym okazuje się, iż proces ten nie zakończył się ani nie wytworzył takiej formy „obrzędki”, która potrafiłaby w formie symbiozy współżyć z centrum federalnym. Choć akty terroru i wrogości ze strony republiki nie przybierają form podobnych do tych z końca ubiegłego wieku, można dostrzec pewne niebezpieczne tendencje, objawiające się w polityce Kadyrowów.

Czeczenizacja i reislamizacja⁷⁴

Islamizacja Czeczenii dokonywała się w kilku etapach. Każdorazowo działo się to (i nadal dzieje) przy szerokim udziale rozmaitych zagranicznych organizacji religijnych, które czynią to zasadniczo w imię polityki mocarstwowej swoich mocodawców. Już w latach 80. XX wieku zaczęto wydawać prasę religijną, otwierano meczety i odbywały się wyjazdy elit religijnych do krajów Bliskiego Wschodu w celach religijnych ale przede wszystkim edukacyjnych. Muzułmanie z obszaru radzieckiego poszerzali swoje kontakty z islamskim matecznikiem. Działo się to poza kontrolą centrum związkowego, co w rezultacie przyczyniło się nie tylko do powstawania tendencji separatystycznych na obszarze rosyjskiego „islamskiego podbrzusza”⁷⁵, ale przede wszystkim otworzyło drogę do transformacji narodów muzułmańskich na obszarze poradzieckim. Brak kontroli centrum federalnego nad

⁷³ Podobnie jak Iwona Kaliszewska, uważam, iż reislamizacja Kaukazu Północnego nie była ideą związaną z „romantycznym” powrotem narodów muzułmańskich tamtego regionu do wiary przodków, czy próbą przezwyciężenia (w dogodnej dla tego chwili), trwającej przez kilkadziesiąt lat radzieckiej ateizacji, lecz miała charakter narodowościowy. Argumentem za postrzeganiem ówczesnych procesów w taki sposób jest wysoki stopień powierzchowności identyfikacji islamskiej narodów Kaukazu Północnego w tamtym okresie. Wprawdzie wydawano prasę muzułmańską, zakładano ugrupowania polityczne odwołujące się do wiary Mahometa, a także odbudowywano meczety, a ze strony centrum związkowego weszła w życie m.in. ustawa zezwalająca na publiczne manifestowanie swojej religijności, jednakże ludność Kaukazu Północnego traktowała islam przede wszystkim jako element samoidentyfikacji etnicznej. Pewien stopień „wychodzenia” ludności Federacji Rosyjskiej ze swoją wiarą poza sferę prywatną, dostrzegalny był wówczas w całym kraju. Patrz: Л. М. Воронцова, С.Б.Филатов, Д.Е.Фурман, *Религия и политика в современном массовом сознании, Религия и политика в посткоммунистической России*, Moskwa 1994, s. 40; I. Kaliszewska, *Za Putina i za szarijat*, Warszawa 2016, s. 85-86.

⁷⁴ W literaturze często występuje – obok „odrodzenia” – termin „islamizacja”, który uważam za równie niefortunnie dobrany do omawianego tematu, gdyż islamizacja jest procesem implementacji wiary muzułmańskiej na danym terenie, gdzie uprzednio ona nie występowała, a nie powrotem do niej. Tymczasem do Czeczenii – jak wcześniej wspominałam – islam dotarł znacznie wcześniej. Część badaczy uważa, iż nastąpiło to już w XV wieku, inni przesuwają ten moment aż do wieku XVIII. Por. P. Grochmański, *Islam w Czeczenii w: Islam na obszarze poradzieckim*, „Ośrodek Studiów Wschodnich” 2003, nr 7, s. 50.

⁷⁵ Określenie stosowane m.in. przez Joachima Dieca wobec muzułmańskich podmiotów FR, a wcześniej ZSRR zaś jego autorem jest Aleksander Sołżenicyn. Patrz: J. Diec, *Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*, Kraków 2015, t. 1, s. 144.

kształceniem kadr duchowieństwa muzułmańskiego oznaczał brak możliwości kontrolowania treści oraz jej formy przekazywanych na kazaniach i w szkołach. Proces ten ma swoje źródła jeszcze przed upadkiem ZSRR, a sprzyjał zdecydowanie dekompozycji i osłabianiu państwa radzieckiego a potem rosyjskiego.

Kolejnym etapem była reislamizacja dokonująca się już w sposób jawny. Rozpad mocarstwa radzieckiego przyczynił się do umożliwienia organizacjom pozarządowym, w tym również pochodzenia bliskowschodniego, głębszej penetracji tych podmiotów, które wprawdzie jeszcze pozostały w związku z Moskwą, lecz posiadały ambicje suwerenizacyjne. Jednym z nich była Czeczenia, na obszarze której rozpoczęły wówczas działalność NGOsy saudyjskie, tureckie i irańskie (względnie z ugrupowania związane z Al-Kaidą). W ramach polityki owych podmiotów tworzono miejsca pracy w republice, budowano szkoły, sierocińce, wspierano materialnie najbardziej potrzebujących i edukowano religijnie młodzież i dorosłych⁷⁶. Choć początkowo separatysty czeczeńscy chętnie korzystali z pomocy, po pewnym czasie zorientowali się, iż pod pozorami empatii i aktywizmu, kryje się próba modyfikacji tożsamości narodowej Czeczenów w kierunku, który jest im zdecydowanie obcy. Z punktu widzenia islamu bliskowschodniego, islam czeczeński jest *szirk*⁷⁷, z powodu swego adatowego charakteru. Sam naród czeczeński w swojej historii doświadczył wielu prób „nawracania” go na islam sunnicki, lecz bez powodzenia, kończący się wyludnianiem obszaru ich zamieszkiwania, szukania azylu poza granicami republiki lub praktykowaniem obrządku w ukryciu.

W czasie wojen rosyjsko-czeczeńskich radykalizacja religijna napędzana była zatem przez czynniki zewnętrzne, jednakże w czasie trwania konfliktu same elity czeczeńskie uznały, owe zjawisko jako niekorzystne zarówno z punktu widzenia kulturowego jak również dyplomatycznego, tj. żadne państwo zachodnie nie udzieli poparcia dla radykalnego religijnie podmiotu, a o takie wsparcie szczególnie się wówczas starano. Problem powrócił na początku lat 2000 – 2007, kiedy konflikt został odmrożony przez nowego prezydenta FR Władimira Putina, starającego się odbudowywać mocarstwową pozycję swego kraju. Dochodziło do ataków terrorystycznych w wykonaniu Czeczenów i przy współudziale ich bliskowschodnich

⁷⁶ Budowano również meczety oraz szkoły z internatami dla czeczeńskich sierot, gdzie uczono dzieci języka arabskiego oraz bliskowschodniej wykładni Koranu i sunnickich kodów postępowania. Młode osoby, które nie miały szansy wychowywać się w tradycyjnej rodzinie czeczeńskiej, nie znały *de facto* alternatywnego sposobu myślenia czy obyczajowości, zatem łatwo stawały się wiernymi, szeregowymi bojownikami fundamentalizmu islamskiego. Szerzej: J. Willhelmseh, *When Separatists Became Islamists: The Case of Chechnya*, Farsvrest Farsknings Institute (FFI/RAPORT), Norwegian Defense Research Establishment, 02.02.2004, s. 29.

⁷⁷ *Szirk* (arab.) w islamie grzech polegający na oddawaniu czci czemuś lub komuś innemu niż Allah.

partnerów. Zbiegło się to w czasie z atakami terrorystycznymi w USA, a także negocjacjami strony izraelskiej z przywódcą palestyńskiego ruchu wyzwolenczego Jasirem Arafatem, w który to Rosja była zaangażowana. Nie sprzyjało to kwestii czeczeńskiej. Gdy USA odkryły zastosowanie dla gazu łupkowego, a tym samym straciły zainteresowanie kaspijskimi bogactwami naturalnymi, ograniczyły wówczas poparcie dla czeczeńskiej strony konfliktu. Do władzy w republice doszło stronnictwo Kadyrowów, które zrezygnowało z walki z Moskwą i zadeklarowało chęć ułożenia stosunków z rządem rosyjskim w sposób koncyliacyjny.

Oficjalnie obecny rząd czeczeński walczy z partyzantką salaficką na swoim terenie, co czyni atmosferę partyzancko-dywersyjnej wojny domowej. Młodzież czeczeńska nieusatysfakcjonowana możliwościami rozwoju dołącza do bojowników. Dochodzi do utrwalania się permanentnej walki między radykałami muzułmańskimi a władzami czeczeńskimi, wspieranymi przez Kreml przede wszystkim finansowo⁷⁸. Taki uproszczony obraz powszechnie prezentowany jest zarówno w publicystyce jak i w literaturze naukowej i dokumentalistyce. Tymczasem sytuacja jest daleko bardziej złożona.

Obecnie można obserwować trzecią falę reislamizacji Czeczenii, wspieraną przez ród Kadyrowów. W rzeczywistości bowiem bojownicy o Kaukaski Emirat nie są zwalczani przez służby czeczeńskie nie ze względu na jej sprzeciw wobec islamu salafickiego pod względem np. doktrynalnym. Działalność antysalaficka wynika z chęci utworzenia monopolu ideologiczno-religijnego przez ród Kadyrowów. Islam, który jest oferowany przez rządzącą Czeczenią elitę, nie jest mniej „purytański” w praktyce niż ten promowany przez wspierane przez Al-Kaidę i ISIS grupy terrorystyczne. Władze Czeczenii wspierają rozmaite sunnickie tendencje społeczne takie jak wielożeństwo⁷⁹, nie tylko wśród bogaczy. Zasada czterech żon w praktyce nie jest przestrzegana, a przyzwolenie na posiadanie wielu żon i kochanek wpływa ze strony samych mułłów, wszak kształconych najczęściej w Rosji, a mimo to, promujących jakże obce Czeczenom praktyki⁸⁰. Wyjaśniane jest to oficjalnie trudną sytuacją socjalną wdów i kwestią potrzeby utrzymania optymalnego poziomu przyrostu naturalnego. Jednakże o ile jeszcze w czasie wysiedleń stalinowskich, mogłoby to faktycznie stanowić jakieś uzasadnienie, o tyle współcześnie w sposób ewidentny nie jest to przyczyna takiego stanu rzeczy.

⁷⁸ Szerzej: I. Kaliszewska, *Życie codzienne na Kaukazie Północnym*, Warszawa 2011.

⁷⁹ W Inguszetii została nawet na krótko zalegalizowana przez prezydenta Auszewa.

⁸⁰ W meczecie w Machaczkałe mułła prowadzi swego rodzaju swaty – kobiety, które chciałyby być drugimi żonami zgłaszają się do niego, on ogłasza to na kazaniu, zachęca mężczyzn do ożenku. Tego typu praktyki stają się coraz bardziej popularne na niemal całym Kaukazie Północnym. Patrz: Tamże, s. 105.

Sytuacja kobiet w Czeczenii przypomina coraz bardziej model bliskowschodni. O ile tradycyjny podział obowiązków małżeńskich jest zrozumiały w przypadku, kiedy mężczyzna podejmuje pracę zarobkową, a gorzej z reguły opłacana kobieta pozostaje w domu i opiekuje się dziećmi, o tyle w przypadku Czeczenów mężczyźni w większości nie pracują. Ogół obowiązków spada na kobietę, która zazwyczaj funkcjonuje nie tylko w związku niemonogamicznym (rodzi to konflikty⁸¹), ale przede wszystkim nie może decydować o swoim losie. Powszechne stają się zjawiska niezgodne z prawem federalnym takie jak małżeństwa aranżowane, śluby nieletnich kobiet, porwania „matrymonialne”, honorowe zabójstwa, utrudnianie dziewczynkom i kobietom uzyskania wykształcenia etc. Wbrew pozorom, lepsze wykształcenie kobiet, szczególnie w europejskich ośrodkach edukacyjnych sprzyjałoby niwelowaniu radykalizmu muzułmańskiego w republice, gdyż wykształcona żona mogłaby pozytywnie oddziaływać na swego męża. Ponadto przewaga kobiet z wyższym wykształceniem stanowiłaby siłę „uświadamiającą” żeńską część czeczeńskiego społeczeństwa w ich położeniu. Niestety jurysprudencja Koranu jest coraz bardziej widoczna w życiu społecznym republiki. Kobiety pracujące w urzędach mają obowiązek noszenia chusty na głowie oraz długich spódnic zaś mężczyźni zachęca się do ubioru tradycyjnie muzułmańskiego, a nie czeczeńskiego lub „europejskiego”. Okresowo wprowadza się zakaz spożywania alkoholu w republice (policja ściga osoby, które spożywają alkohol w Nowy Rok), penalizuje się homoseksualizm a władze stanowczo podkreślają, iż oczekują, iż chłopcy urodzeni w dniu urodzin Mahometa powinni nosić jego imię⁸².

Na uroczystościach republikańskich obecni są dygnitarze krajów arabskich np. na uroczystościach otwarcia meczetu w Groznych obecny był Alszejch Abdulatif Abdulaziz, minister ds. religii Arabii Saudyjskiej. Należy przy tym dostrzec, iż wprowadzie muzułmanie stanowią większość w kilku regionach Rosji: w Inguszetii, Czeczenii, Dagestanie, Kabardyno-Bałkarii, Karaczajo-Czerkiesji, Baszkirii i Tatarstanie, lecz nigdzie zasady religijne nie są tak silnie promowane przez władzę i nie wpływają w takim stopniu na życie codzienne, jak w Czeczenii.

Równolegle odbywa się w republice czeczenizacja, która z punktu widzenia Kremla jest nie mniej niebezpieczna dla integracji państwa i narodu w ramach tzw. polityki *rossijskoj*

⁸¹ Konflikt w takich sytuacjach nie tylko dotyczy zazdrości jednej żony o drugą, ale również tworzenie przez migrujących Czeczenów do europejskiej części Rosji alternatywnych związków z Rosjankami. Przy czym „nie-Czeczenka” nie zdaje sobie sprawy z tego, iż uczestniczy w trójkacie miłosnym. Duchowni muzułmańscy nie przeciwdziałają takiemu procederowi.

⁸² *Islamizacja Czeczenii*, <https://euroislam.pl/islamizacja-czeczenii/>, (06.10.2021).

nacji⁸³. W szkołach, urzędach oraz w mediach coraz rzadziej używany jest język rosyjski. Kadyrow posiada nawet własne siły zbrojne, bazujące na dawnych batalionach operacyjnych MSW, a obecnie tylko formalnie podległe rosyjskiej Gwardii Narodowej, które z pewnością można uznać za jednocześnie jego prywatną armię jak również załączek „narodowej armii” czeczeńskiej. Służby republikańskie cieszą się szeroką autonomią wobec służb bezpieczeństwa szczebla federalnego, co objawia się wręcz samodzielnością w podejmowaniu działań na obszarze republiki. Pod kontrolą władz centralnych w Czeczenii pozostawiono jedynie lokalną Federalną Służbę Bezpieczeństwa.

Mimo że ponad 80% dochodów republiki pochodzi z dotacji federalnych, centrum federalne kontroluje jedynie sektor energetyczny w Czeczenii. Dysproporcja wkładu Kremla wobec tego, co otrzymuje w zamian jest coraz bardziej dostrzegalna. Czeczeńskie elity władzy czerpią dodatkowe zyski z danin płaconych przez lokalne instytucje państwowe i prywatne na rzecz związanej z rodem Kadyrowów Fundacji im. Achmata Kadyrowa⁸⁴. Owa niezależność działania była szczególnie dostrzegalna w momencie, kiedy doszło do *de facto* aneksji przez Republikę Czeczenii części terytorium jej sąsiada oraz podjęto próby podobnego działania wobec drugiego⁸⁵. Tym samym okazuje się, iż suwerenność władzy rosyjskiej na terenie Czeczenii jest zagrożona, a bezpieczeństwo antyterrorystyczne realnie zagrożone. Uzasadnionym zatem jest osąd, iż Czeczenia coraz bardziej oddala się zarówno cywilizacyjnie jak i religijnie od całej oraz od innych islamskich podmiotów FR. Implikuje to powstawanie uzasadnionych obaw zarówno ze strony krajów zagrożonych terroryzmem muzułmańskim, jak również samej FR. Najbardziej narażonym na działalność islamistów krajem jest zdecydowanie Izrael, który jako sojusznik USA również zwraca uwagę na to, jak sytuacja dotycząca bezpieczeństwa antyterrorystycznego kształtuje się w Rosji.

⁸³ Program integracji narodu rosyjskiego wokół idei obywatelstwa rosyjskiego jako spoiwa dla wieloetnicznego narodu rosyjskiego wdrażany przez administrację prezydenta Władimira Putina.

⁸⁴ Szerzej: J. Benedyczak, *Znaczenie Czeczenii w polityce wewnętrznej i zagranicznej Rosji*, https://pism.pl/publikacje/Znaczenie_Czeczenii_w_polityce_wewnetrznej_i_zagranicznej_Rosji_, (06.10.2021).

⁸⁵ Kadyrow metodami siłowymi wymusił na sąsiedniej Republice Inguszetii aby ta zrzekła się 10% swojego terytorium na rzecz rządzonej przez niego Czeczenii. Wywołało to masowe protesty Inguszców, a w efekcie dymisję przywódcy Inguszetii. Następnie władze Czeczenii zmusiły Republikę Dagestanu do podjęcia analogicznych rozmów na temat zmian terytorialnych. Mimo napięć w Inguszetii rosyjski Sąd Konstytucyjny zatwierdził czeczeńsko-inguską umowę graniczną, a władze centralne nie interweniują w sprawie bezprecedensowego przesuwania granic wewnątrz FR. Cyt. za: tamże.

Republika Czeczenii w percepcji Izraela

Związek Kaukazu i Bliskiego Wschodu, jak zostało ustalone wyżej jest szczególnie pod względem kulturowo-religijnym, tj. bliskowschodnie kraje świata islamu oddziałują na islamskie republiki zarówno Kaukazu Północnego jak i Kaukazu Południowego bowiem obszar ten jest naturalnym celem imperialnych ambicji przede wszystkim Arabii Saudyjskiej, Iranu i Turcji. Pod względem historycznym, Republika Czeczenii była niegdyś domem dla stosunkowo licznej mniejszości żydowskiej. Żydzi ci posługiwali się kilkoma dialektami języka Tat (zachodnia gałąź irańskiej grupy języków). Byli to prawdopodobnie potomkowie Żydów z północnego Iranu, a być może także z pobliskich regionów Cesarstwa Bizantyjskiego, którzy osiedlili się wśród ludności posługującej się językiem Tat. Ta zmiana populacji rozpoczęła się w czasie podbojów muzułmańskich na tych obszarach (639–643) i trwała do podboju mongolskiego (połowa XIII wieku). Do XVIII wieku na obszarze dzisiejszego Azerbejdżanu i południowego Dagestanu znajdował się właściwie cały pas osiedli żydowskich zaś największa z osad Aba Sawa stanowiła centrum życia duchowego Górskich Żydów. Spokój zakłócił wybuch Wojny Kaukaskiej (1817-1864) kiedy to nastąpiła radykalizacja religijna na obszarze Kaukazu Północnego, indukowana przez władzę Imama Szamila. Wajnachowie poczęli siłą nawracać Żydów na islam i zmuszać ich do udziału w walkach. Górscy Żydzi, mimo wprowadzenia przez administrację carską regulacji dotyczących obszaru ich zamieszkiwania, zdecydowali się uciec na terytorium kontrolowane przez Imperium, gdzie rozwinęli tam później działalność gospodarczą⁸⁶. Część społeczności żydowskiej pozostała na Kaukazie, gdzie do czasu rozpadu ZSRR funkcjonowali obok większości muzułmańskiej.

Żydów radzieckich pochodzących z Kaukazu, którzy w ciągu istnienia ZSRR i mimo intensywnych akcji antyreligijnych, zachowali tożsamość religijną jak i kulturową. Zdaniem autorki stało się tak ze względu na przebywanie tejże grupy w środowisku muzułmańskim, w którym śluby mieszane należały prawdopodobnie do rzadkości i mimo stosunkowo „tolerancyjnego” i absorpcyjnego wręcz charakteru lokalnych tajpów dochodziło niejako do samoizolacji jednych od drugich, ludność żydowska i muzułmańska żyły ze sobą równolegle, zaś elementy religijne pełniły istotną funkcję dystynktywną, zatem nie mogły one zanikać.

⁸⁶ W 1835 r., według oficjalnych danych rosyjskich, pod rządami carskimi żyło 7649 Żydów górskich. Wśród nich 58,3% (4459 dusz) stanowili mieszkańcy wsi, a 41,7% (3190 dusz) mieszczenie. Patrz: *The Mountain Jews*, <https://www.ariel.ac.il/wp/cjcc/the-mountain-jews/> (07.10.2021).

Z pewnością pewną rolę odegrał czynnik geograficzno-środowiskowy, który czyni Kaukaz odrębnym, odizolowanym obszarem od reszty kraju.

Dodatkowo obszar ten infiltrowany jest przez organizacje islamistyczne za pośrednictwem wymienionych trzech mocarstw. Sam Kaukaz natomiast a precyzyjniej ujmując – możliwość zarządzania sytuacją w nim – to potencjał oddziaływania na państwa Azji Centralnej jak również Bliskiego Wschodu. Zmiany na Kaukazie indukowane przez kraje islamskie będą wpływały również na sytuację na Bliskim Wschodzie, zaś wszelkie niepokoje i konflikty poskutkują m.in. niekontrolowaną emigracją ludności, pojawianiem się zbrojnych bojówek i zasilaniem organizacji terrorystycznych przez osoby pochodzenia kaukaskiego.

Na znaczenie Czeczenów zarówno jako członków *ummy* jak również wojowników wskazuje ich udział w stabilizacji sytuacji w Syrii i zwalczaniu ISIS wprawdzie w ramach armii rosyjskiej, ale jednocześnie pełniąc rolę w pertraktacjach. W Syrii obecnie stacjonuje kilka tysięcy żołnierzy czeczeńskich, znakomicie radzących sobie w warunkach bliskowschodnich zarówno ze względów religijnych ale również topograficzno-terenowych⁸⁷. Na skuteczność walki wpływa również charakter narodowy Czeczenów wykształcony w niełatwym górskim klimacie. Stanowią oni zatem niezwykle istotny element armii rosyjskiej, lecz jednocześnie w razie konfliktu między republiką a centrum federalnym, są bardzo trudnym przeciwnikiem, o czym Rosja przekonywała się niejednokrotnie⁸⁸.

Mimo różnic dzielących Rosję i Izrael, Moskwa ma rolę stabilizatora na Bliskim Wschodzie toteż obie strony starają się nie konfliktować nawet w świetle odmienności stanowisk w kwestii syryjskiej i Baszszara al-Asada. Kooperacja Rosji i Izraela ma strategiczne znaczenie dla obu stron, bowiem dotyczy niemal wszystkich możliwych sfer

⁸⁷ Osetyjczycy i Czeczenii ze względu na swoje górskie pochodzenie, znakomicie radzą sobie z tzw. zwiadem górskim i trudnymi warunkami przyrodniczo-atmosferycznymi. W środowisku bliskowschodnim radzą sobie zatem znacznie lepiej niż Słowianie czy Azjaci.

⁸⁸ Rosja korzysta z wyjątkowych zdolności militarnych i islamskiej tożsamości Czeczenów w walce z terrorystami muzułmańskimi również w misjach zagranicznych, zaś Izrael angażuje wojskowo oddanych i odważnych Druzów a nawet osoby z dysfunkcjami fizycznymi i intelektualnymi. Patrz: E. Rudee, *Israeli Defense Force takes special care of disabled*, <https://thehill.com/blogs/pundits-blog/international/292463-israeli-defense-force-takes-special-care-of-disabled>, (27.06.2021).

współpracy, tj. od modernizacji rolnictwa⁸⁹, przez handel cennymi kruszcami⁹⁰, po (co szczególnie istotne z punktu widzenia niniejszego tekstu) technologie militarne⁹¹. W wymiarze wojskowym istnieje obecnie ciągła i kompleksowa koordynacja między izraelskimi i rosyjskimi siłami zbrojnymi na wielu poziomach, z asystentami szefów sztabu Rosji i Izraela na jej szczycie. W interesie obu stron jest uniknięcie konfrontacji, nawet taktycznej, między siłami izraelsko-rosyjskimi, która może doprowadzić do eskalacji między tymi dwoma krajami (jak to miało miejsce między Rosją a Turcją), a nawet do niestabilności regionalnej. Z drugiej strony z punktu widzenia strony rosyjskiej Izrael również ma realny wpływ na stabilność sytuacji w regionie i rozwój wydarzeń.

W kontekście Republiki Czeczenii, Izraelowi tak w latach 90. XX wieku jak i teraz zależy szczególnie zarówno na stabilności Kaukazu Północnego jak i funkcjonowaniu możliwie najbardziej laickich i niefundamentalistycznych rządów w owym regionie. Wyrazem

⁸⁹ Izraelskie ministerstwo rolnictwa w stosunkowo dużym stopniu dopomogło w realizacji unowocześnienia i zwiększenia wydajności rosyjskiego sektora rolniczego, co przyczyniło się do tego, iż Rosja stała się po raz pierwszy od czasów Imperium Rosyjskiego eksporterem zboża a nie jego importerem. Sankcje gospodarcze mocno uderzyły bowiem w rosyjski rynek żywności, a co za tym idzie – kraj ten zagrożony był brakami pod tym względem. Izrael jako kraj doświadczony w zakresie hodowli roślin i zwierząt w niesprzyjających temu warunkach klimatycznych, okazał się znakomitą partnerem dla podupadającego do niedawna rolnictwa rosyjskiego. Patrz: *Russia, Israel eye cooperation in hi-tech agriculture*, <https://old.sk.ru/news/b/articles/archive/2016/02/15/russia-israel-eye-cooperation-in-hitech-agriculture.aspx>, (03.10.2021); *Agriculture cooperation between Israel and Russia*, <https://www.israelagri.com/?CategoryID=482&ArticleID=1352> (03.10.2021).

⁹⁰ Istotną gałęzią współpracy gospodarczej jest np. handel diamentami. Izrael jest jednym z największych centrów szlifowania i międzynarodowego obrotu diamentami. Zależnie od roku, udział produkcji diamentów w całym przemyśle izraelskim stanowi 19-23. To właśnie surowiec rosyjski w dużej mierze trafia do izraelskich (jak również belgijskich) szlifierni a następnie na światowe giełdy i sklepów jubilerskich na całym świecie. Do Federacji Rosyjskiej obecnie należy 40% rynku handlu diamentami, zaś spółką monopolistą w jej przypadku jest przedsiębiorstwo Ałrosa, która oprócz zarządzania zakładami przetwórstwa surowcowego i elektrowniami, zajmuje się eksploatacją kominów kimberlitowych na Syberii oraz posiada niemałe udziały w kopalniach usytuowanych w Afryce. Co ważne, spółka otworzyła kilka oddziałów sprzedaży na całym świecie, w Londynie (Wielka Brytania), Antwerpii (Belgia), Hong Kongu (Chiny), Dubaju (Zjednoczone Emiraty Arabskie), a także w USA i Izraelu. Miasto Natania, w którym skupia się większość izraelskich szlifierni diamentów zdobyła sobie miano „Diamentowego Miasta”. Pozostałe znane z ilości i jakości szlifierni znajdują się w Tel Awiwie i leżące w dystrykcie Tel Awiw - Ramat Gan. Patrz: *Branża diamentowa w Izraelu*, <https://israel.trade.gov.pl/pl/izrael/analizy-rynkowe/143915,branza-diamentowa-w-izraelu.html> (07.10.2021).

⁹¹ Strona rosyjska zainteresowana jest również zakupem i korzystaniem z izraelskich wynalazków wojskowych np. dronów. Źródłem owej osobliwej transakcji należy szukać w konflikcie rosyjsko-gruzińskim z 2008 roku, kiedy FR odczuła brak technologii UAV, którą dysponowało wówczas wielu rosyjskich rywali. Do 2010 roku Israel Aerospace Industries zawarł umowę o wartości 400 milionów dolarów na transfer technologii UAV do Rosji. Prasa izraelska spekulowała, że otwartość Izraela na transakcję była częścią wieloletniej serii *quid pro quos* w zamian za zgodę Rosji na wstrzymanie dostarczania pocisków przeciwlotniczych S-300 do Iranu i Syrii. Pomimo możliwych obaw rządu USA o rozprzestrzenianie zaawansowanej technologii uzbrojenia od izraelskiego sojusznika do rosyjskiego przeciwnika, izraelskie wojsko rozpoczęło szkolenie rosyjskich oficerów do obsługi dronów. Technologia ta używana jest przez Rosjan w Syrii. Patrz: P. Hilsman, *How israeli-designed drones became Russias eyes in the sky for defending Bashar Al-Assad*, <https://theintercept.com/2019/07/16/syria-war-israel-russia-drones/> (07.10.2021).

poparcia dla sekularyzacji życia społecznego i politycznego regionu była obecność delegacji izraelskiej na zaprzysiężeniu prezydenta Asłana Maschadowa⁹² w czasie praktycznej niepodległości Czeczenii. Wówczas to – jak uprzednio zostało to wspomniane – doszło do uchwalenia spisanej w duchu bardzo zachodnioeuropejskim pod względem wartości konstytucji niepodległej Czeczenii⁹³. Zdominowana przez islam coraz bardziej duchowo sunnicki republika nie tylko posiada potencjał separatystyczny, ale jest dogodnym współpracownikiem służącym przerzutowi mas ludzi, zaangażowanych w muzułmańskich organizacjach terrorystycznych przede wszystkim w Dolinie Fergany⁹⁴. Wprawdzie rząd Kadyrowa zwalcza leśną fundamentalistyczną partyzantkę na terenie kraju, robi to jednakże wyłącznie ze względów pragmatycznych. Coraz częstsze kontakty duchownych kaukaskich w tym czeczeńskich z ośrodkami bliskowschodnimi również niepokoją stronę izraelską. Kontakty takie są tym łatwiejsze do nawiązania z powodu stosunkowo dużej i wpływowej mniejszości czeczeńskiej mieszkającej w wielu krajach Bliskiego Wschodu. Czeczeni służą m.in. w armii tureckiej oraz w tureckich służbach specjalnych (MIT)⁹⁵. Czeczeńskie pochodzenie miało wielu ówczesnych członków rządu tureckiego, np. szef sztabu generalnego armii tureckiej Dogan Giirefl⁹⁶ czy minister obrony Turcji. Koncyliacyjny z początku ród Kadyrowów w sposób ewidentny dokonuje metamorfozy republiki i narodu czeczeńskiego w kierunku niepokojącym zarówno Rosję (która obecnie przystaje cicho na niesubordynację elit republikańskich) jak i Izrael.

Jerozolima wykonuje w kierunku Rosji wiele gestów przychylności, poczynawszy od częściowego odejścia Kremla od bezwzględного popierania kwestii palestyńskiej i Arafata. Izrael zachowuje daleko idącą powściągliwość w kwestii potępiania polityki rosyjskiej. Strona izraelska nie dołączyła do państw, które zdecydowały się nałożyć sankcję na Rosję z powodu powstania kryzysu w relacjach Moskwy z Kijowem, ewidentnie oczekując od FR wsparcia na Bliskim Wschodzie⁹⁷. Podobnym przykładem jest podejrzenie o otrucie Siergieja Skripala,

⁹² M. Maciejak, *Anatomia konfliktu rosyjsko-czeczeńskiego. Grozny 1994/1995, 1999/2000*, Zabrze-Tarnowskie Góry 2018, s. 169.

⁹³ J. Szukalski, *Konstytucyjne...*, dz. cyt.

⁹⁴ Sprzyja temu właśnie „przekątnikowy” charakter położenia regionu względem Azji Centralnej i Bliskiego Wschodu.

⁹⁵ V. Avioutski, *Globalisation du conflit tchétchène*, <http://www.academiedegeopolitiquedeparis.com/globalisation-du-conflit-tchetchene/>, (03.10.2021).

⁹⁶ A. Tourmarkine, *La diaspora „Tcherkesse” en Turquie*, « Hérodate », nr 81, kwiecień-czerwiec 1996, s. 171-172.

⁹⁷ *Israel to Russia: We sat out Western sanctions, so help us in Mideast*, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-israel-russia/israel-to-russia-we-sat-out-western-sanctions-so-help-us-in-mideast-idUSKBN1141AB>, (07.10.2021).

byłego rosyjskiego szpiega, i jego córki na brytyjskiej ziemi w marcu tego roku. Po fali potępień Rosji przez wiele krajów, Izrael wydał oświadczenie potępiające ustawę, nie wspominając o odpowiedzialności Rosji. Politycy izraelscy w swoich wypowiedziach wykazują się daleko idącą powściągliwością i maksymalnie uwzględniają potrzeby strony rosyjskiej.

Możliwym źródłem poróżnień między Rosją a Izraelem jest fakt sprzedaży broni przez Rosję najważniejszym wrogom Izraela m.in. Hezbollahowi i szeroka współpraca militarna Izraela z wrogami Rosji. Szczególnie głośnym przykładem dozbrajania strony przeciwnej był konflikt rosyjsko-gruziński, kiedy gruzińska armia korzystała zarówno z uzbrojenia izraelskiego jak również była szkolona przez izraelskich wojskowych⁹⁸. Należy jednakże w świetle ostatniego przykładu zwrócić uwagę na fakt, iż Izrael prowadzi handel bronią i udziela szkoleń zasadniczo z powodu silnej amerykańskiej protekcji. Jerozolima pod presją USA musiała m.in. wstrzymać sprzedaż broni Pekinowi, a współpraca z Moskwą również (mimo możliwych najlepszych intencji) jest reglamentowana przez Waszyngton. Rosja musiałaby zaoferować Izraelowi bezwzględnie lepszą ofertę przede wszystkim ochrony przed potencjalną agresją islamskiego otoczenia aby mógł on w pełni „samodzielnie” podejmować decyzję o otwartej pomocy technologicznej FR. Rosja jednakże ewidentnie czerpie więcej korzyści z faktu bycia niedoprecyzowaną w swoim modelu postępowania, choćby przez wzgląd na fakt, iż mieszka w FR ok. 20 mln muzułmanów⁹⁹.

Strona rosyjska w sposób widoczny stara się kreować korzystną dla obu stron politykę. Realizuje to za pośrednictwem polityki historycznej, dyplomacji czy polityki społecznej, ale również współpracy gospodarczej i technologicznej. Rosja, szczególnie po nałożeniu nań sankcji dotkliwie odczuła swój brak innowacyjności, długie zaniedbywanie modernizacji w sektorze rolnictwa, co skutkowało szerokim importem żywności i uzależnienia od niego a także nadmierne uzależnienie od eksportu surowców energetycznych. Izrael okazał Rosji wsparcie na wielu płaszczyznach, którego rezultatem było zażegnanie problemów w części wspomnianych kwestii. W czasie, kiedy większość państw zachodnich czyniła wiele w kierunku zaszkodzenia Moskwie i próbowały owe kraje stymulować rozmaite czynniki, sprzyjające rozchwianiu politycznemu Rosji, Izrael wykazał się (choć powiązany siecią zależności od tychże podmiotów) daleko idącym zrozumieniem dla rosyjskich priorytetów politycznych i gospodarczych. Można zatem wnioskować, iż FR może w pewnym stopniu, w

⁹⁸ *How Israel Trained and Equipped Georgia's Army*, <https://www.wired.com/2008/08/did-israel-trai/>, (08.10.2021).

⁹⁹ M. Budzisz, *Rosjanie wymrą niczym dinozaury*, <https://obserwatorgospodarczy.pl/komentarze-i-analizy/366-rosjanie-wymra-niczym-dinozaury>, (07.10.2021).

miarę izraelskich możliwości, liczyć na wsparcie Izraela dla utrzymywania Kaukazu Północnego w stanie uzależnienia od Rosji. Taka polityka wynika z żywotnego interesu Jerozolimy w zachowaniu bezpieczeństwa w aspekcie potencjalnego zagrożenia ze strony islamskich fundamentalistów.

Wnioski

Doświadczenie choćby wojen czeczeńskich, podczas których czynniki zagraniczne – w tym import salafizmu bliskowschodniego na obszar Kaukazu Północnego – odegrały znaczącą rolę w destabilizacji sytuacji w FR, uczuliło rosyjskie elity władzy na kwestię terroryzmu islamskiego. Obawy te znalazły wsparcie w sposób trwały właśnie w przypadku państwa Izrael (poparcie Stanów Zjednoczonych okazało się czasowe) również zainteresowanego zwalczaniem fundamentalizmu islamskiego. Samym izraelskim elitom władzy znany jest również „syndrom oblężonej twierdzy”, będący jednym z zarzutów wytaczanych wobec polityki Federacji Rosyjskiej, spowodowany wrogim otoczeniem. Skala wzajemnej pomocy w tym zakresie jest wyraźnie niedoszacowana przez polskich uczonych, a stanowi interesujący przypadek współpracy państw o daleko odmiennych wyznawanych wartościach¹⁰⁰.

Dla przykładu, wojny rosyjsko-czeczeńskie oraz islamski terroryzm zostały porównane do nazistowskich Niemiec¹⁰¹. Podobnie sojusz Rosji i Stanów Zjednoczonych w kampanii w Afganistanie zestawiono z koalicją antyhitlerowską. Co szczególnie symptomatyczne, strona izraelska ustami swoich polityków wyrażała się o konflikcie na Kaukazie Północnym w podobnym tonie lecz nawiązując do tzw. kwestii palestyńskiej¹⁰².

Powiązania elit separatystycznej republiki z elitami politycznymi i gospodarczymi w Moskwie nie ułatwiały prezydentowi Putinowi rozwiązania konfliktu rosyjsko-czeczeńskiego. Niemal cały świat zdecydował się popierać czeczeńskich separatystów zarówno pod względem wizerunkowym jak i finansowym. Wyjątek w tym zakresie stanowił Izrael, który doskonale zdawał sobie sprawę z tego, jakim problemem i zagrożeniem jest fundamentalizm muzułmański. Izrael postrzega Rosję jako doskonałego partnera w zwalczaniu dżihadyzmu i

¹⁰⁰ Właśnie dlatego dobre relacje i współpraca rosyjsko-izraelska nie są postrzegane przez Turcję, Iran i kraje arabskie jako zagrażające ich bezpieczeństwu, gdyż nie są one oparte na wspólnocie wartości.

¹⁰¹ Владимир Путин: терроризм так же опасен, как нацизм, <https://www.vesti.ru/article/2385201>, (07.10.2021).

¹⁰² M. Javedanfar, *Lieberman's Recommendation To Mubarak*, <http://middleeastanalyst.com/tag/yisrael-beitenu/>, (07.10.2021).

neutralizowaniu tego – niebezpiecznego dla państwa żydowskiego – czynnika¹⁰³. Nie bez przyczyny izraelscy decydenci stronili od krytyki Rosji podczas konfliktu w Czeczenii¹⁰⁴, a także współcześnie nawiązują oni do słuszności interwencji wojsk federalnych na terenie tej republiki, porównując wojny rosyjsko-czeczeńskie do tzw. „kwestii palestyńskiej”. Ostatecznie obie strony uznają – pod tym względem – iż walczą ze wspólnym wrogiem¹⁰⁵.

Izraelowi – podobnie jak w przypadku innych regionów z dominacją żywiołu muzułmańskiego – żywotnie zależy na jego stabilizacji, lecz w ramach protekcji mocarstw niemuzułmańskich. Tak jak Arabia Saudyjska jest strategicznym sojusznikiem USA i nie pozwoliłaby sobie obecnie na jednoznacznie wrogą Izraelowi politykę, tak i Kaukaz Północny (ale również inne podmioty muzułmańskie FR) staje się mniejszym zagrożeniem jeśli wchodzi w skład Rosji. Niestety tendencje, które pojawiły się w Republice Czeczenii i wskazują na jej nie tylko oddalanie się cywilizacyjne od reszty FR jak m.in. islamizacja życia społecznego i politycznego są źródłem niepokoju zarówno Żydów mieszkających w FR jak i w Izraelu. Problem okazuje się tym bardziej palący, gdy dostrzeże się wysoki stopień niezależności w prowadzeniu polityki zagranicznej Ramzana Kadyrowa z krajami bliskowschodnimi jak i brak reakcji centrum federalnego na prowadzenie przez niego ekspansywnej polityki wobec sąsiednich podmiotów. W interesie zarówno Izraela jak i Rosji jest możliwie laicka Czeczenia, nieinfiltrowana przez salafickie grupy terrorystyczne¹⁰⁶ i zależna od Kremla.

Streszczenie:

W niniejszej publikacji została przyjęta hipoteza, wedle której pozostanie Czeczenii w FR leży w żywotnym interesie zarówno Rosji jak i Izraela, który oczekuje jednocześnie aby władze rosyjskie prowadziły mniej kompromisową politykę wobec władzy Kadyrowa i ograniczały autonomię Czeczenii. Problem został ujęty z realistycznej perspektywy teoretycznej w badaniu stosunków międzynarodowych¹⁰⁷, ze względu na jego wymiar geopolityczny i dominację kwestii bezpieczeństwa zarówno energetycznego jak i antyterrorystycznego, strategii wojskowej oraz rywalizacji mocarstw o wpływy w tym istotnym obszarze.

¹⁰³ *PM Netanyahu meets with Russian President Putin*, Israel Ministry of Foreign Affairs, 09.03.2017, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-meets-with-Russian-President-Putin-9-March-2017.aspx>, (07.10.2021).

¹⁰⁴ Interesującym faktem jest, iż weterani wojen czeczeńsko-rosyjskich stali się bazą dla utworzenia przez Siły Zbrojne Izraela oddziału snajperskiego, tzw. Imigranckiej (Alija) Brygady. Patrz: H. Amos, *Chechnya Veterans Serve as IDF Snipers*, <https://www.haaretz.com/1.4686587>, (07.10.2021).

¹⁰⁵ M. Katz, *Putin's Pro-Israel Policy*, <https://www.meforum.org/690/putins-pro-israel-policy>, (07.10.2021).

¹⁰⁶ Można domniemywać, iż Izrael w sposób nieoficjalny lecz w porozumieniu z rosyjskim kontrwywiadem prowadzi własne działania przeciwko grupom salafickim na terenie Czeczenii.

¹⁰⁷ S. Bieleń, J. Zając (red.), *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2015.

Słowa kluczowe:

Rosja, Izrael, Czeczenia, geopolityka, rywalizacja, strategia

Key words:

Russia, Israel, Chechnya, geopolitics, rivalry, strategy

Bibliografia:

1. Ahmet Caferoğlu'nun Seçilmiş Eserleri Azerbaycan Türkçesinde; „Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi” 24. Sayı, s; 83–91
2. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/2007_24/200724musaoglu.pdf (11.09.2014).
3. Azerbejdżańskie mądrości ludowe, tł. Joanna Przyłucka, Warszawa 2013.
4. Szapszał H. Seraja, Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego, Kraków 1935.
5. Həmidov İlyas, Axundov Bəhrüz, Leyla Həmidova, Azərbaycanca–Rusca, Rusca–Azərbaycanca Atalar Sözləri və Zəbri–məsəllər Lüğəti, “Təhsil”, Bakı 2009.
6. Məmmədli Qövs Fərzanə, Güney Azərbaycan Folkloru, I Kitab, “Elm və təhsil”, Bakı 2013.
7. Küçük Murat, Azərbaycan Yurt Bilgisi (1932–1934),
8. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/1998_06/1998_06_25_Kucuk.pdf (11.09.2014).
9. Qasımlı Məhərrəm, Atalar sözü və məsəllər, Altun Kitap, Bakı 2012.
10. Gərüsli Vəhid, Atalarımızın Atasözləri, Kanada 2005.
11. Pawelec Mariusz, Listy do Wilna: Seraja Szapszał jako korespondent Ananiasza Zajączkowskiego, w „Almanach Karaimski” 2013, 2, s. 19–36. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Almanach_Karaimski/Almanach_Karaimski-r2013-t2/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36.pdf (23.09.2022).
12. Stanek Kamila, Kolay cumleler w “Wypisach Tureckich” Hadży Seraji Szapszala; w: “Almanach Karaimski” 2014, 2, s. 89–106.
13. <http://luget.azeri.net/> (20.V.2013)
14. <http://www.azeribalasi.com/azerbaycan-edebiyati-82/azerbaycan-ata-sozleri-8728/> (22.09.2014)
15. <http://www.isa-sari.com/turkolojinin-duayeni-friedrich-wilhelm-radloff/> (11.09.2014)
16. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/2007_24/200724musaoglu.pdf (11.09.2014)
17. <http://www.yeni.az/category/maraq/51571-allah-kelmesine-aid-atalar-sozleri.html> (22.09.2014)
18. ebitik.azerblog.com/anbar/8762.pdf (22.06.2014)
19. <http://www.oyren.org/category/atalar-sozu/page/3/> (18.09.2014)
20. <http://azerdict.com/izahli-luget> (22.09.2014)
21. <http://ebitik.azerblog.com/anbar/40.pdf> (22.09.2014)
22. http://azerbaijans.com/content_1180_tr.html (23.09.2014)

-
23. http://www.azerbaijans.com/content_1085_tr.html (23.09.2022)
 24. <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=567> (23.09.2014)
 25. <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/akdeniz.pdf> (11.09.2014)
 26. <http://www.sakkal.com/ArtArabicCalligraphy.html> (11.09.2014)
 27. Słownik TDK, <https://sozluk.gov.tr/> (24.09.2022).

Metody KGB litewskiej SRR w Polsce: więzy pokrewieństwa I zainteresowania naukowe jako pomoc w gromadzeniu informacji na temat stosunku do „Solidarności”

Stosunki między Litwą a Polską po drugiej wojnie światowej, w okresie postalinowskim, można określić jako skomplikowane ze względu na dość ograniczony charakter komunikacji – nie tylko fizycznej, ale także informacyjnej, politycznej i prawnej. Świadczą o tym trzy zjawiska: wizyty obywateli ZSRR w Polsce i PRL w Związku Radzieckim tylko na zaproszenie, po uzyskaniu zezwoleń rządowych zgodnie z ustaloną procedurą (odpowiednio w Polsce i na Litwie); możliwość czytania polskiej prasy komunistycznej na Litwie jedynie do listopada 1980 r. (prenumerata periodyków wyłącznie z listy zatwierdzonej przez Sojuzpechat¹⁰⁸ ZSRR); wymiana treści propagandowych między Komitetem Centralnym Litewskiej Partii Komunistycznej a białostockim Komitetem Wojewódzkim Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) poprzez oficjalne delegacje.

Jeśli chodzi o zjawisko pierwsze, musimy wyróżnić co najmniej dwie kategorie podróżujących: służbowo w celach zawodowych oraz prywatnie w sprawach rodzinnych (więzy pokrewieństwa). KGB Litewskiej SRR¹⁰⁹ mając nadzór nad osobami należącymi do tych kategorii, wybierało te najbardziej odpowiednie do zbierania informacji, tj. takie, które można zwerbować¹¹⁰. Wykorzystując osoby przygotowane intelektualnie, dążyło do uzyskania

¹⁰⁸ Państwowa instytucja zarządzająca siecią organizacji i przedsiębiorstw zajmujących się dystrybucją czasopism w Związku Radzieckim (ZSRR).

¹⁰⁹ Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (ros. Komitet Gosudarstvennoj Biezopasnosti; lit. Valstybės saugumo komitetas). Instytucja działająca na terenie Litwy jako filia KGB ZSRR; dokumentację prowadziła w językach rosyjskim i litewskim.

¹¹⁰ W żargonie KGB skrót oznaczający agenta – tajnego współpracownika – brzmiał „seksot” (ros. сексот – секретный сотрудник). Mitrokhin Archive. Wilson Center:
<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/collection/52/mitrokhin-archive/4>.

informacji o wydarzeniach w Polsce, które przekazywało w postaci raportów instytucjonalnych do KGB Związku Radzieckiego w Moskwie. Szczególną uwagę poświęcano tej działalności od roku 1980, gdy w Polsce rozpoczęły się strajki i powstały związki zawodowe „Solidarność”.

Pracownicy polskich instytucji naukowych darzyli zaufaniem naukowców przybywających z Litwy, tym bardziej że takich wizytujących profesorów było niewielu. Zaufanie to wykorzystywało KGB. Sympatia polskich intelektualistów dla wspólnej historii Polski i Litwy, przenoszona do kontekstu nowych wyzwań, była jednym z motywów skłaniających KGB do delegowania agentów z Litwy do Polski w okresie ponownego wzrostu niepokoju społecznego w PRL. Artykuł ujawniając treści dokumentów KGB dotyczących inwigilacji obywateli polskich, przedstawia, jakimi informacjami o narastających napięciach politycznych w Polsce w latach 1980–1981 dysponowały tajne służby. Dziś nie jest celowe ujawnienie nazwisk agentów ze środowiska intelektualistów, ponieważ ograniczają to przepisy prawa Republiki Litewskiej z roku 2005, właściwe natomiast wydaje się przeanalizowanie działań, które można uznać za ciemne karty historii. Można wyrazić przypuszczenie, że takie informacje były w Moskwie zestawiane z doniesieniami dostarczonymi przez Urząd Bezpieczeństwa Polskiej Republiki Ludowej (PRL).

Autor artykułu korzystał z dokumentów pochodzących z zasobów Litewskiego Archiwum Akt Specjalnych¹¹¹ oraz innych źródeł ujawniających metody pracy KGB.

* * *

Antanas Velička – szef Wydziału II Sekcji 2 Zarządu V KGB Litewskiej SRR (czyli kontrwywiadu ideologicznego) – 20 listopada 1980 r. po przeczytaniu raportu opracowanego na podstawie doniesienia agenta z Polski sporządził następującą notatkę: „ZADANIJE. Kontynuujcie wyjaśnianie informacji o reakcji ludności na wydarzenia w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”¹¹². Ten i inne podobne zapisy decydowały o przydzielaniu przez oficerów KGB zadań nadzorowanym przez nich agentom.

Działalność i klasyfikacja agentów KGB były tematem prac różnych autorów, a w jednej z najnowszych publikacji na Litwie omówiono ich typy¹¹³, podkreślając, że w okresie

¹¹¹ Litewskie Archiwum Akt Specjalnych (lit. Lietuvos ypatingasis archyvas – dalej: LYA) obejmujące akta Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Litwy oraz KGB Litewskiej SRR.

¹¹² LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338.

¹¹³ K. Burinskaitė (2019), *KGB agentai: tipai, funkcijos ir keliama tikslai*, „Genocidas ir rezistencija”, nr 1(45).

postalinowskim „agenci KGB byli zarówno biernymi zbieraczami informacji, jak i czynnymi opiniotwórcami”¹¹⁴.

„Z naukowego punktu widzenia denuncjacja jest zjawiskiem wielowymiarowym. Łączy różne aspekty relacji indywidualnych i społecznych” – twierdzi filozof Valerij Niechamkin¹¹⁵. Autor ten skupia uwagę na praktykach władz sowieckich, skierowanych na nakłanianie do denuncjacji i poszerzanie zakresu tego zjawiska w latach 30. XX w. Wyróżnia pięć aspektów denuncjacji w relacjach indywidualnych i społecznych: informacyjny, psychologiczny, etyczny, motywacyjny i pokrewny. Jak wiadomo z „Archiwum Mitrochina”¹¹⁶, w latach 60. ubiegłego wieku w składach grup osób wyjeżdżających z ZSRR za granicę co najmniej 15% z nich było współpracownikami KGB.

Różni badacze sowietyzmu postrzegają denuncjację – donosy do służby bezpieczeństwa na sąsiadów, znajomych, współpracowników, a nawet członków rodziny o krytycznej postawie określonej osoby lub grupy osób wobec władzy – jako zjawisko charakterystyczne dla epoki stalinizmu: „Począwszy od 1928 r. reżim Stalina zmienił donosy w zwyczajną – widoczną, codzienną, «normalną» – praktykę”¹¹⁷. W rzeczywistości zarówno prace naukowe, jak i publicystyczne świadczą o złożonej filozofii denuncjacji w społeczeństwie, która na różnych etapach – nie tylko na obszarach kontrolowanych przez bolszewików i sowietów, ale także w obrębie imperium rosyjskiego – była postrzegana przez współczesnych jako problem. Vincas Kudirka, prekursor litewskiego liberalizmu, publicysta, przywódca walk Litwinów z uciskiem carskim, w prasie podziemnej lat 80. XIX w. krytykował donosy dla żandarmów („Ochranki”) jako jeden z kilku grzechów społeczeństwa litewskiego¹¹⁸. Chociaż krytycy i badacze dostrzegają występowanie zjawiska denuncjacji w różnych okresach rządów rosyjskich, tym niemniej do wszystkich okresów można odnieść następujące stwierdzenie z badań obejmujących lata stalinizmu: „Faktem jest, że archaiczne wzory zachowań w kulturze politycznej ZSRR – prawie całkowity brak tradycji prawnego rozwiązywania konfliktów między instytucjami politycznymi a jednostką, między rządzącymi a rządzonymi; niezwykle ograniczone prawa ludności do autonomicznej organizacji; lęk jednostki wywoływany poczuciem bezpośredniego psychologicznego związku z władzą centralną – uczyniło

¹¹⁴ Ibidem, s. 90.

¹¹⁵ В.А. Нехамкин (2014), *Донос как социально-психологический феномен (из отечественного опыта 1930-х годов)*, „Историческая психология и социология истории”, t. 7, nr 2.

¹¹⁶ Mitrokhin Archive. Wilson Center: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/collection/52/mitrokhin-archive/4>.

¹¹⁷ F.-X. Nérard (2001), *Soviet Newspapers and State Control Agencies under Stalin: Sub-Offices of the Political Police?*, „Journal Cahiers du monde russe”, vol. 22, issue 2, July, s. 263–278.

¹¹⁸ V. Kudirka (1906), *Tėvynės varpai*, [w:] *Raštai*, t. II: *Tėvynės mylėtojų draugystė*, Mauderodė, Tilžė.

denuncjację bardziej niż cokolwiek inne istotnym elementem tradycyjnego systemu rządów biurokratycznych Rosji, a dopiero wtórnie problemem moralnym, rozumianym w kontekście koncepcji dobra i zła”¹¹⁹.

Tak więc denuncjacja nie dotyczy jedynie poszczególnych osób, ale przede wszystkim jest problemem doświadczeń społeczeństwa i państwa. Denuncjacja może być – i była – systemowym działaniem represyjnego aparatu państwowego, skierowanym na stałe prześladowanie członków społeczeństwa. Sheila Fitzpatrick i Robert Gellately rozróżniają pojęcia denuncjacji i informowania, które są ze sobą ściśle powiązane („closely related”) ¹²⁰, ale nie tożsame. W artykule omawiającym zjawisko denuncjacji w Związku Radzieckim i nazistowskich Niemczech, podkreślili rolę „informatora” otrzymującego stałe wynagrodzenie.

Jak już wspomniano, typologia agentów KGB pozwala zauważyć, że nie każdy informator udzielał informacji o innych osobach, swoich kolegach (współpracownikach) wyłącznie za wynagrodzeniem. Motywami denuncjacji (donosu do tajnych służb) mogły być także rywalizacja społeczna i zawodowa, chęć wzmocnienia zaufania władz, zapewnienie sobie nowych możliwości wyjazdu za granicę, a wreszcie zemsta. Z drugiej strony, o wyborze rodzaju denuncjacji mógł decydować kontekst uwarunkowań politycznych i zawodowych: informowanie w sposób szczegółowy, z przedstawianiem wniosków i zaleceń, albo też w sposób zwięzły – tyle, by „wystarczyło”, aby służba bezpieczeństwa wydała formalną ocenę, że raport z wyjazdu lub zdarzenia został złożony. Kluczową rolę w kształtowaniu „kultury denuncjacji” odgrywają jednak struktury państwa totalitarnego, które nie tylko wprowadzają denuncjację jako metodę zbierania informacji i ją promują, ale i wymagają jej stosowania, tym samym szerząc wzajemną nieufność członków społeczeństwa.

Jednym z okresów największego napięcia politycznego w Polsce były lata 1980–1981, gdy w zakładach i przedsiębiorstwach rozpoczęły się strajki, a pracownicy zaczęli się zrzeszać w nowe związki zawodowe „Solidarność”. Na Litwie od lipca 1980 r. wznowiono zagłuszanie zachodnich rozgłośni radiowych, a w listopadzie wstrzymano dystrybucję polskich wydawnictw prasowych, jak również nieformalnie ograniczono ruch ludności polskiego pochodzenia między ZSRR i PRL. Mimo to część profesorów polskich szkół wyższych,

¹¹⁹ V.A. Kozlov (1996), *Denunciation and Its Functions in Soviet Governance. A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944–1953*, „The Journal of Modern History”, vol. 68, no. 4, *Practices of Denunciation in Modern European History, 1789–1989*, s. 867–898.

¹²⁰ S. Fitzpatrick, R. Gellately (1996), *Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History*, „The Journal of Modern History”, vol. 68, no. 4, December, s. 748.

sympatyzujących ze strajkującymi i popierających ideę nowych związków zawodowych oraz ich przywódców, nie zważała na wspomniane ograniczenia; można też wysunąć przypuszczenie, że nie byli oni wystarczająco poinformowani o ograniczeniach ruchu i przepływu informacji, które zaczęto stosować. Biorąc pod uwagę radziecką politykę prześladowań i zakazów, obserwacja pozwoliłaby bliżej przyjrzeć się również naukowcom przybywającym z Litewskiej SRR na wykłady lub konferencje do Polski w ramach programu wymiany naukowej. Brali oni udział w prywatnych dyskusjach na temat zaistniałej sytuacji, byli bowiem zapraszani na obiady, kolacje i spotkania towarzyskie. Wyjazdy służbowe tych osób do Polski w tak napiętym okresie świadczą właśnie o ich przywileju podróżowania w porównaniu do innych mieszkańców Litewskiej SRR; miało to być wyraźnym sygnałem, że w Związku Radzieckim nie każdemu przyznawano prawo odwiedzenia kraju, w którym zaczęły się dziać rzeczy niepożądane dla władz komunistycznych. Doświadczenia wskazują, że osoby te nie miały przeszkód w gromadzeniu informacji, ponieważ okazywano im zaufanie.

Zasoby archiwum KGB Litewskiej SRR pozwalają poznać, w jaki sposób agenci służby bezpieczeństwa zbierali informacje w tym intensywnym okresie i na co zwracali uwagę w swoich raportach. Wśród kilku raportów te najbardziej szczegółowe należą do dwójga profesorów – architektury i ekonomii, którzy przyjeżdżali z Wilna na uczelnie wyższe w Polsce – o pseudonimach agenturalnych (tajnych współpracowników) odpowiednio „Antanaitis”¹²¹ i „Šešupė”.

Dwa szczegółowe raporty „Antanaitisa” dotyczą jego wizyty w Toruniu w listopadzie 1980 r. z okazji 30-lecia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Prowadził on gościnne wykłady na Wydziale Sztuk Pięknych tej uczelni, a następnie odwiedził Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej. Tekst jest opracowany tak, by ukazać pogląd osoby na wydarzenia, a o kolejności wybranych zagadnień decyduje ilość materiału faktograficznego: to, o czym opowiedziano, to, co usłyszano od spotkanych osób, to, co przeczytano. Jeden raport¹²² jest podzielony na kilka rozdziałów: „1. Niektóre fakty i dane dotyczące pierwszych etapów ruchu strajkowego latem”; „2. Kwestie nadużycia władzy”; „3. Niektóre uwagi na temat sytuacji

¹²¹ Prawdziwe nazwiska nie są odnotowane w aktach, badacz może je natomiast ustalić na podstawie treści tych raportów oraz odpowiednio sformułowanych instrukcji, zadań i wniosków funkcjonariuszy KGB, biorąc pod uwagę wymienione szczegóły, nazwiska, zdarzenia i stałe miejsce pracy – uczelnię wyższą. Na stronie internetowej Litewskiego Centrum Badania Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców dostępny jest tylko jeden raport z omawianego okresu – agenta „Antanaitisa” – na podstawie rozmowy z nim funkcjonariusza KGB: [http://www.kgbveikla.lt: file:///C:/Users/User/Downloads/2005_09k%20\(1\).pdf](http://www.kgbveikla.lt: file:///C:/Users/User/Downloads/2005_09k%20(1).pdf) (inny lakoniczny raport pochodzi z 1978 r.).

¹²² Справка (ros.) nr 23264. LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 23.

między młodzieżą akademicką a wykładowcami”. W rozdziale pierwszym „Antanaitis” przedstawia motywy działalności „Solidarności” i charakteryzuje jej przywódców: „Podstawą działań jest cel pomszczenia klęski, którą wielu uznaje za krzywdę osobistą, doznaną po ostrzelaniu demonstracji robotników w grudniu 1970 r. Część przywódców «Solidarności» ma krewnych, którzy wówczas ucierpieli, a nawet zginęli. Sądząc z wypowiedzi samego L. Wałęsy, H. Lenarciaka¹²³, B. Pietruszki¹²⁴ i głównego «ideologa» A. Gwiazdy¹²⁵, prace przygotowawcze do tego typu akcji trwały przez ostatnie kilka lat. Głównym ogniwem kadry kierowniczej «Solidarności» są młodzi ludzie, w wieku około 25–30 lat, wywodzący się ze środowiska robotniczego, ze szczebla «czeladników». Zwraca uwagę specyficzny «KC Solidarności». Jest to specyficzny typ ludzi, którzy potrafią przychylnie nastawić do siebie młodzież”¹²⁶.

Rozdział drugi raportu zawiera informacje o korupcji w szeregach polskiego kierownictwa komunistycznego: „Nie spotkałem rozmówcy, który by pozytywnie oceniał okres rządów Gierka¹²⁷ i jego współpracowników. Podstawowymi i najczęstszymi zarzutami są twierdzenia, że w okresie swoich rządów Gierek miał stworzyć nadklasową mafię złożoną z zaufanych i wiernych mu osób. Materiały dotyczące stylu życia tych osób były starannie zbierane na długo przed obecnymi wydarzeniami; zakładano odpowiednie teczki personalne. Poczyniono starania, by teczki te trafiły poza granice Polski. Mówi się, że część demaskujących ich materiałów została zdeponowana w KC partii komunistycznych Włoch, Hiszpanii i Francji”¹²⁸. Któryś z szefów KGB po przeczytaniu raportu agenta podkreślił następujące zdania: „Za nadużycia popełniane przez pojedyncze osoby są obecnie obwiniani wszyscy członkowie partii. Również szeregowi członkowie są utożsamiani z kierownictwem”.

W rozdziale trzecim agent wspomina o odczycie publicznym prof. Janusza Groszkowskiego, w którym przedstawił on przypadki nadużyć w systemie nauki polskiej i skrytykował paternalizm, protekcjonizm, łapówkarstwo, niekompetencję itp. Opisuje także wypowiedzi prof. Edwarda Lipińskiego zawierające negatywną ocenę nie tylko ówczesnej sytuacji gospodarczej Polski, ale i perspektyw rozwoju gospodarczego ZSRR¹²⁹. Agent

¹²³ Henryk Lenarciak (1933–2006) – opozycjonista, pracownik Stoczni Gdańskiej.

¹²⁴ Bogdan Pietruszka (1935–2022) – projektant statków, artysta plastyk, od września 1980 r. przewodniczący Komisji Wydziałowej „Solidarności”.

¹²⁵ Andrzej Gwiazda (ur. 1935) – współtwórca Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża i NSZZ „Solidarność”.

¹²⁶ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 23.

¹²⁷ Edward Gierek (1913–2001) – I sekretarz KC PZPR.

¹²⁸ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 26.

¹²⁹ Ibidem, s. 27.

przyznaje, że pytał swoich współrozmówców w Toruniu i Warszawie, jaką przyszłość przewidują dla Polski, lecz jasnej odpowiedzi nie usłyszał: „Wszyscy krytykują wszystko, ale nic racjonalnego w zamian nie proponują. Taka nieperspektywiczna pustka, naszym zdaniem, może się stać niebezpiecznym zjawiskiem wśród młodzieży akademickiej. Jest bardzo dogodnym gruntem dla różnych interpretacji ideologicznych; przykładem może być anarchizm społeczny”. Należy zaznaczyć, że agent z Wilna prawie nie wspomina tych, którzy mieliby popierać reżim komunistyczny: „Według niektórych toruńskich inteligentów są oni narzędziem w rękach elementów antysowieckich i służą wyłącznie za przynętę dla wahających się robotników”. Wśród nich wyróżnia on tylko Stanisława Binkulskiego, dziekana Politechniki, który „twierdził, że nie widzi powodów, by krzyczeć o zmianie ustroju socjalistycznego w PRL, bo wszystkiemu winni są sami Polacy” i wyjaśnił, że „naród pije, nie pracuje, spekuluje”, a „ustrój kapitalistyczny nie jest PRL potrzebny, ponieważ Polska gospodarczo pozostaje w tyle za Zachodem”. W innym natomiast raporcie „Antanaitis” zapisał, że rozmawiał w Toruniu z „wykładowcą Fryczem”¹³⁰, który kieruje grupą opowiadającą się za „działalnością wolnych związków zawodowych”, i poinformował, że na zlecenie związków zawodowych na Uniwersytecie jest opracowywany program ideologiczno-gospodarczy.

W kwestii rozwoju gospodarczego Polski agenci słyszeli, że odpowiedzialnością za upadek gospodarki ludność obarcza Moskwę.

Agentka „Šešupė”, która prowadziła wykłady na uczelniach łódzkich i w Polskiej Akademii Nauk (PAN), zauważa, że „polska waluta w ogóle nie jest ceniona – jeśli coś można kupić, to tylko za dolary, których cena na czarnym rynku wynosi 125–140 złotych za 1 dolara”. „Šešupė” donosi również, że „wszędzie wyczuwa się nastroje antyrosyjskie, często wyrażana jest opinia o jakoby realizowanej na Litwie rusyfikacji”¹³¹. Z raportu wynika, że do agentki podchodzono z „nieufnością”, gdy w rozmowach próbowała zaprzeczyć tym twierdzeniom. Otwartość spotkanych polskich naukowców i kierowników instytucji naukowych była na tyle wystarczająca, by „Šešupė” mogła wymienić w raporcie nazwiska rozmówców, którzy wyznawali „mniej lub bardziej” krytyczne poglądy na temat władzy komunistycznej: „W. Piotrowski – dyrektor Instytutu Ekonomiki Przemysłu Uniwersytetu Łódzkiego, prof. Jerzy Kortan – dyrektor Instytutu Organizacji i Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego, prof. Jolanta Kulpińska – dyrektor Instytutu Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, Stanisław Gibała – zastępca dyrektora Instytutu Badań Systemowych Polskiej Akademii Nauk, Józef Wojsznis (vel

¹³⁰ Jerzy Bogumił Frycz (1927–1985), historyk sztuki, zabytkoznawca, konserwator zabytków woj. bydgoskiego, docent Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 1980 r. prodziekan Wydziału Sztuk Pięknych.

¹³¹ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 11.

Vaišnys) – zastępca dyrektora ds. nauki w Instytucie Organizacji i Zarządzania Politechniki Łódzkiej, docent Instytutu Ekonomiki Uniwersytetu Łódzkiego Poszkowski”¹³². Raporty pozwalają poznać nie tylko skalę spotkań profesorskich, ale także odpowiednią umiejętność stosowania metod umożliwiających KGB zbieranie potrzebnych danych¹³³.

Oczywiście, brak opisu, jak ci agenci prowokowali rozmówców do szczerości i jakie pytania im zadawali, ale znalezione w archiwum inne informacje – pisemne instrukcje KGB i zalecenia, jak stworzyć atmosferę zaufania i zachęcić rozmówców do wyjawniania swoich myśli – pozwalają twierdzić, że agenci ci byli odpowiednio przygotowywani do zbierania informacji interesujących KGB LSRR.

„Antanaitis”, który na polskiej uczelni wygłosił wykład z historii architektury, przyznaje, że po wykładzie zadano mu „prowokacyjne pytanie o rzekomym niszczeniu zabytków historycznych w Litewskiej SRR”, ale studenci i wykładowcy mieli na to zareagować negatywnie, oświadczając, że „pytania powinny dotyczyć meritum”¹³⁴. Jest to jedyny przypadek opisany w raportach agenta, gdzie pokazuje on, że ktoś próbował mu zaoponować.

„Šešupė” poinformowała, że „nigdy nie słyszała, by ktoś popierał stanowisko obecnego kierownictwa PRL”. W raporcie napisała: „Nawet kierownictwo, w tym partyjne, nie starało się przeciwstawić negatywnym tendencjom, a większość je popiera. Powszechnie uważa się, że stworzenie «wolnych» związków zawodowych jest pierwszym krokiem do władzy. Następnie koniecznie należy przepchnąć «swoich» ludzi do władzy i organów zarządzania, a wtedy wystarczy usunąć niepotrzebnych kierowników i przejąć władzę w swoje ręce”.

Oboje agenci twierdzili, że Polacy obawiają się inwazji sowieckich czołgów do stłumienia strajków i wolnych związków zawodowych, zapewniają jednak, że w takim wypadku stawialiby opór, a nawet (według „Šešupė”) „można założyć, że jeśli ZSRR użyje siły wobec PRL, to doprowadzi to do wojny światowej”¹³⁵.

Informacje zebrane przez agentów-profesorów zasadniczo odzwierciedlały niezwykle krytyczny stosunek polskiego społeczeństwa (nie tylko środowiska akademickiego) do skorumpowanych władz komunistycznych, świadcząc o nieufności do Związku Radzieckiego i jego polityki informacyjnej, frustracji związanej z sytuacją gospodarczą i potwierdzając rosnące zaufanie do niezależnych związków zawodowych i ich przywódców. Nie ulega wątpliwości, że doniesienia były przygotowywane po otrzymaniu konkretnych zadań, na co

¹³² Ibidem, s. 14.

¹³³ M. Weiss (2020), *Summaries of Newly Obtained KGB Training Manuals*, [http:// interpretermag.com](http://interpretermag.com).

¹³⁴ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 21.

¹³⁵ Ibidem, s. 13.

wskazuje ich struktura i wyjątkowa uwaga poświęcona wydarzeniom politycznym. Z drugiej strony, doniesienia te świadczą również o zaufaniu polskich naukowców do swoich wileńskich kolegów, którzy mieli do wykonania tajną misję. Doniesienia te nie mogą być traktowane jako działania przypadkowe lub jednorazowe, ponieważ każdy raport zawiera znaczniki świadczące o ich przetwarzaniu; raporty i pisma towarzyszące opatrywano np. wpisami podobnymi do tego, który zacytowałem na początku artykułu („Kontynuujcie wyjaśnianie informacji o reakcji ludności na wydarzenia w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”), lub innymi: „Pilnie skierować do Zarządu V, na imię tow. F. Bobkova¹³⁶. Vaigauskas¹³⁷”; „Ustalcie osoby ze środowiska studentów i wykładowców VISI¹³⁸, które pozwalają na antysowieckie dyskusje na temat wydarzeń w PRL”; „Kopię wysłać do Zarządu V KGB ZSRR”.

Z analizy dokumentów wynika, że istnieli również agenci udzielający jedynie ustnych informacji, których wyjazdy były specjalnie zaplanowane przez KGB. Na przykład w październiku 1981 r. bibliolog z Uniwersytetu Wileńskiego złożył wniosek o wyjazd służbowy w celu wygłoszenia w Krakowie i we Wrocławiu wykładów na temat historii książki i bibliotek, a pracownik KGB w sprawie złożenia przez tę osobę planowanego ustnego raportu zaznaczył: „To doniesienie «Wiszniew» przedstawił, spełniając naszą prośbę”. Innymi słowy, w tym napiętym okresie zwербowane osoby były specjalnie delegowane w celu wykonania zadania, a ich bezpośrednia działalność zawodowa (wykłady lub eksploracja zbiorów) stanowiły jedynie przykrywkę.

KGB Litewskiej SRR inwigilowało również inne grupy, które mogły być przydatne do pozyskiwania potrzebnych informacji i odpowiedniego kontrolowania ich źródeł. Wśród nich należy wymienić młodzieżowe organizacje komunistyczne. Spotkania ich członków, zakładające pewną poufność rozmów, dopełniają obraz atmosfery panującej nie tylko w warstwach akademickich, ale też w strukturach komunistycznych. W doniesieniu przygotowanym przez agenta ZWW (ros. 3BB) przedstawiono treść spotkania liderów organizacji młodzieżowej z Litewskiej SRR z przedstawicielami Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej (ZSMP) z Białegostoku, Łomży i Suwałk; stwierdzono, że liczba członków ZSMP spadła z 3,5 do 2,7 mln. Zdaniem polskich przedstawicieli uczestniczących w tym samym spotkaniu: „Kościół odgrywa ostatnio pozytywną rolę, ponieważ opowiada się za

¹³⁶ Filipp Bobkow 1925–2019) – wiceprzewodniczący KGB ZSRR.

¹³⁷ Henrikas Vaigauskas (ur.1928) – wiceprzewodniczący KGB Litewskiej SRR.

¹³⁸ Dawniej Wileński Instytut Inżynierii Budowlanej, w którym pracował „Antanaitis” (obecnie – Wileński Uniwersytet Techniczny).

zakończeniem anarchii i strajków”, natomiast I sekretarz LJDP¹³⁹ w Sejnach G.J. Marcinkiewicz¹⁴⁰ w poufnej rozmowie z I sekretarzem Komitetu Centralnego Związku Komunistycznej Młodzieży Litewskiej Baltrūnasem powiedział, że „sytuacja w kraju jest skomplikowana i sowiecka pomoc wojskowa wywołałaby w PRL negatywne nastroje, a nawet konflikt zbrojny”¹⁴¹.

Odmienne opinie znajdujemy w raporcie KGB ze spotkania przywódców litewskiej młodzieży komunistycznej i przedstawicieli Ministerstwa Edukacji Litewskiej SRR z przedstawicielem Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej (ZSMP) Janem Trawińskim i dziennikarzem pisma „Walka Młodych” Henrykiem Urbanowskim. Agent stwierdza, że „spore zaniepokojenie rozmówców budzi Kościół: jakoby KC i Gierek osobiście popełnili błąd, idąc na ustępstwa wobec Kościoła, który [...] nie zna granic w swoich żądaniach”. Na temat „Solidarności” Trawiński miał powiedzieć, że ten związek zawodowy „ma zdrowe podstawy i może odegrać pozytywną rolę w rozwoju Polski, jeśli potrafi pozbyć się niektórych negatywnych elementów”. Agent ponadto zapisał: „Trawiński uważa, że ten związek zawodowy nie opowiada się przeciwko socjalizmowi i za wystąpieniem Polski z Układu Warszawskiego, co niejako dowodzi jego wierności ideom socjalizmu”¹⁴². Dziennikarz Urbanowski, jak wynika z doniesienia, miał powiedzieć, że nadużycie przepisów prawa dotyczących zakazu ujawniania tajemnic państwowych (czyli wprowadzenie ścisłej cenzury na wszelką krytykę) wyrządziło wiele szkód. „W tak skomplikowanym okresie – zdaniem Trawińskiego – negatywną rolę odgrywa prasa w CSRS i NRD”; w tych krajach ukazują się „ostre artykuły przeciwko sytuacji w Polsce, Kościołowi i związkom zawodowym”. I – zdaniem przedstawiciela ZSMP – „polscy komuniści są w bardzo trudnej sytuacji [...]. Teraz sytuacja jest okropna – nikt nie wierzy i nie widzi perspektyw”. Raport ten obala założenia występujące w literaturze historycznej, że osoby należące do komunistycznej nomenklatury rzekomo nie mogły być lub nie były śledzone; w tym przypadku agent uczestniczył w spotkaniu członków delegacji Litewskiej SRR i osób związanych z ZSMP.

Wreszcie warto zwrócić uwagę na dokumenty świadczące o zainteresowaniu KGB tzw. zwykłymi mieszkańcami Litwy, których kontakty z Polską stwarzały tajnym służbom ZSRR możliwość nie tylko pozyskiwania dodatkowych informacji o nastrojach społecznych w PRL,

¹³⁹ Lenkijos jungtines darbininkų partijos – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza.

¹⁴⁰ Gintautas Jerzy Marcinkiewicz (1941–2010) – w latach 1978–1981 pracownik Komitetu Miejsko-Gminnego PZPR w Sejnach. Członek PZPR od 1960 r.

¹⁴¹ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 30.

¹⁴² Ibidem, s. 16.

ale też śledzenia osób związanych więzami pokrewieństwa oraz ich werbowania. Przypadki te ilustrują także metodę pracy KGB (opisaną również w studiach działalności NRD-owskiej Stasi¹⁴³) polegającą na zmuszaniu członków rodziny do gromadzenia informacji o sobie nawzajem. Tak więc, jak czytamy w jednym raporcie „źródła”, od 20 października do 3 listopada 1980 r. gościł u niego kuzyn żony źródła Leonowicz (vel Leonavičius), który jest „dyrektorem departamentu do spraw naukowych przemysłu lekkiego PRL; z pochodzenia jest Litwinem i do PRL wyjechał w 1954 r. z Kowna wraz z rodzicami, jest członkiem PZPR”. Leonowicz miał twierdzić, że „rząd Gierka popełnił najpoważniejszy błąd, godząc się na początkowe żądania strajkujących”, dlatego „można odnieść wrażenie, że trzeźwo ocenia on zaistniałą sytuację i z pozycji sumiennego komunisty chce, aby kraj szybciej wyszedł z kryzysu”¹⁴⁴.

W doniesieniu agenturalnym dotyczącym inwigilowanego obywatela PRL Zygmunta Garszla (lat 36)¹⁴⁵, którego odwiedziło „źródło” z Litwy, znajduje się informacja, że Garszel po przyjeździe do Litewskiej SRR, do Ejszyszek, podróżował po Litwie. Członek rodziny – informator zawiadamia, że w czasie dyskusji o igrzyskach olimpijskich ’80, jaka rozwinęła się przy obiedzie, Garszel stwierdził, że „litewscy sportowcy nie będą mieli okazji, by usłyszeć swój hymn podczas igrzysk olimpijskich, gdy będą im wręczane medale, a Polacy mają swój hymn; następnie mówił o strajkach”. Do wiadomości KGB podano, że „żona «źródła» odwiedziła Lublin, a następnie Świdnik, gdzie zatrzymała się u Witolda Olszewskiego¹⁴⁶ (teraz gości on w Ejszyszkach)”. Garszel miał powiedzieć, że po strajkach w Lublinie pensje wzrosły o 500 zł miesięcznie.

W czerwcu 1981 r. kolegium KGB Litewskiej SRR postanowiło zintensyfikować inwigilację osób narodowości polskiej¹⁴⁷. „Zważywszy na posiadane informacje o [...] wykorzystywaniu terytorium PRL do realizacji wrogich działań przeciwko republice [Litewskiej], a także z powodu aktywizacji działalności polskiego duchowieństwa i «Solidarności» w celu wywarcia negatywnego wpływu na osoby narodowości polskiej mieszkające w republice, znacznie bardziej opłaca się istniejącym stanowiskom agenturalnym w republice korzystanie z kanałów wyjazdowo-pryjazdowych do/z PRL, podjęcie działań na

¹⁴³ M. Hertzberg (2016), *Stasi Tactics – Zersetzung*, <https://www.maxhertzberg.co.uk>, 22 November.

¹⁴⁴ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 14.

¹⁴⁵ „Mieszka: ul. Senatorska 30 m. 9, Warszawa” (LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 15).

¹⁴⁶ Witold Olszewski, ps. Orzeł (1922–2014) – kapitan, żołnierz ZWZ i AK, więzień Gułagu. W 1956 r. otrzymał zezwolenie na powrót do Litwy (do Ejszyszek); do Polski wyjechał z żoną w 1957 r.

¹⁴⁷ Decyzja KGB Litewskiej SRR z 26 czerwca 1981 r. – O wzmocnieniu sytuacji i środków zwalczania działań emisariuszy wroga w obecnych warunkach. LYA, z. K51, op. 4, sygn. 2, s. 37.

rzecz ich wzmocnienia, bardziej zdecydowanej walki z niszczycielskim oddziaływaniem zarówno litewskich ośrodków nacjonalistycznych, utrzymujących kontakty z Litewską SRR poprzez PRL, jak i «Solidarności» oraz polskiego duchowieństwa przybywającego do republiki różnymi kanałami”.

Należy podkreślić, że KGB LSRR za pośrednictwem centrali KGB ZSRR w Moskwie otrzymywało informacje od polskiej Służby Bezpieczeństwa (SB) o rzekomych „poglądach nacjonalistycznych” ludności litewskiej na Suwalszczyźnie (Sejny i Puńsk) oraz o kontaktach z organizacjami litewskimi w USA¹⁴⁸. Stanowiło to uzupełnienie informacji, którymi dysponowało KGB LSRR o próbach ludności litewskiej utrzymywania kontaktów z emigrantami w Stanach Zjednoczonych oraz o rozpowszechnianych z Polski informacjach o narastającym konflikcie politycznym w sąsiednim kraju.

Po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego KGB LSRR, na polecenie przewodniczącego KGB ZSRR Jurija Andropowa, 16 grudnia 1981 r. przyjęło postanowienie o „zapewnieniu kontroli sytuacji operacyjnej w terenie poprzez zorganizowanie aktywnej pracy nad wrogimi elementami objętymi nadzorem organów KGB, a także osobami, które pozwoliły na wyrażanie poparcia dla «Solidarności»”¹⁴⁹, jak również o „zorganizowaniu wzmoczonego nadzoru nad połączeniami sowieckich i polskich radioamatorów-korespondentów w celu uniemożliwienia wycieku niepożądanego informacji, w tym różnych oszczerczych pogłosek o reakcji ludności na wydarzenia w Polsce, oraz w celu wykrycia nielegalnie działających amatorskich nadajników radiowych”¹⁵⁰. Na mocy tego postanowienia odpowiednim wydziałom KGB nakazano „wykrycie w rejonach zamieszkałych przez Polaków ewentualnej «działalności ekstremistycznej» i jej uniemożliwienie”. Postanowienie to podpisał przewodniczący KGB Litewskiej SRR J. Petkevičius¹⁵¹.

Można się zgodzić z częścią raportu „Šešupė” dotyczącą tego, że w Polsce „dość często wypowiada się myśl, iż Litwini i Polacy, biorąc pod uwagę doświadczenie historyczne, powinni się zjednoczyć w walce z wpływami rosyjskimi i stworzyć zjednoczoną republikę, zdolną do stawienia oporu ZSRR”¹⁵². Ale w tym przypadku oznaczało to jedynie składanie

¹⁴⁸ LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 9.

¹⁴⁹ LYA, z. K51, op. 4, sygn. 2, s. 70.

¹⁵⁰ W dokumencie tym przewidziano „zapewnienie skuteczniejszej kontroli brygad nr 25/26 pociągu Leningrad–Warszawa–Berlin” (pociąg przejeżdżał przez Litwę) oraz „zapewnienie stałego przygotowania mobilizacyjnego całego personelu organów KGB i wysoki stopień czujności politycznej”, ibidem, s. 73.

¹⁵¹ Generał porucznik Juozas Petkevičius (1924–1991) – przewodniczący KGB Litewskiej SRR w latach 1967–1987.

¹⁵² LYA, z. K35, op. 2, sygn. 338, s. 10.

szczegółowych doniesień o niepożądanych poglądach, które nie były do przyjęcia ani dla KGB, ani dla kierownictwa Związku Radzieckiego.

W okresie zatem, gdy między Litwą a Polską nie było żadnego drogowego przejścia granicznego, a komunikacja kolejowa ograniczała się do pociągu relacji Leningrad–Grodno–Berlin, gdy ruch osobowy był możliwy tylko na tzw. zaproszenia i na podstawie czasowych wiz, gdy w listopadzie 1980 r. wstrzymano prenumeratę legalnej prasy polskiej w Litewskiej SRR, gdy ponownie zaczęto zagłuszać zachodnie stacje radiowe („Głos Ameryki”, „Wolna Europa”, „Radio Watykańskie”, „Deutsche Welle”), donosy agentów pozwalały KGB Litewskiej SRR na gromadzenie informacji o nastrojach ludności polskiej oraz danych na temat poszczególnych osób ze środowiska naukowego i kulturalnego po to, aby tajne służby mogły je przetworzyć i przekazać dalej do władz centralnych. Świadczą one o dużym zainteresowaniu KGB wydarzeniami w Polsce i jej obywatelami, zwłaszcza od lipca 1980 r. Można nawet twierdzić, że zarówno ta działalność, jak i uzyskane informacje przyczyniły się do decyzji, które zostały podjęte przez władze komunistyczne w Moskwie i Warszawie w sprawie wprowadzenia stanu wojennego w 1981 r.

Wnioski

Tajne dokumenty instytucji systemu totalitarnego ukazują rzecz paradoksalną: ich treść ujawnia prawdę, której reżim unika i za którą prześladowe w przestrzeni publicznej, a rzeczywiste dane faktograficzne są gromadzone po to, by móc użyć ich jako instrumentu do tłumienia krytyków lub protestujących. Świadczą one o tym, że denuncjacja jest częścią kariery zawodowej, a w przypadku więzów pokrewieństwa – częścią etycznego wyboru. Zjawisko to nie jest jednak wyłącznie fenomenem ZSRR, jak deklarują cytowani na wstępie autorzy, ale normą ustrojową w historii Rosji.

Raporty pracowników szkół wyższych Litewskiej SRR – tajnych współpracowników KGB LSRR – są dokumentami ukazującymi rzeczywistą sytuację polskiego społeczeństwa, niezależnie od krytycznego stanowiska sporządzających je agentów wobec „Solidarności”. Dokumenty te mają potrójną wartość.

1. Raporty pokazują, co interesowało komunistyczne służby bezpieczeństwa i uzupełniają wiedzę na temat metod ich działania. Agent chcąc wykonać zadania powierzone mu przez nadzorujących go funkcjonariuszy, musiał zdobyć zaufanie pracowników uczelni, do której przyjechał, bądź krewnych, z którymi się spotkał.

2. Denuncjacja była procesem ciągłym w łańcuchu działań inwigilowania społeczeństwa, a jej charakter zmieniał się w zależności od interesów KGB oraz zadań

formułowanych przez KC KPZR i Komitet Centralny Komunistycznej Partii Litwy w odpowiedzi na sytuację międzynarodową. Agenci podczas wykonywania zadań specjalnych KGB LSRR, według instrukcji centrali KGB w Moskwie, interesowali się postawą intelektualistów wobec „Solidarności”, która w zasadzie była przychylna. W artykule omówiono jedynie dwa rodzaje przypadków – denuncjacji zawodowej i agentury opartej na stosunkach pokrewieństwa – które zostały wybrane jako ilustracje bardziej intensywnego zainteresowania KGB Litewskiej SRR Polską, nie zaś jako najważniejsza lub decydująca jej działalność. Ogólnie biorąc, ta działalność agenturalna jest przykładem totalnego inwigilowania skierowanego na kontrolowanie przestrzeni publicznej, ale nie może ona zostać ukazana w sposób wyczerpujący, ponieważ część danych KGB – zarówno na Litwie, jak i w innych krajach – pozostanie niedostępna przez kilka następnych dekad.

3. Treść raportów poszerza wiedzę o wydarzeniach w Polsce oraz o kontekście, w jakim ukazywała się prasa komunistyczna, której zawartość była skierowana na negowanie celu strajków i robotniczego charakteru „Solidarności”. Ukazano w nich charakterystyki przywódców związków zawodowych, zwłaszcza „Solidarności”, stosunek grup społecznych do Związku Radzieckiego, ogólnie do ustroju komunistycznego, jak również do państw zachodnich. Roczne raporty pozwalają dostrzec pozytywne nastawienie polskiej ludności miejskiej do strajków robotniczych, postulatów ekonomicznych i politycznych, przywódców „Solidarności” oraz sceptycyzm wobec ustroju komunistycznego. W kontekście sowieckiej propagandy i prześladowania ludności za krytykę reżimu można jednak uznać, że dokumenty te przyczyniły się (podobnie jak ich autorzy) do konfrontacji społeczeństw litewskiego i polskiego, do realizacji planów władz komunistycznych mających na celu stłumienie protestów robotników i ich zwolenników.

Spółeczeństwo litewskie żyjące w systemie propagandy totalitarnej miało otrzymywać jak najmniej informacji publicznych o rzeczywistej sytuacji w Polsce, ale potajemnie zbierane informacje agenturalne KGB Litewskiej SRR były przeznaczone dla władz centralnych ZSRR i miały na celu ukazanie narastających zagrożeń dla systemu komunistycznego. Jedynie bardziej szczegółowe badania zbiorów archiwalnych w innych krajach pozwoliłyby zrozumieć rzeczywisty zakres inwigilacji agenturalnej prowadzonej przez KGB w Polsce w latach 1980–1981 oraz treść informacji zbieranych z różnych miejsc, nie tylko z kręgów elity naukowej.

Streszczenie:

Artykuł ujawniając treści dokumentów KGB dotyczących inwigilacji obywateli polskich, przedstawia, jakimi informacjami o narastających napięciach politycznych w Polsce w latach

1980–1981 dysponowały tajne służby. Dziś nie jest celowe ujawnienie nazwisk agentów ze środowiska intelektualistów, ponieważ ograniczają to przepisy prawa Republiki Litewskiej z roku 2005, właściwe natomiast wydaje się przeanalizowanie działań, które można uznać za ciemne karty historii. Można wyrazić przypuszczenie, że takie informacje były w Moskwie zestawiane z doniesieniami dostarczonymi przez Urząd Bezpieczeństwa Polskiej Republiki Ludowej (PRL).

Słowa kluczowe:

denuncjacja, agent KGB, Litwa, Polska, „Solidarność”, zaufanie

Key words:

denunciation, KGB agent, Lithuania, Poland, Solidarity, trust

Bibliografia:

1. Andrew Christopher, Gordievsky Oleg (1993), *Instructions from the Centre. Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975–1985*, Hodder & Stoughton, London.
2. Burinskaitė Kristina (2019), KGB agentai: tipai, funkcijos ir keliama tikslai, „Genocidas ir rezistencija”, nr 1(45).
3. Fitzpatrick Sheila, Gellately Robert (1996), Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History, „The Journal of Modern History”, vol. 68, no. 4, s. 747–767.
4. Gellately Robert (1996), Denunciations in Twentieth-Century Germany. Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic, „Journal of Modern History”, vol. 68, no. 4, s. 931–967.
5. Holzer Jerzy (1995), *Polska 1980–1981. Czasy pierwszej Solidarności*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
6. Kopcewicz Jan (2019), *Na ciemnej stronie czasu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
7. Kozlov Vladimir A. (1996), Denunciation and Its Functions in Soviet Governance. A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944–1953, „The Journal of Modern History”, vol. 68, no. 4, Practices of Denunciation in Modern European History, 1789–1989, s. 867–898.
8. Krajewski Andrzej (2004), *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975–1980)*, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
9. Sanscartier Matthew D. (2017), Denunciatory technology: forging publics through populism and secrecy, „Economy and Society”, vol. 46, nr 1, s. 60–81.
10. Szumski Jakub (2020), The state tribunal and the paradoxes of socialist legality in 1980s Poland, „Journal of Modern European History”, vol. 18, nr 3, s. 297–311.

Impact of the Pandemic on Damaging the Democratic Process in a Hybrid Regime in Georgia

M*ain research question:* What impact has the pandemic had on the Hybrid political regime of Georgia, has it become more democratic, more authoritarian, or retained its current status? The pandemic in Georgia coincided with two very important elections, Parliamentary Elections 2020 and Local Self-Government Elections 2021, which were supposed to decide the fate of not only the existing political regime and power, but also the democratic future of the country. This research paper analyses Impact of the Pandemic on the status of democracy in the country with using examples of this two pandemic elections, as well as the entire political process. Special attention is paid to the analysis of populism and polarization in the context of a pandemic. In the paper argues that a post-Soviet society, such as Georgia, which, after the collapse of the USSR, is making every effort to eradicate totalitarian practices and is in the process of democratization, may face a wider range of problems: the growth of populism, the partial abandonment of certain rights, the deepening of polarization, the devaluation of democratic values, etc. political elites may be tempted to stop the country's democratic development.

Methodology: In the study analyzes Georgia's restrictive policy measures to limit Covid-19 (state of emergency, curfew, quarantine or lockdown) and key developments during the Pandemic (2020-2021), including constitutional reform 2020, changes electoral rules, political crisis, etc. How these anti pandemic measures corresponded to democratic norms and whether political players used it to strengthen their position. For this as research tool is using a certain data matrix that classifies the behavior of political actors directly during the pandemic (2020-2021) and shows the connection between the pandemic and populism, manipulation, polarization as the opposite of democracy.

The research is based on the collection and analysis of empirical data on the behavior of the political elite, the government, parties and the opposition. Two types of data are compared:

before the pandemic and during the pandemic, - to identify what changes have occurred (if any) in various parameters, such as the number of political subjects participating in the elections, and the difference in the number of voters before and after the pandemic, growth or shrinkage of the political scene and level of political participation.

Theoretical background: If even in developed democracies a pandemic contributed to a change in the usual political order and temporarily limited democratic norms and some of the rights of people, then in poorly developed democracies the situation is even more complicated. Freedom House identifies Georgia as Transitional or Hybrid regime¹⁵³. As some studies show - the higher the democratic quality the lower the restriction of individual freedoms and the concentration of power on the national executive¹⁵⁴. The experts of the V-Dem Institute found that in those European countries where democratic institutions were strong before the pandemic, anti-pandemic measures could not damage democratic standards, but in those countries where democracy was weak even before the pandemic, the pandemic had a negative impact¹⁵⁵. More recent (2021) analyses of same scholars show that in weak democracies and hybrid regimes, violations of democratic standards could be harbingers of autocratization, as leaders take advantage of the pandemic's exceptional context to consolidate power, sideline opposition, and silence critics¹⁵⁶. Study of International idea also shows the pandemic has thus had a particularly damaging effect on non-democratic countries (hybrid and authoritarian regimes) and their civic space¹⁵⁷.

The international idea (2020-2021) has collected valuable data during the pandemic in which countries elections were held, and what were voter turnout trends amid COVID-19, and which countries postponed elections. Such data makes it possible to analyze how democratic, authoritarian or hybrid countries acted in this case. Researchers from The University of Cambridge' Centre for the Future of Democracy (CFD), have conducted the global overview of how the Covid-19 crisis has affected political beliefs. They found that faith in the democratic

¹⁵³ Freedom House, Countries and Territories. 2021. <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores>

¹⁵⁴ S. Engler, P. Brunner, R. Loviat, T. Abou-Chadi, L. Leemann, A. Glaser & D. Kübler, *Democracy in times of the pandemic: explaining the variation of COVID-19 policies across European democracies*. West European Politics 44:5-6,1077-1102, 2021. P. 1082. <https://doi.org/10.1080/01402382.2021.1900669>

¹⁵⁵ A. Lührmann, A.B. Edgell, S. Grahn, J. Lachapelle, & S.F. Maerz, *Does the Coronavirus Endanger Democracy in Europe?* Carnegie Europe. 2020. <https://carnegieeurope.eu/2020/06/23/does-coronavirus-endanger-democracy-in-europe-pub-82110>

¹⁵⁶ A.B. Edgell, J. Lachapelle, A. Lührmann & S.F. Maerz, *Pandemic backsliding: Violations of democratic standards during Covid-19*. Social Science and Medicine 285(5):114244. 2021. P. 9. DOI:10.1016/j.socscimed.2021.114244

¹⁵⁷ International Idea, *The Global State of Democracy 2021. Building Resilience in a Pandemic Era*. 2021. P.1. https://www.idea.int/gsod/sites/default/files/2021-11/the-global-state-of-democracy-2021_0.pdf

process has continued to falter but in same time may have reduced the political polarisation and support for populism¹⁵⁸. Although the case of Georgia do not exactly coincide with these findings - as argued below in chapter 3 of this paper.

Some scholars argue that democratic countries responded more slowly to the pandemic than autocratic regimes¹⁵⁹. Georgia, which, compared to neighboring countries, took immediate action, deserved the praise of Freedom House and the international community. Other researchers argue that the slow response to the crisis in some countries was due to the presence in these countries of strong democratic institutions, so they could block non-democratic measures taken by the governments of these countries. Although, using the example of Georgia during the first wave of the pandemic, it was precisely the existing democratic institutions, such as the media and NGOs that, on the contrary, themselves incited the authorities to take quick restrictive measures. Some of the hypotheses or judgments that exist in the rapidly growing literature about the pandemic and its impact on democracy need to be carefully tested.

Some scholars identify two main types of measures against COVID-19 that are contrary to democratic principles: 1) Measures that restrict individual freedom (such as freedom of movement, freedom of assembly, the restrictions of international or domestic travelling, the ban of public gatherings or strict ‘stay-at-home’ policies, etc. 2) Power concentration, i.e. the transfer of legislative powers from parliament to the government¹⁶⁰.

Adaptation of Legislation to the Crisis Conditions

Georgia followed the example of many other countries - during the first wave of the pandemic declared (on March 21, 2020) a State of Emergency and very soon, quarantine and a curfew throughout the country. Georgia closed its land borders as well as suspended regular transnational air traffic. In Media commenting on the risks of the pandemic, the director general of the Infectious Diseases, AIDS and Clinical Immunology Research Center (under the Ministry of Health), slipped of the tongue and used a term associated with totalitarianism: “the borders are closed by an iron curtain.” In Georgia, during a state of emergency, may be restricted the

¹⁵⁸ R.S. Foa, X. Romero-Vidal, A.J. Klassen, J.F. Concha, M. Quednau & L.S. Fenner, *The Great Reset Public Opinion, Populism, and the Pandemic*. Report. Centre for the Future of Democracy (CFD). The University of Cambridge. 2022. P. 2. https://www.bennettinstitute.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2020/12/The_Great_Reset.pdf

¹⁵⁹ J.A. Cheibub, Ji Y.J. Hong, & A. Przeworski, *Rights and Deaths: Government Reactions to the Pandemic*. Working Paper. 2020. P. 1. DOI:10.31235/osf.io/fte84

¹⁶⁰ S. Engler, P. Brunner, R. Loviat, T. Abou-Chadi, L. Leemann, A. Glaser & D. Kübler, Democracy in times of the pandemic: explaining the variation of COVID-19 policies across European democracies. *West European Politics* 44:5-6, 1077-1102, 2021. P. 1080. <https://doi.org/10.1080/01402382.2021.1900669>

following rights: Human liberty; Freedom of movement; Personal privacy; Freedom of the expression; Fair administrative proceedings, Access to public information, Property; Freedom of assembly; Labor¹⁶¹. It is positive that the state of emergency did not affect basic political rights: the activities of political parties, the media and freedom of speech or NGOs were not restricted, all political, social and judicial institutions operated as usual (although remotely) under conditions of the state of emergency.

The pandemic has clearly demonstrated the presence in Georgia has a low legal culture and lack of equality before the law - typical for hybrid regimes. Under the unprecedented strict bans, one of the most important elements of democracy, the rule of law for all, has been violated. During the first wave of the pandemic in April 2020 when Georgians celebrated Orthodox Easter - The Georgian Orthodox Church refused to acquiesce to the emergency orders forbidding public congregations of more than three people and the curfew. The law and the authorities were powerless before the Church. During the second wave of the pandemic, in the local media was published a scandalous photo of Director General of the National Center for Disease Control and Public Health of Georgia. The top official, who led the management of the pandemic in the country, categorically forbade crowded gatherings, weddings, etc. to citizens, but himself was caught in the fact how, together with many people, he spent time at a feast.

Pandemic for weakly the developed democracy of Georgia has become a dilemma - how could the country hold two very important elections under conditions of a state of emergency? According to International Idea in the period from 21 February 2020 until 31 December 2021: at least 80 countries and territories across the globe postponed national and subnational elections, out of which at least 42 countries and territories have decided to postponed national elections and referendums¹⁶². Georgia also considered the option of postponing the elections to a later time, and it is paradoxical that the opposition was more actively supporting the postponement of the elections than the authorities. Paradoxically, during the first wave of the pandemic, when isolated cases of the disease were recorded in Georgia, most of the opposition, the media and NGOs called on the authorities to declare a state of emergency. The paradox is that those social institutions that, as usual, play the role of watchdog, such as the media and NGOs, on the contrary, should have opposed the announcement of emergency measures, especially on the eve of parliamentary elections. According to the Constitution of Georgia, during a state of emergency or martial law, general elections cannot be held. Therefore, the

¹⁶¹ Constitution of Georgia. 1995

¹⁶² International Idea, *Global overview of COVID-19: Impact on elections*. 2021. <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections>

Georgian authorities lifted the state of emergency on the eve of the elections and instead made several special amendments in a row (in 2020) to the law on public health which allows the authorities to impose certain restrictions without imposing a state of emergency. The new legislative instruments give the Georgian government the opportunity to use the forces of the Ministry of Internal Affairs and the police to restrict such rights of citizens as, for example, the right to free movement, the right to assembly, property rights, labor rights etc.¹⁶³. Immediately after the entry into force of these rules, a group consisting of lawyers filed a lawsuit in the country's constitutional court, pointing out that these legislative changes contradict both the country's constitution, international standards, and threaten the principles of democracy and the separation of powers. The Constitutional Court of Georgia for the most part did not satisfy the lawyers' claim, the court only recognized the restriction of labor rights as unconstitutional, and the possibility of all other restrictions have remained in force¹⁶⁴.

These legislative changes gave the authorities the opportunity to hold elections on time, although it became a dangerous precedent for legalizing the restriction of the fundamental rights of citizens without declaring a state of emergency. The authorities provided this legislative innovation to society as a temporary measure, as a kind of alternative to a state of emergency, in order to hold elections in the country without hindrance. These legislative changes came into force on May 2, 2020 and were extended several times. After the end of both elections, in December 2021, this controversial legislation was renewed again, which became a matter of concern in Georgia. If the opposition supported the declaration of a state of emergency, then the modification of the law on public health became unfavorable for them, since it can be used as a political instrument at any time against the activity of the opposition: Organization of rallies, demonstrations, etc. in the context of a prolonged political crisis that began after the end of the parliamentary elections. It should be noted that such restrictions have not been used in practice. After the parliamentary elections, several large opposition protests took place, but the authorities refrained from using restrictive measures.

During Covid crisis as in certain countries - in Georgia have also been changes of electoral rules, although these were not related to the pandemic. Actually, according to the political tradition of Georgia, before every election are changed the electoral legislation and the constitution. The political elite, both the authorities and the opposition parties, before each

¹⁶³ Law of Georgia on Public Health. 2020.

¹⁶⁴ Decision of the Constitutional Court of Georgia. 2021.
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5105272?publication=0>

election, try to initiate such changes in order to get the maximum benefit and the most convenient conditions for themselves during the elections. The pandemic coincided also with the next legislative and constitutional reform. The state of emergency did not last long, but restrictions associated with the circulation of infection in the country limited the procedure for public discussion about the constitutional reform. If all of previous constitutional reforms were carried out in conditions of at least formally in a democratic environment with providing public debate, but in a pandemic, the involvement of civil society in this process was limited. Previously, out of 150 members of the parliament included 77 members elected by party lists and 73 members in the single-seat majoritarian electoral districts. According to the constitutional reform of June 2020 -the number of deputies elected by party lists increased to 120, and the number of majoritarian deputies decreased to 30. As a part of reform the electoral threshold lowered from 5 to 1 percent¹⁶⁵.

During the first wave all Covid regulations were strictly observed, and for violations were actively fined. Later, on the eve of the 2021 local self-government elections, the government announced an amnesty and removed liability from those individuals (up to 40,000 people) and companies (approx. 45 companies) who were fined for violating the rules of wearing a mask, isolation or quarantine. Practically, the authorities used this amnesty (i.e. the theme of the pandemic) for political purposes - to bribe voters.

Political Actors and Elections in Pandemic

Reform of electoral laws and constitutions dramatically changed the landscape of political parties ahead of elections. Before the pandemic, 250 political parties were registered in Georgia. As of February 2020 - until December 2021, another 25 new parties were registered in the country. Accordingly, during the pandemic, the number of political parties in Georgia reached 275¹⁶⁶.

Under the conditions the pandemic, far more political actors took part in parliamentary and Local Self-government elections than before the pandemic. The reduction in the electoral threshold has caused a dramatic growth in new parties participating in the elections. Noticeable the growth of candidates who were represented by electoral subjects: The number of party candidates has doubled, but during the pandemic the number of majoritarian candidates has sharply decreased.

¹⁶⁵ Constitutional Law, No. 6500-RS, On the Amendments to the Constitution of Georgia. 2020. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4904761?publication=0>

¹⁶⁶ National Agency of Public Registry of Ministry of Justice of Georgia, *Register of Political Parties*. 2021. <https://napr.gov.ge/p/477>

For the Parliamentary Elections 2020 were registered 50 electoral subjects, including 48 parties and two electoral blocs. Of these 50 electoral subjects, half took part in the elections for the first time. For the Parliamentary Elections 2020 were registered 6882 candidates nominated by party lists and 490 majoritarian candidates¹⁶⁷. For comparison: For the previous Parliamentary Elections which held before pandemic in 2016 were registered only 35 electoral subjects (19 political parties and 6 election blocs) and 53 initiative groups. There were registered 3524 party-nominated candidates and 816 majoritarian candidates¹⁶⁸. For the Local Self-government Elections which held during the pandemic in 2021 were registered 43 parties and 68 initiative groups¹⁶⁹. For comparison: For the previous Elections of the Local Self-government which held before pandemic in 2017 were registered only 28 electoral subjects¹⁷⁰ (see **table 1**).

Tabela 1. Election Administration of Georgia

	Before the Pandemic		During the Pandemic	
Election Dates	2016	2017	2020	2021
Election Types	Parliamentary Elections	Local government Elections Self-government Elections	Parliamentary Elections	Local government Elections Self-government Elections
Electoral Subjects	35	28	50	43
Candidates Nominated by Party Lists	3 524	12 902	6 882	20 623
Majoritarian Candidates	816	4974 (+Mayor Candidates 369)	490	2771 (+Mayor Candidates 239)

Źródło: Election Administration of Georgia, *October 21, 2017 Elections of the Representative Body of Municipality – Sakrebulo and Mayor of Self-governing City/Self-governing Community*. Report. 2017. P. 10.
<https://cesko.ge/static/res/docs/ParliamentAnnual2018Eng.pdf>

According to International IDEA during the pandemic voter turnout declines in 65 (65%) countries and increased in 35 (35%) countries¹⁷¹. Georgia is one of those countries where the

¹⁶⁷ Election Administration of Georgia, *31 October 2020 Parliamentary Elections of Georgia*. Report. 2021. P.7. <https://cesko.ge/static/res/docs/AnnualParliament-2021Eng.pdf>

¹⁶⁸ Election Administration of Georgia, *Report on the Parliamentary Elections of Georgia October 8, 2016*. 2016. P. 9.10. <https://cesko.ge/static/res/docs/AnnualReport2016-CeskoEng.pdf>

¹⁶⁹ Election Administration of Georgia, *October 2, 2021 Elections of Representative Body of the Municipality – Sakrebulo and Mayor of Self-Governing City/Self-Governing Community*. Report. 2021. P. 38. <https://cesko.ge/static/file/202203285524-202203255743-report-of-october-2-2021-municipal-elections.pdf>

¹⁷⁰ Election Administration of Georgia, *October 21, 2017 Elections of the Representative Body of Municipality – Sakrebulo and Mayor of Self-governing City/Self-governing Community*. Report. 2017. P. 10. <https://cesko.ge/static/res/docs/ParliamentAnnual2018Eng.pdf>

¹⁷¹ International IDEA, *Global overview of COVID-19: Impact on elections*. 2021. <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections>

pandemic did nothing to prevent high voter turnout. In recent years, political apathy has been clearly visible among Georgian voters and society: disillusionment with the work of political parties and distrust of the electoral process. There was a real danger that the pandemic could become an additional reason for the low voter turnout. The 2020 parliamentary elections and the 2021 local-self government elections were so critical to Georgia's political system that voter turnout surpassed all negative expectations. After the 2012 parliamentary elections (when the Georgian Dream came to power) such high activity was recorded for the first time in 2020. During the 2020 parliamentary elections, out of the total number of registered voters (3511338) - 56.75% (1992891 citizens) took part in the elections¹⁷². During the local government elections in 2021, out of 3498559 registered voters - 51.92% (1815776 voters) took part in the elections¹⁷³. Before the pandemic, Georgia held presidential elections in 2018, which were also of particular importance in terms of their significance: According to the constitutional reform of 2017, the country finally turned into a parliamentary republic, and Georgians in 2018 last elected the president by direct popular vote. During the first round of the presidential elections in 2018, out of the total number of registered voters (3518877 people), 46.83% of voters took part in the elections, that is, 1647878. During the second round, out of the total number of registered voters (3,528,658) participated - 56.36%, that is, 1988787¹⁷⁴. Comparison of these data shows that the pandemic did not frighten the citizens (as predicted) and the number of active voters in the pandemic was identical to the elections that were held before the pandemic.

Traditionally, the interest of the Georgian electorate in different choices (presidential, parliamentary, local self-government) is expressed in a relatively different level of activity. Georgian voters are characterized by relatively low activity during local self-government elections. Unexpectedly, in the context of the pandemic in the local government elections in 2021, 238 273 more voters took part than in the elections of the same type held before the pandemic in 2017. In 2017, voter turnout was only 1,577,503 (45.86% of registered voters)¹⁷⁵. As for the 2016 parliamentary elections before the pandemic, 51.94% of the registered 3513884

¹⁷² Election Administration of Georgia, 31 October 2020 Parliamentary Elections of Georgia. Report. 2021. P.12. <https://cesko.ge/static/res/docs/AnnualParliament-2021Eng.pdf>

¹⁷³ Election Administration of Georgia, October 2, 2021 Elections of Representative Body of the Municipality – Sakrebulo and Mayor of Self-Governing City/Self-Governing Community. Report. 2021. P. 72. <https://cesko.ge/static/file/202203285524-202203255743-report-of-october-2-2021-municipal-elections.pdf>

¹⁷⁴ Election Administration of Georgia, October 28, 2018 Election of President of Georgia. Report. 2019. P. 15-16. <https://cesko.ge/static/res/docs/20190415171028AnnualReport-2019Eng.pdf>

¹⁷⁵ Election Administration of Georgia, October 21, 2017 Elections of the Representative Body of Municipality – Sakrebulo and Mayor of Self-governing City/Self-governing Community. Report. 2017. P. 6. <https://cesko.ge/static/res/docs/ParliamentAnnual2018Eng.pdf>

voters came to polling stations, that is, 1825054 people¹⁷⁶. Thus, during the parliamentary elections in the pandemic time, the activity was also relatively high, since in 2021 - 167 837 more citizens voted than in 2016 (see **table 2**).

Tabela 2. Election of Georgia

	Before the Pandemic				During the Pandemic	
Election Dates	2016	2017	2018	2018	2020	2021
Election Types	Parliamentary Elections	Local Self-government Elections	Presidential Elections (First Round)	Presidential Elections (Second Round)	Parliamentary Elections	Local Self-government Elections
Total Number of Eligible Voters	3 513 884	3 440 123	3 518 877	3 528 658	3 511 338	3 498 559
Voters Participating in the Elections	1 825 054 (51.94%)	1 577 503 (45.86%)	1 647 878 (46.83%)	1 988 787 (56.36%)	1 992 891 (56.75%)	1 815 776 (51.92%)

Source: Election Administration of Georgia, *October 21, 2017 Elections of the Representative Body of Municipality – Sakrebulo and Mayor of Self-governing City/Self-governing Community*. Report. 2017. P. 6.
<https://cesko.ge/static/res/docs/ParliamentAnnual2018Eng.pdf>

There was an expectation that the Georgian dream would lose power after the expiration of two terms in October 2020¹⁷⁷. Surprisingly, the ruling Georgian Dream party, as a result of the parliamentary elections in 2020 received 48.15% of the vote and retained a parliamentary majority and formed a one-party government. Another 8 parties managed to pass the electoral threshold and 7 of them variously receiving from 1 to 3.79%. The main opposition party has remained the United National Movement (party of the former President M. Saakashvili) which participated in the elections together with several parties as a single in a bloc and received 27.14%.

During the Local Self-government Elections on October 2, 2021, voters elected 2 068 members of 64 representative bodies (through proportional as well as majoritarian contest) and 64 mayors, including 5 mayors of self-governing cities. The ruling party also completely won the local-self government elections in 2021. Out of 64, only in one the small town -

¹⁷⁶ Election Administration of Georgia, *Report on the Parliamentary Elections of Georgia October 8, 2016*. 2016. P. 12. <https://cesko.ge/static/res/docs/AnnualReport2016-CeskoEng.pdf>

¹⁷⁷ B. Chedia, *October 2020 Parliamentary Elections: Georgia at the Crossroads*. PONARS Eurasia Policy Memo No. 668. The Institute for European, Russian and Eurasian Studies (IERES) at the George Washington University's Elliott School of International Affairs. Washington, DC, USA. 2020. P. 1. <https://www.ponarseurasia.org/october-2020-parliamentary-elections-georgia-at-the-crossroads/>

representative of the opposition became the mayor. In some representative bodies - council of municipalities and councils of cities - the opposition was able to gain a majority.

Dualistic Policy with Populism, Manipulation and Polarization

During the pandemic, in a short space of time in Georgia, two different types of elections were held under completely different medical conditions and under two radically different crisis management policies: Relatively strict and relatively mild (see **table 3**).

Tabela 3. Crisis management policies - relatively strict and relatively mild

Period	2020	2021
Covid statistics	Positive	Negative
Public Opinion about crisis management	Positive	Negative
Crisis management style	Relatively Strict	Relatively Mild
Ruling Party	Georgian Dream	Georgian Dream
Prime minister	Giorgi Gakharia	Irakli Gaaribashvili
Election Type	Parliamentary elections	Local Self-Government Elections
The level of political activity from main political subjects	Minimum	Maximum
Topic of public debate	Pandemic	Politics/ Political crisis
The presence of populism	High level	High level
Manipulating the pandemic topic	High level (Main subject – Government and pro-government media)	High level (from the opposition and pro-opposition media)
Level of political polarization	High level	High level
Main Political actors	Medical Doctors (with political affiliations)	Politicians

Sorce: own

Relatively strict policy - coincided with positive Covid statistics and parliamentary elections. Relatively mild policy coincided - with negative Covid statistics and local self-government elections. A relatively strict policy was associated with the name of Prime Minister Giorgi Gakharia, and it seems paradoxical that this policy enjoyed the support of the country's civil society. At least the authorities managed to form a positive public opinion in their favor. Although Georgia is no exception, The University of Cambridge's study shows that the first months of the pandemic saw many political leaders get a boost in ratings and it is a classic “rally round the flag” effect in troubled times¹⁷⁸. During the pandemic, ruling Georgian Dream Party

¹⁷⁸ R.S. Foa, X. Romero-Vidal, A.J. Klassen, J.F. Concha, M. Quednau & L.S. Fenner, The Great Reset Public Opinion, Populism, and the Pandemic. Report. Centre for the Future of Democracy (CFD). The University of

nominated a new Prime Minister, Irakli Garibashvili - associated with a relatively mild Covid policy. Paradoxically, his policy and results in managing crises in the society caused extremely negative public opinion and a flurry of criticism from the media and NGOs. According to the NDI public opinion poll, if in December 2020 the activities of Prime Minister Giorgi Gakharia were satisfied with 46% of the country's citizens¹⁷⁹, then in December 2021, only 27% of the population expressed satisfaction with the work of Prime Minister Irakli Garibashvili (NDI 2022: 41)¹⁸⁰. If we evaluate not the activities of two different Prime ministers, but the government as an institution, according to the latest data, two years after the start of the pandemic, half of the population of Georgia is satisfied with the actions of the government. It is obvious that discontent among the population has gradually grown and, accordingly, support for the current regime has weakened. If during the first wave of the pandemic 60% positively and 33% negatively assessed the actions of the authorities against the fight against the pandemic, then published data at the beginning of 2022 show that 50% of population had positive attitude about the actions of the authorities, and 43% - had negative attitude¹⁸¹.

These two different policies during the pandemic were directly reflected in the dualistic nature of the behavior of political actors: during a time of relatively strict politics, their level of political activity was minimal (unusual for Georgia) and this coincided with parliamentary elections and Gakharia's rule. Due to the formed positive image of the authorities, the opposition announced a moratorium in the political struggle, all activities were canceled, including demonstrations. Opposition media and NGOs were forced to accept the political agenda of the ruling elite. The maximum level of political activity (usual for Georgia) was evident during the relatively soft politics and this coincided with the elections of local self-government and with the administration of Garibashvili. The presence of populism in both cases during both strict and soft policies was very high. If over the world the pandemic fostered a sense of shared purpose and as argues some scholars that may have reduced the political polarization¹⁸². In

Cambridge. 2022. P. 15.

https://www.bennettinstitute.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2020/12/The_Great_Reset.pdf

¹⁷⁹ NDI, *Public Attitudes in Georgia*. Results of December 2020 telephone survey of The National Democratic Institute. 2020. P.45.

https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia_December%202020%20Poll_ENG_FINAL.pdf

¹⁸⁰ NDI, *Taking Georgians's Pulse*. Key Findings from December 2021 Telephone Survey of The National Democratic Institute. 2022. P. 41.

https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia%20-%20December%202021%20poll_Eng_vf.pdf

¹⁸¹ *Ibidem*, P.49.

¹⁸² R.S. Foa, X. Romero-Vidal, A.J. Klassen, J.F. Concha, M. Quednau & L.S. Fenner, *The Great Reset Public Opinion, Populism, and the Pandemic*. Report. Centre for the Future of Democracy (CFD). The University of

Georgia during two different phases, the level of political polarization remained high. In the first case, the polarization of society was provoked by doctors with political affiliations. In the second case, these were directly politicians who returned to the forefront of the political struggle. In the first case, the topic of the pandemic dominated among the main topics of debate in the public sphere, in the second case, politics returned to the agenda.

Comparative strict policy was based solely on the recommendations and advice of medical doctors. Politicians receded into the background, all major decisions were made by doctors. This created good ground for populism: government propaganda said that the authorities were conferring with professionals. In practice, the government has voluntarily given doctors political power thereby jeopardized one of the principles of democracy - the need for government accountability to the population. The population for the leadership of the country, as usual, elects not medical doctors, but a political team. In Georgia, during the first wave of the pandemic, all responsibility (even political) fell on doctors, and not on the ruling elite.

In democratic regimes the authorities should bear political responsibility, not medical doctors. Due to the fact that in Georgia the population trusts the healthcare system and doctors more than politicians, this forced the political elite to resort to this populist decision in the context of the pandemic - to give “political powers” to medical doctors. According to public opinion polls, 73% of the population fully or partially trusts the healthcare system¹⁸³. This phenomenon to some extent clearly reflects the global trend studied by Cambridge' researchers which claim that during a pandemic - citizens increasingly favour technocratic sources of authority, such as having “non-political” experts take decisions¹⁸⁴. The main Georgian political parties have added medical experts to their ranks. Doctors began to make political statements, clashed with politicians or with the media from a different camp.

During the first wave of the pandemic, the authorities made every effort to turn a few leaders of the medical sector (who were tasked with managing crises) into moral authorities, and then turn these doctors into their party faces. When the BBC published an article titled

Cambridge. 2022. P. 2. https://www.bennettinstitute.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2020/12/The_Great_Reset.pdf

¹⁸³ NDI, Taking Georgians's Pulse. Key Findings from December 2021 Telephone Survey of The National Democratic Institute. 2022. P. 48.

https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia%20-%20December%202021%20poll_Eng_vf.pdf

¹⁸⁴ R.S. Foa, X. Romero-Vidal, A.J. Klassen, J.F. Concha, M. Quednau & L.S. Fenner, The Great Reset Public Opinion, Populism, and the Pandemic. Report. Centre for the Future of Democracy (CFD). The University of Cambridge. 2022. P. 11. https://www.bennettinstitute.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2020/12/The_Great_Reset.pdf

``Coronavirus: How 'three musketeers' helped Georgia fight virus`` (Demytrie 2020)¹⁸⁵ - The authorities gave this to society as their huge success. The nickname of the ``Three Musketeers`` by the international media has been given to three of the country's top leaders of medical sector. Although during the second stage of the pandemic and under the conditions of another prime minister, the authorities turned away from the three musketeers. Populism during the comparatively mild policy of power of another prime minister was based on fierce competition with his predecessor and was expressed in ignoring the recommendations of doctors. The new propaganda of the authorities said: ``If we obey the recommendations of doctors and completely close the country again, that people will die not because of a pandemic, but because of hunger``. When isolated cases of the disease were recorded in the country, under the relatively strict policy - a complete lockdown and strict bans were introduced. Under the relatively mild policy, despite the dramatic epidemiological situation, the authorities refused to take emergency measures. The authorities even refused to introduce compulsory vaccination despite the categorical demands of doctors. When one of the leaders of public health declared that mandatory vaccination was inevitable, the prime minister categorically stated that he would not allow mandatory vaccination against the will of the population. According to the survey, the almost half of the Georgian population was against vaccination¹⁸⁶, so government made a populist decision - not to introduce mandatory vaccination and thereby earn the sympathy of the majority of the population.

There is very interesting finding: how the Georgian political market reacted to the pandemic in a populist way and how it influenced the change in the political landscape to the pandemic. Many political parties have renewed their ranks with medical workers. As a result of the so-called pandemic elections of 2020, the parliament was formed in such a way that out of 150 members of the legislature, 12 deputies (8%) are medical doctors by profession.

Conclusion and Findings

¹⁸⁵ R. Demytrie, *Coronavirus: How 'three musketeers' helped Georgia fight virus*. BBC News. 2020. <https://www.bbc.com/news/world-europe-53269000>

¹⁸⁶ NDI, *Taking Georgians's Pulse. Key Findings from December 2021 Telephone Survey of The National Democratic Institute*. 2022. P. 52.

The answer on the main research question of this study is clear: The Pandemic did not exacerbate the status of democracy in Georgia, but simply clearly revealed all the shortcomings of the hybrid regime. Although in the long term there may appear concrete prerequisites for strengthening the country more autocratic tendencies than democratization, since the pandemic related crisis has shown that the main political actors who are prone to populism are in full control and create the public agenda themselves, ignoring public.

The pandemic crisis has caused negative political consequences in the process of democratization and nation-building, first of all, the fact that the growth of populism and a high level of polarization affected not only the political elite, but also the main political institutions such as the media and NGOs. The ruling political elite skillfully used Populist methods and manipulation of public opinion to in the pandemic to maintain power, and the opposition, parties and leaders to discredit the authorities. NGOs and the media in time of crisis instead of being a watchdog, which is an important element of democracy, they betrayed society and also used the pandemic to manipulate public consciousness. This has most damaged the image of these democratic institutions in Georgia during the pandemic. Society or population has demonstrated more commitment to the principle of democratic change of power and, despite the danger of a pandemic, has shown a high level of activity in its political participation in elections.

Although the readiness of the legislation for the crisis was satisfactory, in the case of Georgia it loses practical significance due to the lack of the rule of law, low legal culture, and the unwillingness of privileged groups to obey common rules. The pandemic clearly showed citizens that there can be people in the country who are above the law, and this has undermined confidence in state institutions. The status of democracy in Georgia was damaged not by temporally introduce of the partial abandonment of certain rights of citizens, but by the selective use of these restrictions.

Unfair political competition during the elections, before the pandemic also was characteristic of the political system of Georgia, although the pandemic opened up new windows of opportunity for the political elite: the presence of Covid regulation was used to solve the political problems of the authorities for pre-election manipulations, when before the elections all those fined for violations of Covid regulations were amnestied.

Streszczenie:

W hybrydowym systemie politycznym Gruzji, w warunkach Covid-19, ludność podlegała kontroli i surowym przepisom. Pojęcia takie jak żelazna kurtyna, godzina policyjna itp. powróciły do słownictwa politycznego kraju. Jak te symbole totalitarnej (sowieckiej) przeszłości mogą wpasować się w proces demokratyzacji? Jaka jest reakcja społeczeństwa, innych aktorów politycznych? Dlaczego i jak pandemia zniszczyła demokrację w Gruzji? Czy grozi to rewizją koncepcji demokratycznego systemu politycznego, co będzie szczególnie trudne dla społeczeństwa posttotalitarnego? Artykuł bada przypadek Gruzji: jak instytucje polityczne, elity polityczne, społeczeństwo, media, baza legislacyjna kraju były gotowe na nową rzeczywistość i jakie polityczne konsekwencje miałby ten kryzys w procesie demokratyzacji i budowania narodu. Nieuczciwa rywalizacja polityczna podczas wyborów, wzrost populizmu, częściowa rezygnacja z niektórych praw, pogłębianie się polaryzacji itp. – czy to wyzwania związane tylko z pandemią, czy też zagrażały gruzińskiej demokracji także w „normalnych” czasach?

Słowa kluczowe:

Gruzja; reżim hybrydowy; COVID-19; wybory; kryzys; populizm; standardy demokratyczne

Key words:

Georgia; Hybrid Regime; Covid-19; Elections; Crisis; Populism; Democratic standards

Bibliografia:

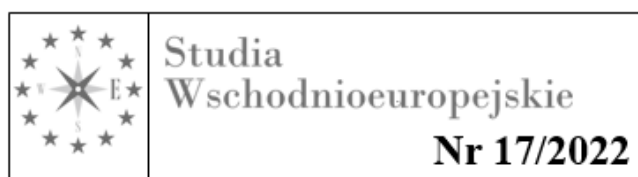
1. Chedia, B., October 2020 Parliamentary Elections: Georgia at the Crossroads. PONARS Eurasia Policy Memo No. 668. The Institute for European, Russian and Eurasian Studies (IERES) at the George Washington University's Elliott School of International Affairs. Washington, DC, USA. 2020. <https://www.ponarseurasia.org/october-2020-parliamentary-elections-georgia-at-the-crossroads/>
2. Cheibub, J. A., Hong, Ji Y. J. & Przeworski, A., 'Rights and Deaths: Government Reactions to the Pandemic', Working Paper. 2020. DOI:10.31235/osf.io/fte84
3. Constitution of Georgia. 1995.
4. Constitutional Law, No. 6500-RS, On the Amendments to the Constitution of Georgia. 2020. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4904761?publication=0>
5. Decision of the Constitutional Court of Georgia. 2021.
6. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5105272?publication=0>
7. Demytrie, R., Coronavirus: How 'three musketeers' helped Georgia fight virus. BBC News. 2020. <https://www.bbc.com/news/world-europe-53269000>

8. Edgell, A. B., Lachapelle, J., Lührmann, A. & Maerz, S. F., Pandemic backsliding: Violations of democratic standards during Covid-19. *Social Science and Medicine* 285(5):114244. 2021. DOI:10.1016/j.socscimed.2021.114244
9. Election Administration of Georgia, Report on the Parliamentary Elections of Georgia October 8, 2016. 2016. <https://cesko.ge/static/res/docs/AnnualReport2016-CeskoEng.pdf>
10. Election Administration of Georgia, October 21, 2017 Elections of the Representative Body of Municipality – Sakrebulo and Mayor of Self-governing City/Self-governing Community. Report. 2017. <https://cesko.ge/static/res/docs/ParliamentAnnual2018Eng.pdf>
11. Election Administration of Georgia, October 28, 2018 Election of President of Georgia. Report. 2019. <https://cesko.ge/static/res/docs/20190415171028AnnualReport-2019Eng.pdf>
12. Election Administration of Georgia, 31 October 2020 Parliamentary Elections of Georgia. Report. 2021. <https://cesko.ge/static/res/docs/AnnualParliament-2021Eng.pdf>
13. Election Administration of Georgia, October 2, 2021 Elections of Representative Body of the Municipality – Sakrebulo and Mayor of Self-Governing City/Self-Governing Community. Report. 2021. <https://cesko.ge/static/file/202203285524-202203255743-report-of-october-2-2021-municipal-elections.pdf>
14. Engler, S., Brunner, P., Loviat, R., Abou-Chadi, T., Leemann, L., Glaser, A. & Kübler, D., Democracy in times of the pandemic: explaining the variation of COVID-19 policies across European democracies. *West European Politics* 44:5-6, 1077-1102, 2021. <https://doi.org/10.1080/01402382.2021.1900669>
15. Foa, R. S., Romero-Vidal, X., Klassen, A.J., Concha, J. F., Quednau, M. & Fenner, L. S., The Great Reset Public Opinion, Populism, and the Pandemic. Report. Centre for the Future of Democracy (CFD). The University of Cambridge. 2022. https://www.bennettinstitute.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2020/12/The_Great_Reset.pdf
16. Freedom House, Countries and Territories. 2021.
17. <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores>
18. International Idea, The Global State of Democracy 2021. Building Resilience in a Pandemic Era. 2021. https://www.idea.int/gsod/sites/default/files/2021-11/the-global-state-of-democracy-2021_0.pdf
19. International Idea, Global overview of COVID-19: Impact on elections. 2021.
20. <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections>
21. Law of Georgia on Public Health. 2020.
22. Lührmann, A., Edgell, A. B., Grahn, S., Lachapelle, J. & Maerz, S. F., Does the Coronavirus Endanger Democracy in Europe? Carnegie Europe. 2020.
23. <https://carnegieeurope.eu/2020/06/23/does-coronavirus-endanger-democracy-in-europe-pub-82110>
24. National Agency of Public Registry of Ministry of Justice of Georgia, Register of Political Parties. 2021. <https://napr.gov.ge/p/477>

-
25. NDI, Public Attitudes in Georgia. Results of December 2020 telephone survey of The National Democratic Institute. 2020.
 26. https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia_December%202020%20Poll_ENG_FINAL.pdf
 27. NDI, Taking Georgians's Pulse. Key Findings from December 2021 Telephone Survey of The National Democratic Institute. 2022.
https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia%20-%20December%202021%20poll_Eng_vf.pdf

Bogusław Jagusiak

Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Wpływ zmieniającej się sytuacji geopolitycznej w 2022 r. na pozycję międzynarodową Kazachstanu

W następstwie rosyjskiej inwazji na Ukrainę globalne uwarunkowania geopolityczne uległy gwałtownej zmianie. W pierwszym jej etapie Stany Zjednoczone kształtowały wspólną odpowiedź na rosyjską agresję, pomijając jednak bardzo ważny element w zmieniającej się sytuacji obecnego ładu międzynarodowego - Kazachstan i Azję Centralną. Dowodem wzrastającego znaczenia wskazanego państwa są spotkania na szczycie Kazachstanu zarówno z Chinami i Rosją jak i Unią Europejską.

Kraje Azji Środkowej, położone między Rosją na północy i Chinami na wschodzie, pełnią bardzo istotną funkcję elementu balansującego wpływy i relacje pomiędzy Stanami Zjednoczonymi, Europą, Rosją i Chinami. Zwłaszcza rola Kazachstanu jako lidera regionu jest w tym względzie istotna. Na początku czerwca 2022 r. chiński minister spraw zagranicznych podczas czterodniowego pobytu w Kazachstanie, przygotowywał jesienną wizytę państwową prezydenta ChRL Xi Jinpinga, która była jego pierwszą podróżą zagraniczną. Chiny podkreślają strategiczny i długofalowy charakter partnerstwa z liderem Azji Centralnej. Oznaką wzrastającej pozycji Astany są też z jednej strony zabiegi Rosji o wzmacnianie współpracy, co wyraża się m.in. obecnością prezydenta Kasyma Tokajewa na Sankt-Petersburskim międzynarodowym forum ekonomicznym i decyzja o nadaniu przywódcy Kazachstanu Orderu Aleksandra Newskiego, jednego z najwyższych odznaczeń państwowych. Z drugiej strony lider Azji Centralnej demonstruje asertywność i silną pozycję względem Rosji, odmawiając przyjęcia orderu i wyrażając publicznie w obecności prezydenta Federacji Rosyjskiej, brak poparcia dla działań rosyjskich prowadzących do dezintegracji Ukrainy. Takie zachowanie jest istotne z punktu widzenia obawy o realizację scenariusza białoruskiego (uzależnienie od Rosji), wynikającej z interwencji wojsk ODKB czyli de facto Rosji, na początku 2022 r. mającej na celu stłumienie antyrządowych manifestacji obywateli Kazachstanu. Czerwcowe (2022 r.) posiedzenie Rady Współpracy UE-Kazachstan w Luksemburgu miało z kolei na celu

pogłębienie powiązań Kazachstanu z Europą, co wynika z dostrzeżenia przez UE wzrastającej pozycji tego państwa.

Chiny oferują Kazachstanowi atrakcyjne warunki współpracy mającej istotny wpływ na wzrost gospodarczy wskazanego państwa środkowoazjatyckiego. Handel kazachstańsko-chiński, w ujęciu rocznym wzrósł w ciągu ostatnich 25 lat o 14,9%. Inicjatywa Pasa i Szlaku zwiększy gospodarkę Kazachstanu o ponad 25 miliardów dolarów oraz skróci czas i koszty transportu.

W przeciwieństwie do wskazanych faktów, zaangażowanie USA nie było imponujące. Wraz z upadkiem Związku Radzieckiego dyplomacja USA skupiła się na bezpieczeństwie nuklearnym i reformach gospodarczych. Po 11 września Stany Zjednoczone szukały wsparcia wywiadowczego i logistycznego dla wojny z terroryzmem. USA muszą działać bardziej zdecydowanie, aby skuteczniej włączyć się w działania mające zapobiec zbliżeniu Kazachstanu z Chinami oraz Rosją, zwłaszcza, że ma on kluczowe znaczenie dla interesów narodowych USA w świecie rywalizacji wielkich mocarstw. Nadrzędnym celem USA w regionie jest niedopuszczenie do tego, by ogłoszony w tym roku „nieograniczony sojusz” między Rosją a Chinami przerodził się w zjednoczony, autokratyczny blok, przypominający częściowo ten sprzed 1989 r.. Rozciągający się na prawie 2000 mil w sercu kontynentu azjatyckiego Kazachstan może albo wspierać ten sojusz, albo skutecznie mu przeciwdziałać. Kraj ten ma kluczowe znaczenie zarówno dla rosyjskiej strefy wpływów, jak i dla chińskiej Inicjatywy Pasa i Szlaku.

Kazachstan może również pomóc w odchodzeniu Europy od rosyjskiej energii. Posiada rezerwy i połączenia rurociągowo, aby częściowo wypełnić lukę w dostawach. Dysponuje drugimi co do wielkości potwierdzonymi rezerwami ropy naftowej w Eurazji i czternastymi co do wielkości rezerwami gazu na świecie. Po podłączeniu do niewykorzystywanego przez to państwo rurociągu Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) miałyby bezpośrednie połączenia z europejskimi (z Unii Europejskiej) konsumentami energii.

Stany Zjednoczone we własnym interesie powinny prowadzić bardziej skuteczną politykę wobec lidera omawianego regionu. Jednakże aby zapewnić, że Kazachstan i jego sąsiedzi pozostaną niezależnym czynnikiem balansującym sprzeczne interesy wskazanych wcześniej głównych aktorów międzynarodowej sceny politycznej, USA nie mogą wymagać zbyt wiele. Lider regionu i pozostałe państwa Azji Centralnej ze względu na dotychczasowe geopolityczne uwarunkowania musiały utrzymywać stosunki nie tylko z Waszyngtonem i Brukselą ale też z Moskwą i Pekinem. Biorąc to pod uwagę, nierealistyczne było oczekiwanie, zerwania relacji z dwoma ostatnimi podmiotami. Paradoksalnie, w niektórych sytuacjach

omawiane pozytywne relacje Kazachstanu z głównymi skonfliktowanymi ze sobą aktorami międzynarodowej sceny politycznej mogły być wykorzystane przez USA. Sytuacja zmieniła się po pełnoskalowym ataku Rosji na Ukrainę. Negatywny charakter działań FR dostrzega nie tylko Zachód. Również Kazachstan nie popiera rosyjskich działań prowadzących m.in. do dezintegracji Ukrainy. Jest to zapewne wynikiem obaw o sytuację własnego państwa i możliwość realizacji scenariusza ukraińskiego w Kazachstanie. Z drugiej strony przedłużająca się wojna koncentrująca praktycznie całą uwagę i możliwości Rosji oraz coraz bardziej prawdopodobna porażka FR w konflikcie, pozwalają liderowi Azji Centralnej na bardziej asertywną politykę względem Rosji, co otwiera nowe możliwości w zacieśnianiu relacji z Zachodem, zwłaszcza w sferze gospodarczej oraz na zmianę dotychczasowej sytuacji symetrycznych relacji Kazachstanu ze Wschodem i Zachodem, na korzystniejszą dla państw reprezentujących drugi ze wskazanych kierunków.

W związku z powyższym, USA muszą pomóc wzmocnić gospodarcze powiązania regionu z Zachodem, dając mu alternatywę dla Rosji i Chin. Stany Zjednoczone powinny dołączyć do Unii Europejskiej, która intensyfikuje współpracę z liderem Azji Centralnej poprzez umowę o wzmocnionym partnerstwie i współpracy między UE a Kazachstanem, co umożliwi zniwelowanie wpływów chińskich wynikających m.in. z realizacji we współpracy z omawianym państwem środkowoazjatyckim projektu Nowego Jedwabnego Szlaku. Być może możliwe będzie w tym przypadku wsparcie Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju. Zapewnienie, że linie eksportowe pozostaną otwarte dla Europy, pomimo wojny na Ukrainie, jest sprawą zasadniczą — kierunek europejski stanowi 40% handlu zagranicznego Kazachstanu. Kluczowe znaczenie dla rozwoju omawianego państwa mają również inwestycje bezpośrednie. Dotychczas Stany Zjednoczone zapewniły temu państwu 18 procent bezpośrednich inwestycji zagranicznych i powinny opierać się na tej podstawie, wykorzystując kredyty eksportowe i zachęty inwestycyjne. Bank EX-IM zagwarantował zaledwie 14 000 USD wsparcia eksportu do Kazachstanu w 2020 roku, co musi zostać znacznie zwiększone.

USA powinny odróżniać się od Chin i Rosji, nie narzucając realizacji własnych oczekiwań, a wspierając ich implementację (pilnując jednak skuteczności własnych działań), co w przypadku Zachodu oznacza demokratyzację i reformy instytucjonalne, które są pilnie potrzebne po zamieszkach z początku 2022 r. Nie jest jasne, czy nowe zobowiązania prezydenta Tokajewa do ograniczenia władzy prezydenckiej i przywrócenia sądownictwa zostaną spełnione. USA i UE powinny ostrożnie wspierać jego wysiłki, jednocześnie zacieśniając relacje z innymi podmiotami zaangażowanymi zarówno w realizację celów reformy wyrażonych w referendum z 05.06.2022 r. jak i zapewnienie niezależnej polityki zagranicznej Kazachstanu.

Wyzwaniem dla USA i generalnie Zachodu oraz Kazachstanu w obecnej sytuacji geopolitycznej jest korzystanie przez to państwo z rosyjskich rurociągów naftowych. Skłoniło to Kazachstan, do znalezienia alternatywnych tras transportu gazu i ropy na rynki światowe.

Kazachstan eksportuje 80% swojej ropy za pośrednictwem Caspian Pipeline Consortium (CPC) wykorzystującego rosyjską infrastrukturę przesyłową, dlatego musi zdywersyfikować szlaki transportu, aby stać się autonomicznym i alternatywnym centrum energetycznym dla kontynentu europejskiego i azjatyckiego.

W rozmowie telefonicznej z przewodniczącym Rady Europejskiej Charlesem Michелеm prezydent Kazachstanu Kassym-Żomart Tokajew wyraził zaniepokojenie zagrożeniami dla światowego bezpieczeństwa energetycznego oraz gotowość swojego państwa do pomocy w ustabilizowaniu sytuacji na rynkach światowych i europejskich. Tokajew zaapelował też do Unii Europejskiej o współpracę przy rozwijaniu alternatywnych korytarzy transkontynentalnych, w tym Transkaspijskiego Międzynarodowego Szlaku Transportowego (TITR), zwanego też Korytarzem Środkowym. Jest to wielostronna sieć łącząca Chiny i Unię Europejską poprzez państwa Azji Środkowej, Kaukazu, Turcję i państwa Europy Wschodniej. Ponieważ działalność CPC polegająca na transporcie kazachskiej ropy do portów Morza Czarnego przez terytorium Rosji uzależnia współpracę powyższej republiki środkowoazjatyckiej z Zachodem od FR, Tokajew polecił Kazachstańskiej Narodowej Spółce Handlu i Transportu Nafty KazMunaiGas opracować najlepsze sposoby wykorzystania TITR do dywersyfikacji dostaw kazachskiej ropy.

Uniezależnienie od rosyjskich rurociągów ma też umożliwić zacieśnienie relacji z Chinami w zakresie sprzedaży kazachskiego surowca energetycznego.

Konieczna stała się rewizja kontraktu z Rosją i skierowanie co najmniej 10 mln ton ropy do Chin. W celu nieograniczonego eksportu kazachskiej ropy rozważane jest kilka opcji trasy, omijającej Noworosyjsk (Rosja).

Jedną z nich jest wykorzystanie rurociągu Atasu-Alashankou biegnącego w kierunku Chin. Obecnie transportuje 12 mln ton ropy naftowej rocznie, z czego 10 mln ton to surowiec rosyjski.

Według informacji z Ministerstwa Energetyki Kazachstanu w ramach dalszej dywersyfikacji eksportu ropy opracowywane są również inne alternatywy. Jedną z nich jest transport ropy przez Morze Kaspijskie z Kazachstańskich portów w Mangistau i Atyrau, do portu w Baku. Z Azerbejdżanu dostawy mogą być przesyłane rurociągiem Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) (rurociąg kończy się w Turcji), a także przez porty Batumi (Gruzja) i Neka (Iran).

Istnieje również możliwość wykorzystania kolei kazachskich do transportu ropy bezpośrednio do Chin, omijając terytorium rosyjskie. Możliwe jest również zorganizowanie transportu ropy koleją do rafinerii w Uzbekistanie i Kirgistanie.

Do przesyłu surowców energetycznych mogą być też wykorzystywane trzy kazachstańskie porty nad Morzem Kaspijskim – Aktau, Kuryk i Szewczenko. Rurociąg do Turcji pracuje z 50% przepustowością, a zatem nadal może przyjąć do 20 mln ton. Konieczne będzie jednak zwiększenie pojemności bakijskich magazynów.

W kontekście poszukiwania rynków zastępczych dla kazachstańskich surowców oraz istotnej roli rynku chińskiego w tym względzie istnieje potrzeba rozbudowy i poprawy połączeń z rurociągiem Ałasznkou, położonym wzdłuż granicy z Chinami.

Inne możliwości dają dostawy ropy, niewykorzystanej przez Chiny do wschodnich wybrzeży ChRL, do terminali magazynowych, które mogą być dzierżawione lub wspólnie budowane w celu przyszłego transportu ropy do Wietnamu, Korei Południowej i innych rynków w Azji.

Aby zdywersyfikować środki zapewniające klientom nieprzerwane dostawy ropy, prezydent Kazachstanu Kasym Tokajew zlecił władzom Kolei Kazachstanu rozwój sieci transportowej. Takie działania mają na celu zapewnienie bezpiecznych, trwałych i płynnych dostaw ropy.

Najwyższy priorytet zostanie nadany rozwojowi TITR i modernizacji autostrad łączących główne ośrodki ludnościowe i produkcyjne na Zachodzie, w tym Aktube, Atyrau, Aktubińsk, z miastami na Wschodzie, takimi jak Ałmaty, Karaganda, Taldy Kurgan i Ust Kamieńgorsk.

Według Kazachstańskiego Instytutu Studiów Strategicznych, korytarze transportowe mają w przyszłości stworzyć dogodne warunki dla biznesu i przyspieszyć aktywność gospodarczą ludności zamieszkującej wzdłuż tych szlaków.

Pomogą w tworzeniu nowych miejsc pracy i umożliwią rolnikom, producentom i handlowcom generowanie dochodów napędzających wzrost gospodarczy, a przede wszystkim będą transportować główne produkty kraju na rynki światowe.

Powyższe fakty wskazują na istotny wzrost znaczenia Kazachstanu w relacjach międzynarodowych po pełnoskalowym ataku FR na Kazachstan 24 lutego 2022 r. Aby trend ten został utrzymany konieczne jest oddziaływanie kilku podstawowych czynników. Najistotniejszym jest wygrana Ukrainy w wojnie z Rosją. Umożliwi to dalsze pogłębienie relacji, zwłaszcza gospodarczych z Zachodem oraz trwałe usamodzielnienie polityczne. Aby scenariusz ten w pełni się zrealizował omawiana współpraca musi być na tyle intensywna aby

zniwelować relacje Kazachstanu z Chinami, które widząc osłabienie Rosji po przegranej wojnie, również będą chciały wykorzystać omawiany fakt w celu zwiększenia wpływu w stosunku do Kazachstanu. Wydaje się że omawiany scenariusz, zwycięstwa Ukrainy jest najbardziej prawdopodobny. Podsumowując, należy zatem wskazać, że paradoksalnie pełnoskalowy atak Rosji na Ukrainę jak dotychczas przyczynia się do odgrywania przez Kazachstan coraz większej roli na arenie międzynarodowej.

Streszczenie:

Artykuł dotyczy relacji pomiędzy pełnoskalowym atakiem Rosji na Ukrainę, 24 lutego 2022 r. zmieniającym uwarunkowania geopolityczne w Europie, a nawet globalnie, a pozycją międzynarodową Kazachstanu. W określeniu powyższych kwestii pomaga wskazanie determinantów warunkowanych omawianym wydarzeniem, a zarazem oddziałujących na znaczenie powyższego państwa.

Słowa kluczowe:

Geopolityka, Kazachstan, Wpływ, Rosja, Unia Europejska, USA

Key words:

Geopolitics, Kazakhstan, Influence, Russia, European Union, USA

Bibliografia:

1. Chiny: MSZ potwierdza wizytę Xi w Kazachstanie i Uzbekistanie; spodziewane jest jego spotkanie z Putinem, <https://www.wnp.pl/parlamentarny/wydarzenia/chiny-msz-potwierdza-wizyte-xi-w-kazachstanie-i-uzbekistanie-spodziewane-jest-jego-spotkanie-z-putinem,621407.html> (07.08.2022).
2. https://www.kcp.kz/projects/atasu_alashankou?language=en
3. Kazachstan coraz dalej od Rosji, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/kazachstan-coraz-dalej-od-rosji,629488.html> (10.11.2022).
4. Kazachstan wyeksportuje ropę bez Rosji. Pomoże mu inny sąsiad, <https://energia.rp.pl/ropa/art36864261-kazachstan-wyeksportuje-rope-bez-rosji-pomoze-mu-inny-sasiad> (11.09.2022).
5. Mateusz Kucharczyk, Zemsta Kremla. Za deklarację pomocy Europie Rosja blokuje eksport ropy z Kazachstanu, <https://www.euractiv.pl/section/gospodarka/news/zemsta-kremla-rosja-blokuje-eksport-ropy-z-kazachstanu-za-deklaracje-pomocy-europie/> (07.09.2022).

Trade of the European Union with the Post-Soviet Republics of Central Asia in the Second Decade of the 21st Century

The relations of the European Union with Kazakhstan, Uzbekistan and Kyrgyzstan are governed by Partnership and Cooperation Agreements which have been in force since 1999 and its relations with Tajikistan – by an agreement which has been in force since 2010. There is no such agreement with Turkmenistan but the European Union signed an interim trade agreement with this country in 2009. The new enhanced partnership and cooperation agreement with Kazakhstan entered into force on 1 March 2020 and confirmed the trade cooperation of the EU with this partner. In addition, the EU adopted two strategies and one communication on Central Asia, which noted the importance of trade for the economic development of the countries. The text of the first strategy covering the period from 2002 to 2006 defined the areas of cooperation and assistance that the EU was to provide to the five post-Soviet republics of Central Asia¹⁸⁷. The strategy for 2007-2013 deals more precisely with the 'promotion of civil society and democratic processes', strengthening of the rule of law, reform of the judiciary and describes the economic transition in Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan¹⁸⁸. The third document related to Central Asia adopted in 2019 recommended the promotion of prosperity and regional cooperation in that part of the world¹⁸⁹.

This paper aims to characterize the trade of the European Union with five Central Asian republics: Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan in the second decade of the 21st century.

Hypothesis: The trade of the European Union with the five Central Asian republics is largely determined by China and Russia.

In order to verify the hypothesis, the author formulated the following research questions:

¹⁸⁷ Strategy Paper 2002-2006 & Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia, https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/rsp/02_06_en.pdf (1.03.2022).

¹⁸⁸ N. Norling, S. Cornell, The role of the European Union in Democracy-Building in Central Asia and the South Caucasus, 2016 International Institute for Democracy and Electoral Assistance Stockholm.

¹⁸⁹ Joint Communication to the European Parliament and the Council The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/rsp/02_06_en.pdf (1.03.2022).

- 1/ Which European Union documents define the trade of the European Union with Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan?
- 2/ What goods are of interest to the trade participants: European Union and individual countries?
- 3/ What percentage of each country's trade does trade with the EU represent in that country's trade relations?
- 4/ What role do China and Russia play in the trade of the five Central Asian republics?

The paper applies the method of deduction and comparative analysis using available data collected by Eurostat and the World Bank. The available literature on the subject was also used.

A description of economies

The strategic location of the five Central Asian republics between Europe on the one hand and Russia and China on the other, provides them with an important role in trade¹⁹⁰. There is growing interest in trade relations with them because of their rich reserves of valuable minerals¹⁹¹. Economic transformation in the five Central Asian republics has not changed the nature of trade and, largely, the type of goods traded¹⁹².

Of the 105 elements of the Periodic Table of Elements, Kazakhstan has 99: 30% of the world's reserves of chromium ores, 25% of uranium ores, it ranks 2nd in terms of the world's lead reserves, 1st in the world in terms of zinc and 5th in terms of iron, barite, tungsten and molybdenum ores. Kazakhstan also has substantial oil and gas reserves in the west and south of the country, and precious metals including gold, with an estimated 800 tonnes of reserves. Based on mineral resources, Kazakhstan's best-developed sectors are the gas and oil industry, as well as coal mining. The electric power industry with a high level of foreign capital involvement is also of great importance to the economy. Oil and gas mining is followed by agriculture as a major contributor to the economy. Agricultural production is a source of large quantities of grain, meat, wool and cotton, satisfying not only the domestic demand.

¹⁹⁰ P. Duarte, Central Asia: The Bends of History and Geography, *Revista de Relaciones Internacionales, Estrategia y Seguridad*, 2014, vol. 9, no.1, http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1909-30632014000100002 (2.03.2022); R. Pomfret, *The Central Asian Economies in the twenty first century*, Princeton University Press 2019.

¹⁹¹ M. Dąbrowski, The Russian Economy in comparative perspective, *Russian Journal of Economics* 2017, vol.3, is. 4, p.333-335, <https://doi.org/10.1016/j.ruje.2017.12.001>.

¹⁹² U. Batsaikhan, M. Dąbrowski, Central Asia – twenty-five years after the breakup of the USSR, *Russian Journal of Economics* 2017, vol. 3 is. 3, p. 296- 320. <https://doi.org/10.1016/j.ruje.2017.09.005>.

Uzbekistan has rich deposits of natural resources whose extraction, processing and export ensure stable economic development. These include gold, uranium, silver, tungsten and copper. Uzbekistan is a major world producer of rare metals: cadmium, bismuth, molybdenum, indium, as well as tellurium and selenium. In addition to the mining industry, agriculture, especially the cultivation of cotton, is of high importance to the economy of this country. Silk production, sheep farming and fruit growing are also thriving. Uzbekistan exports a large proportion of its agricultural commodities and mineral resources.

Kyrgyzstan has significant gold reserves but its oil and gas deposits are limited and located at great depths. Mining is not the dominant sector and ranks behind agriculture. Crops grown in Kyrgyzstan include wheat, potatoes, sugar beet, tobacco and cotton. Animal husbandry, especially sheep farming, and wool and meat production – largely for export – are also well-developed.

Tajikistan is self-sufficient in mineral resources. Gold, bauxite, uranium, iron, lead and tin ores as well as hard coal are mined here. The country also has small amounts of oil and gas, as well as marble quarries. Agriculture plays a dominant role in the economy: cotton, flax, cereals, fruit and vegetables are grown, and the agricultural food processing and food industries are also developing. As far as heavy industry is concerned, aluminium smelting accounts for approx. 14% of this sector. Also, the use of rivers for generating electricity is of great importance. In the last two decades of the 21st century, Tajikistan began to develop the engineering, light and construction products industries¹⁹³.

Turkmenistan is a country rich in energy resources – natural gas and oil. According to the BP Statistical Review of World Energy 2019, its natural gas reserves are estimated at 19.5 trillion m³ (9.9% of global reserves)¹⁹⁴. In addition, the country has resources of salt, as well as sulphur, zinc and lead ores. The energy industry mainly uses oil and gas. Light industry is well-developed and includes the pretreatment of cotton, silkworm cocoons, caracal skins, textile production, carpet making and the fat and oil industry. The main heavy industries are gas, oil refining, chemicals: potash and superphosphate fertilizers, machinery and equipment for oil mining and the food industry, as well as construction products, especially cement.

¹⁹³ R. Bakhtdavlatov (2019), Report on Classification of Energy and Mineral Resources and its Management in the Republic of Tajikistan, https://unece.org/fileadmin/DAM/energy/se/pdfs/UNFC/proj/unfc_ca/Report_Class_EMR_TJ_Rahmonbek_Bakhtdavlatov.pdf (3.03.2022).

¹⁹⁴ BP Statistical Review of World Energy 2019, 68th Edition, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (3.03.2022).

Table 1. GDP of Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan in 2000-2020 in USD million

Year	Kazakhstan	Uzbekistan	Kyrgyzstan	Tajikistan	Turkmenistan
2000	18.29	15.43	1.370	860.5	2.905
2001	22.15	13.87	1.525	1.081	3.535
2002	24.64	11.49	1.606	1.221	4.462
2003	30.83	10.84	1.919	1.555	5.978
2004	43.15	11.87	2.212	2.076	6.838
2005	57.12	13.74	2.460	2.312	8.104
2006	81.00	16.05	2.834	2.830	10.280
2007	104.80	20.62	3.803	3.720	12.660
2008	133.40	26.79	5.140	5.161	19.270
2009	115.30	32.07	4.690	4.979	20.210
2010	148.00	38.34	4.794	5.642	22.680
2011	192.60	44.80	6.198	6.523	29.230
2012	208.00	51.93	6.605	7.633	35.160
2013	232.60	59.48	7.335	8.448	39.200
2014	221.40	68.07	7.468	9.113	43.520
2015	184.40	76.34	6.678	8.271	35.800
2016	137.30	84.58	6.813	6.992	36.170
2017	166.80	76.19	7.703	7.536	37.930
2018	179.30	66.51	8.271	7.765	40.770
2019	181.70	60.40	8.871	8.301	45.230
2020	171.08	59.92	7.736	8.194	42.800

Source: author's own elaboration based on: GPB in Kazakhstan 2000-2020,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=KZ> GPB in Uzbekistan 2000-2020,
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=UZ> GPB in Kyrgyzstan 2000-2020,
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KG>, GPB in Tajikistan 2000-2020,
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=TJ>; GPB in Turkmenistan 2000-2020,
<https://data.worldbank.org/country/TM>(4.03.2022).

Between 2010 and 2020, changes in GDP generation by sector have been recorded. In Kazakhstan, the service sector in 2010 generated 51.68%, industry 40.6% and agriculture 4.51% of GDP. In 2020, the service sector generated 56.1% of GDP, industry 33.1% and agriculture 5.39%¹⁹⁵ In Uzbekistan's GDP in 2016, 39.4% was generated by services, 20.6% by industry, 34% by agriculture and 6% by the construction sector. In 2020, services accounted for 36.1%, industry for 29.3%, agriculture – 28% and construction – 6.6%¹⁹⁶. In Kyrgyzstan, in 2010, services generated 49.34% of GDP, industry – 23.89% and agriculture – 49.63%, and in 2020, services generated 49.63%, industry – 29.46% and agriculture 13.51% of GDP¹⁹⁷. In Tajikistan, GDP in 2010 was generated by services at 48%, industry at 27% and agriculture at

¹⁹⁵ Share of Economic sectors in the GDP in Kazakhstan 2010-2020, <https://www.statista.com/statistics/436156/share-of-economic-sectors-in-the-gdp-in-kazakhstan/> (5.03.2022).

¹⁹⁶ Share of Economic sectors in the GDP in Uzbekistan 2016-20202, <https://www.statista.com/statistics/1253988/gdp-distribution-by-sector-uzbekistan/> (5.03.2022).

¹⁹⁷ Share of Economic sectors in the GDP in Kyrgyzstan 2010-2020, <https://www.statista.com/statistics/528614/share-of-economic-sectors-in-the-gdp-in-kyrgyz-republic/> (5.03.2022).

25%. In 2019, GDP was generated by agriculture at 20.9%, industry at 21.3% and services at 57.8%¹⁹⁸. In Turkmenistan, the data for sectors concerned are limited. In 2018, GDP was generated by: agriculture at 12.7%, industry at 50.1% and services at 37.7%¹⁹⁹.

Legal regulations for the trade of the EU with Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan

The issue of trade is covered by several European Union documents. These include partnership and cooperation agreements, an interim agreement with Turkmenistan, an enhanced partnership and cooperation agreement between the EU and Kazakhstan, and two EU strategies, as well as one communication on Central Asia²⁰⁰. In Article 3 of the Partnership and Cooperation Agreements concluded with Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Tajikistan, the parties granted each other most-favoured-nation clauses on customs duties and charges applied to the import and export of goods, provisions relating to customs clearance, transit, warehouses and transshipment, methods of payments and their transfer, rules relating to the sale, purchase, transport, distribution and use of goods on the domestic market. The Parties agreed that the principle of free transit of goods is an essential condition of attaining the objectives of the Agreement. The European Union and Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan have agreed that there are no quantitative restrictions on the export and import of goods. Article 13 of the agreements stipulates that if goods are imported in increased quantities and under conditions that could cause injury to domestic producers, in the territory of one of the parties, the EU or the state concerned may take measures in accordance with the applicable procedures. The Agreement also provides for a possibility to include prohibitions or restrictions on imports, exports or goods in transit justified on grounds of public morality, public policy or public security; the protection of health and life of humans, animals or plants, the protection of natural resources, the protection of national treasures of artistic, historic or archaeological value or the protection of intellectual, industrial and commercial property (Art. 15).²⁰¹

¹⁹⁸ Share of Economic sectors in the GDP in Tajikistan 2010-2019, <https://www.statista.com/statistics/1254012/gdp-distribution-by-sector-tajikistan/> (5.03.2022).

¹⁹⁹ Turkmenistan Economic indicators 2018, <https://www.economy.com/turkmenistan/indicators> (5.03.2022).

²⁰⁰ J. Olędzki, Zaangażowanie Unii Europejskiej w rozwój gospodarczy i społeczny Azji Centralnej. Stan i perspektywy, *Studia Europejskie* 2014, No.2. s. 29-55.

²⁰¹ Umowa o wzmocnionym partnerstwie i współpracy między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Republiką Kazachstanu, z drugiej strony (Enhanced partnership and cooperation agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Kazakhstan, of the other part), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A22016A0204%2801%29> (7.03.2022); Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their

Bilateral relations between the EU and Turkmenistan are governed by the Interim Trade Agreement concluded in 2009 with Turkmenistan²⁰². It allows trade to take place pending the completion of the ratification process of the Partnership and Cooperation Agreement. From 2020, An enhanced partnership and cooperation agreement between the EU and Kazakhstan is also in force²⁰³.

Trade and economic activities are covered in Section 3 of this article. The text of the agreement reaffirms the parties' grant of most-favoured-nation clause, the application of import and export duties in accordance with the WTO tariff schedule and a commitment not to apply non-tariff and para-tariff restrictions, and the free transit of goods. Article 25 provides for customs cooperation to enhance supply chain security, promote consumer safety, reduce the flow of goods infringing intellectual property rights and combat fraud and smuggling. The parties announced cooperation to harmonise customs procedures, develop modern customs systems and clearance technologies, as well as exchange best practices. The agreement also sets out detailed rules for the application of sanitary and phytosanitary rules to trade between the parties²⁰⁴.

The text of the first strategy for Central Asia emphasises that EU assistance to the five republics is aimed at poverty reduction, stability and security, and economic development. The objectives were to be achieved by preventing conflict, addressing sources of political and social tension and improving the climate for trade and investment²⁰⁵. The development of trade was referred to in the second document entitled "European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the period 2007-2013"²⁰⁶. Annex V analyses economic

Member States, of the one part, and the Kyrgyz Republic, of the other part, OJ L 196 of 28.7.1999; Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Uzbekistan, of the other part, OJ L 229 of 31.8.1999; Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Tajikistan, of the other part, OJ L 350 of 29.12.2009.

²⁰² European Parliament resolution of 22 April 2009 on the Interim Trade Agreement with Turkmenistan, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0252_EN.html (7.03.2022).

²⁰³ Umowa o wzmocnionym partnerstwie i współpracy między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Republiką Kazachstanu z drugiej strony (Enhanced partnership and cooperation agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Kazakhstan, of the other part), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A22016A0204%2801%29> (7.03.2022).

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Strategy Paper 2002-2006 & Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia, https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/rsp/02_06_en.pdf (1.03.2022).

²⁰⁶ European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the period 2007-2013", https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/rsp/07_13_en.pdf ; N. Kasanova, New Strategy towards Central Asia: A view from Region, 2008, p. 122-136. <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=828176> (9.03.2022).

developments in five countries. It was emphasised that Kazakhstan is the leading trade partner of the European Union. The document recommended further liberalisation of trade operations between the parties. The development of new energy export routes has remained a priority, noting that Russia and China have become key energy partners. A shortcoming of Kyrgyzstan's economy is the immense internal debt and the lack of a clearly defined economic policy. It was considered necessary to carry out economic reforms that could contribute to the development of trade and the inflow of foreign investment. The document notes that the lower interest of foreign partners in Tajikistan is due to the lack of mineral resources. Further factors undermining foreign cooperation included legislative and fiscal uncertainty, weak public administration, lack of infrastructure and high levels of corruption in the country.

Oil and gas have contributed greatly to Turkmenistan's trade. The country's income depends on world energy prices and the low capacity of transit routes results in poor development of trade. Turkmenistan has made offshore oil and gas exploitation available to foreign investors, but onshore extraction is controlled under a state monopoly²⁰⁷.

In Uzbekistan, the development of foreign trade was hampered by administrative barriers. The country signed gold and uranium exploration and mining contracts with Russian companies, renewed gas export contracts with Kyrgyzstan and Tajikistan, and contracted to sell all cotton production to Russia and China. The state has also committed to introducing export promotion²⁰⁸.

On 17 June 2019 The European Council adopted a communication on a new EU strategy on Central Asia, taking account of new opportunities in the region. The document notes that relations between the EU and Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan have strengthened since the adoption of the first Strategy on Central Asia. The strategy highlights the possibility of the EU concluding enhanced partnership and cooperation agreements with the post-Soviet republics in order to modernise and diversify the economy and develop economic external relations²⁰⁹. Its assumptions included further strengthening of partnership architecture²¹⁰.

²⁰⁷ Ibid.

²⁰⁸ European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the period 2007-2013", https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/rsp/07_13_en.pdf (9.03.2022).

²⁰⁹ Council Conclusions on the New Strategy on Central Asia, Brussels, 17 June 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/39778/st10221-en19.pdf> (0.03.2022)

²¹⁰ Joint Communication to the European Parliament and the Council The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership, Brussels, 15.5.2019, https://eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf (1.03.2022).

Trade in practice

The trade of the European Union member states is largely dictated by their interest in buying mineral raw materials²¹¹. However, it should be remembered that the European Union is one of the partners interested in trade with the countries discussed in this article²¹². Kazakhstan, Uzbekistan Kyrgyzstan and Tajikistan are members of the Shanghai Cooperation Organisation and are also developing trade relations with partners within this group²¹³. Kazakhstan and Kyrgyzstan are members of the Eurasian Economic Union and Uzbekistan is an observer in this organisation²¹⁴. Furthermore, their closest neighbours, Russia²¹⁵ and China²¹⁶, play a major role in shaping their economic relations. In 2020, the European Union was Turkmenistan's fourth trading partner after China, Turkey and Russia in terms of turnover²¹⁷. Almost 50.8% of trade turnover in 2020 was attributed to China, and 10.1% to the Russian Federation²¹⁸. In the case of Uzbekistan, the European Union was in third place after China and Russia in terms of trade turnover²¹⁹, with China accounting for 17.4% of foreign trade turnover and Russia – for

²¹¹ R. Vakulchuk, I. Overland, (2018), Central Asia is a missing link in analyses of critical of materials for the global clean energy transition, *One Earth* vol 4, is. 12, p.1678-1692. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2021.11.012>

²¹² N. P. Contessi, Central Asia in Asia: Charting Growing transregional linkages, *Journal of Asian Studies* 2016, vol. 7, p.3-13, <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.11.001>.

²¹³ R. Alimov, The Shanghai Cooperation Organization: Its role and place in the development of Euroasia, *Journal of Asian Studies*, vol.9 is. 2, p.114-124, <https://doi.org/10.1016/j.euras.2018.08.001>.

²¹⁴ <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366518300149> - ! M. Bolam, M. Monowar, Euroasian Economic Union: Evolution Challenge and possible future directions, Journal Euroasian Studies 2018, vol. 8, is. 2, p.163-172, <https://doi.org/10.1016/j.euras.2018.05.001>.

²¹⁵ M. Rakhimov, *Central Asia in the Context of Western and Russian Interests*, *Le Europe in Information*, vol. 1, p.140-154, <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2015-1-page-140.htm> (11.03.2022).

²¹⁶ K. Baizakova, G. Yergeshkyzy, Kazakhstan and the European Union: Cooperation in Regional Security, Social and Behavioral Sciences 81 (2013) 558 – 561, [https://pdf.sciencedirectassets.com/277811/1-s2.0-S1877042813X0014X/1-s2.0-S1877042813015437/main.pdf?X-Amz-Security-Token=IQoJb3JpZ2luX2VjEDQaCXVzLWVhc3QtMSJGMEQCIHOMzZz%2B0d%2F%2BfacIIWg%2Fo49H9o28eEcYk2OWISGVaH4wRAiA72VK4t8W20Gmh%2F335eb3%2FgzGzHqrJLtZLUNbI%2BqQayqDBAi9%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F8BEAQaDDA1OTAwMzU0Njg2NSIM8bcFhrvwEmSXmwCsKtcD2fO7s8ejvSOxPUkAAOorZiFq4eNyhtaJIYPkVZw6xnF%2F2Ib5NH1NIAHJCvWZ422wBHnsgpkLttX2gyyhsjh8YvJExitikndtL28scjwsrctmXRBo33wwVVtkAF8g8YaEMzvEDbmg45G7iET%2FNOh6dPMVSHffvIyF92bE3gEyrthGvBvaWYbHsBZ%2FYFYuTHi2%2B1tRWQTAOMfg%2FtgMwIsZFBR0%2FiPIHax%2F8RzS1HUUoweQI7cYw%2FdSkpUNhQnw7ZnZp9O5vHoOHVDjEN01q31BaKYRLhXQw46RQjyhiUWAFcY3V%2FMDkfm3k0FDg5TtoW1cbZiKwjxsKvcLWQnN3xcCwFmcWtaz%2BY8t%2FgfEUx5duJfe6CmB9veVh2qsYg96bu5LiJHzvfXfCYfxbocTX2RcFu0U%2BoJxYjDtC%2BZIAhaiJg1x7goRXtTER3kqf2kVG9u4tfSUWyk8A3utHWcHi07EXKL3irzr \(11.03.2022\).](https://pdf.sciencedirectassets.com/277811/1-s2.0-S1877042813X0014X/1-s2.0-S1877042813015437/main.pdf?X-Amz-Security-Token=IQoJb3JpZ2luX2VjEDQaCXVzLWVhc3QtMSJGMEQCIHOMzZz%2B0d%2F%2BfacIIWg%2Fo49H9o28eEcYk2OWISGVaH4wRAiA72VK4t8W20Gmh%2F335eb3%2FgzGzHqrJLtZLUNbI%2BqQayqDBAi9%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F8BEAQaDDA1OTAwMzU0Njg2NSIM8bcFhrvwEmSXmwCsKtcD2fO7s8ejvSOxPUkAAOorZiFq4eNyhtaJIYPkVZw6xnF%2F2Ib5NH1NIAHJCvWZ422wBHnsgpkLttX2gyyhsjh8YvJExitikndtL28scjwsrctmXRBo33wwVVtkAF8g8YaEMzvEDbmg45G7iET%2FNOh6dPMVSHffvIyF92bE3gEyrthGvBvaWYbHsBZ%2FYFYuTHi2%2B1tRWQTAOMfg%2FtgMwIsZFBR0%2FiPIHax%2F8RzS1HUUoweQI7cYw%2FdSkpUNhQnw7ZnZp9O5vHoOHVDjEN01q31BaKYRLhXQw46RQjyhiUWAFcY3V%2FMDkfm3k0FDg5TtoW1cbZiKwjxsKvcLWQnN3xcCwFmcWtaz%2BY8t%2FgfEUx5duJfe6CmB9veVh2qsYg96bu5LiJHzvfXfCYfxbocTX2RcFu0U%2BoJxYjDtC%2BZIAhaiJg1x7goRXtTER3kqf2kVG9u4tfSUWyk8A3utHWcHi07EXKL3irzr (11.03.2022).)

European Union, Trade with Turkmenistan
https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_turkmenistan_en.pdf(11.03.2022).

²¹⁹ Ibid.

15.9%²²⁰. For Kyrgyzstan, the European Union was only the sixth trading partner after Russia, the United Kingdom, Kazakhstan, China and Uzbekistan²²¹. In 2020, 27.6% of Kyrgyzstan's trade turnover belonged to Russia and 13.8% to China²²². In the case of Tajikistan, the European Union ranked sixth, behind Russia, Switzerland, Uzbekistan, Kazakhstan and China²²³. Russia accounted for 25.8% of Tajikistan's trade turnover and China for 7.0%. Finally, the European Union came first in terms of trade with Kazakhstan with 29.7%²²⁴. Russia came second with 21.9% and China third with 15.6% of the trade volume²²⁵.

Kazakhstan has been the European Union's largest trading partner since the 1990s²²⁶.

Table 2. Kazakhstan's total trade and trade with the EU in 2010-2020 in EUR million

Year	Total imports	Total exports	Total net exports	Total balance	EU imports	EU exports	EU net exports	EU turnover
2010	17,848	42,971	25,124	60,819	15,726	5,010	-10,715	20,736
2011	27,351	63,316	35,965	90,667	22,492	5,679	-16,813	28,172
2012	34,665	71,829	37,163	106,494	23,961	6,542	-17,418	30,503
2013	36,950	62,018	25,068	98,969	23,432	7,063	-16,370	30,495
2014	31,214	59,792	28,578	91,006	23,601	6,349	-17,252	29,950
2015	27,581	41,417	13,836	68,997	15,658	5,745	-9,913	21,403
2016	22,926	33,189	10,263	56,115	12,157	4,777	-7,380	16,934
2017	25,794	42,797	17,004	68,591	16,928	4,822	-12,107	21,750
2018	27,325	51,358	24,033	78,683	20,167	5,495	-14,672	25,662
2019	34,318	51,520	17,202	85,838	18,403	5,918	-12,485	24,321
2020	34,916	42,082	7,166	76,999	12,610	5,974	-6,636	18,584

Source: author's own elaboration based on European Union, Trade with Kazakhstan, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_kazakhstan_en.pdf (14.03.2022).

The European Union imported from Kazakhstan mainly fuels and mineral and petroleum materials, non-ferrous metals, iron, chemicals, and agricultural commodities. It exported machinery, equipment, means of transport, steel and iron products, non-electrical machinery and equipment to Kazakhstan. Overall, Kazakhstan's imports from 2010 to 2020 showed a

²²⁰ Ibid.

²²¹ European Union, Trade with Kyrgyzstan, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_kyrgyz-republic_en.pdf (11.03.2022).

²²² Ibid.

²²³ European Union, Trade with Tajikistan, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_tadjikistan_en.pdf (14.03.2022).

²²⁴ European Union, Trade with Kazakhstan, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_kazakhstan_en.pdf (14.03.2022).

²²⁵ Ibid.; L. Melnikova, China Interests in Central Asia Economies, Journal Human Affairs, 2020, vol. 2, <https://doi.org/10.1515/humaff-2020-0022> (14.03.2022).

²²⁶ A. N. Ramashova, E. N. Nabyev, The Tendencies of External Economics Connections of Kazakhstan Republic with European Union countries, education and Science without borders, 2010, vol. 1, p. 26-27. <https://www.proquest.com/openview/6cd80c87570ff93e2175cd2daa684abd/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026680> (16.03.202).

growing trend as did its exports. In 2010, Kazakhstan's imports from the EU accounted for 88% and in 2020 for 17.1% of all imports. Exports in 2010 accounted for 11.6% and in 2020 for 14.1% of total exports. The balance of trade was unfavourable for the EU throughout the study period and favourable for Kazakhstan.

Imports from European Union to Uzbekistan remained at similar levels, but exports grew steadily and in 2020 was twice as high as in 2010.

Table 3. Uzbekistan's total trade and trade with the EU in 2010-2020 in EUR million

Year	Total imports	Total exports	Total net exports	Total turnover	EU imports	EU exports	EU net exports	EU turnover
2010	12,426	5,069	-7,356	17,495	281	1,181	900	1,461
2011	13,067	5,812	-7,255	18,878	359	1,258	898	1,617
2012	14,461	4,474	-9,987	18,935	227	1,168	941	1,396
2013	17,450	5,057	-12,393	22,506	240	1,368	1,128	1,608
2014	18,365	4,517	-13,847	22,882	231	1,531	1,299	1,762
2015	18,073	4,570	-13,503	22,644	245	1,564	1,319	1,809
2016	10,234	8,109	- 2,126	18,343	172	1,585	1,412	1,757
2017	10,653	9,199	-1,455	19,852	219	1,653	1,434	1,871
2018	14,659	9,504	-5,155	24,163	168	2,246	2,078	2,414
2019	19,522	13,322	-6,200	32,845	190	2,494	2,305	2,684
2020	17,471	11,492	-5,979	28,963	200	2,229	2,030	2,429

Source: author's own elaboration based on European Union, Trade with Uzbekistan, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_uzbekistan_en.pdf (17.03.2022).

The European Union imported from Uzbekistan agricultural products: food, live animals, fuel and mining products, non-ferrous metal ores, iron ore, chemicals and textiles. It exported to Uzbekistan machinery and means of transport, equipment for means of transport, medicines, chemicals, food and fish. Overall, Uzbekistan's imports from 2010 to 2020 showed an increasing trend as did exports. In 2010, Uzbekistan's imports from the EU accounted for 9.5 % and in 2020 for 16.6 % of its total imports. EU exports to Uzbekistan in 2010 accounted for 1.14 % and in 2020 for 19.3% of total exports. The EU balance of trade for Uzbekistan was unfavourable.

European Union imports remained at similar levels throughout the period under review with the exception of 2010 and 2019, while exports fluctuated until 2012, increasing and then decreasing.

Table 4. Kyrgyzstan's total trade and trade with the EU in 2010-2020, in EUR million

Year	Total imports	Total exports	Total net exports	Total turnover	EU imports	EU exports	EU net exports	EU turnover
2010	2,433	1,123	-1,310	3,555	199	206	7	404
2011	3,063	1,422	-1,641	4,485	54	393	339	448

2012	4,185	1,300	-2,885	5,485	54	407	353	462
2013	4,508	1,326	-3,182	5,834	77	396	319	473
2014	4,260	1,360	-2,919	5,640	79	395	316	475
2015	3,669	1,281	-2,388	4,950	49	263	213	312
2016	3,476	1,284	-2,192	4,760	44	233	190	277
2017	3,975	1,555	-2,419	5,530	52	286	234	338
2018	4,085	1,450	-2,635	5,535	76	280	204	357
2019	4,380	1,756	-2,625	6,136	105	329	224	435
2020	3,225	1,720	-1,506	4,945	75	234	159	310

Source: author's own elaboration based on European Union, Trade with Kirgizstan,
https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_kyrgyz-republic_en.pdf (17.03.2022).

The European Union imported from Kyrgyzstan agricultural products, foodstuffs, livestock and mineral resources, and exported machinery and transport equipment and parts for machines and cars, chemicals and medicines to that country. Overall, Kyrgyzstan's imports showed a fluctuating trend and exports an increasing trend between 2010 and 2020. In 2000, Kyrgyzstan's imports from the EU accounted for 8.17% of its overall imports and in 2020 for 2.32%. Exports accounted for 18.3% in 2010 and for 7.25% in 2020. The balance of trade with the EU was unfavourable for Kyrgyzstan.

Table 5. Tajikistan's total trade and trade with the EU in 2010-2020, in EUR million

Year	Total imports	Total exports	Total net exports	Total turnover	Import EU	Export EU	Net exports EU	EU turnover
2010	2,116	962	-1,154	3,078	57	144	87	200
2011	2,675	970	-1,705	3,646	75	139	64	214
2012	2,902	1,165	-1,737	4,068	120	161	41	281
2013	3,052	1,054	-1,998	4,106	89	193	104	283
2014	3,194	854	-2,341	4,048	61	214	153	275
2015	2,838	1,004	-1,834	3,842	58	164	106	222
2016	2,610	790	-1,820	3,399	95	173	77	268
2017	2,707	963	-1,744	3,670	46	170	128	212
2018	2,950	1,352	-1,598	4,302	42	171	125	217
2019	3,276	1,245	-2,030	4,521	44	167	123	212
2020	3,623	1,571	-2,053	5,194	87	186	99	273

Source: author's own elaboration based on European Union, Trade with Tajikistan,
https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_tadjikistan_en.pdf (18.03.2022).

The EU imported agricultural products, minerals, non-ferrous metals, clothing, and exported foodstuffs, chemicals, machinery and transport equipment, cars and car parts, medications and telecommunications goods. Overall, Tajikistan's imports and exports showed an increasing trend between 2010 and 2020. EU imports to Tajikistan in 2010 accounted for 2.6, and in 2020, for 2.4%. EU exports in 2010 accounted for 14.9 %, and in 2020 for 11.8% of total exports. The balance of trade with the EU was unfavourable for Tajikistan.

Table 6. Turkmenistan's total trade and trade with the EU in 2010-2020, in EUR million

Year	Total imports	Total exports	Total net exports	Total turnover	Import EU	Export EU	Net exports EU	EU turnover
2010	3,412	2,057	- 1,355	5,469	289	668	379	957
2011	4,579	5,143	564	9,722	424	887	463	1,312
2012	6,399	7,492	1,094	13,891	579	1,023	444	1,602
2013	6,130	8,369	2,239	14,498	528	1,044	516	1,572
2014	6,404	8,660	2,257	15,064	659	1,100	441	1,760
2015	5,582	8,712	3,130	14,294	371	1,058	687	1,429
2016	4,885	7,242	2,357	12,127	619	1,125	506	1,744
2017	3,596	6,802	3,206	10,398	230	850	620	1,080
2018	2,023	8,208	6,185	10,231	214	437	223	652
2019	2,675	9,404	6,730	12,079	375	555	180	930
2020	2,762	5,634	2,871	8,396	249	507	258	757

Source: author's own elaboration based on European Union, Trade with Turkmenistan
https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_turkmenistan_en.pdf (19.03.2022).

From Turkmenistan, the EU imported in 2010-2020 mainly fuels: gas and oil, lubricants, related articles, non-ferrous metals and chemicals. It exported iron and steel, machinery, equipment, vehicles, automotive parts, pharmaceuticals, chemicals and power generation equipment. Overall, Turkmenistan's imports showed a decreasing trend and its total exports an increasing trend. EU imports from Turkmenistan accounted for 8.47% in 2010 and for 8.9% in 2020. EU exports from Turkmenistan in 2010 accounted for 32.4 % and in 2020 for 8.99%. The balance of trade with the EU were unfavourable for Turkmenistan.

Table 7. Total trade of five countries of Central Asia and their trade with the EU in 2010-2020, in EUR million

Year	Total imports	Total exports	Total net exports	Total turnover	EU imports	EU exports	Net exports EU	EU turnover
2010	38,285	49,892	11,606	88,177	16,552	7,208	-9,343	23,758
2011	51,267	74,108	22,840	125,375	23,406	8,357	-15,049	31,763
2012	62,431	83,185	20,754	145,616	24,941	9,302	-15,639	34,243
2013	67,459	75,145	7,686	142,603	24,367	10,064	-14,303	34,431
2014	62,793	72,245	9,452	135,037	24,632	9,589	-15,043	34,222
2015	55,359	54,467	-892	109,827	16,381	8,793	-7,588	25,174
2016	40,916	47,394	6,478	88,310	13,088	7,883	-5,195	20,980
2017	43,376	57,593	14,217	100,069	17,471	7,781	-9,654	25,252
2018	46,989	67,144	20,155	114,133	20,672	8,629	-12,042	29,301
2019	59,391	71,192	11,801	130,584	19,118	9,464	-9,654	28,582
2020	56,521	56,472	-49	112,994	13,221	9,131	-4,090	22,352

Source: author's own elaboration based on European Trade with Central Asia 5,
https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/region/details_central-asia-5_en.pdf (20.03.2022).

Overall, imports and exports of Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan showed a growing trend. Trade turnover followed a volatile trend and the total balance of trade for the five countries was favourable. EU imports from the five countries in 2010 had a fluctuating trend and reached 43.23%, and in 2020 – 23.39%. Exports in 2010 reached 14.44% and in 2020 – 16.1%. The balance of trade was unfavourable for the EU mainly due to imports from Kazakhstan.

Conclusions

The trade of the European Union with the post-Soviet republics of Central Asia: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Tajikistan since the beginning of the 21st century has been governed by partnership and cooperation agreements with four countries and an enhanced partnership and cooperation agreement with Kazakhstan. As far as Turkmenistan is concerned, European Union signed an interim agreement on trade with that country in 2009. Furthermore, trade development issues are addressed in two strategies and one communication of the European Union concerning Central Asia.

Mineral raw materials: fuels, lubricants and related articles, chemicals, non-ferrous metal ores and agricultural goods were the main goods imported by the European Union. EU exports included machinery and equipment, vehicles, car parts, power generation equipment, steel and pharmaceuticals. Since the early 1990s, Kazakhstan has been the largest trading partner of the European Union and only in this case is the balance of trade unfavourable for the European Union. Trade with other countries between 2010 and 2020 was much smaller and the balance of trade was favourable for the European Union. In 2020, in terms of turnover, the EU was the third-largest trading partner for Uzbekistan, the fourth for Turkmenistan, and the sixth for Tajikistan and Kyrgyzstan. China's and Russia's economic advantage in trade with the post-Soviet republics is reflected by the volume of trade. In 2020, China was the largest trading partner of Turkmenistan and Uzbekistan, while Russia was the largest partner of Kyrgyzstan and Tajikistan. It is the closest neighbours that have been developing trade with the five Central Asian republics during the second decade of the 21st century and have successfully competed with the European Union in these markets.

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie wymiany handlowej Kazachstanu, Kirgistanu, Uzbekistanu, Tadżykistanu i Turkmenistanu z Unią Europejską w drugiej dekadzie XXI wieku. Dominacja gospodarcza Chin i historyczne kontakty z Rosją przekładają się na wzrost wymiany handlowej

z tymi partnerami i przyczyniają się do spadku wymiany handlowej Unii Europejskiej. W opracowaniu zastosowano metodę dedukcji i analizy porównawczej z wykorzystaniem dostępnych danych gromadzonych przez Eurostat i Bank Światowy.

Słowa kluczowe:

Unia Europejska, handel, Kazachstan, Uzbekistan, Kirgizstan, Turkmenistan, Tadżykistan.

Key words:

The European Union, Trade, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Tajikistan

Bibliografia:

1. Alimov, R., The Shanghai Cooperation Organization: Its role and place in the development of Euroasia, *Journal of Asian Studies*, vol.9 is. 2, p.114-124, <https://doi.org/10.1016/j.euras.2018.08.001>.
2. Bakhtdavlatov R.,(2019), Report on Classification of Energy and Mineral Resources and its Management in the Republic of Tajikistan, https://unece.org/fileadmin/DAM/energy/se/pdfs/UNFC/proj/unfc_ca/Report_Class_EMR_TJ_Rahmonbek_Bakhtdavlatov.pdf (3.03.2022).
3. Baizakova, K., Yergeshkyzy G., Kazakhstan and the European Union: Cooperation in Regional Security, *Social and Behavioral Sciences* 81 (2013) p. 558 – 56, [https://doi.org/10.1016/j.ruje.2017.09.005](https://pdf.sciencedirectassets.com/277811/1-s2.0-S1877042813X0014X/1-s2.0-S1877042813015437/main.pdf?X-Amz-Security-Token=IQoJb3JpZ2luX2VjEDQaCXVzLWVhc3QtMSJGMEQCIHOMzZ%2B0d%2F%2BfacIIWg%2Fo49H9o28eEcYk2OWISGVaH4wRAiA72VK4t8W20Gmh%2F335eb3%2FgzGlzHqrJLtZLUNbI%2BqQayqDBAi9%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F%2F8BEAQAQDDA1OTAwMzU0Njg2NSIM8bcFhrvwEmSXmwCsKtcD2fO7s8ejvSOxPUkAOorZIfQ4eNyhtaJIYPkVZw6xnF%2F2Ib5NH1NIAHJCvWZ422wBHns gpkLttX2gyyhsjh8YvJExitikndtL28scjwsrctmXRB033wwVVtkAF8g8YaEMzvEDbm g45G7iET%2FNOh6dPMVSHffvIyFy92bE3gEyrthGvBvaWYbHsBZ%2FYFyuTH i2%2B1tRWQTAOmFg%2FtgMwIsZFBR0%2FiPIHax%2F8RzS1HUUoweQI7cYw %2FdSkpUNhQnw7ZnPz9O5vHoOHVDjEN01q31BaKYRLhXQw46RQjyhiUWAFc Y3V%2FMDkfm3k0FDg5TtoW1cbZiKwjxsKvcLWQnN3xcCwFmcWtaz%2BY8t% 2FgfEUx5duJfe6CmB9veVh2qsYg96bu5LiJHzvfXFcYYfxboctX2RcFu0U%2BoJx YjDtC%2BZIAhaiJg1x7goRXtTER3kqf2kVG9u4tfSUWyk8A3utHWcHi07EXKL3irz r (11.03.2022).
4. Batsaikhan, U., Dąbrowski, M., Central Asia – twenty five year after the breakup of the USSR, <i>Russian Journal of Economics</i> 2017, vo. 3 is. 3, p. 296- 320. <a href=).
5. Bolam, M., Monowar, M., Euroasian Economic Union: Evolution Challenge and possible future directions, *Journal Euroasian Studies* 2018, vol. 8, is. 2, s.163-172, <https://doi.org/10.1016/j.euras.2018.05.001>.

6. BP Statistical Review of World Energy 2019, 68th Edition, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (3.03.2022).
7. Contessi, N. P., Central Asia in Asia: Charting Growing transregional linkages, *Journal of Asian Studies* 2016, vol. 7, p.3-13, <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.11.001>.
8. Council Conclusions on the New Strategy on Central Asia, Brussels, 17 June 2019, <https://www.consilium.europa.eu/media/39778/st10221-en19.pdf> (0.03.2022).
9. Dąbrowski, M., The Russian Economy in comparative perspective, *Russian Journal of Economics* 2017, vol.3, is. 4, p.333-335, <https://doi.org/10.1016/j.ruje.2017.12.001>.
10. Duarte, P., Central Asia: The Bends of History and Geography, *Revista de Relaciones Internacionales, Estrategia y Seguridad*, 2014, vol. 9, no.1, http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1909-30632014000100002 (2.03.2022).
11. European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the period 2007-2013”, https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/rsp/07_13_en.pdf (9.03.2022).
12. European Parliament resolution of 22 April 2009 on the Interim Trade Agreement with Turkmenistan, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0252_EN.html (7.03.2022).
13. European Trade with Central Asia 5, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/region/details_central-asia-5_en.pdf (20.03.2022).
14. European Union, Trade with Kazakhstan, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_kazakhstan_en.pdf (14.03.2022).
15. European Union, Trade with Kirgizstan, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_kyrgyz-republic_en.pdf (17.03.2022).
16. European Union, Trade with Tajikistan, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_tadjikistan_en.pdf (18.03.2022).
17. European Union, Trade with Turkmenistan https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_turkmenistan_en.pdf (19.03.2022).
18. European Union, Trade with Uzbekistan, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_uzbekistan_en.pdf (17.03.2022).
19. GPB in Kazakhstan 2000-2020, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=KZ> (4.03.2022).
20. GPB in Uzbekistan 2000-2020, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=UZ> (4.03.2022).

21. GPB in Kyrgyzstan 2000-2020, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KG>, (4.03.2022).
22. GPB in Tajikistan 2000-2020, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=TJ> (4.03.2022).
23. GPB in Turkmenistan 2000-2020, <https://data.worldbank.org/country/TM> (4.03.2022).
24. Joint Communication to the European Parliament and the Council The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership, Brussels, 15.5.2019, https://eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf (1.03.2022).
25. Kasenova, N., New Strategy towards Central Asia: A view from Region, 2008, p. 122-136. <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=828176> (9.03.2022);
26. Olędzki, J., Zaangażowanie Unii Europejskiej w rozwój gospodarczy i społeczny Azji Centralnej. Stan i perspektywy, *Studia Europejskie* 2014 , n.2. p. 29-55.
27. Norling, N., Cornell, S., The role of the European Union in Democracy-Building in Central Asia and the South Caucasus, 2016 International Institute for Democracy and Electoral Assistance Stockholm.
28. Pomfret, R., (2019), The Central Asian Economies in the twenty first century, Princeton University Press.
29. Rakhimov, M., Central Asia in the Context of Western and Russian Interests, *Le Europe in Information*, vol. 1, p.140-154, <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2015-1-page-140.htm> (11.03.2022).
30. Ramashova, A., N., Nabiyeu E. N., The Tendencies of External Economics Connections of Kazakhstan Republic with European Union countries, education and Science without borders, 2010, vol. 1, p. 26-27. <https://www.proquest.com/openview/6cd80c87570ff93e2175cd2daa684abd/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026680> (16.03.202).
31. Share of Economic sectors in the GDP in Kazakhstan 2010-2020, <https://www.statista.com/statistics/436156/share-of-economic-sectors-in-the-gdp-in-kazakhstan/> (5.03.2022).
32. Share of Economic sectors in the GDP in Uzbekistan 2016-20202, <https://www.statista.com/statistics/1253988/gdp-distribution-by-sector-uzbekistan/> (5.03.2022).
33. Share of Economic sectors in the GDP in Kyrgyzstan 2010-2020, <https://www.statista.com/statistics/528614/share-of-economic-sectors-in-the-gdp-in-kyrgyz-republic/> (5.03.2022).
34. Share of Economic sectors in the GDP in Tajikistan 2010-2019, <https://www.statista.com/statistics/1254012/gdp-distribution-by-sector-tajikistan/> (5.03.2022).
35. Strategy Paper 2002-2006 & Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia, https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/rsp/02_06_en.pdf (1.03.2022)

-
36. Turkmenistan Economic indicators 2018, <https://www.economy.com/turkmenistan/indicators> (5.03.2022).
37. Vakulchuk, R., Overland, I.(2018), Central Asia is a missing link in analyses of critical of materials for the global clean energy transition, *One Earth* vol 4, is. 12, p.1678-1692. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2021.11.012>
38. Umowa o wzmocnionym partnerstwie i współpracy między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Republiką Kazachstanu, z drugiej strony, Umowa o wzmocnionym partnerstwie i współpracy między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Republiką Kazachstanu, z drugiej strony, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A22016A0204%2801%29> (7.03.2022)
39. Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Kyrgyz Republic, of the other part, OJ L 196 of 28.7.1999;
40. Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Uzbekistan, of the other part, OJ L 229 of 31.8.1999
41. Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Tajikistan, of the other part, OJ L 350 of 29.12.2009.

The role and significance of Germany in shaping EU relations with the Central Asia

The implementation of the priorities of Germany's foreign and economic policy is based in particular on the use of soft power tools (public diplomacy, political dialogue, cultural, scientific and development policy). They have a large impact on promoting the German economy on a global scale, as well as strengthening the image of the state as a key European technology center. Germany uses soft power tools to influence the EU's external action and to a greater extent pursue its own foreign policy goals. The key area of influence of German soft power is the EU's immediate and further eastern neighborhood, including the countries of Central Asia. Germany's interest in this region is a long-term strategy, the priority of which is to strengthen Germany's status as a key economic and political partner of these countries in Europe. By transferring its initiatives towards the region to the EU level, Germany is implementing its own foreign policy goals.²²⁷

From the beginning of the 1990s, while establishing relations with post-Soviet countries, the EU pursued the concept of cooperation based on promoting stability and bringing the region closer to the models of Western democracies. EU's enlargement policy in 2004 widened the borders of the EU to the east, and Central Asia became an area directly bordering on its closest neighbors in the East. Consequently, the importance of the Central Asian region in maintaining European security has increased. The eastern dimension itself began to play a key role in the EU's foreign policy, which resulted in the projects of the European Neighborhood Policy and the Eastern Partnership. In addition, Central Asia was of strategic importance in the context of operations in Afghanistan as it was a supplier to the Western units of Operation Enduring Freedom and provided air bases. Other important determinants of the development of

²²⁷ J. Gotkowska, *Niemieckie sieci na Wschodzie. Niemiecki soft power w Europie Wschodniej, Azji Centralnej i na Kaukazie Południowym: polityka – administracja – kultura – nauka – społeczeństwo*, „Raport OSW”, Warszawa 2010, p. 5.

cooperation with the region concerned energy security, including the diversification of EU gas suppliers and independence in this regard from Russia.²²⁸

Until 2007, there was no overall regional strategy at EU level for its external relations with Central Asia that covered all policy instruments related to the region at the same time. It was only on the initiative of the German Presidency of the Council in 2007 that a strategic assessment of the region's importance for Europe was carried out and a Strategy for a new partnership with Central Asia was adopted. The Strategy was an opportunity for Germany to strengthen its own policy towards the region, taking it to a higher level and supplementing its national solutions with EU programs. The EU's policy towards the region rests on several pillars. The first is the financing instruments from the EU budget (Development Cooperation Instrument; Instrument contributing to Stability and Peace; European Instrument for Democracy and Human Rights; Instrument for Nuclear Safety Cooperation, Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States, etc.). The scale of the EU's involvement in the region is evidenced by the funds allocated from its budget to support Central Asia under the 2007-2013 assistance programs, which were estimated at EUR 356 million in total to support pro-market and democratic transformations.²²⁹

The second pillar is related to the involvement of the EU Member States themselves, which implement their own development policy towards Central Asian countries, supplementing EU financial projects with national programs. Another foundation of cooperation on the EU - Central Asia axis are the Partnership and Cooperation Agreements, which focus primarily on economic cooperation with individual post-Soviet countries in the region. As part of the political dialogue, the office of the EU Special Representative for Central Asia was introduced to represent the EU in contacts with individual countries in the region during official visits. In addition, political dialogue takes place regularly at ministerial level. These instruments functioned to a lesser extent in mutual relations between the EU and Central Asia before 2007, but there was no overarching regional strategy defining a coherent policy towards Central Asia. The initiative of the German presidency became the basis for its development.

²²⁸ K. Böttger, J. Plottka, *A New Start for the EU Central Asia Policy in 2021? Current State, Developments and Perspectives for the Revision of the EU Central Asia Strategy*, "L'Europe en Formation" 2018/1, pp. 45-60, <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2018-1-page-45.htm> (20.01.2022); J. Boonstra, J. Halle, *EU Development Ministers Discuss Approach to Central Asia*, „EUCAM Commentary”, July 2011, No. 16.

²²⁹ K. Böttger, J. Plottka, 2018, *op. cit.*, pp. 45-60.

The strategy adopted in 2007 was based on seven priority areas of cooperation: 1) human rights, democratization and good governance; 2) youth and education; 3) economic cooperation, trade and investment; 4) strengthening energy and transport connections; 5) environmental protection, sustainable development and water management; 6) security and counteracting common threats; 7) intercultural dialogue.²³⁰

As J. A. Olędzki noted, two groups of interests clash in the EU. The first of them, the core of which is Denmark, Ireland, the Netherlands and Sweden, aims to clearly define and strictly adhere to the EU's restrictive rules of conduct towards Central Asian republics, in which human rights are violated and the principles of democracy are rejected. The second group, represented mainly by Germany and France, points to the need to develop economic cooperation with the Central Asian republics, which in the long run is to contribute to an increase in society's wealth, and this in turn to the evolution of current social and political relations to the standards in force in democratic countries.²³¹

The analysis presented in the article is based on the institutional-legal and comparative methods. The activities of Germany for the involvement of the EU in politics in the Far East and the development of the foundations for a new strategy towards the Central Asia region were analyzed. Thus, a cross-sectional comparison was made of the significance and influence of Germany on the shaping of relations on the EU - Central Asia axis in the period from 2007 to 2015, when, on the initiative of the Latvian presidency, the current strategy was reviewed, and the involvement of the German government in the implementation of key assumptions of the new strategy of 2019. The key determinants of Germany's involvement in the region were also presented, and the key initiatives of Germany, which contributed to the implementation of the EU's strategic goals towards the region, were analyzed using the case study method. The aim of the article is to explain the determinants of German involvement in the development of the foundations of the EU strategy towards the Central Asia region and to indicate the important factors influencing the definition of Germany as a key European partner of the countries in this area. The article is based on the hypothesis that Germany plays the role of a catalyst for social and economic development, acting both through its own initiatives and diplomatic activity, and at the level of the EU's policy agenda towards the region.

²³⁰ Council of the European Union, *The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership*, No. 10113/07.

²³¹ J. A. Olędzki, *Dylematy zaangażowania UE w Azji Centralnej*, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, Warszawa 2013, <https://pulaski.pl/dylematy-zaangazowania-ue-w-azji-centralnej/> (17.01.2022).

EU strategy for a new partnership with Central Asia

The European Union has long marginalized the importance of Central Asian states in its foreign policy. Relations with the Russian Federation were a priority in shaping the eastern policy strategy. The redefinition of the EU policy towards Central Asian states took place in 2007. Its basis was the European Neighborhood Policy Plus project. According to its assumptions, the EU was to assume the role of a stabilizer of changes and the political situation in the post-Soviet states of Central Asia. However, the strategic partnership with Russia remained the basic element of the concept of eastern policy.²³²

Cooperation under ENP Plus was based on activities related to the development of economic relations, in particular energy cooperation; cooperation in combating organized crime and illegal migration; supporting reforms in the education system as well as disseminating patterns of regional integration.²³³

During the German presidency of the EU Council in the first half of 2007, a strategic assessment of the Central Asia region was developed in the context of the ongoing rivalry between powers (mainly the USA, Russia and China) and the importance of this region for the EU. Already in the plan of the German presidency it was confirmed that special attention will be focused on the strategically significant region of Central Asia, which will result in adopting a strategy for this region, defining its goals and interests. The need to expand the political dialogue with the region was also emphasized.²³⁴ According to the content of the program of the German presidency entitled *Europe – succeeding together*: ‘In the field of external relations the primary goal is to extend the European area of security and stability. As well as stabilizing the Western Balkans and drawing the region closer to the EU, the Presidency will focus on strengthening and developing the European Neighbourhood Policy and extending relations with Russia and Central Asia’²³⁵. The result of the strategic evaluation carried out at the initiative of

²³² P. Mickiewicz, *Azja Środkowa jako obszar oddziaływania polityki wschodniej Unii Europejskiej*, [in:] *Unia Europejska między polityką wschodnią a Partnerstwem Wschodnim* (ed.) E. Cziomer, Krakowskie Studia Międzynarodowe, No. 4 (VI), Kraków 2009, pp. 125-127.

²³³ *Ibidem*.

²³⁴ The German Federal Government, *Europe – succeeding together. Presidency Programme 1 January to 30 June 2007*, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/eu_presidency_programme/eu_presidency_programme_en.pdf (01.02.2022).

²³⁵ *Ibidem*, p. 5.

Germany was a redefinition of EU policy, which was reflected in the EU Strategy for a new partnership with Central Asia adopted on 22 June 2007.

According to its contents, it was recognized that the situation in this area has an impact on the geopolitical position of the EU in the regional and global dimension. Firstly, even a slight destabilization of the region could have a negative impact on the economic interests of the Union and its development. Secondly, the strategic assessment carried out showed that linking the countries of the region with the raw material strategies of China and Russia could threaten the energy security of EU Member States by increasing their dependence on energy supplies from uncertain and unstable territories. Central Asia has therefore become an important element of activities aimed at the diversification of energy supplies. The strategy adopted in 2007 contained a specific action plan and defined the number of partners. The EU policy was directed to five countries in the region: Kyrgyzstan, Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. The cooperation plan covered three key areas: 1) economic transformation and support for democratic transformations in the region (like the European one); 2) social security (primarily in the context of poverty reduction, stabilization of energy and water supplies, and general social stabilization); 3) counteracting and combating organized crime (mainly drug trafficking, trafficking in human beings or terrorism) and its consequences.²³⁶

As for the action plan for individual countries, cooperation with Kazakhstan as the main trading partner in the region was to include, in particular, the supply of EU countries with energy raw materials and heavy metals, cooperation in the use of nuclear energy and already indicated in the key assumptions: democratization of political life and the fight against with organized crime. During the German presidency of the EU, Kazakhstan's role in the development of socio-economic and political processes taking place in the entire region was recognized as crucial, especially in terms of building regional stability and security. As a result, the EU decided that the priority of its actions towards this country will be to promote democratic reforms and the transparency of political and economic procedures in order to create Kazakhstan as a stable and responsible partner, an example of positive and effective changes in the region.²³⁷

Cooperation with Kyrgyzstan was to focus primarily on supporting the development of democratic institutions for the promotion of human rights. The action plan towards Tajikistan,

²³⁶ P. Mickiewicz, *op. cit.* pp. 126-129.

²³⁷ J. A. Olędzki, *Zaangażowanie Unii Europejskiej w rozwój gospodarczy i społeczny Azji Centralnej. Stan i perspektywy*, "Studia Europejskie", Warszawa 2014, No. 2, p. 47.

on the other hand, focused mainly on limiting the transit of drugs from Afghanistan. Turkmenistan has become an important partner of the EU in the region, which was confirmed by the planned commodity exchange agreements and, in the longer term, the partnership and close cooperation agreement. Both cooperation with Turkmenistan and Uzbekistan was based on supporting reforms related to the promotion of civil rights in the region. The EU strategy took into account the need to introduce legal regulations on the freedom of action of non-governmental organizations and other entities promoting human rights, as well as religious associations. Moreover, the necessity to introduce regulations abolishing government travel restrictions and to take actions related to the sentencing of persons responsible for the massacre of the civilian population in Andijan was indicated.²³⁸

The 2008 Russian-Georgian conflict inhibited the development of cooperation between the EU and Central Asian states, for which maintaining relations with Europe ceased to be a priority. Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan (which were thus recognized as strategic partners of the EU in the region) continued to cooperate, but it was based primarily on further support for democratization and the promotion of human rights. On December 3, 2008, the position of the European Commission on the new Eastern Partnership was presented, outlining a new vision of the policy towards strategic partners in Central Asia. It was to be based on four key areas: 1) improving the energy security of the EU and its partners as well as harmonizing energy policy and modernizing energy infrastructure in the countries of the region; 2) democratization of political systems; 3) economic integration with the EU; 4) convergence of legislative solutions with EU law.²³⁹

Central Asia in the German concept of the EU's eastern policy

The eastern policy of Germany (Ostpolitik) includes cooperation with the countries of Eastern Europe, Russia, but also the countries of the Caucasus and Central Asia, which has become an important area in the concept of the new eastern policy of the EU. In 2016, the

²³⁸ *Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013*, https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/rsp/07_13_en.pdf (12.01.2022); *Joint Progress Report by the Council and the European Commission to the European Council on the Implementation of the EU Central Asia Strategy*, https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/docs/progress_report_0609_en.pdf (10.01.2022); P. Mickiewicz, *op. cit.*, p. 128.

²³⁹ Partnerstwo wschodnie – UE otwiera nowy, ambitny rozdział w stosunkach z sąsiadami ze Wschodu, IP/08/1858, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_08_1858 (02.01.2022), IP/08/1858; P. Mickiewicz, *op. cit.*, pp. 129-130.

Minister of Foreign Affairs of the Federal Republic of Germany, Frank-Walter Steinmeier, explained that this is an area of strategic importance, where such regional powers as Russia, China and Iran compete. According to the German minister, Central Asia has ‘enormous economic, cultural and social potential, but certain problems bothering this region may pose a potential threat to the stability of the continent, which is not indifferent to Germany’.²⁴⁰

It is worth emphasizing that Germany is the third largest trade partner of Central Asian countries after Russia and China. In 2008, Germany’s foreign trade with the countries of the region amounted to approx. EUR 8 billion (the highest among all EU Member States). Germany cooperates with the countries of Central Asia in all seven priority areas defined in the 2007 Strategy, which also implements the assumptions of the EU policy towards the region. The key undertaking of Germany within the strategic area ‘youth and education’ is the German-Kazakh University in Almaty, established in 1999. The German government supports vocational training according to the German dual model, as well as basic education in partner countries. It provides funding for teaching equipment and materials, and the development of curricula and training programs for teachers. In turn, the Goethe Institute supports the learning of the German language. In the years 2005-2010, the German Academic Exchange Service granted a total of 4,659 various types of scholarships in Central Asia. Moreover, since the mid-1990s, DW AKADEMIE has been operating in the region under the auspices of Deutsche-Welle as a journalism training institute. In 2009, she opened an office in the capital of Kyrgyzstan. The office cooperates with selected media centers and online media in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan.²⁴¹

Germany also initiated activities under the second priority area defined in the 2007 Strategy, namely ‘human rights, democracy and the rule of law’. Together with France, Germany coordinated an EU initiative for the rule of law in Central Asia. The Federal Ministry of Economic Cooperation and Development promotes the modernization of legal systems in the countries of the region in the field of civil and economic law, as well as the creation of independent judicial bodies, which is associated with the continuous cooperation for the exchange of knowledge and models between Central Asian states and between them and German institutions and Union. Moreover, Germany was a key member state supporting

²⁴⁰ *Niemcy: Azja Środkowa jest bardzo ważna*, „Biuletyn Informacyjny Studium Europy Wschodniej”, 30.03.2016, <https://studium.uw.edu.pl/niemcy-azja-srodkowa-jest-bardzo-wazna/> (12.01.2022).

²⁴¹ *Germany and Central Asia*, Federal Foreign Office, Berlin 2010, <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/1496762/51488be16e2241241b09f76e156f5867/zentralasien-engl-data.pdf> (07.01.2022), pp. 7-10.

(together with the Venice Commission of the Council of Europe) a project aimed at promoting and applying international human rights standards in the region.²⁴²

In Central Asia there are representative offices of German political foundations, incl. Foundation Friedrich Ebert, the Konrad Adenauer Foundation and the Hans Seidel Foundation. The second one has its main office in Astana, as well as branches in Uzbekistan, and cooperates with the Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan, the Al-Farabi State University of Kazakhstan, the International Journalism Center 'MediaNet' and the East Kazakhstan State University for political education of young people, dissemination of journalism standards and examples of local self-government. In turn, the Friedrich Ebert Foundation actively participates in creating a new political culture in the countries of Central Asia by organizing seminars and conferences on the rule of law, legal culture, as well as security and regional cooperation. Examples of such activities from 2009 include: a series of seminars for trade unions on social and labor law in Kazakhstan and Kyrgyzstan; a seminar on administrative law in Germany in Tashkent; a seminar on the future of the young generation in Uzbekistan and West Germany in Tashkent; seminar 'Multi-vector in foreign policy of Central Asian states' in Dushanbe.²⁴³

Germany also cooperated with the countries of Central Asia under the priority 'promoting economic development, trade and investment'. A year after the establishment of the EU - Central Asia Strategy, German direct investments in all five countries of the region amounted to approx. EUR 250 million. Cooperation with the countries of Central Asia within the framework of the German concept of development policy focused on the sustainable development of the social market economy. Regional projects not only supported economic cooperation in Central Asia, but also helped reduce trade barriers. In addition, Germany was committed to the priority of cooperation included in the Strategy and related to 'developing energy and transport connections in the region', an example of which is a loan of EUR 25 million for the electrification of the rail link between Tashkent and Angren in Uzbekistan.²⁴⁴

'Environmental protection, sustainable development and water management' was another important component of the EU - Central Asia Strategy of 2007. Therefore, the Federal Ministry of the Environment was actively involved in environmental and climate protection projects in Central Asia. Their goal was to increase energy efficiency, adapt national solutions to climate change, sustainable forestry, management of nature protection areas, etc. For these

²⁴² *Ibidem*, pp. 8-12.

²⁴³ J. Gotkowska, *op. cit.*, pp. 14-20.

²⁴⁴ *Ibidem*, pp. 12-14.

purposes, under the aforementioned environmental and climate protection projects in the region in 2008-2010, Germany allocated EUR 10.5 million. As part of activities to strengthen security and stability in Central Asia, the Federal Criminal Police Office offered training in the field of counteracting and combating organized crime and international terrorism, as well as provided equipment assistance. In 2009, financial resources to support the region in this regard amounted to EUR 450 thousand. Moreover, in 2010, the German consortium Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH assumed responsibility for the implementation of the EU's Central Asia Drug Action Program (CADAP). Various institutions of the European Union (EU) Member States were involved in the implementation of the program, which was managed and coordinated by the German consortium: ResAd (Czech Republic); National Bureau for Drug Prevention (Poland); Trimbos Institute (The Netherlands) and the University of Applied Sciences in Frankfurt (Germany). It is worth noting that the EU has financed this program since 2001.

Germany also engaged in promoting intercultural dialogue, which was another important aspect of cooperation identified in the 2007 Strategy. In 2008, a workshop was organized by the OSCE Research Center (CORE) at the Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg. The meeting, attended by politicians and scientists from Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan and also Russia, concerned good governance in secular states with a Muslim majority in Central Asia. Moreover, the Silk Highway program implemented in 2007-2009 engaged the German institution InWEnt - Capacity Building International to create a regional e-learning network as well as information and knowledge exchange in Central Asia.²⁴⁵

Germany on EU relations with Central Asia in 2016 – 2021

During the Latvian presidency of the Council of the EU in 2015, in order to strengthen the presence and visibility of the Union in Central Asia, the current strategy towards the region and the state of implementation of its priorities were reviewed. However, no new Strategy was developed, and the 2007 strategy was recognized as valid. However, the review of the strategy led to the promotion of the EU Special Envoy for Central Asia to the EU Special Representative for Central Asia, who is appointed by the EU Council. Importantly, he has greater political importance and prestige in the region than the special envoy. This should be considered as

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 15.

another step in consolidating Central Asia's position on the EU foreign policy agenda. The evaluation of the policy towards the region carried out in 2015 launched a debate on the need to initiate measures to adopt a new, more effective strategy.

In 2016, the European Parliament confirmed that the priorities set out in the 2007 strategy remain valid but called for a better targeting of Central Asia policy. The process of developing the new strategy started in 2017. The EU Council asked the EU High Representative and the European Commission to propose a new strategy by the end of 2019. This resulted in a Joint Communication from the EU High Representative to Parliament and the Council of 15 May 2019 entitled *The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership*. The document, together with the Council Conclusions of 17 June 2019 on the approval of a new EU strategy towards Central Asia, has become the basis for adopting a new strategic framework for EU cooperation and involvement in the countries of the region in the coming years. The Joint Communication of the EU High Representative and the Council Conclusions (hereinafter: the EU Central Asia Strategy) defined three key priorities on which the new EU Central Asia Strategy should focus: 1) a partnership for resilience; 2) partnership for prosperity; 3) better cooperation.²⁴⁶

The aim of the new strategy was to adapt the EU policy to the new conditions that appeared in the region. The need to continue and strengthen cooperation between the EU and Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, both in the dimension of bilateral relations and regional cooperation. The new strategy focuses on promoting Central Asian states' resilience, prosperity and regional cooperation in Central Asia. The EU institutions reaffirmed their commitment to conclude and implement Enhanced Partnership and Cooperation Agreements (EPCA) with interested countries in the region. The next-generation EPCA agreements will remain the cornerstone of the EU's engagement with Central Asia. They are to promote regulatory convergence and compliance with EU and international standards, improve mutual market access and contribute to the protection of intellectual property rights and geographical indications. It is worth noting here that the new enhanced partnership and cooperation agreement with Kazakhstan fully entered into force on March 1, 2020. In turn, it was initialed with Kyrgyzstan in July 2019. Negotiations on the conclusion of the enhanced partnership and cooperation agreement with Uzbekistan are during. Tajikistan has also

²⁴⁶ Joint Communication to the European Parliament and the Council, *The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership*, Brussels, 15.5.2019 JOIN(2019) 9 final, p. 2.

expressed interest in a strengthened Partnership and Cooperation Agreement, and an interim trade agreement has been concluded with Turkmenistan.²⁴⁷

According to the documents constituting the new strategic framework of the EU policy towards the region, ‘The EU strategy aims to create a non-exclusive partnership with the countries of Central Asia’²⁴⁸. The key determinants of regional cooperation were also defined, emphasizing the role of Central Asian states in building lasting peace in the region. Continuing the rhetoric of the 2007 strategy, it was emphasized that ‘further cooperation on the EU-Central Asia axis should focus on promoting the sovereignty and resilience of Central Asian countries and societies, as well as the region as a whole. Political dialogue should be strengthened to promote accountability of institutions and fight corruption, promote citizens’ security, combat climate change and environmental degradation, rehabilitate uranium mining sites, and conserve biodiversity and water resources’²⁴⁹.

Further priorities set out in the new strategy related to intercultural dialogue and people-to-people contacts; promoting and strengthening the rule of law, human rights and fundamental freedoms, including freedom of expression and association; building an environment conducive to civil society and gender equality; strengthening cooperation in the field of migration and mobility (notably in the framework of Economic Partnership Agreements); strengthening cooperation in the field of security by jointly countering and combating threats related to radicalization, terrorism and cyber-terrorism, as well as hybrid threats and threats related to the proliferation of weapons of mass destruction and their means of delivery. In addition, the focus was on the need to initiate and implement joint energy and transport connection projects, as well as projects to combat climate change, mainly through the region’s transition to a low-carbon economy. The new strategic framework also stressed the need to support education reforms in Central Asia, to improve the quality of education and to promote synergies between the education system and the labor market, which is to reduce unemployment in the long term and raise the standard of living of citizens.²⁵⁰

²⁴⁷Parlament Europejski, *Noty tematyczne o Unii Europejskiej: Azja Środkowa*, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/178/azja-srodkowa> (17.01.2022).

²⁴⁸ Council conclusions on the New EU Strategy on Central Asia, Brussels, 17 June 2019 (OR. en) 10221/19, pp. 3-7; Joint Communication to the European Parliament and the Council, *The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership*, Brussels, 15.5.2019 JOIN(2019) 9 final, pp. 2-18.

²⁴⁹ *Ibidem*.

²⁵⁰ *Ibidem*.

Since 2013, the EU has been engaged in a high-level political and security dialogue with the countries of Central Asia. A summit on these issues was held in Brussels on May 28, 2019. It was attended by representatives of the countries of Central Asia and Afghanistan. Issues related to the implementation of the new EU strategy for the Central Asian region and the strengthening of communication between the EU and Central Asia were discussed. The European Instrument for Democracy and Human Rights operates in all countries in the region, with the exception of Turkmenistan, where civil society organizations are tightly controlled. The issues of security and stabilization in the region have become an even greater priority in the context of the Taliban takeover of Afghanistan in August 2021.

Germany is actively contributing to the goals of the EU's strategy for the region by initiating new projects. Since 2018, the then Minister of Foreign Affairs, Heiko Mass, in his speeches repeatedly indicated the need to redefine German policy towards the broadly understood eastern neighborhood of the EU. The new European eastern policy (German: Neue Europäische Ostpolitik, NEO) would cover a wide area: from the eastern EU members, through the Western Balkans, the Eastern Partnership states and Russia, to Central Asia. According to the program of the German presidency for the second half of 2020, 'as part of the European Eastern Policy, the effective implementation of the Eastern Partnership Summit conclusions should be initiated, and the implementation of the Central Asia strategy should be continued'²⁵¹.

An important stage in the implementation of the assumptions of the new EU strategy towards the region was the launch by Germany of the 'Green Central Asia' initiative within the framework of EU-Central Asia cooperation. Its founding conference was held in January 2020 in Berlin. The initiative uniting countries such as Afghanistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Tajikistan and Uzbekistan, was initially adopted for a period of four years. The meeting of foreign ministers in Berlin was concluded with the signing of a joint declaration on cooperation in the field of climate and security (primarily in the field of glacier protection, energy, biodiversity, land management and agriculture). The founding conference was also attended by Josep Borell, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security

²⁵¹ *Together for Europe's recovery. Programme for Germany's Presidency of the Council of the European Union 1 July to 31 December 2020*, <https://www.eu2020.de/blob/2360248/e0312c50f910931819ab67f630d15b2f/06-30-pdf-programm-en-data.pdf> (02.02.2022); It should be noted that despite extensive activities in 2007, the German presidency in 2020 adjusted the work plan to conditions related mainly to the effects of the COVID-19 pandemic and this was the subject of the work plan (Author).

Policy, who emphasized that the German initiative contributes to the achievement of the goals contained in the EU's Central Asia Strategy of 2019.

Before the implementation of the new strategy for the region, Germany started water diplomacy and, together with five Central Asian countries, promoted regional cooperation on water issues in line with EU policy priorities. Green Central Asia was a continuation of the Central Asian Water Initiative initiated by the German government. Its first phase (2008-2011) focused on policy advice and the strengthening of institutions involved in the management of transboundary rivers. Phase II (launched in 2012-2014) primarily supported the development of solutions counteracting the increasing impact of climate change on water resources in Central Asia. In turn, in 2015 began, as the then Minister of Foreign Affairs Frank-Walter Steinmeier put it, 'the third phase of the' Berlin Process²⁵². The aim of the third stage (2015-2017) of the Central Asian Water Initiative was to institutionalize independently managed water cooperation between the countries of Central Asia. The German agency Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, which provides services in the field of international regional cooperation, is an institution that, as part of the Water Initiative, and with partial co-financing from the European Union, supports the countries of Central Asia in creating sustainable regional water management structures.

Conclusion

Summing up the comparative analysis of the strategic framework of the EU's policy towards Central Asia, the priorities that were the subject of both strategies of 2007 and 2019 should be indicated: human rights, democratization; economic development, education, cooperation in transport and energy, regional security, intercultural dialogue, ecology and management of water resources. The differences that should be indicated are primarily the degree of cooperation. While the 2007 strategy initiated a framework for the conclusion of a partnership between the Central Asian countries and the EU in general, the new strategy is to strengthen this cooperation by concluding new generation agreements with enhanced cooperation and partnership. The priorities of the 2007 Strategy, as well as the tools for its implementation, were general and comprehensive, which made the evaluation of its effectiveness difficult. In 2019, efforts were made to detail and direct the EU's policy towards

²⁵² Konferenz "Wasser und gutnachbarschaftliche Beziehungen in Zentralasien", 07.09.2015 – Pressemitteilung, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/150907-konferenz-wasser-zentralasien/274574> (01.02.2022).

the region, assigning specific initiatives to achieve strategic goals.²⁵³ Germany's role was also much greater in initiating and implementing the 2007 strategy. However, this should be assessed in terms of the general conditions to which the EU policy agenda had to adapt, primarily related to priority action to counteract the negative effects of the COVID-19 pandemic. While in 2007 issues related to Central Asia became one of the priorities of the German presidency, the program of the German presidency in the Council of 2020 included these issues to a small extent, pointing to the need to fully implement the 2019 strategy and to continue the adopted policy course. Nevertheless, taking into account Germany's diplomatic commitment, financial aid and the indicated initiatives of Germany, it should be assessed as a key European catalyst for the social and economic development of Central Asian countries, operating both through its own national cooperation programs under the new eastern policy and at the level of the policy agenda EU towards the region.

Streszczenie:

Ramy strategiczne polityki UE wobec regionu Azji Centralnej zostały przyjęte w 2007 r. z inicjatywy niemieckiej prezydencji w Radzie UE. Zapoczątkowały okres ewolucji współpracy bilateralnej i regionalnej z poszczególnymi państwami regionu na rzecz realizacji kluczowych priorytetów określonych w pierwszej strategii i uszczegółowionych w nowej z 2019 r. Analiza przedstawiona w artykule opiera się na metodzie instytucjonalno-prawnej oraz komparatystycznej. Dokonano przekrojowego porównania znaczenia i wpływu Niemiec na realizację celów przyjętych w obu strategiach. Przy wykorzystaniu metody studium przypadku przeanalizowano kluczowe w tym zakresie inicjatywy Niemiec. Celem artykułu jest wyjaśnienie determinantów niemieckiego zaangażowania w wypracowanie podstaw strategii UE wobec regionu Azji Centralnej oraz wskazanie istotnych czynników wpływających na zdefiniowanie Niemiec jako kluczowego europejskiego partnera państw tego obszaru. Artykuł opiera się na hipotezie, zgodnie z którą Niemcy odgrywają rolę katalizatora społecznego i gospodarczego rozwoju działając zarówno za pośrednictwem własnych inicjatyw i działalności dyplomatycznej, jak i na poziomie agendy polityki UE wobec regionu.

Słowa kluczowe:

Azja Centralna, Niemcy, polityka wschodnia, współpraca regionalna, Zielona Azja Środkowa

Key words:

Central Asia, Germany, Eastern policy, regional cooperation, Green Central Asia

²⁵³ E. Dzhuraev, N. Muratalieva, *The EU Strategy on Central Asia. To the successful implementation of the new Strategy*, "Analysis" Friedrich Ebert Stiftung, 2020, p. 3.

Bibliografia:

1. Boonstra J., Halle J., EU Development Ministers Discuss Approach to Central Asia, „EUCAM Commentary”, July 2011, No. 16.
2. Böttger K., Plottka J., A New Start for the EU Central Asia Policy in 2021? Current State, Developments and Perspectives for the Revision of the EU Central Asia Strategy, “L'Europe en Formation” 2018/1, pp. 45-60, <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2018-1-page-45.htm>.
3. Council conclusions on the New EU Strategy on Central Asia, Brussels, 17 June 2019 (OR. en) 10221/19.
4. Council of the European Union, The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership, no. 10113/07.
5. Dzhuraev E., Muratalieva N., The EU Strategy on Central Asia. To the successful implementation of the new Strategy, “Analysis” Friedrich Ebert Stiftung, 2020.
6. Germany and Central Asia, Federal Foreign Office, Berlin 2010, <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/1496762/51488be16e2241241b09f76e156f5867/zentralasien-engl-data.pdf>.
7. Gotkowska J., Niemieckie sieci na Wschodzie. Niemiecki soft power w Europie Wschodniej, Azji Centralnej i na Kaukazie Południowym: polityka – administracja – kultura – nauka – społeczeństwo, „Raport OSW”, Warszawa 2010, pp. 1-56.
8. Joint Communication to the European Parliament and the Council, The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership, Brussels, 15.5.2019 JOIN(2019) 9 final.
9. Joint Progress Report by the Council and the European Commission to the European Council on the Implementation of the EU Central Asia Strategy, https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/docs/progress_report_0609_en.pdf
10. Konferenz “Wasser und gutnachbarschaftliche Beziehungen in Zentralasien”, 07.09.2015 – Pressemitteilung, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/150907-konferenz-wasser-zentralasien/274574>.
11. Mickiewicz P., Azja Środkowa jako obszar oddziaływania polityki wschodniej Unii Europejskiej, [in:] Unia Europejska między polityką wschodnią a Partnerstwem Wschodnim (ed.) E. Cziomer, Krakowskie Studia Międzynarodowe, No. 4(VI), Kraków 2009, pp. 121-138.
12. Niemcy: Azja Środkowa jest bardzo ważna, „Biuletyn Informacyjny Studium Europy Wschodniej”, 30.03.2016, <https://studium.uw.edu.pl/niemcy-azja-srodkowa-jest-bardzo-wazna/>.
13. Olędzki J. A., Dylematy zaangażowania UE w Azji Centralnej, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, Warszawa 2013, <https://pulaski.pl/dylematy-zaangazowania-ue-w-azji-centralnej/>.

-
14. Olędzki J. A., Zaangażowanie Unii Europejskiej w rozwój gospodarczy i społeczny Azji Centralnej. Stan i perspektywy, "Studia Europejskie", Warszawa 2014, No. 2, pp. 29-55.
 15. Parlament Europejski, Noty tematyczne o Unii Europejskiej: Azja Środkowa, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/178/azja-srodkowa>.
 16. Partnerstwo wschodnie – UE otwiera nowy, ambitny rozdział w stosunkach z sąsiadami ze Wschodu, IP/08/1858, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_08_1858.
 17. Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013, https://eeas.europa.eu/archives/docs/central_asia/rsp/07_13_en.pdf.
 18. The German Federal Government, Europe – succeeding together. Presidency Programme 1 January to 30 June 2007, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/eu_presidency_programme/eu_presidency_programme_en.pdf.
 19. Together for Europe's recovery. Programme for Germany's Presidency of the Council of the European Union 1 July to 31 December 2020, <https://www.eu2020.de/blob/2360248/e0312c50f910931819ab67f630d15b2f/06-30-pdf-programm-en-data.pdf>.
 20. Zielona przyszłość dla Azji Środkowej, <https://www.deutschland.de/pl/topic/polityka/zielona-azja-srodkowa-berlinska-inicjatywa>.

Scenariusze dla stosunków wojskowych Turcja – Kazachstan w obliczu wojny w Ukrainie

Kazachstan, który dotychczas starał się dystansować i nie opowiadać po żadnej ze stron w złożonej grze geopolitycznej²⁵⁴, w obliczu kształtowania się nowego światowego ładu^{255,256} oraz trwającej wojny w Ukrainie²⁵⁷, najprawdopodobniej nie będzie mógł zachować neutralności. Republikę Kazachską (RK) można postrzegać m.in. jako miejsce ścierania się wpływów rosyjskich oraz tureckich²⁵⁸, ale także rozgrywki drugiego planu między Chinami a Stanami Zjednoczonymi o globalną hegemonię (np. strona chińska wyraziła poparcie dla interwencji OUBZ w Kazachstanie, a rosyjską interwencję w republice można określić „testem nieformalnego sojuszu Pekinu z Moskwą”²⁵⁹). Na ile w tej kształtującej się rzeczywistości odnajdzie się postsowiecka republika i czy w nowej układance znajdzie się miejsce dla Turcji, która jako pierwsza uznała niepodległość RK^{260,261} (w tym roku przypada 30 rocznica

²⁵⁴ R. Nurgozhayeva (edited by: Raghu Gagneja), *Where Does Kazakhstan Stand on Russia's Invasion of Ukraine?*, za: <https://www.jurist.org/commentary/2022/03/roza-nurgozhayeva-russia-ukraine-invasion-kazakhstan/#> (23.03.2022).

²⁵⁵ M. Bogusz, J. Jakóbowski, W. Rodkiewicz, *Koniec gry pozorów: demonstracyjna koordynacja między Pekinem i Moskwą*, OSW, 2022, Komentarz 2022-02-23, za: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-02-23/koniec-gry-pozorow-demonstracyjna-koordynacja-miedzy-pekinem-i> (23.03.2022).

²⁵⁶ K. Gruszko, *Rola i miejsce Chin oraz USA w nowym ładzie globalnym*, s. 166, za: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/10704/1/K_Gruszko_Rola_i_miejsce_Chin_oraz_USA_w_nowym_ladzie_globalnym.pdf (23.03.2022), ORCID: 0000-0002-6700-5696.

²⁵⁷ P. Kirby, *Why has Russia invaded Ukraine and what does Putin want?*, za: <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589> (23.03.2022).

²⁵⁸ S. Tavsan, Nikkei staff writer, *Turkey's 'Turkic world' ambitions face reality check in Kazakhstan*, za: <https://asia.nikkei.com/Politics/Turkey-s-Turkic-world-ambitions-face-reality-check-in-Kazakhstan> (18.03.2022)

²⁵⁹ M. Bogusz, J. Jakóbowski, W. Rodkiewicz, *Koniec gry...op. cit.*

²⁶⁰ Republik of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, *Relations between Turkey and Kazakhstan*, za: <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-kazakhstan.en.mfa> (30.03.2022).

²⁶¹ *Kazakhstan – Turkey: a symbol of brotherhood and friendship*, za: <https://elbasylibrary.gov.kz/en/news/kazakhstan-turkey-symbol-brotherhood-and-friendship> (23.03.2022).

nawiązania stosunków dyplomatycznych między państwami²⁶²) i od lat zabiega o wzmocnienie swojej pozycji w Azji Centralnej^{263,264}?

Poruszone powyżej kwestie uświadamiają, jak złożone mechanizmy występują w kształtowaniu polityki zarówno regionalnej, jak i światowej i jak wiele czynników determinuje konkretne działania danego państwa.

W niniejszym artykule, skupiono się na współpracy w zakresie bezpieczeństwa między Turcją a Kazachstanem w obliczu wojny w Ukrainie. Wybór problematyki był podyktowany jej aktualnością, złożonością, a zarazem deficytem opracowań dotyczących omawianego tematu. Celem artykułu jest zaprezentowanie najbardziej i najmniej prawdopodobnych scenariuszy oraz scenariusza niespodziankowego dla stosunków wojskowych między Turcją a Kazachstanem na lata 2023 – 2028 w obliczu rosyjskiej inwazji na Ukrainę - ze zwróceniem uwagi na reakcje NATO, UE i poszczególnych państw - uwzględniających wpływ analizowanych wydarzeń na pozycję Turcji w Azji Centralnej oraz na jej kontakty z Zachodem.

W pracy postawiono następujące pytanie badawcze: W jaki sposób trwająca wojna w Ukrainie wpłynie na współpracę wojskową Turcja-Kazachstan i jakie to będzie miało przełożenie na pozycję Turcji w Azji Środkowej oraz na jej relacje z Zachodem?

W odpowiedzi na powyższe pytanie badawcze pomoże weryfikacja postawionej hipotezy badawczej: Rosyjska inwazja na Ukrainę najprawdopodobniej wpłynie na zacieśnienie współpracy wojskowej między Turcją a Kazachstanem, co przyczyni się do wzmocnienia pozycji Turcji zarówno w Azji Centralnej, jak i w jej stosunkach z Zachodem.

W publikacji, w której zastosowanie znalazł realizm neoklasyczny²⁶⁵, wykorzystano metodę scenariuszową²⁶⁶, która pozwoliła na czytelne przedstawienie sił napędowych i mechanizmów, które mogą mieć wpływ na współpracę w zakresie militarnym między Kazachstanem i Turcją w obliczu wojny w Ukrainie.

²⁶² Turkey, Kazakhstan celebrate 30 years of deep, strong ties, za: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-kazakhstan-celebrate-30-years-of-deep-strong-ties> (23.03.2022).

²⁶³ B. Balci, T. Liles, *Turkey's Comeback to Central Asia*, Insight Turkey, Fall 2018, Vol. 20, No. 4, za: <https://www.insightturkey.com/russian-federation/turkeys-comeback-to-central-asia> (17.03.2022).

²⁶⁴ K. Bieniek, *Relacje Unii Europejskiej i państw regionu Azji Centralnej w obliczu kryzysu stosunków turecko-unijnych*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2019, nr 13, s. 327, DOI: 10.14746/rie.2019.13.23.

²⁶⁵ J. Czaputowicz, *Mapa współczesnego realizmu: realizm klasyczny, neorealizm, realizm neoklasyczny*, s.33, Strona PTSM, <http://ptsm.edu.pl/wp-content/uploads/publikacje/teoria-realizmu-w-naucze-o-stosunkach-miedzynarodowych/J.Czaputowicz.pdf> (10.03.2022).

²⁶⁶ Han Dong-ho, *Scenario Construction and Its Implications for International Relations Research*, „The Korean Journal of International Studies”, 2011, Vol. 9, No. 1, p. 44.

W opracowaniu autorka sięgnęła do wybranych, pod kątem omawianego zagadnienia: oświadczeń, komunikatów, komentarzy, opinii, publikacji naukowych oraz materiałów prasowych.

Wojskowe sojusze Kazachstanu - sytuacja aktualna i wynikające z niej trendy

Rywalizacja między Rosją a Turcją, aby wieść prym we współpracy w zakresie militarnym z Kazachstanem w ostatnim czasie obfitowała i obfituje w nieoczekiwane zwroty akcji. Wśród aktualnych, a zarazem najbardziej znaczących wydarzeń, które dotyczą omawianej problematyki i oddają charakter wzajemnych relacji między zaangażowanymi stronami należy wymienić:

- spotkanie premiera Kazachstanu Askara Mamina z tureckim ministrem obrony Hulusi Akarem, które odbyło się 26 października 2020 r. w Nur-Sultan, podczas którego „omówiono stan i perspektywy współpracy obu krajów w zakresie szkolnictwa wojskowego i kompleksu obronno-przemysłowego, w tym realizacji przez tureckie firmy szeregu projektów inwestycyjnych w przemyśle obronnym”, w spotkaniu uczestniczyli również minister obrony Republiki Kazachstanu Nurlan Yermekbayev oraz minister przemysłu i rozwoju infrastruktury Beibut Atamkulov²⁶⁷;
- protesty w Kazachstanie – 5 stycznia 2022 r. prezydent Kazachstanu Tokajew zwrócił się do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) się z prośbą o interwencję w celu „przezwyciężenia tego zagrożenia terrorystycznego”²⁶⁸, 6 stycznia 2022 r. sojusz „pokojowy” pod przywództwem Federacji Rosyjskiej (FR) wkroczył do republiki postsowieckiej i rozpoczął się proces implementacji sił zbrojnych OUBZ na terytorium Kazachstanu^{269,270,271};
- zdystansowaną postawę Turcji i Organizacji Krajów Tureckich wobec zamieszek w Kazachstanie – silne poparcie dla stabilności kraju, ale wyrażające się jedynie

²⁶⁷ Prime Minister Askar Mamin received Minister of Defense of Turkey Hulusi Akar, za: <https://primeminister.kz/en/news/premer-ministr-rk-a-mamin-prinyal-ministra-oborony-turcii-h-akara-2691322> (30.03.2022).

²⁶⁸ J. Kucera, *CSTO agrees to intervene in Kazakhstan unrest*, za: <https://eurasianet.org/csto-agrees-to-intervene-in-kazakhstan-unrest> (29.03.2022).

²⁶⁹ A. M. Dyner, *Operacja OUBZ w Kazachstanie*, za: <https://www.pism.pl/publikacje/operacja-oubz-w-kazachstanie> (29.03.2022).

²⁷⁰ N. Bisenov, S. Walker, *Russian paratroopers arrive in Kazakhstan as unrest continues*, za: <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/06/shots-heard-in-kazakhstan-as-protests-enter-third-day> (29.03.2022).

²⁷¹ J. Kucera, *CSTO agrees to intervene...op. cit.*

w retoryce (m.in. Komunikat Ministerstwa Spraw Zagranicznych Turcji ²⁷², rozmowy telefoniczne prezydenta Erdogana z prezydentem Kazachstanu) oraz gotowość do wsparcia narodu i rządu Kazachstanu w razie potrzeby wyrażona przez Organizację Państw Tureckich ²⁷³;

- odmowę RK dotyczącą wsparcia Rosji w wojnie z Ukrainą i nieuznanie stworzonych przez Rosję republik separatystycznych - Ługańskiej Republiki Ludowej i Donieckiej Republiki Ludowej²⁷⁴.

Na zasygnalizowane powyżej fakty, które uświadamiają jak skomplikowane relacje występują pomiędzy zaangażowanymi stronami, nakładają się również kwestie drugiego, a może pierwszego planu, które wymuszają spojrzenia na ww. wydarzenia w szerszym kontekście. Spotkania ministra Obrony Turcji z Premierem Kazachstanu oraz z Ministrem Obrony Kazachstanu wywołały zaniepokojenie Rosji. Przez dziesięciolecia Rosja postrzegała się jako wyłączny dostawca pomocy wojskowo-technicznej dla krajów Azji Środkowej²⁷⁵. Niepokoje FR zostały dodatkowo spotęgowane zwycięstwem sił azerbejdżańskich w drugiej wojnie karabaskiej.

Niekwestionowane bowiem przez nikogo przyczynienie się Turcji do zwycięstwa Azerbejdżanu w Górskim Karabachu i słowa prezydenta Erdogana, iż walki na gruncie wojskowym i politycznym będą kontynuowane na wielu innych frontach²⁷⁶, spowodowało wzrost popularności Turcji w całym świecie turekojęzycznym, a „rosnący udział Ankarę w sprawach wojskowo-politycznych Azji Środkowej zaczął poważnie denerwować Rosję”²⁷⁷. Turcja wzmocniła zatem swoją pozycję na istotnym strategicznie Kaukazie Południowym²⁷⁸ i jak wówczas uznali rosyjscy eksperci może ona spróbować wykorzystać ten sukces,

²⁷² Republik of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, No: 2, 5 January 2022, Press Release Regarding the Protests in Kazakhstan, za: https://www.mfa.gov.tr/no_-2_-kazakistan-da-duzenlenen-protesto-gosterileri-hk.en.mfa (28.01.2022).

²⁷³ F. Pirincci, *Kazakhstan: Where Do Turkey and Turkic States Stand?* za: <https://politicstoday.org/kazakhstan-protests-turkey-turkic-states-ots-russia-csto/> (29.03.2022).

²⁷⁴ Piotr Aleksander, *One of Russia's closest allies denies request for troops*, za: <https://www.nbcnews.com/news/world/live-blog/russia-ukraine-live-updates-n1289976/ncrd1289985#liveBlogCards> (30.03.2022).

²⁷⁵ S. Sukhankin, *The Great Turan: Russia's Concerns about Turkey's Growing Reputation in Caucasus and Central Asia*, za: <https://politicstoday.org/the-great-turan-russia-turkey-caucasus-central-asia/> (17.03.2022).

²⁷⁶ M. Skura, *Stosunki Turcja – UE w tle konfliktu o Górski Karabach*, „Studia Wschodnioeuropejskie”, 2021, nr 14 (2021), s. 166, DOI: 10.31971/24500267.14.10, Strona Studiów Wschodnioeuropejskich UW, <http://swe.uw.edu.pl/14.10.pdf> (17.03.2022).

²⁷⁷ S. Sukhankin, *The Great Turan...op. cit.*

²⁷⁸ A. Gabuev, *Viewpoint: Russia and Turkey - unlikely victors of Karabakh conflict*, za: <https://www.bbc.com/news/world-europe-54903869> (11.05.2021).

przenosząc swoje interesy przez Kaukaz Południowy na Azję Centralną (nazywaną „miękkim podbrzuszem Rosji”, która po rozpadzie ZSRR weszła w sferę tureckich interesów) *de facto* łącząc regiony Morza Czarnego i Kaspijskiego. Jeśli do tego dodamy wiadomość, która pojawiła się po nieformalnym szczycie Rady Tureckiej 31 marca 2021 r., dotyczącą ogłoszenia Turkistanu w południowym Kazachstanie „duchową stolicą świata tureckiego”²⁷⁹, wydawać by się mogło, że Turcja jest na fali wznoszącej i sukcesywnie wzmacnia swoją pozycję w regionie. Oto jednak 2 stycznia 2022 r. wybuchły zamieszki w Kazachstanie spowodowane drastyczną podwyżką cen gazu LPG, które przybierały na sile i rozprzestrzeniły się na cały kraj²⁸⁰. Pomimo zapowiedzi o przywróceniu dotychczasowych cen paliwa²⁸¹ i dymisji rządu nastroje społeczne w kraju nie uległy uspokojeniu²⁸². W zaistniałej sytuacji 5 stycznia 2022 r. prezydent Kazachstanu ogłosił dwutygodniowy stan wyjątkowy w niektórych częściach kraju²⁸³ i zwrócił się o pomoc do zdominowanej przez Rosję Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ). Prośba została pozytywnie zaopiniowana przez wszystkich członków organizacji i 6 stycznia 2022 r. rozpoczął się proces implementacji sił zbrojnych OUBZ na terytorium Kazachstanu^{284,285,286}. 13 stycznia 2022 r. po opanowaniu sytuacji rozpoczęło się wycofywanie sił OUBZ i 19 stycznia 2022 r. misja została zakończona^{287,288}.

Te wydarzenia spowodowały zamianę miejsc Turcji i Rosji. W prasie pojawiły komentarze analityków, iż aspiracje Turcji, aby zostać euroazjatycką wagą ciężką i liderem świata tureckiego zostały zweryfikowane podczas ostatnich wydarzeń w Kazachstanie²⁸⁹. Podjęte działania przez OUBZ w Republice Kazachskiej były niewątpliwie pokazem siły FR w postsowieckiej republice i sygnałem nie tylko dla Turcji, ale i reszty świata, iż tereny byłego ZSRR wciąż są pod jej silnym wpływem. Można się również pokusić o stwierdzenie, iż

²⁷⁹ S. Sukhankin, *The Great Turan...op. cit.*

²⁸⁰ A. M. Dyner, *Operacja OUBZ...op. cit.*

²⁸¹ P. Reewell, *Mass protests break out in Kazakhstan over fuel price hike*, za: <https://abcnews.go.com/International/mass-protests-break-kazakhstan-fuel-price-hike/story?id=82072673> (30.03.2022).

²⁸² D. Peleschuk, *Kazakhstan is in chaos. Here's why the West should be watching*, za: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-streets-of-kazakhstan-are-in-chaos-heres-why-the-west-should-be-watching/> (31.03.2022).

²⁸³ *Kazakhstan unrest: State of emergency declared after fuel protests*, <https://www.bbc.com/news/av/world-asia-59877278> (28.01.2022)

²⁸⁴ N. Bisenov, S. Walker, *Russian paratroopers...op. cit.*

²⁸⁵ A. M. Dyner, *Operacja OUBZ...op. cit.*

²⁸⁶ J. Kucera, *CSTO agrees...op.cit.*

²⁸⁷ A. M. Dyner, *Operacja OUBZ...op.cit.*

²⁸⁸ N. Bisenov, S. Walker, *Russian paratroopers...op. cit.*

²⁸⁹ S. Tavsan, Nikkei staff writer, *Turkey's 'Turkic world'...op. cit.*

interwencja sojuszu mogła być pokazem siły, który Rosja zademonstrowała Paktowi Północnoatlantyckiemu (dostępne są opracowania, które nadmieniają, że można uznać „OUBZ (która obejmuje fragmentarycznie tylko część Azji Centralnej, część Kaukazu Południowego i Białorusi, a głównym graczem, który współdziała z tymi strefami, jest Rosja) za organizację powstałą w opozycji do NATO”²⁹⁰).

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że Kazachstan nie zwrócił się o pomoc do Organizacji Państw Tureckich. Rich Outzen, były oficer wojskowy USA i urzędnik ds. planowania polityki w Departamencie Stanu, powiedział: „To był świetny sprawdzian rzeczywistości” dla aspiracji Republiki Turcji za pośrednictwem Organizacji Państw Tureckich. Dodał, iż Organizacja Państw Tureckich spóźniła się około trzech lat, jeśli chodzi o Republikę Kazachstanu. Podobnego zdania był analityk geopolityczny Michael Tanchum, który zauważył, iż interwencja OUBZ i Rosji w Republice Kazachskiej była „ważnym sygnałem ostrzegawczym” dla Turcji i odświeżonej Organizacji Państw Tureckich, „że ich ambicje nie powinny przekraczać ich możliwości”²⁹¹.

Po wydarzeniach w Kazachstanie można stwierdzić, że Rosja pokazała, iż jest preferowanym aktorem w regionie, zarówno przez OUBZ, jak i dwustronne zobowiązania. Najwyraźniej rozochociona szybkim „zaprowadzeniem porządku” w Kazachstanie, Rosja, kontynuując swoje imperialistyczne zapędy, dokonała 24 lutego 2022 r. inwazji na Ukrainę²⁹². I oto, w świetle tego wydarzenia, znowu następuje polityczny zwrot akcji. Rosja zwróciła się do Kazachstanu z prośbą o wsparcie militarne w walce z Ukrainą, ale prośba ta została odrzucona przez postsowiecką republikę²⁹³. Tak więc, mimo początkowej powściągliwości przywódców Kazachstanu w retoryce odnośnie Ukrainy²⁹⁴, próby odgrywania roli rozjemcy między państwami czy wstrzymywania się od głosu w Radzie Bezpieczeństwa ONZ potępiającej napaść militarną Rosji²⁹⁵, finalnie Kazachstan zdecydował, iż jego wojska nie pomogą Rosji w inwazji na Ukrainę oraz nie uznał tzw. republik ludowych jako państw

²⁹⁰ N. Karimov, *Effectiveness of the CSTO in the context of the changing regional security system*, za: <https://cabar.asia/en/effectiveness-of-the-csto-in-the-context-of-the-changing-regional-security-system> (29.03.2022).

²⁹¹ S. Tavsan, Nikkei staff writer, *Turkey's 'Turkic world'...*op. cit.

²⁹² H. Ellyatt, *Russian forces invade Ukraine*, za: <https://www.cnn.com/2022/02/24/russian-forces-invade-ukraine.html> (31.03.2022).

²⁹³ Piotr Aleksander, *One of Russia's...*op. cit.

²⁹⁴ R. Nurgozhayeva (edited by: Raghu Gagneja), *Where Does Kazakhstan Stand on Russia's Invasion of Ukraine?*, za: <https://www.jurist.org/commentary/2022/03/roza-nurgozhayeva-russia-ukraine-invasion-kazakhstan/#> (23.03.2022).

²⁹⁵ J. Lillis, A. Imanaliyeva, *Ukraine war inspires rival passions in Central Asia*, za: <https://eurasianet.org/ukraine-war-inspires-rival-passions-in-central-asia> (30.03.2022).

niepodległych. To polityczny zwrot rządu w Nur-Sułtanie, który w styczniu korzystał z pomocy Moskwy w tłumieniu obywatelskich protestów. Stanowisko Kazachstanu zostało poparte przez Stany Zjednoczone²⁹⁶. Na taką postawę Republiki Kazachskiej, być może miały wpływ deklarację złożone przez prezydenta Erdogana i Organizację Państw Tureckich podczas zamieszek w republice postsowieckiej, że jeśli zostaną poproszeni, to udzielą wsparcia Kazachstanowi - „Kiedy nadejdzie jakakolwiek prośba, żądanie i jeśli zostaniemy poinstruowani i zaproszeni, jesteśmy gotowi udzielić wszelkiego rodzaju pomocy i wsparcia naszym braciom z Kazachstanu”²⁹⁷. I te słowa w niedalekiej przyszłości mogą okazać się bardzo ważne, zarówno dla Kazachstanu, jak i Turcji, gdyż nie można wykluczyć, że Rosja w akcie odwetu nie będzie chciała wkroczyć do Kazachstanu, podobnie jak na terytorium Ukrainy.

Należy również wspomnieć o dokumencie „Turkic World Vision 2040”, w którym jak powiedział Saparbekuly, kazachstański wysłannik wprawdzie nie ma mowy o misjach pokojowych, to „po ostatnich wydarzeniach w Kazachstanie każdy kraj oceni swoją suwerenną decyzję” o tym, czy wziąć udział w takich misjach, gdyby zostały wprowadzone przez organizację turecką „zgodnie z ich interesami narodowymi i umowami międzynarodowymi”. W dostępnych opracowaniach pojawiają się stwierdzenia, że chociaż Turcja ostatnio zintensyfikowała współpracę w zakresie bezpieczeństwa z Kazachstanem poprzez eksport przemysłu obronnego (np. Kazachstan nabył tureckie uzbrojone drony ANKA od tureckiego przemysłu lotniczego), edukację i szkolenie kazachskiego personelu wojskowego w Turcji oraz wspólne ćwiczenia wojskowe, jej współpraca w zakresie bezpieczeństwa nie ma szans z Rosją. W Kazachstanie Rosja wynajmuje poligon do testowania rakiet balistycznych oraz port kosmiczny znany jako kosmodrom Bajkonur²⁹⁸.

Autorka niniejszego artykułu uważa, że w wyniku rosyjskiej inwazji na Ukrainę, Turcja ma bardzo duże szanse na zacieśnienie współpracy w zakresie bezpieczeństwa z Kazachstanem. To stanowisko znalazło odzwierciedlenie w opracowanych i przedstawionych poniżej scenariuszach.

Omówione powyżej wydarzenia, z których zdaniem autorki wynikają dwa trendy:

- Kazachstan umiejętnie manewrując między Rosją a Turcją w działaniach dotyczących współpracy w zakresie bezpieczeństwa stara (starał) się równoważyć wpływy zarówno Turcji, jak i Rosji na republikę postsowiecką;

²⁹⁶ Piotr Aleksander, *One of Russia's...op. cit.*

²⁹⁷ S. Tavsan, Nikkei staff writer, *Turkey's 'Turkic world' ambitions...op. cit.*

²⁹⁸ *Ibidem.*

- wojna w Ukrainie, skłania Kazachstan do zacieśnienia współpracy z Turcją w zakresie wojskowym, być może w obawie, aby kraj ten na przestrzeni najbliższych lat nie podzielił losów Ukrainy;

stanowiły punkt wyjścia przy tworzeniu scenariuszy.

Metoda scenariuszowa – wyzwanie, siły napędowe, perspektywa czasowa, scenariusze rozwiązań

W pracy podjęto próbę stworzenia najbardziej i najmniej prawdopodobnych scenariuszy oraz scenariusza niespodziankowego dla stosunków wojskowych między Kazachstanem a Turcją w kontekście wydarzeń w Ukrainie.

W analizowanym temacie **wyzwaniem** jest: współpraca wojskowa Kazachstan – Turcja w kontekście wojny w Ukrainie, a **siłami napędowymi** są:

- sytuacja w Ukrainie;
- stanowisko Kazachstanu w wojnie w Ukrainie;
- stanowisko Turcji w wojnie w Ukrainie;
- stanowisko NATO w wojnie w Ukrainie;
- stanowisko Stanów Zjednoczonych w wojnie w Ukrainie (sankcje wobec Rosji, dostarczanie sprzętu wojskowego dla Ukrainy);
- stanowisko UE i poszczególnych państw unijnych w wojnie w Ukrainie (sankcje wobec Rosji, dostarczanie sprzętu wojskowego dla Ukrainy);
- stanowisko Chin w wojnie w Ukrainie;
- sytuacja wewnętrzna Turcji (wybory prezydenckie i parlamentarne w 2023).

Przyjęta perspektywa czasowa na lata 2023-2028 wynika z założenia, iż tyle może potrwać wojna w Ukrainie, ponieważ dotychczasowy zakres i rozmiar rosyjskiej inwazji wskazują na ofensywę na dużą skalę, a brak jednomyślności Zachodu w kwestii sankcji nakładanych na FR oraz pomocy Ukrainie nie zmusi Rosji do zaprzestania walk.

Scenariusz najbardziej prawdopodobny: **Turcja zacieśni stosunki wojskowe z Kazachstanem i wzmocni swoją pozycję w Azji Centralnej i w relacjach z Zachodem**

Wariant A

- sytuacja w Ukrainie – trwająca wojna w Ukrainie;
- stanowisko Kazachstanu w wojnie w Ukrainie – nie popiera rosyjskiej inwazji na Ukrainę, odmawia wsparcia FR w wojnie;

- stanowisko Turcji w wojnie w Ukrainie – opowiada się po stronie Ukrainy, wspomaga ją militarnie, dąży również do bycia arbitrem między Rosją a Ukrainą i doprowadzenia do podpisania rozejmu, jest jednak przeciwna sankcjom nakładanym przez UE (zaproszenie przez Ankarę rosyjskich oligarchów do prowadzenia zgodnych z prawem interesów²⁹⁹ można postrzegać jako receptę na ratowanie sytuacji gospodarczej w kraju (Turcja zмага się z galopującą inflacją³⁰⁰), np. przez intensyfikację produkcji, inwestycji czy eksportu);
- stanowisko NATO w wojnie w Ukrainie – pomoc w zakresie dostarczania sprzętu wojskowego Ukrainie, jednak bez wkroczenia wojsk NATO na teren Ukrainy;
- stanowisko Stanów Zjednoczonych w wojnie w Ukrainie – sukcesywne nakładanie nowych sankcji wobec Rosji oraz dostarczanie sprzętu dla Ukrainy;
- stanowisko UE i poszczególnych państw unijnych w wojnie w Ukrainie – pogłębiający się brak jednomyślności krajów unijnych w kwestii nakładania sankcji gospodarczych na FR oraz dostaw sprzętu dla Ukrainy;
- stanowisko Chin w wojnie w Ukrainie – opowiadają się po stronie FR, winiąc NATO za wojnę w Ukrainie;
- sytuacja wewnętrzna Turcji – w dużym uproszczeniu nie powinna spowodować zmiany polityki względem Kazachstanu, gdyż Turcja niezależnie od sprawowanych rządów zawsze dążyła do wzmocnienia swojej pozycji w Azji Środkowej.

Niewkroczenie wojsk NATO na terytorium Ukrainy (kluczowa siła napędowa) oraz brak jedności krajów UE w aspekcie nakładania sankcji gospodarczych na FR oraz dostaw sprzętu dla Ukrainy (główna siła napędowa o dużej sile), który z biegiem czasu będzie się jeszcze nasilał, to czynniki *de facto* sprzyjające nie tylko wzmocnieniu pozycji Rosji w wojnie, ale również przeciąganiu wojny w Ukrainie. Poszczególne kraje będą się sprzeciwiały nakładaniu najbardziej dotkliwych sankcji, a część państw z upływem czasu zacznie się wyłamywać i odnawiać stosunki biznesowe z Rosją. Ponadto poszczególne państwa unijne, nie będą się decydować na dostarczanie broni Ukrainie, a część z państw, które takiej pomocy udzielały zacznie się sukcesywnie wycofywać z tej pomocy. Stąd też nawet konsekwentne nakładanie

²⁹⁹ J. Spicer (Reporting), A. Smith (Editing), *Russian oligarchs welcome in Turkey, foreign minister says*, za: <https://www.reuters.com/world/middle-east/russian-oligarchs-welcome-turkey-foreign-minister-says-2022-03-26/> (30.03.2022).

³⁰⁰ D. Butler, A. Kucukgocmen, *Turkey's inflation jumps to 20-year high as energy prices surge*, za: <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-inflation-jumps-611-march-highest-since-2002-2022-04-04/> (7.04.2022).

kolejnych sankcji przez Stany Zjednoczone i pomoc wojskowa (główna siła napędowa o dużej sile), nie da oczekiwanych efektów. Do czynników sprzyjających FR należy jeszcze dodać stanowisko Chin (główna siła napędowa o dużej sile) obarczające winą za wojnę w Ukrainie Pakt Północnoatlantycki, co można postrzegać jako kontynuację Paktu Moskwa-Pekin, a tym samym rozgrywkę na linii Chiny – USA o światową hegemonię.

Opisane powyżej zjawiska jasno wskazują, że w przypadku napaści na kraj, który nie jest członkiem sojuszu, nie może on liczyć na wkroczenie wojsk natowskich, ani na solidarność reszty świata w zakresie sankcji względem agresora oraz pomocy wojskowej dla zaatakowanego kraju. To też, zdaniem autorki, zadecyduje o zacieśnieniu stosunków wojskowych Kazachstan – Turcja.

Stanowiska zarówno Kazachstanu, jak i Turcji wobec wojny w Ukrainie (główne siły napędowe o umiarkowanym wpływie) potępiające rosyjską agresję, zbliżą te kraje do siebie, co wpłynie na zacieśnienie relacji między nimi w obszarze bezpieczeństwa. Ponadto władze Kazachstanu pamiętając deklaracje o udzieleniu pomocy złożone przez prezydenta Erdogana i Organizację Państw Tureckich podczas styczniowych zamieszek w Kazachstanie, będą wołały mieć obok siebie sojusznika, który w razie potrzeby, byłby zdolny udzielić republice postsowieckiej wsparcia wojskowego (np. jeśli FR postanowiłaby wkroczyć na teren republiki postsowieckiej).

Należy zwrócić uwagę również na zabiegi Republiki Turcji, jako państwa pośredniczącego w rozmowach między Rosją a Ukrainą, a tym samym dążenie do wypracowania sobie pozycji kraju, który w nowym ładzie światowym będzie w stanie skutecznie łagodzić rozdrzewki między danymi państwami i być łącznikiem między Zachodem a Wschodem - to wizja, z której Turcja chyba nigdy nie zrezygnuje. To też stawia prezydenta Erdogana w innym świetle niż dotychczas był postrzegany przez Zachód - nie jako nieprzewidywalnego, ale jako racjonalnego przywódcę, który nie zapominając o własnych planach, dąży do kompromisów, a nie do wojny. Turcja tym samym umocniłaby swoją pozycję na arenie międzynarodowej i w kontaktach z Zachodem.

Opracowany wariant scenariusza, uwzględnia również ewentualną zmianę władzy w Turcji po wyborach, które mają się odbyć w 2023 r. Jednak tę siłę napędową możemy postrzegać jako neutralną lub główną, ale o małym znaczeniu, gdyż zdaniem autorki, bez względu na wynik wyborczy nie zmieni się strategia turecka w kwestii jej współpracy w zakresie wojskowości z Kazachstanem. Różnica może polegać na „rozmachu” z jakim będą realizowane poszczególne działania. Prezydent Erdogan jest bowiem wyjątkowo charyzmatycznym przywódcą, którego działania wyróżniają się dużą dynamiką. Porażka Erdogana w wyborach najprawdopodobniej

oznaczałyby kontynuowanie dotychczasowych działań Turcji, być może z mniejszą ekspresją, natomiast trudno sobie wyobrazić, aby nowe władze nie chciały zacieśniać współpracy z Kazachstanem i wzmacniać swojej roli w Azji Centralnej, należy bowiem pamiętać, iż od upadku Związku Radzieckiego i powstania republik postsowieckich, w tym Republiki Kazachskiej, Turcja niezależnie od sprawowanych rządów zawsze dążyła do wzmocnienia swojej pozycji w Azji Środkowej.

Wariant B

- sytuacja w Ukrainie – podpisanie rozejmu satysfakcjonującego Ukrainę;
- stanowisko Kazachstanu w wojnie w Ukrainie – opowiada się po stronie Ukrainy;
- stanowisko Turcji w wojnie w Ukrainie – w roli mediatora przyczynia się do podpisania rozejmu;
- stanowisko NATO w wojnie w Ukrainie – opowiada się po stronie Ukrainy;
- stanowisko Stanów Zjednoczonych w wojnie w Ukrainie – utrzymanie sankcji wobec Rosji;
- stanowisko UE i poszczególnych państw unijnych w wojnie w Ukrainie – pogłębiający się brak jednomyślności krajów unijnych w kwestii sankcji gospodarczych wobec FR;
- stanowisko Chin w wojnie na Ukrainie – dystansujące się wobec wydarzeń w Ukrainie;
- sytuacja wewnętrzna Turcji – w dużym uproszczeniu nie powinna spowodować zmiany polityki względem Kazachstanu.

Kluczową siłą napędową w tym scenariuszu byłoby podpisanie rozejmu satysfakcjonującego Ukrainę, a główną siłą napędową o dużym wpływie - doprowadzenie przez Turcję do jego podpisania. Tym samym drugim zwycięzcą - mediacyjnym tej wojny byłaby Turcja. W zaistniałej sytuacji Chiny zaczęłyby się odcinać od działań FR w Ukrainie, aby nie być kojarzone z porażką. Te wydarzenia przełożyłyby się na osłabienie pozycji Rosji, a tym samym wzmocnienie pozycji Turcji w Azji Centralnej i w jej stosunkach dotyczących współpracy wojskowej z Kazachstanem oraz w kontaktach z Zachodem.

Wariant C

- sytuacja w Ukrainie – podpisanie rozejmu satysfakcjonującego Rosję;
- stanowisko Kazachstanu w wojnie w Ukrainie – opowiada się po stronie Ukrainy;
- stanowisko Turcji w wojnie w Ukrainie – opowiada się po stronie Ukrainy;
- stanowisko NATO w wojnie w Ukrainie – opowiada się po stronie Ukrainy;

- stanowisko Stanów Zjednoczonych w wojnie w Ukrainie – podtrzymanie części sankcji wobec Rosji;
- stanowisko UE i poszczególnych państw unijnych w wojnie w Ukrainie – lawinowe wycofywanie się poszczególnych państw z nałożonych na Rosję sankcji;
- stanowisko Chin w wojnie w Ukrainie – wsparcie finansowe FR;
- sytuacja wewnętrzna Turcji – w dużym uproszczeniu nie powinna spowodować zmiany polityki względem Kazachstanu.

W omawianym wariantcie kluczową siłą napędową byłoby podpisanie rozejmu, w którym Ukraina zgadza się na warunki zaproponowane przez FR. To spowodowałoby, iż Kazachstan tym bardziej chciałby zacieśnić współpracę w zakresie obronności z Turcją, aby w perspektywie długofalowej nie stać się kolejną zdobyczą Rosji. Wpłynęłoby to również na wzmocnienie pozycji Turcji w konfrontacji z Zachodem. Kraje unijne i NATO nie chciałyby zaostrzać konfliktu z Turcją, gdyż to groziłoby megadestabilizacją w skali globalnej. Turcję z Rosją łączyły i łączą skomplikowane i wielowątkowe relacje, dlatego w ekstremalnej sytuacji Zachód nie mógłby wykluczyć, że Turcja dojdzie do porozumienia z Rosją, aby osłabić Zachód.

Scenariusz najmniej prawdopodobny: **Turcja rozluźni stosunki wojskowe z Kazachstanem, co wpłynie na osłabienie jej pozycji w Azji Centralnej i w relacjach z Zachodem**

Wariant A

- sytuacja w Ukrainie – zwycięstwo Rosji;
- stanowisko Kazachstanu w wojnie w Ukrainie – wsparcie Rosji;
- stanowisko Turcji w wojnie w Ukrainie – wsparcie Ukrainy;
- stanowisko NATO w wojnie w Ukrainie – zaprzestaje pomocy dla Ukrainy;
- stanowisko Stanów Zjednoczonych w wojnie w Ukrainie – sukcesywne odchodzenie od sankcji wobec Rosji i pomocy dla Ukrainy;
- stanowisko UE i poszczególnych państw unijnych w wojnie w Ukrainie – całkowite odstąpienie od sankcji wobec Rosji i pomocy dla Ukrainy;
- stanowisko Chin w wojnie w Ukrainie – wsparcie Rosji;
- sytuacja wewnętrzna Turcji – zmiana władzy.

Kazachstan udziela wsparcia Rosji w wojnie z Ukrainą – to kluczowa siła napędowa, która jednoznacznie oznaczałaby zacieśnienie stosunków wojskowych między tymi krajami, a rozluźnienie tych stosunków między Turcją a Kazachstanem. Ponadto nowe władze w Turcji nie chciałyby rozszerzać swoich wpływów w Kazachstanie, a tym samym oddałyby wpływy

Rosji. W konsekwencji opisanych wydarzeń osłabiłoby to pozycje Turcji nie tylko w Azji Środkowej, ale i w kontaktach z Zachodem.

Wariant B

- sytuacja w Ukrainie – zwycięstwo Rosji;
- stanowisko Kazachstanu w wojnie w Ukrainie – wsparcie Rosji;
- stanowisko Turcji w wojnie w Ukrainie – wsparcie Rosji;
- stanowisko NATO w wojnie w Ukrainie – zaprzestanie pomocy Ukrainie;
- stanowisko Stanów Zjednoczonych w wojnie w Ukrainie – rezygnacja z nakładania sankcji wobec FR i pomocy Ukrainie;
- stanowisko UE i poszczególnych państw unijnych w wojnie w Ukrainie – całkowite odstąpienie od sankcji wobec Rosji i pomocy Ukrainie;
- stanowisko Chin w wojnie w Ukrainie – wsparcie Rosji;
- sytuacja wewnętrzna Turcji – zmiana władzy.

Zarówno Turcja, jak i Kazachstan stają po stronie Rosji, a nowe władze w Turcji nie będą chciały rozszerzać swoich wpływów w Kazachstanie, a tym samym oddadzą wpływy Rosji. Zwycięstwo Rosji w wojnie z Ukrainą spowodowałoby odejście od sankcji zarówno przez Stany Zjednoczone, jak i UE.

Scenariusz niespodziankowy: **Turcja zacieśni stosunki wojskowe z Kazachstanem a na skutek zbrojnej inwazji Rosji w Kazachstanie przyczyni się do zwycięstwa Kazachstanu, co wzmocni jej pozycję w Azji Centralnej i w relacjach z Zachodem**

- sytuacja w Ukrainie – trwająca wojna w Ukrainie;
- stanowisko Kazachstanu w wojnie w Ukrainie – nie popiera rosyjskiej inwazji na Ukrainę, odmawia wsparcia FR w wojnie;
- stanowisko Turcji w wojnie w Ukrainie – wspiera militarnie Ukrainę, dąży do bycia arbitrem między Rosją a Ukrainą i doprowadzenia do podpisania rozejmu, jest przeciwna sankcjom nakładanym przez UE na Rosję;
- stanowisko NATO w wojnie w Ukrainie – pomoc sprzętowa dla Ukrainy, bez wkroczenia wojsk NATO na teren Ukrainy;
- stanowisko Stanów Zjednoczonych w wojnie w Ukrainie – sukcesywne nakładanie nowych sankcji wobec Rosji oraz dostarczanie sprzętu dla Ukrainy;
- stanowisko UE i poszczególnych państw unijnych w wojnie w Ukrainie – nie dojdzie do porozumienia w tym względzie między wszystkimi krajami wspólnoty - sprzeciw,

sukcesywne wyłamywanie się poszczególnych krajów dotyczące zarówno sankcji wobec FR, jak i pomocy Ukrainie;

- stanowisko Chin w wojnie na Ukrainie – opowiadają się po stronie FR, winiąc NATO za wojnę w Ukrainie;
- sytuacja wewnętrzna Turcji – bez zmian (rządy Erdogana i AKP).

W tym scenariuszu występuje splot wydarzeń opisanych w wariantach A i B scenariusza najbardziej prawdopodobnego, ale przy założeniu stałości władzy w Turcji, który został wzbogacony o inwazję FR na Kazachstan. Inwazja Rosji byłaby odwetem na RK za jej odmowę wsparcia Rosji w inwazji na Ukrainę. Kazachstan nie poddałby się i poprosił o pomoc Turcję, której zbrojne zaangażowanie przyczyniłoby się do zwycięstwa Kazachstanu (podobna sytuacja, jak w Górskim Karabachu). Tym samym nie tylko najwierniejszy sojusznik FR, jakim był Kazachstan, ale i Turcja, którą łączą z Rosją wieloaspektowe stosunki odwróciłyby się od FR. Byłaby też to jednoznaczna demonstracja siły militarnej Turcji w Azji Środkowej, którą można by postrzegać jako kolejny krok Ankary w budowę projektu Wielki Turan i wkroczenie w sferę wpływów Rosji.

Wnioski

Niezależnie od wyniku i czasu trwania wojny w Ukrainie Turcja zacieśni stosunki z Kazachstanem w zakresie współpracy wojskowej. Wzmocni to jej pozycję zarówno w Azji Centralnej, jak i w kontaktach z Zachodem i może być jej małym krokiem w kierunku bycia łącznikiem między nimi. Eskalacja konfliktu Rosji z Ukrainą okaże się drogą do wzmocnienia pozycji Turcji na arenie międzynarodowej. Kraje unijne i NATO nie będą bowiem chciały zaostrzać konfliktu z Erdoganem, gdyż to groziłoby megadestabilizacją w skali globalnej. Turcja, która - co nie jest wykluczone - mogłaby dojść do porozumienia z FR (kraje te łączy długoletnia i wielowątkowa relacja), aby osłabić kraje zachodnie.

Przyjęcie przez Turcję roli arbitra między Rosją a Ukrainą oraz doprowadzenie przez Turcję do podpisania rozejmu, byłoby sukcesem dyplomatycznym Ankary na arenie międzynarodowej i można by ją postrzegać jako zwycięzcę mediacyjnej wojny.

Postawa Turcji dotycząca wojny w Ukrainie (wspieranie Ukrainy) zgodna ze stanowiskiem NATO, ale przeciwna sankcjom nakładanym przez UE jest dowodem na przemyślaną politykę prowadzoną przez prezydenta Erdogana, który zawsze na pierwszym miejscu stawia cele, które mają jak najlepiej służyć Turcji.

Ewentualna zmiana władzy w Turcji w 2023 r. nie powinna przeformatować jej współpracy wojskowej z Kazachstanem, gdyż niezależnie od sprawowanych rządów przez poszczególne partie polityczne, Turcja od samego początku powstania Republiki Kazachskiej dążyła do współpracy z tym krajem, a tym samym do wzmocnienia swojej pozycji w Azji Środkowej.

Przeprowadzona analiza i wysnute wnioski pozwoliły na pozytywne zweryfikowanie hipotezy badawczej.

Streszczenie:

Celem artykułu jest zaprezentowanie najbardziej i najmniej prawdopodobnych scenariuszy oraz scenariusza niespodziankowego dla stosunków wojskowych między Turcją a Kazachstanem na lata 2023 – 2028 w obliczu rosyjskiej inwazji na Ukrainę - ze zwróceniem uwagi na reakcje NATO, UE i poszczególnych państw - uwzględniających wpływ analizowanych wydarzeń na pozycję Turcji w Azji Centralnej oraz na jej kontakty z Zachodem. W pracy postawiono pytanie badawcze: W jaki sposób trwająca wojna w Ukrainie wpłynie na współpracę wojskową Turcja-Kazachstan i jakie będzie to miało przełożenie na pozycję Turcji w Azji Środkowej oraz na jej relacje z Zachodem? W publikacji wykorzystano metodę scenariuszową. Główne wnioski: Niezależnie od wyniku i czasu trwania wojny w Ukrainie Turcja zacieśni stosunki wojskowe z Kazachstanem (1). Rosja eskalując konflikt z Ukrainą przyczyni się do wzmocnienia pozycji Turcji w Azji Centralnej oraz w jej stosunkach z Zachodem (2).

Słowa kluczowe:

Azja Centralna, Kazachstan, Turcja, stosunki wojskowe, wojna w Ukrainie, NATO, stosunki międzynarodowe

Keywords:

Central Asia, Kazakhstan, Turkey, military relations, war in Ukraine, NATO, international relations.

Bibliografia:

1. Balci B., Liles T., Turkey's Comeback to Central Asia, Insight Turkey, Fall 2018, Vol. 20, No. 4, za: <https://www.insightturkey.com/russian-federation/turkeys-comeback-to-central-asia> (17.03.2022).
2. Bieniek K., Relacje Unii Europejskiej i państw regionu Azji Centralnej w obliczu kryzysu stosunków turecko-unijnych, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2019, nr 13, s. 327, DOI: 10.14746/rie.2019.13.23.
3. Bisenov N., Walker S., Russian paratroopers arrive in Kazakhstan as unrest continues, za: <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/06/shots-heard-in-kazakhstan-as-protests-enter-third-day> (29.03.2022).

4. Bogusz M., Jakóbowski J., Rodkiewicz W., Koniec gry pozorów: demonstracyjna koordynacja między Pekinem i Moskwą, OSW, 2022, Komentarz 2022-02-23, za: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-02-23/koniec-gry-pozorow-demonstracyjna-koordynacja-miedzy-pekinem-i> (23.03.2022).
5. Butler D., Kucukgocmen A., Turkey's inflation jumps to 20-year high as energy prices surge, za: <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-inflation-jumps-611-march-highest-since-2002-2022-04-04/> (7.04.2022).
6. Czaputowicz J., Mapa współczesnego realizmu: realizm klasyczny, neorealizm, realizm neoklasyczny, s.33, Strona PTSM, <http://ptsm.edu.pl/wp-content/uploads/publikacje/teoria-realizmu-w-nauce-o-stosunkach-miedzynarodowych/J.Czaputowicz.pdf> (10.03.2022).
7. Dong-ho Han, Scenario Construction and Its Implications for International Relations Research, „The Korean Journal of International Studies”, 2011, Vol. 9, No. 1, p. 44.
8. Dyrner A. M., Operacja OUBZ w Kazachstanie, za: <https://www.pism.pl/publikacje/operacja-oubz-w-kazachstanie> (29.03.2022).
9. Ellyatt H., Russian forces invade Ukraine, za: <https://www.cnbc.com/2022/02/24/russian-forces-invade-ukraine.html> (31.03.2022).
10. Gabuev A., Viewpoint: Russia and Turkey - unlikely victors of Karabakh conflict, za: <https://www.bbc.com/news/world-europe-54903869> (11.05.2021).
11. Gruszko K., Rola i miejsce Chin oraz USA w nowym ładzie globalnym, s. 166, za: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/10704/1/K_Gruszko_Rola_i_miejsce_Chin_oraz_USA_w_nowym_ladzie_globalnym.pdf (23.03.2022), ORCID: 0000-0002-6700-5696.
12. Karimov N., Effectiveness of the CSTO in the context of the changing regional security system, za: <https://cabar.asia/en/effectiveness-of-the-csto-in-the-context-of-the-changing-regional-security-system> (29.03.2022).
13. Kazakhstan – Turkey: a symbol of brotherhood and friendship, za: <https://elbasylibrary.gov.kz/en/news/kazakhstan-turkey-symbol-brotherhood-and-friendship> (23.03.2022).
14. Kazakhstan unrest: State of emergency declared after fuel protests, <https://www.bbc.com/news/av/world-asia-59877278> (28.01.2022).
15. Kirby P., Why has Russia invaded Ukraine and what does Putin want?, za: <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589> (23.03.2022).
16. Kucera J., CSTO agrees to intervene in Kazakhstan unrest, za: <https://eurasianet.org/csto-agrees-to-intervene-in-kazakhstan-unrest> (29.03.2022).
17. Lillis J., A. Imanaliyeva A., Ukraine war inspires rival passions in Central Asia, za: <https://eurasianet.org/ukraine-war-inspires-rival-passions-in-central-asia> (30.03.2022).
18. Nurgozhayeva R. (edited by: Raghu Gagneja), Where Does Kazakhstan Stand on Russia's Invasion of Ukraine?, za: <https://www.jurist.org/commentary/2022/03/roza-nurgozhayeva-russia-ukraine-invasion-kazakhstan/#> (23.03.2022).
19. Peleschuk D., Kazakhstan is in chaos. Here's why the West should be watching, za: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-streets-of-kazakhstan-are-in-chaos-heres-why-the-west-should-be-watching/> (31.03.2022).

-
20. Piotr Aleksander, One of Russia's closest allies denies request for troops, za: <https://www.nbcnews.com/news/world/live-blog/russia-ukraine-live-updates-n1289976/ncrd1289985#liveBlogCards> (30.03.2022).
 21. Pirincci F., Kazakhstan: Where Do Turkey and Turkic States Stand? za: <https://politicstoday.org/kazakhstan-protests-turkey-turkic-states-ots-russia-csto/> (29.03.2022).
 22. Prime Minister Askar Mamin received Minister of Defense of Turkey Hulusi Akar, za: <https://primeminister.kz/en/news/premer-ministr-rk-a-mamin-prinyal-ministra-oborony-turcii-h-akara-2691322> (30.03.2022).
 23. Reewell P., Mass protests break out in Kazakhstan over fuel price hike, za: <https://abcnews.go.com/International/mass-protests-break-kazakhstan-fuel-price-hike/story?id=82072673> (30.03.2022).
 24. Republik of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, Relations between Turkey and Kazakhstan, za: <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-kazakhstan.en.mfa> (30.03.2022).
 25. Republik of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, No: 2, 5 January 2022, Press Release Regarding the Protests in Kazakhstan, za: https://www.mfa.gov.tr/no_-2_-kazakistan-da-duzenlenen-protesto-gosterileri-hk.en.mfa (28.01.2022).
 26. Skura M., Stosunki Turcja – UE w tle konfliktu o Górski Karabach, „Studia Wschodnioeuropejskie”, 2021, nr 14 (2021), s. 166, DOI: 10.31971/24500267.14.10, Strona Studiów Wschodnioeuropejskich UW, <http://swe.uw.edu.pl/14.10.pdf> (17.03.2022).
 27. Spicer J. (Reporting), Smith A. (Editing), Russian oligarchs welcome in Turkey, foreign minister says, za: <https://www.reuters.com/world/middle-east/russian-oligarchs-welcome-turkey-foreign-minister-says-2022-03-26/> (30.03.2022).
 28. Sukhankin S., The Great Turan: Russia's Concerns about Turkey's Growing Reputation in Caucasus and Central Asia, za: <https://politicstoday.org/the-great-turan-russia-turkey-caucasus-central-asia/> (17.03.2022).
 29. Tavsan S., Nikkei staff writer, Turkey's 'Turkic world' ambitions face reality check in Kazakhstan, za: <https://asia.nikkei.com/Politics/Turkey-s-Turkic-world-ambitions-face-reality-check-in-Kazakhstan> (18.03.2022).
 30. Turkey, Kazakhstan celebrate 30 years of deep, strong ties, za: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-kazakhstan-celebrate-30-years-of-deep-strong-ties> (23.03.2022).

Time of changing the main priorities of cooperation: Kazakhstan – China, Azerbaijan – Turkey

The world will never be the same as it was before 2022. Today we live in the times of cardinal changes and transformations in all spheres and forms of international relations. The events of 2022 in world geopolitics were characterized mainly by Russia's military invasion of Ukraine, which affected the political and economic interests of the whole world, including the countries of the entire Eurasian continent. Great changes are taking place in all countries of Eastern Europe, including Kazakhstan and Azerbaijan. There is a change of the main partners of cooperation, using the changes in the geopolitical situation, Kazakhstan and Azerbaijan are increasingly willing to get away from the Russian Federation pressure and correctly place the accents, while ensuring not only their economic, but also political security. Despite Russia's attempts to influence all bordering countries, the political position of the neighboring countries' leaders can be described as striving for independence and defending their own interests. Thus, at the meeting of the Presidents of Kazakhstan and Azerbaijan – Kassym-Jomart Tokayev and Ilham Aliyev, had negotiations on the development of mutual cooperation and about an increase of trade turnover up to \$1 billion per year, as well as a program of comprehensive development for 2022-2026.

The main documents signed between Kazakhstan and China originate in 1992-1993 and every year they keep expanding, deepened, but anyway were under very powerful control from Russia. Russia did everything to control all ongoing processes, stimulating and feeding corruption during the reign of Nursultan Nazarbayev, until 2019. With the change of the President, there was also a gradual change in priorities of development. Along with the development of cooperation with the post-Soviet countries, in the light of the latest events of Russia's military invasion of Ukraine in February 2022, the President of Kazakhstan expresses his restraint in the political rhetoric of relationships with Russia. This is confirmed by the statement of the President at the St. Petersburg forum: "Kazakhstan does not plan to recognize the "independence" of the self-proclaimed "Donetsk and Luhansk People's Republics" ("DPR"

and "LPR"). This was announced on Friday, June 17th, at the plenary session of the 25th St. Petersburg International Economic Forum (SPIEF) by the President of Kazakhstan, Kassym-Jomart Tokayev.³⁰¹ The obvious reasons for such statements may have been the ambiguous context of the events, which in the recent past swept Kazakhstan with protests and the state of emergency introduced in January 2022.³⁰² The ambiguity, in this case, can be viewed in terms of assistance to Kazakhstan from the CSTO (Collective Security Treaty Organization³⁰³), which was addressed by the President of Kazakhstan, primarily to Russia: "President Kassym-Jomart Tokayev asked for help from Russia and other partners in the CSTO"³⁰⁴. Despite Russia's assistance in resolving the conflict in January 2022, the so-called "DPR and LPR" formations on the territory of Ukraine were not recognized by the President of Kazakhstan in the future. Considering the political support of the "DPR" and "LPR" from Russia, the independent position of the President of Kazakhstan is an indirect confirmation of the change in his own political vector. This fact may indicate a significant likelihood of a turning point in the relationship between Kazakhstan and Russia.

It is likely that the decision of the President of Kazakhstan may be related to the increase of cooperation development with China, which was recently announced in the state program of Kazakhstan infrastructure development – "Nurly Zhol for 2020-2025".³⁰⁵ In this program, "a new infrastructural framework of the transport system has been formed, the country's integration into global transport corridors has been ensured, and the historical status of Kazakhstan as a link between Asia and Europe has been restored."³⁰⁶ Considering that the Chinese leader "Xi Jinping supports the territorial integrity of Ukraine"³⁰⁷, the President of Kazakhstan seems to echo the Chinese leader in relation to Ukraine and in his policy adheres to national priorities in favor of expanding strategic cooperation with China. These actions by the President of Kazakhstan can be considered economically justified due to the obvious superiority of China and its significant position as the second economy in the world after the United States. According to the program of Kazakhstan "Nurly Zhol", where one of the points

³⁰¹ <https://www.dw.com/ru/kazahstan-ne-sobiraetsja-priznavat-kvazigosudarstvennye-dnr-i-lnr/a-62175405>

³⁰² <https://www.dw.com/ru/protesty-v-kazahstane-desjatki-ubityh-sotni-ranenyh-tysjachi-zaderzhannyh/g-60350797>

³⁰³ <https://odkb-csto.org/>

³⁰⁴ <https://fakty.ua/ru/393317-v-sostave-organizacii-rossiya-prezident-kazahstana-poprosil-glav-stran-odkb-okazat-pomocsh>

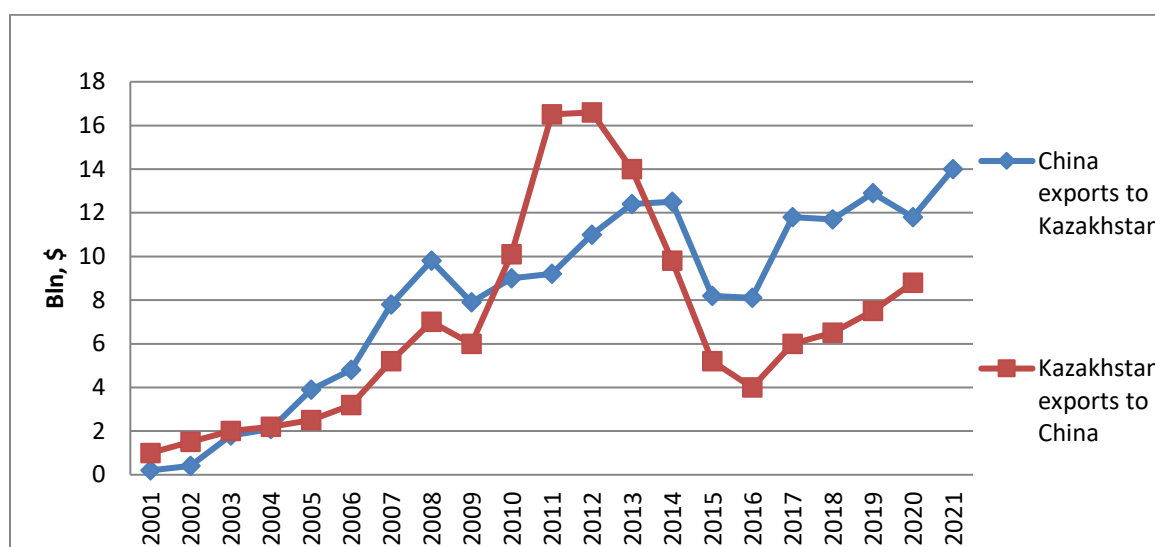
³⁰⁵ <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennaya-programma-infrastrukturnogo-razvitiya-rk-nurly-zhol-na-2020-2025-gg-9115141>

³⁰⁶ https://www.inform.kz/ru/lidiruyuschaya-rol-transportno-tranzitnogo-sektora-o-realizacii-vtorogo-etapa-programmy-nurly-zhol_a3830456

³⁰⁷ <https://focus.ua/world/515138-kitay-podderzhivaet-territorialnuyu-celostnost-ukrainy-si-czinpin>

is "Promoting the attraction of the "Great Transit" and the implementation of export policy through the development of an effective transit, export, and logistics infrastructure"³⁰⁸, we can assume a long-term strategy. This strategy considers the development program of the "Silk Road Economic Belt"³⁰⁹, in which the interest of Kazakhstan is realized within the framework of the transport artery on the Eurasian continent. The mutual economic interest of China and Kazakhstan is clearly reflected in mutual trade, presented in the following table:

Table 1. Trade between China and Kazakhstan

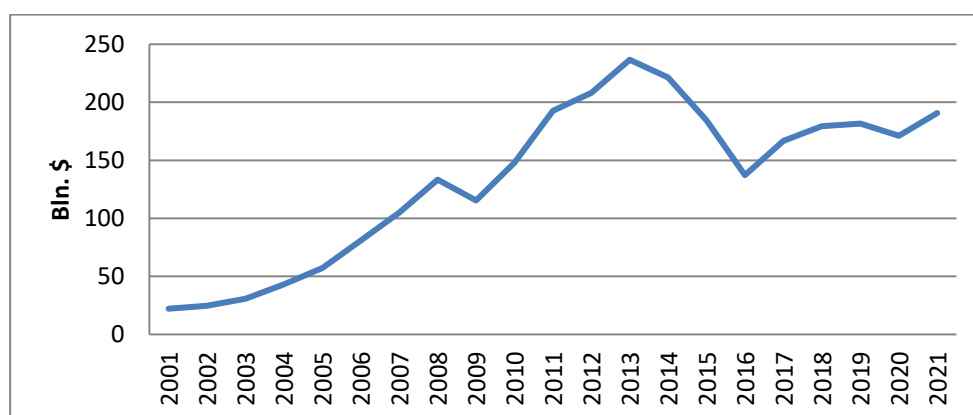
Data source: China exports to Kazakhstan - <https://tradingeconomics.com/china/exports/kazakhstan>

Kazakhstan exports to China - <https://tradingeconomics.com/kazakhstan/exports/china>

From the table of trade between Kazakhstan and China, we can see that since 2015 both countries are confidently increasing their mutual trade, but the exports advantage remains with China. The increase in Kazakhstan's imports from China is also reflected in the relative growth of the economy and GDP of Kazakhstan:

³⁰⁸ <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennaya-programma-infrastrukturnogo-razvitiya-rk-nurly-zhol-na-2020-2025-gg-9115141>

³⁰⁹ <http://uz.china-embassy.gov.cn/rus/slfy/sczljjd/>

Table 2. Trade between China and Kazakhstan

Data Source: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=KZ>

Based on basic indicators, such as trade between Kazakhstan and China, as well as Kazakhstan's GDP growth, it can be assumed that rapprochement with China indicates the formation of a new center of gravity for Kazakhstan's economic and political interests, which are clearly a priority part of modern politics. Considering China's growing trade expansion, which, according to Bloomberg is "...exports in dollar terms grew 18% from a year earlier -- far higher than economists' estimates of a 14.1% gain"³¹⁰ it is appropriate to admit that China will continue to develop strategic cooperation with Kazakhstan, increasing the capacity of logistics through Kazakhstan to continental Europe. However, in addition to economic interest, China also gains a political advantage. Namely, the income of Kazakhstan, as a logistics artery, will depend on the volume of Chinese exports, which will cause dependence not only economically, but also politically. In this case, it is appropriate to draw an analogy between the political and economic dependence of continental Europe on the transport system of the Russian gas pipeline, which in 2022 emphasized the vulnerability and dependence of the economies of all countries of continental Europe on the political will of the Kremlin. Thus, the experience of dependence on transport systems can serve as an example worthy of its attention within the framework of the strategic partnership between Kazakhstan and China. However, in the case of supplies of energy carriers, China's interest in gas supplies from Kazakhstan is obvious. According to the Harvard International Review, there is a mutual interest in relations between China and Kazakhstan in the fields of transport and energy: «China's interests in Kazakhstan are myriad. The growth of the Chinese economy and the desire of its leaders to spread influence

³¹⁰ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-07/china-s-export-growth-beats-expectations-offering-support>

and wealth in nearby nations has had profound effects on Kazakhstan. China has proven to be a reliable consumer of Kazakhstan's natural gas exports. The pipelines linking the gas fields in Western Kazakhstan to the border between the two nations bear testament to this fact. Additionally, China and Kazakhstan have jointly updated infrastructure in Kazakhstan and at the border crossings to better facilitate the shipment of goods from East to West»³¹¹. China's interests in Kazakhstan are innumerable. The growth of the Chinese economy and the desire of its leaders to spread influence and wealth to neighboring countries had a profound effect on Kazakhstan. China has established itself as a reliable consumer of Kazakh natural gas. This is evidenced by the pipelines connecting the gas fields of Western Kazakhstan with the border of the two countries. In addition, China and Kazakhstan have jointly upgraded infrastructure in Kazakhstan and at the border crossings to facilitate the delivery of goods from East to West. The strategic interest in cooperation between Kazakhstan and China can also be noted at the level of foreign direct investment. Thus, according to the investment program of Kazakhstan, within the framework of which it is planned to attract "an influx of foreign direct investment up to 25.5 billion US dollars already in 2026"³¹² the role of China is also taken into account, which, according to The Astana Times, is among the largest investors among others: «The main investor countries are the Netherlands, the United States, Switzerland, Russia, China, Belgium, the United Kingdom, South Korea, Turkey, and France.»³¹³

The main investor countries are the Netherlands, the USA, Switzerland, Russia, China, Belgium, the UK, South Korea, Turkey and France. For example, the distribution of the largest investors in the Chinese economy in 2021 were presented in the following ratio: «The Netherlands, which remains the country's largest investor, invested \$3.3 billion, a 24.5 percent increase, the United States – \$2.1 billion, an 87.7 percent increase, Switzerland – \$1.3 billion, an 86.7 percent increase, Russia – \$704.9 million, up by 17 percent, China – \$508.7 million, up by 63.7 percent, Belgium – \$459.5 million, up by 4.3 percent, Turkey – \$388.7 million, up by 79.9 percent, and South Korea – \$233 million, up by 33.1 percent.»³¹⁴. The structure of investments is shown on the diagram below:

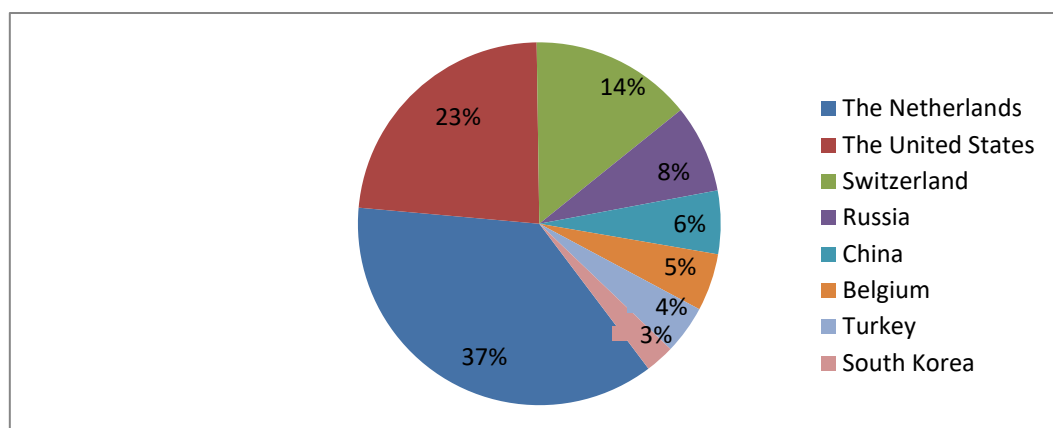
Table 3. Structure of investments by countries

³¹¹ <https://hir.harvard.edu/chinas-kazakhstan-gambit/>

³¹² https://www.inform.kz/ru/povysit-pritok-inostrannyh-investitsiy-do-25-5-mlrd-planiruet-kazahstan_a3947467

³¹³ <https://astanatimes.com/2022/06/kazakhstans-fdi-inflow-expected-to-reach-25-5-billion-in-2026/>

³¹⁴ <https://astanatimes.com/2021/10/volume-of-fdi-in-kazakhstan-grows-30-4-percent-in-first-half-of-2021/>

Data Source: <https://astanatimes.com/2021/10/volume-of-fdi-in-kazakhstan-grows-30-4-percent-in-first-half-of-2021>

The status of China as a strategically important partner for Kazakhstan is confirmed by dozens of cooperation programs in various fields: «It should be noted that from 2015 to June 2022, 20 projects worth \$4,453 million were launched, 15 projects worth \$5,326 million are under implementation, and 17 projects are under consideration. Implementation of the Kazakh-Chinese programme of industrial and investment cooperation will result in establishment of competitive high-tech and export-oriented enterprises. The projects will create about 20 thousand new permanent jobs, whereby over 90% of employees will be the citizens of Kazakhstan. The final products will be cars, oil and gas equipment, steel pipes, special alloys, primary aluminum, soda ash, polypropylene, rapeseed oil and meat products. Additionally, projects will be implemented in the fields, such as energy, construction, light industry and infrastructure development»³¹⁵. Along with this, the "China Dialogue" publishing house also notes that a significant role – more than half of all China's investments in Kazakhstan, is assigned to the energy sector, gas and oil: «The Kazakhstan government has finally published a list of the 55 projects its neighbour China has invested in. About half of the investment total of US\$27.6 billion is in oil and gas projects».³¹⁶

Summarizing the above, based on the dynamics of cooperation development between China and Kazakhstan, as well as their mutual political position in favor of supporting the territorial integrity of Ukraine in the war with Russia, we can assume the beginning of new geopolitical vectors of confident development of relations between the countries. Considering that the growth of the Chinese economy requires stability and the increase in energy supplies, and Kazakhstan, in turn, is interested in providing a logistics corridor for Chinese goods to the

³¹⁵ <https://invest.gov.kz/media-center/press-releases/stroitelstvo-kazakhstansko-kitayskikh-invest-proektov-budet-vestis-v-sootvetstvii-s-zakonodatelstvom/>

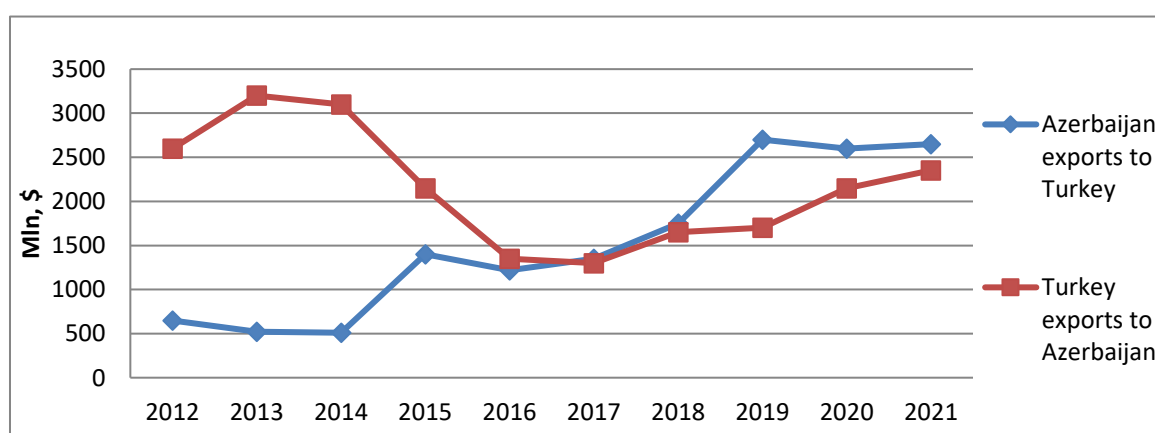
³¹⁶ <https://chinadialogue.net/en/energy/11613-half-china-s-investment-in-kazakhstan-is-in-oil-and-gas-2/>

European continent, the concentration of China's interests in favor of solvent markets for goods to Europe is clearly obvious. This trend is especially relevant against the backdrop of European and US trade and economic sanctions against Russia. Considering that there are no clear forecasts for the end of the military conflict between Russia and Ukraine today, the map of geopolitical interests and markets creates space for the formation of new routes for the movement of goods and services between countries.

Along with the formation of a political and economic alliance between China and Kazakhstan, there are also trends in the convergence of the interests of Turkey and Azerbaijan, both at the level of economy and politics, and at the level of military cooperation. The "Daily Sabah" edition from the lips of official representatives emphasizes the unity of the two countries and the emphasis on the consanguinity of the peoples of Turkey and Azerbaijan: «Separately in Ankara, Turkish Vice President Fuat Oktay said Saturday that Turkey will never consider its fate to be separate from that of its longtime ally Azerbaijan. Speaking at an event in the Turkish capital marking the 104th anniversary of Azerbaijan's Republic Day (May 28) and June 26 Armed Forces Day, Oktay said that Turkey and Azerbaijan are two "brotherly countries" that share a common history, culture, sorrow, and joys.»³¹⁷

The cultivation of this emphasis in the media draws attention, first of all, to the fundamental signs that reveal the processes of unification of the two countries into a unity of interests at various levels: from political to economic and military. Let's consider the economic aspect of cooperation between two countries in terms of mutual trade:

Table 4. Trade between Azerbaijan and Turkey

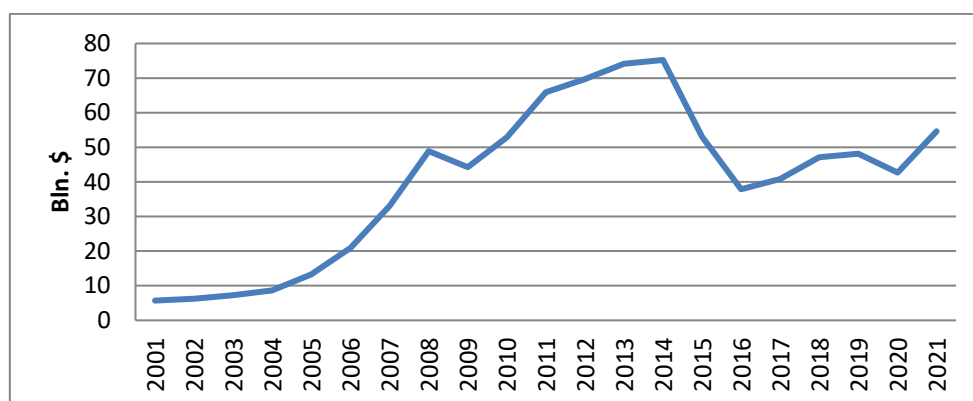
³¹⁷ <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/ankara-baku-hail-close-ties-as-azerbaijan-marks-104th-republic-day>

Source: Azerbaijan Exports to Turkey <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/exports/turkey>

Turkey Exports to Azerbaijan <https://tradingeconomics.com/turkey/exports/azerbaijan>

Based on the trade schedule between Turkey and Azerbaijan, from 2016 to 2018, there is a relative parity with a subsequent increase in trade volumes until 2021 inclusively. Taking into account Turkey's dominant position in the region, political loyalty favors the growth of the Azerbaijani economy:

Table 5. GDP of Azerbaijan

Source: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AZ>

From the graph of Azerbaijan's GDP, starting from 2016, there is a clear pattern of GDP growth and an increase in exports to Turkey. From this relationship, we can assume that the basis of Turkey's loyalty is an interest in expanding cooperation with Azerbaijan. Taking into account the territorial disputes between Azerbaijan and Armenia in the conflict over Nagorno-Karabakh, Baku received support of Turkey in the military sphere, receives an additional advantage in defending its territorial interests. Thus, the publication "Geopolitical Monitor" September 22, 2020 notes the following: «This year's exercises, apart from being the largest of their kind in the recent history of military cooperation between Turkey and Azerbaijan, were of great significance for the latter as Turkey would have likely transferred the experience it has gathered in the use of attack drones, multiple-launch rocket systems (MLRS), and air-defense systems to Azerbaijan. The drills involved military personnel, armored vehicles, artillery mounts and mortars, as well as military aviation and air-defense equipment. The Turkish support has apparently emboldened Azerbaijan to more assertively confront Armenia and its external patrons. Most importantly, Baku has recently mounted strong opposition against the arms supply of Russia to Armenia which is argued to have started immediately after the July

clashes, and still not stopped»³¹⁸. Turkey's political and military support for Azerbaijan is also expressed in the direct rhetoric of the Turkish president. The publication of "TRT World" dated May 28, 2022 cites the following: «Turkish President Recep Tayyip Erdogan has said Türkiye and Azerbaijan share "strategic alliance" that was cemented by last year's Shusha Declaration in the wake of Azerbaijan's victory in a regional conflict with Armenia. "We first elevated our relationship with Azerbaijan to a strategic partnership, and last year to a strategic alliance with the Shusha Declaration," President Recep Tayyip Erdogan said on Saturday at leading Turkish aviation, space, and technology festival Teknofest, now held abroad for the first time, in the Azerbaijani capital Baku»³¹⁹.

Based on the foregoing, there is reason to believe that political and military cooperation is becoming a priority for the development of relations for both Turkey and Azerbaijan. Turkey, being an active member of NATO with a well-developed economy among bordering countries, gets a loyal ally in the face of Azerbaijan into the orbit of its political influence. In turn, Azerbaijan, having a long-term territorial conflict over Nagorno-Karabakh, receives influential support from Turkey in the fight against Armenia, which, in turn, has some military support from Russia in terms of arms supplies³²⁰.

Following the military conflict in Nagorno-Karabakh, during which Azerbaijan gained an advantage, although the situation is still tense and there is an aggravation of the situation³²¹, also considering the Russia's large-scale military invasion of Ukraine in February 2022, the formation of a military and political alliance between Turkey and Azerbaijan is clearly observed. These military and political initiatives receive support also from the side of economic relations, in terms of bilateral investments. Thus, the Turkish Foreign Ministry provides data on the results of investment cooperation with Azerbaijan in the period between 2002-2020, namely: According to the Ministry of Foreign Affairs, during 2002-2020 Turkey's investments in Azerbaijan were in total: 12 billion USD³²², Azerbaijan's investments in Turkey were in total: 19,5 billion USD³²³. The structure of investments is shown on the diagram below:

³¹⁸ <https://www.geopoliticalmonitor.com/azerbaijan-turkey-strategic-alliance-deepens-amid-recent-conflicts/>

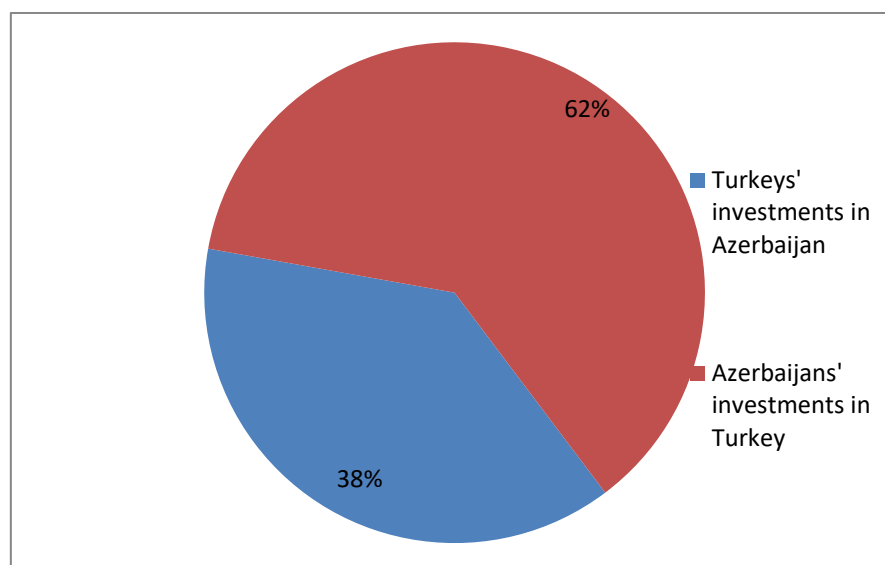
³¹⁹ <https://www.trtworld.com/turkey/t%C3%BCrkiye-azerbaijan-share-strategic-alliance-under-shusha-declaration-57510>

³²⁰ <https://www.aa.com.tr/en/world/-russians-supply-arms-to-armenia-via-kazakhstan-turkmenistan-iran-during-2020-war-/2576669>

³²¹ <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/354861/>

³²² <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa>

³²³ <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa>

Table 6. Investments between Turkey and Azerbaijan, period 2002-2020

Source: <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa>

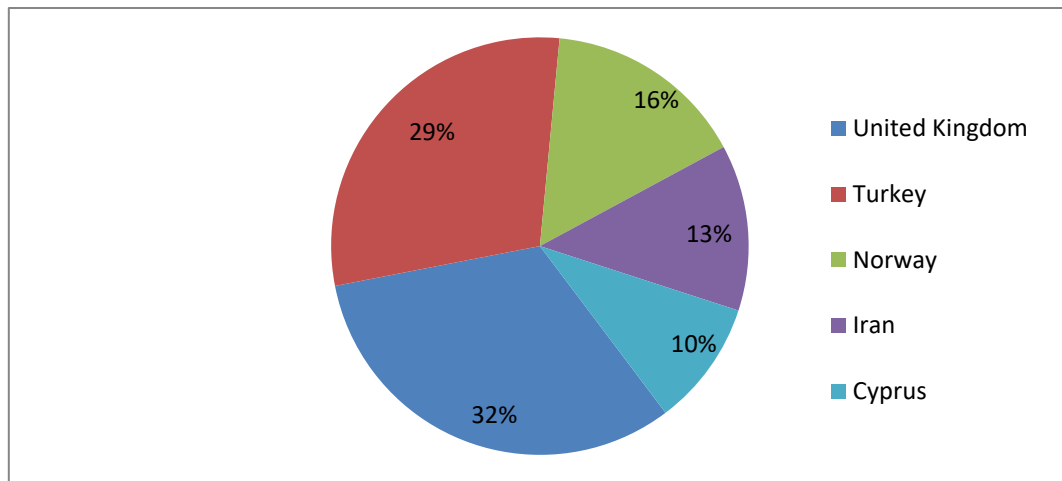
As we can see from the diagram that Azerbaijan's volume of investments in Turkey is significantly bigger than investments from Turkey. The obvious reasons for the significant economic interests of Azerbaijan in Turkey include a large capacity and solvency of the Turkish market. Taking into account that Azerbaijan has an export potential in the oil and gas sector and the Turkish market is a priority both geographically and economically. So, for example, in 2018, the state oil company SOCAR implemented an investment project worth \$6.3 billion USA³²⁴. Also, the official Embassy of Azerbaijan in Turkey notes the following: In recent years Azerbaijan considerably increased its investment to Turkey. Almost 2000 companies with Azerbaijan capital are operating in Turkey. The investment of solely State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR) in Turkey has reached 12,6 billion dollars³²⁵. According to data on the investment climate of Azerbaijan in 2021, the "U.S. DEPARTMENT of STATE" provides the following statistical information on the distribution of the largest foreign investment inflows to Azerbaijan in the following ratio: «Top Five Destinations (US Dollars, Millions): United Kingdom - \$6,317, Turkey - \$5,797, Norway - \$3,063, Iran - \$2,523, Cyprus - \$1,907»³²⁶. The structure of inward direct investments is shown on the diagram below:

Table 7. Inward Direct Investment by countries

³²⁴ <https://ankara.mfa.gov.az/en/content/99/economic-relations>

³²⁵ <https://ankara.mfa.gov.az/en/content/99/economic-relations>

³²⁶ <https://www.state.gov/reports/2021-investment-climate-statements/azerbaijan/>

Source: <https://www.state.gov/reports/2021-investment-climate-statements/azerbaijan/>

The priority of cooperation between Turkey and Azerbaijan in the oil and gas sector is literally changing the energy landscape ³²⁷, the Turkish Internet resource "AA" writes in its article dated February 24, 2021: «Turkey, Azerbaijan with joint efforts 'changed energy landscape' of wider European continent, says top Azerbaijani official»³²⁸. Taking into account the export statistics of Azerbaijan, in which the share «Mineral fuels, minerals oils and products of their, bituminous substances»³²⁹, in 2021 amounted to \$19.6 billion US out of a total export of \$22.2 billion US³³⁰, that is more 88%, Azerbaijan's official representatives emphasize the strategic interest in cooperation with Turkey in the energy sector: «With joint efforts, Azerbaijan and Turkey have changed the geopolitical and energy map of the South Caucasus region and also “brought together” the Caspian Sea, Black Sea, the Mediterranean Sea and the Adriatic Sea, said Hajiyev»³³¹. The dependence of Azerbaijan's well-being on the export of hydrocarbons causes vulnerability to market prices, as well as stability in the implementation of annual production. Considering that the defense capability of the state is a rather costly mechanism for the budget, especially when it comes to the unfinished military conflict in Nagorno-Karabakh, it becomes quite obvious that Azerbaijan is striving to strengthen military-political and economic relations with Turkey.

³²⁷ <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijans-investment-in-turkey-sign-of-confidence/2154972>

³²⁸ <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijans-investment-in-turkey-sign-of-confidence/2154972>

³²⁹ <https://stat.gov.az/source/trade/?lang=en>

³³⁰ <https://stat.gov.az/source/trade/?lang=en>

³³¹ <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijans-investment-in-turkey-sign-of-confidence/2154972>

Conclusions

In this work, we reviewed the concept of developing relations between the two former post-soviet republics: Azerbaijan and Kazakhstan, in the view of development programs and priorities for cooperation with the dominant countries in the border regions - Turkey and China. We have considered the macroeconomic indicators and their trends, which are characterizing trade and economic relations between countries. The analyzed material allows us to make conclusions about the desire of Kazakhstan and Azerbaijan to set priorities in favor of uniting with countries, with border regions, and not with the Russian Federation. It can be assumed that this trend may be due to the outbreak of Russia's war against Ukraine in 2022, as well as the economic sanctions of the EU, Britain, and the United States against Russia. In this case, this desire is driven by the will to reduce economic and military-political pressure and control from Russia, and not only to change, but also to strengthen the priorities of cooperation in relations between Kazakhstan and China, and Azerbaijan with Turkey

Streszczenie:

Niniejsza publikacja analizuje kierunki rozwoju gospodarczego stosunków między dwiema byłymi republikami radzieckimi: Azerbejdżanem i Kazachstanem z jednej strony, z głównymi perspektywnymi partnerami współpracy – Turcją i Chinami – z innej. Uwzględniono wskaźniki makroekonomiczne i ich trendy charakteryzujące stosunki handlowe i gospodarcze między krajami. Z tej analizy wyraźnie widać aspiracje Kazachstanu i Azerbejdżanu do ustalania priorytetów na rzecz zjednoczenia z krajami, z obszarami przygranicznymi, a nie z Federacją Rosyjską. Można przypuszczać, że tendencja ta będzie się tylko nasilać, biorąc pod uwagę zmiany geopolityczne, uruchomione wraz z rozpoczęciem wojny Rosji z Ukrainą w 2022 roku oraz sankcjami gospodarczymi UE, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych wobec Rosji. Główne pragnienie Azerbejdżanu i Kazachstanu podyktowane jest chęcią zmniejszenia presji i kontroli gospodarczej i militarno-politycznej ze strony Rosji, a także zmianą priorytetów współpracy w stosunkach Kazachstanu z Chinami i Azerbejdżanu z Turcją.

Słowa kluczowe:

Stosunki polityczne, handlowe i gospodarcze, rynek zbytu, partnerski stosunki współpracy

Key words:

Political, commercial and economic relations, market, partner relations of cooperation

Bibliografia:

1. Innovation management: textbook./ chief editor. O.P. Molchanova. [M. Abrameshin A.E., Voronina T.P., Molchanova O.P., Tikhonova E.A., Shlenov Y.V.]: Vita-Press, 2001. 448 p.
2. <https://www.dw.com/ru/kazahstan-ne-sobiraetsja-priznavat-kvazigosudarstvennyye-dnr-i-lnr/a-62175405>
3. <https://www.dw.com/ru/protesty-v-kazahstane-desjatki-ubityh-sotni-ranenyh-tysjachi-zaderzhannyh/g-60350797>
4. <https://odkb-csto.org/>
5. <https://fakty.ua/ru/393317-v-sostave-organizacii-rossiya-prezident-kazahstana-poprosil-glav-stran-odkb-okazat-pomocsh>
6. <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennaya-programma-infrastruktornogo-razvitiya-rk-nurly-zhol-na-2020-2025-gg-9115141>
7. https://www.inform.kz/ru/lidiruyuschaya-rol-transportno-tranzitnogo-sektora-o-realizacii-vtorogo-etapa-programmy-nurly-zhol_a3830456
8. <https://focus.ua/world/515138-kitay-podderzhivaet-territorialnuyu-celostnost-ukrainy-si-czinpin>
9. <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennaya-programma-infrastruktornogo-razvitiya-rk-nurly-zhol-na-2020-2025-gg-9115141>
10. <http://uz.china-embassy.gov.cn/rus/slfy/sczljjd/>
11. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-07/china-s-export-growth-beats-expectations-offering-support>
12. <https://hir.harvard.edu/chinas-kazakhstan-gambit/>
13. https://www.inform.kz/ru/povysit-pritok-inostrannyh-investiciy-do-25-5-mlrd-planiruet-kazahstan_a3947467
14. <https://astanatimes.com/2021/10/volume-of-fdi-in-kazakhstan-grows-30-4-percent-in-first-half-of-2021>
15. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=KZ>
16. <https://tradingeconomics.com/china/exports/kazakhstan>
17. <https://tradingeconomics.com/kazakhstan/exports/china>
18. <https://invest.gov.kz/media-center/press-releases/stroitelstvo-kazakhstansko-kitayskikh-invest-proektov-budet-vestis-v-sootvetstvii-s-zakonodatelstvom/>
19. <https://chinadialogue.net/en/energy/11613-half-china-s-investment-in-kazakhstan-is-in-oil-and-gas-2/>
20. <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/exports/turkey>
21. <https://tradingeconomics.com/turkey/exports/azerbaijan>
22. <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/ankara-baku-hail-close-ties-as-azerbaijan-marks-104th-republic-day>
23. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AZ>
24. <https://www.geopoliticalmonitor.com/azerbaijan-turkey-strategic-alliance-deepens-amid-recent-conflicts/>
25. <https://www.trtworld.com/turkey/t%C3%BCrkiye-azerbaijan-share-strategic-alliance-under-shusha-declaration-57510>

-
26. <https://www.aa.com.tr/en/world/-russians-supply-arms-to-armenia-via-kazakhstan-turkmenistan-iran-during-2020-war-/2576669>
 27. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/354861/>
 28. <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa>
 29. <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa>
 30. <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-azerbaijan.en.mfa>
 31. <https://ankara.mfa.gov.az/en/content/99/economic-relations>
 32. <https://ankara.mfa.gov.az/en/content/99/economic-relations>
 33. <https://www.state.gov/reports/2021-investment-climate-statements/azerbaijan/>
 34. <https://www.state.gov/reports/2021-investment-climate-statements/azerbaijan/>
 35. <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijans-investment-in-turkey-sign-of-confidence/2154972>
 36. 35. <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijans-investment-in-turkey-sign-of-confidence/2154972>
 37. <https://stat.gov.az/source/trade/?lang=en>
 38. <https://stat.gov.az/source/trade/?lang=en>
 39. <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijans-investment-in-turkey-sign-of-confidence/2154972>

Wpływ pandemii wirusa SARS-CoV-2 na sytuację wewnętrzną w Tadżykistanie³³²

Zdarzeniem, które zdominowało rok 2020 oraz którego wpływ na świecie nadal pozostaje odczuwalny, jest pandemia wirusa SARS-CoV-2. Bez wątpienia była ona zjawiskiem nieoczekiwanym i nieprzewidywanym, bardzo silnie oddziałującym na wszelkie aspekty życia zarówno w skali mikro jak i makro³³³.

Pandemia stała się wyzwaniem nie tylko dla systemu ochrony zdrowia, ale również dla gospodarki czy edukacji, z którym to wyzwaniem musiały się zmierzyć wszystkie państwa. Wśród państw, które bardzo silnie odczuły wpływ pandemii na sytuację społeczno-gospodarczą, był również Tadżykistan. Jest on jednak o tyle ciekawym przypadkiem, że w 2020 r. w tym państwie miały miejsce podwójne wybory, tj. wybory parlamentarne i prezydenckie³³⁴, co wydaje się rzutowało na reakcję tadżyckich władz na pojawienie się wirusa SARS-CoV-2.

Tadżykistan jest państwem, który w latach 2017-2019 notował wysoki wzrost PKB, średnio na poziomie blisko 7,4%. Również prognozy w tym zakresie przedstawiały się nader dobrze, wzrost PKB był szacowany na ok. 6,5% i dawały nadzieję władzom Tadżykistanu na dalszy rozwój kraju. Jednak pojawienie się pandemii wywarło negatywny wpływ na sytuację w republice, jednocześnie uwydatniając jego słabości strukturalne.

Celem artykułu jest analiza wpływu pandemii wirusa SARS-CoV-2 na sytuację polityczno-społeczną i gospodarczą oraz system ochrony zdrowia Tadżykistanu. Swoją wywód

³³² Artykuł jest trzecią publikacją autora poświęconą Tadżykistanowi. Dotychczas ukazały się: opracowanie dotyczące procesów demograficznych w Tadżykistanie oraz opracowanie analizujące wybory prezydenckie w tym państwie, które odbyły się w 2020 r. Pracę nad niniejszym artykułem ukończono w styczniu 2022 r.

³³³ Tego typu wydarzenia określa się jako „czarny łabędź”. Źródłem tego określenia jest tytuł książki Nassima Nicholasa Taleba *Czarny Łabędź. O skutkach nieprzewidywalnych zdarzeń*. Interesującej analizy w tym zakresie dokonał Marek Szczepański, koncentrując się na zarządzaniu ryzykiem i niepewności w kontekście pandemii. Prognozował, że globalna pandemia COVID-19 przyczyni się do rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, handlu internetowego, zdalnego dostępu do usług publicznych, rozwoju zdalnego nauczania (e-learningu). Zob. M. Szczepański, *Epidemia koronawirusa jako wydarzenie typu „czarny łabędź”*, w: *Pandemia – skutki ekonomiczne i społeczne*, Przegląd Ekonomiczny, Wydanie specjalne, Nr 20.

³³⁴ Zob. R. K. Kardaś, *Wybory prezydenckie w Tadżykistanie w czasach pandemii*, Studia Wschodnioeuropejskie, 15/2021, *Procesy przemian systemowych na obszarze postradzieckim*.

autor rozpoczyna od charakterystyki Tadżykistanu przed pandemią, koncentrując uwagę na aspektach polityczno-społecznych, gospodarczych i systemie ochrony zdrowia. W dalszej części autor opisuje stosunek władz Tadżykistanu do zagrożenia epidemicznego oraz podejmowane w tym zakresie działania. Następnie poddaje analizie skutki, jakie wywołała pandemia w pierwszych miesiącach jej trwania.

Sytuacja polityczno-społeczna, gospodarcza i w systemie ochrony zdrowia przed pandemią

Tadżykistan jest państwem, który w pierwszych latach po uzyskaniu niepodległości doświadczył dramatycznych zdarzeń związanych z wybuchem wojny domowej w 1992 r. Jej podłoże stanowił konflikt o kształt ustrojowy państwa, władzę, podział zasobów i sfery wpływów³³⁵. Wojna domowa, zakończona w 1997 r. podpisaniem porozumień w Moskwie³³⁶, pochłonęła według szacunków ok. 100 tys. istnień ludzkich. Za zaginione zostało uznanych kolejne 100 tys. osób, natomiast ponad 1 mln ludzi było zmuszonych wyjechać z Tadżykistanu³³⁷. Większość z nich po zakończeniu wojny wróciła do kraju³³⁸. Pięcioletni konflikt wiązał się z dramatycznym pogorszeniem się sytuacji gospodarczej. Władze Tadżykistanu szacowały, że tylko w latach 1992 - 1993 straty gospodarcze sięgnęły 7 mld USD³³⁹. Z kolei w latach 1991 - 1996 PKB Tadżykistanu zmniejszyło się o ponad 60%³⁴⁰. Należy przy tym nadmienić, że wojna domowa odcisnęła swoje piętno również na

³³⁵ Zdaniem T. Bodio katalizatorem wojny domowej był etnokratyzm regionalny na który nakładał się fundamentalizm islamski. W istocie była to wojna elit etnoregionalnych o zachowanie władzy na zajmowanych terenach, a także o dominację centralnych strukturach etnokratycznego państwa. Zob. T. Bodio, *Etnokracja i etnoelity w Azji Centralnej*, w: T. Bodio, W. Jakubowski (red.), *Przywódstwo i elity polityczne w krajach WNP*, Tom 2, Warszawa, 2010, s. 242.

³³⁶ Janusz Wawrzyniak zwraca uwagę na bardzo duże zaangażowanie ONZ i innych organizacji międzynarodowych w zakończeniu wojny domowej i implementacji porozumień pokojowych. Zob. J. Wawrzyniak, *Rola ONZ w procesie pojednania narodowego*, w: T. Bodio (red.), *Tadżykistan. Historia, społeczeństwo, polityka*, Warszawa 2002.

³³⁷ Zob. M. Lang, *Wojna domowa i proces pokojowy w Tadżykistan*, w: T. Bodio (red.), *Tadżykistan. Historia...*, dz. cyt. Józef Lang podaje z kolei liczbę uchodźców i przesiedleńców wewnętrznych Tadżykistanu sięgającą 1,2 mln osób. Zob. J. Lang, *Tadżykistan: chroniczna stagnacja*, Komentarze OSW, 2016.

³³⁸ R. S. Bobochonow podaje, że do połowy października 1997 r. ponad 90% uchodźców wróciło do republiki. Zob. P. C. Бобохонов, *Миграционные процессы в Таджикистане (XX в.) и России*, Политика и общество-Но4 (88), 2012.

³³⁹ Zob. M. Lang, *Wojna domowa...*, dz. cyt., w: T. Bodio (red.), *Tadżykistan. Historia...*, dz. cyt. Warszawa 2002, s. 181.

³⁴⁰ Zob. N. Kajumow, *W kierunku gospodarki rynkowej*, s. 419 w: T. Bodio (red.), *Tadżykistan. Historia...*, dz. cyt. Warszawa 2002.

społeczeństwie w wymiarach psychopolitycznym i kulturowym³⁴¹. Koniec lat 90-tych i lata 2000 to czas stopniowej konsolidacji władzy przez Emomali Rachmonowa, charakteryzujący się m.in. utrudnianiem działalności niezależnych mediów³⁴², marginalizowaniem opozycji, opanowywaniem kolejnych sfer działalności państwa przez klan kulabski³⁴³, a także zmianami w konstytucji, które były dokonywane z myślą o urzędującym prezydencie³⁴⁴. Z kolei ostatnie lata przed wybuchem pandemii to okres pogłębiającej się dominacji Emomali Rachmona, któremu całkowicie zostały podporządkowane m.in. system partyjny, instytucje państwowe czy proces decyzyjny. Natomiast sam Emomali Rachmon uzyskał możliwość dożywotniego pozostawania u władzy w Tadżykistanie³⁴⁵. Ponadto, presja wywierana na opozycję polityczną przybrała charakter represji politycznych, czego najlepszą egzemplifikacją była delegalizacja w 2015 r. Partii Islamskiego Odrodzenia Tadżykistanu³⁴⁶, choć na tym działania władz się nie ograniczyły³⁴⁷. Charakterystyczny dla obecnej sytuacji jest także brak realnie działających

³⁴¹ T. Bodio, I. Asadułlaew, *Psychopolityczne i kulturowe następstwa wojny domowej* w: T. Bodio (red.), *Tadżykistan. Historia...*, dz. cyt. Warszawa 2002.

³⁴² Zob. *В Таджикистане снова закрывают и "проверяют" независимые газеты*, <https://centrasia.org/newsA.php?st=1073339820> (11.08.2021). Interesującej analizy dotyczącej rozwoju środków masowego przekazu i prasy w latach 90-tych XX i jego stanu na początku lat 2000 dokonał Кироншоҳ Шарифзода. Zob. К. Шарифзода *Состояние СМИ и свободы прессы в Таджикистане*, в: *Свобода Средств Массовой Информации в период борьбы с терроризмом*. Третья Центрально-Азиатская Конференция по вопросам СМИ. г. Алматы, 10-11 декабря 2001 г., ОБСЕ, Вена 2002.

³⁴³ Andrzej Wierzbicki określa sprawowanie rządów przez Emomali Rachmona mianem kulabizacji i dangarynizacji władzy, co jak najbardziej trafnie oddaje skalę dominacji Rachmona i jego otoczenia w Tadżykistanie. Zob. A. Wierzbicki, P. Załęski, *Trybalizm a władza w Azji Centralnej*. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk, 2008, s. 312-320.

³⁴⁴ Zob. T. Bodio, T. Mołdawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej: tradycje i współczesność*, Warszawa 2007.

³⁴⁵ 25 grudnia 2015 r. gdy przyjęta została ustawa konstytucyjna o „Liderze Narodu”. Określa ona, że Twórcą Pokoju i Jedności Narodowej – Liderem Narodu jest Emomali Rachmon. Natomiast 22 maja 2016 r. odbyło się referendum konstytucyjne w którym zagłosowano za zmianami, które obejmowały m.in. zmianę zasad tworzenia partii politycznych oraz obniżenie cenzusu wieku, dotyczącego biernego prawa wyborczego do *Madžlisi Milli* z 35 na 30 lat, zaś w przypadku *Madžlisi Namajandagon* podniesienie biernego prawa wyborczego z 25 na 30 lat. Z punktu widzenia instytucji prezydenta kluczowa była poprawka obniżającą wiek kandydatów na urząd prezydenta z 35 na 30 lat, a także uzupełnienie art. 65 określającego maksymalną liczbę dwóch kadencji wskazujące, że nie dotyczy ona Twórcy Pokoju i Jedności Narodowej – Lidera Narodu. Zob. R. K. Kardaś, *Wybory prezydenckie...*

³⁴⁶ 29 września 2015 r. partia została uznana przez Sąd Najwyższy Republiki Tadżykistanu za organizację terrorystyczną i zdelegalizowana. Zob. А. Саркорова, *В Таджикистане запрещена Исламская партия*, https://www.bbc.com/russian/international/2015/09/150929_tajikistan_islamic_party_ban (11.08.2021). Warto nadmienić, że rok wcześniej tj. 9 października 2014 r. Sąd Najwyższy Republiki Tadżykistanu uznał opozycyjny ruch „Grupa 24” za organizację ekstremistyczną i zakazał jej działalności na terytorium Tadżykistanu. Zob. *В Таджикистане запретили оппозиционную «Группу 24»*, <https://lenta.ru/news/2014/10/09/forbidden/> (11.08.2021).

³⁴⁷ 9 lutego 2016 r. rozpoczął się proces 16 głównych przywódców Islamskiej Partii Odrodzenia Tadżykistanu. Human Rights Watch i Norweski Komitet Helsiński w lutym 2016 r. wydały komunikat w którym zwracały uwagę, że władze tadżyckie aresztują, więżą i torturują członków pokojowej opozycji politycznej, że ścigają także rzekomych krytyków władz za granicą, domagając się ich zatrzymania i ekstradycji do Tadżykistanu. Podkreślali także, że władze prześladują również prawników, dziennikarzy i zwykłych obywateli, którzy zamieszczają w

mechanizmów kontroli władzy oraz zwalczania utrzymującej się na wysokim poziomie korupcji³⁴⁸. Dodatkowo, organizacje międzynarodowe i media podnoszą kwestię ograniczania wolności słowa zwracając uwagę na pogłębiające się trudności w funkcjonowaniu niezależnych mediów³⁴⁹, a także nasilające się represje wobec dziennikarzy³⁵⁰ i aktywistów, którzy są śledzeni nawet za granicą, a następnie siłą zmuszani do powrotu do Tadżykistanu³⁵¹. Organizacja *Justice for Journalists – Foundation for International Investigations of Crime against Media* w swoim raporcie podają liczbę 81 ataków i zagrożeń dla dziennikarzy, które miały miejsce w latach 2017-2019³⁵².

Reasumując, Tadżykistan to państwo o systemie autorytarnym³⁵³, w którym kluczową rolę pełni Emomali Rachmon. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że system ten na obecnym etapie nabiera cech kultu jednostki. Trybalizm i podziały etno-regionalne Tadżykistanu sprzyjają dodatkowo budowie i utrzymaniu systemu autorytarnego. Z trybalizmem natomiast mocno przeplatają się takie zjawiska jak klientelizm, korupcja, nepotyzm i kult wodza³⁵⁴.

mediach społecznościowych krytyczne posty na temat rządu prezydenta Emomali Rachmona. Zob. *Таджикистан: Масштабное подавление политической оппозиции*, <https://www.hrw.org/ru/news/2016/02/27/286925> (15.08.2021).

³⁴⁸ W rankingu postrzegania korupcji (wskaźnik Corruption Perceptions Index) w 2019 r. Tadżykistan uplasował się na 153 miejscu na 180 państw. Zob. *Corruption Perceptions Index – 2019*, <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/index/nzl> (15.08.2021).

³⁴⁹ W rankingu wolności prasy (wskaźnik *Press Freedom Index*) w *przeciągu ostatnich lat Tadżykistan spadł o ponad 40 pozycji. W 2019 r. zajmował 161 miejsce na 180 państw, podczas gdy jeszcze w 2015 r. 116 miejsce*. Zob. *Word Press Freedom Index 2019*, <https://rsf.org/en/ranking/2019> (17.08.2021).

³⁵⁰ Zob. *Арест журналиста по безосновательному обвинению*, <https://www.hrw.org/ru/news/2020/02/21/339073> (17.08.2021); *Арестован независимый журналист*, <https://www.hrw.org/ru/news/2017/12/12/312460> (17.08.2021).

³⁵¹ Zob. *Активиста принудительно вывезли из Турции*, <https://www.hrw.org/ru/news/2018/02/20/315260> (19.08.2021); *Принудительное возвращение активиста*, <https://www.hrw.org/ru/news/2019/03/07/327743> (19.08.2021).

³⁵² Autorzy raportu ataki podzielili na trzy kategorie: fizyczne ataki i zagrożenia życia, wolności i zdrowia; ataki i zagrożenia o charakterze nie fizycznym i/lub w cyberprzestrzeni; ataki z wykorzystaniem mechanizmów prawnych i/lub ekonomicznych. Zob. *Атаки на журналистов, блогеров и работников СМИ в Центральной Азии и Азербайджане*, 25.08.2020, <https://jff.fund/ru/ataki-na-zhurnalistov-bloggerov-i-rabotnikov-smi-v-srednej-azii-i-azerbajdzhan-2017-2019/> (25.08.2021).

³⁵³ Organizacja Freedom House w rankingu za 2019 r. sklasyfikowała Tadżykistan do grupy państw o skonsolidowanym reżimie autorytarnym (*Consolidated Authoritarian Regime*) uznając go za nie wolny (*Not free*) - 0 punktów w zakresie praw politycznych i zaledwie 8 punktów w zakresie wolności obywatelskich. Zob. *Freedom in the World 2019 Scores*, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/scores?sort=desc&order=Country> (25.08.2021).

³⁵⁴ Tadeusz Bodio zwraca uwagę, że nie można zrozumieć kanonów polityki oraz specyfiki mechanizmów wyłaniania i funkcjonowania elit władzy w państwach Azji Centralnej z pominięciem podziałów społecznych, w których najważniejszą rolę odgrywają nie klasy czy warstwy w rozumieniu europejskim, lecz wspólnoty rodowo-plemienne i klanowo-terytorialne. Cyt. za T. Bodio, P. Załęski, *Elity władzy w Azji Centralnej*, Warszawa 2008, s. 217.

Z punktu widzenia bezpieczeństwa demograficznego państwa obecną sytuację demograficzną republiki należy uznać za dobrą³⁵⁵. Przyrost naturalny Tadżykistanu w 2018 r. kształtował się na poziomie 22%. Z kolei średnia przyrostu naturalnego w ostatnich latach przed wybuchem pandemii kształtowała się na poziomie 192 tys. narodzonych dzieci. Dzietność utrzymywała się na wysokim poziomie (średnia z lat 2010-2015 to 3,5) a poziom umieralności dzieci do lat pięciu sukcesywnie od lat 90-tych XX w. spadał. To, co szczególnie zwraca uwagę, to fakt, że społeczeństwo tadżyckie posiada bardzo korzystną strukturę wieku populacji, bowiem osoby do 34 roku życia stanowią aż 71%³⁵⁶. Warto również odnotować wielkość zasobów pracy, która w 2018 r. była na poziomie 60%³⁵⁷.

Pomimo tak cennego kapitału, jakim jest potencjał ludnościowy³⁵⁸ (świadczący obok innych czynników o dużym potencjale wzrostu³⁵⁹), Tadżykistan należy do najbiedniejszych i najsłabiej rozwiniętych republik byłego ZSRR³⁶⁰. Głównymi gałęziami gospodarki są rolnictwo, przemysł³⁶¹ i handel, które w 2019 r. stanowiły w strukturze PKB Tadżykistanu odpowiednio 19,8%, 17,4% i 15,1%³⁶². Jeśli chodzi o PKB *per capita*, w 2019 r. był on na poziomie 890 UDS. Dla porównania w Kirgistanie, państwa uznawanego obok Tadżykistanu za najbiedniejszą republikę Azji Centralnej – PKB w 2019 r. wynosił 1374 UDS. Z kolei

³⁵⁵ Warto jednak podkreślić, że można również zaobserwować negatywne tendencje tj. spadająca liczba zawieranych małżeństw, rosnąca liczba rozwodów, a także migracje ludności za granicę za pracą. Szerzej nt. sytuacji demograficznej w Tadżykistanie zob. R. K. Kardaś, *Procesy demograficzne w Tadżykistanie*, Studia Wschodnioeuropejskie, Nr 13/2020, *Państwa postradzieckie w procesie modernizacji*.

³⁵⁶ Tamże.

³⁵⁷ Zob. *Основные демографические показатели, 1991-2018*, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.

³⁵⁸ Prognozy ONZ wskazują, że w 2050 r. liczba mieszkańców tego państwa z obecnych 9,4 mln może wzrosnąć do 14,5 mln. Zob. *World Population Prospects, 2017 Revision. Volume I: Comprehensive Tables*, Department of Economic and Social Affairs Population Division, United Nations, New York 2017, s. 21.

³⁵⁹ Wśród czynników, które świadczą o potencjale rozwoju Tadżykistanu są m.in. położenie w bliskiej odległości od głównych rynków Azji Wschodniej, Południowej i Środkowej, które może z być z korzyścią wykorzystane do eksportu rud metali, energii i przetworzonych owoców; duże zasoby wodne, które kraj stara się eksploatować poprzez znaczące inwestycje w duże elektrownie wodne w celu sprzedaży energii elektrycznej na rynki regionalne, dziewicza przyroda dająca szansę na rozwój branży turystycznej.

³⁶⁰ W rankingu rozwoju społeczno-gospodarczego (*Human Development Index*) w 2019 r. Tadżykistan zajął 125 miejsce i znalazł się razem z Kirgistanem - 120 miejsce w grupie *Medium human development*. Najwyższe miejsce z państwa Azji Centralnej uzyskał Kazachstan - 51, trafiając do grupy *Very high human development*, natomiast w grupie *High human development index* znalazły się Uzbekistan - 106 miejsce i Turkmenistan - 111 miejsce. Przy czym należy wskazać, że państwa mogą zdobyć taką samą liczbę punktów i wtedy są klasyfikowane na tych samych miejscach. Zob. *Human Development Report 2020. The next frontier. Human development and the Anthropocene*, UNDP, 2020.

³⁶¹ Jeśli pominiemy górnictwo i przemysł wydobywczy, wkład będzie znacznie mniejszy.

³⁶² Zob. *Краткая информация о текущей ситуации в экономике Республики Таджикистан за 2019 год*. <https://www.medt.tj/ru/makroekpnpmika/sostoyanie/1203-nati-a-oi-rushdi-i-timoiyu-i-tisodii-um-urii-to-ikiston-dar-nimsoli-yakumi-soli-2019> (31.08.2021).

w pozostałych republikach wyniósł on: w Uzbekistanie - 1784 UDS, w Turkmenistanie - 7612 UDS, w Kazachstanie - 9812,6 UDS³⁶³. Z danych Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczących stopy bezrobocia w Tadżykistanie wynika, że w 2019 r. wyniosła ona 11,02%³⁶⁴. Z kolei średni wzrost PKB w latach 2007 - 2017 kształtował się na stosunkowo wysokim poziomie 6,8%³⁶⁵. Ekspert Banku Światowego zwraca uwagę, że wzrost gospodarczy opierał się głównie na popycie krajowym, ponieważ gospodarka Tadżykistanu w niewystarczający sposób jest zorientowana na zewnątrz³⁶⁶, oraz wskazują, że jej stosunkowo niewielki rozmiar – z populacją 9 milionów i PKB poniżej 10 miliardów dolarów – prawdopodobnie nie utrzyma przez długi czas wysokiego wzrostu³⁶⁷. Ponadto, wzrost gospodarczy był nadmiernie zależny od kilku skoncentrowanych zewnętrznych źródeł finansowania. Wysoki napływ przekazów pieniężnych i transferów prywatnych stanowił ponad jedną trzecią konsumpcji prywatnej w latach 2013–2016. Podobnie ponad połowa programów inwestycji publicznych w latach 2013–2017 była finansowana w ramach oficjalnej pomocy darczyńców³⁶⁸. Zwraca uwagę także stosunkowo niewielki sektor prywatny, który dostarcza zaledwie 15% całkowitych inwestycji (3-4% PKB). Generuje on około 30% produkcji przemysłowej i zapewnia tylko około 13% formalnego zatrudnienia. Jednocześnie przedsiębiorstwa państwowe, które często wypierają formalną działalność sektora prywatnego, są nieefektywne w swojej działalności. Wynikiem tego jest słabo rozwinięte i niepewne otoczenie dla prowadzenia działalności gospodarczej³⁶⁹. Obecną charakterystykę gospodarki tadżyckiej uzupełnia niski poziom urbanizacji kraju.

³⁶³ Dane za: *GDP per capita (current US\$) - Tajikistan, Uzbekistan, Kyrgyz Republic, Turkmenistan, Kazakhstan*, World Bank Data, 2019. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=TJ-UZ-KG-TM-KZ> (31.08.2021).

³⁶⁴ Zob. *Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) – Tajikistan*, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=TJ> (31.08.2021).

³⁶⁵ Zob. *Tajikistan. Country Economic Memorandum. Nurturing Tajikistan's Growth Potential. Macroeconomics, Trade and Investment Global Practice, Europe and Central Asia Region*. International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, Washington, Washington, May 2019, s. xiv.

Dla porównania, w latach 1998-2008 wzrost PKB wyniósł średnio około 9 %. Tak wysoki i utrzymujący się przez lata wzrost PKB był związany przede wszystkim z faktem z niskiego pułapu z jakiego tadżycka gospodarka „startowała” po wojnie domowej.

³⁶⁶ Eksport Tadżykistanu stanowiący 17% PKB jest stosunkowo niewielki i skoncentrowany w przemyśle wydobywczym (43,5% całkowitego eksportu) oraz przetwórstwie rolnym. Tamże s. xiv.

³⁶⁷ Zob. *Tajikistan. Country Economic Memorandum...* s. xiv.

³⁶⁸ Tamże.

³⁶⁹ Potwierdza to 126 miejsce Tadżykistanu na 190 państw w rankingu *Doing Business* w 2019 r. Zob. *Doing Business. Training for Reform*, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 16th Edition, 2019, s. 5. Natomiast w rankingu globalnej konkurencyjności Światowego Forum Ekonomicznego w 2019 r. Tadżykistan zajął 104 miejsce na 141 państw. Zob. K. Schwab (edit.), *The Global Competitiveness Report 2019*.

Ludność Tadżykistanu to głównie ludność wiejska. Tylko 27 procent ludności mieszka na obszarach miejskich³⁷⁰.

Pomimo stosunkowo wysokiego wzrostu gospodarczego w Tadżykistanie, nie udało się stworzyć odpowiednich warunków dla zapewnienia stosownej liczby miejsc pracy dla nowych roczników młodzieży, które wchodziły na rynek pracy. W latach 2007 - 2017 roczny wzrost liczby miejsc pracy był bowiem na poziomie zaledwie 1,1% (tj. o 23 364 miejsc pracy), podczas gdy populacja w wieku produkcyjnym wzrosła o ok. 3% (łącznie 1,3 miliona osób)³⁷¹. Eksperti Banku Światowego zwracają uwagę, że taka sytuacja (tj. gdy tempo tworzenia miejsc pracy nie nadąża za tempem wzrostu populacji) sprawia, że tadżycka gospodarka jest podatna na wstrząsy zewnętrzne³⁷².

W tym kontekście trzeba wskazać także, że efektem braku odpowiedniej liczby miejsc pracy jest migracja zarobkowa ludności, która w ostatnich latach odbywa się na masową skalę. Obok negatywnego wymiaru ma ona jednak również pozytywny np. w aspekcie finansowym - przekazy pieniężne migrantów stanowią bowiem ogromne wsparcie nie tylko dla gospodarstw domowych³⁷³, ale również dla budżetu państwa. W 2019 r. środki przekazane przez migrantów stanowiły aż 35,3% PKB³⁷⁴.

³⁷⁰ Zob. R. K. Kardaś, *Procesy demograficzne...*

³⁷¹ Ponadto elastyczność wzrostu zatrudnienia obniżyła się z 0,33 w latach 2000-2009 do 0,13 w latach 2010-2014. Zob. *Tajikistan. Country Economic Memorandum...* s. xiv

³⁷² Zob. *Обзор по Таджикистану*, <https://www.vseмирnyjbank.org/ru/country/tajikistan/overview#1> (05.09.2021).

³⁷³ Badania budżetów gospodarstw domowych pokazują, że w 2016 r. przekazy pieniężne i transfery prywatne stanowiły 27% realnych dochodów. Z kolei płace stanowiły mniej niż 30 procent realnych dochodów gospodarstw domowych w Tadżykistanie. W tym kontekście należy podkreślić, że znaczenie dochodów płacowych jest dodatkowo zmniejszane przez niski wskaźnik zatrudnienia w stosunku do liczby ludności ponieważ siła robocza utrzymywała się na poziomie 62 procent w ciągu ostatnich dwóch dekad. Zob. *Tajikistan. Country Economic Memorandum...* s. 5-6. W tym kontekście warto również odnotować informację z badania przeprowadzone przez Instytut Badawczy Narodowego Banku Tadżykistanu latem 2019 r. a przytoczoną przez tadżycką dziennikarkę Chiromon Bakozoda, że około 70% rodzin tadżyckich żyje z przekazów pieniężnych otrzymywanych od migrantów zarobkowych. Zob. X. Бакозода, *До 70% населения Таджикистана живут за счет переводов трудовых мигрантов*, <https://rus.ozodi.org/a/30214025.html> (05.09.2021). Autor niniejszego artykułu będąc w Tadżykistanie spotkał się z opiniami odnoszącymi się do istnienia właśnie takich rodzin, tj. których jedynym źródłem utrzymania są przekazy pieniężne.

³⁷⁴ Ш. Мирзоев, Н. Седарат, *Влияние КОВИД-19 на жизнь, благосостояние и микро, малые и средние предприятия (ММСП) в Республике Таджикистан*, ПРООН, сентябрь 2020. s. 36. W tym kontekście warto nadmienić, że przekazy pieniężne wysyłane przez obywateli Tadżykistanu charakteryzują się bardzo dużym skoncentrowaniem jeśli chodzi o kraje w których pracują migranci je wysyłający tj. ponad 90% pochodzi z Rosji. Ta niezrównoważona i niezróżnicowana struktura finansowania zwiększa podatność na wstrząsy zewnętrzne. Dowodem było spowolnienie w rosyjskiej gospodarce kiedy przekazy pieniężne do Tadżykistanu spadły łącznie o 45% w latach 2014-2016, co doprowadziło do nagłej luki w finansowaniu, co z kolei skutkowało znaczną presją na gospodarkę. Zob. *Tajikistan. Country Economic Memorandum...* s. xiv-xiv.

Wyzwaniem, z którym Tadżykistan borykał się od momentu uzyskania niepodległości, był wysoki poziom ubóstwa³⁷⁵. Analiza danych dotyczących tego zjawiska w Tadżykistanie wskazuje, że jego poziom od końca lata lat 90-tych systematycznie się obniża. Jeszcze w 1999 r. wynosił aż 81%³⁷⁶, w 2012 r. - 37,4%³⁷⁷, a w 2019 spadł do poziomu 26,3%³⁷⁸. Istnieją natomiast duże różnice w poziomie ubóstwa w poszczególnych regionach Tadżykistanu. Z danych za rok 2019 r. wynika, że w Sogdyjskim Wilajecie wyniosło ono 15,4%, w Duszanbe - 18,5%, w Górskobadachszańskim Wilajecie Autonomicznym 29,7%, w Chatłońskim Wilajecie (32,8%) a w Wilajecie Administrowanym Centralnie - 32,5%. Zjawisko to częściej występuje przy tym w rejonach wiejskich (30,2%) niż miejskich (18,4%)³⁷⁹. Ekspersi Banku Światowego zwracają uwagę na wskaźniki tzw. ubóstwa niemonetarnego, który na obszarach wiejskich jest nadal wysoki: na przykład tylko 36% ludności na obszarach wiejskich ma dostęp do bezpiecznej wody pitnej³⁸⁰. Innym wyzwaniem w tym kontekście dla władz Tadżykistanu jest kwestia bezpieczeństwa żywnościowego.

Z problemem ubóstwa ściśle wiąże się kwestia systemu opieki społecznej i ochrony zdrowia. System ochrony zdrowia w Tadżykistanie rozwinął się na bazie systemu sowieckiego i z niewielkimi zmianami strukturalnymi przetrwał do czasów niepodległego Tadżykistanu³⁸¹. Trzeba przypomnieć, że po odzyskaniu niepodległości władze tadżyckie stanęły przed ogromnymi problemami o charakterze społeczno-gospodarczym, spowodowanymi nagłą utratą dotacji otrzymywanych wcześniej od ZSRR. System opieki społecznej i ochrony zdrowia był

³⁷⁵ Jest to o tyle interesujące, że w przypadku stabilnego wzrostu jaki był odnotowany przez Tadżykistan od końca lat 90-tych spadek poziomu bóstwa powinien być większy. Ekspersi Banku Światowego uzasadniając to niską elastycznością wzrostu zmniejszania się ubóstwa, przytaczają dane z których wynika, że 40-procentowemu skumulowanemu wzrostowi gospodarczemu w 2013-2017 towarzyszył jedynie nieznaczny spadek poziomu ubóstwa (z 34,3 proc.) w 2013 r. do 29,5% w 2017 r.). Tamże.

³⁷⁶ Zob. *Национальный Доклад о Человеческом Развтии 2014: Таджикистан: доступ к ресурсам для человеческого развития*, Фонд Организации Объединенных Наций в области народонаселения (UNFPA) и Международная организация труда (ILO), Душанбе, 2015.

³⁷⁷ Zob. *Бедность в Таджикистане* – 2019, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/infographic/2019/10/17/poverty-in-tajikistan-2019> (10.09.2021).

³⁷⁸ Zob. *Бедность в Таджикистане* – 2020, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/infographic/2020/10/15/poverty-in-tajikistan-2020> (10.09.2021).

³⁷⁹ Warto zwrócić uwagę, że w Górskobadachszańskim Wilajecie Autonomicznym i Chatłońskim Wilajecie w 2019 r. odnotowano nieznaczny wzrost poziomu ubóstwa w stosunku do roku 2018 r. Tamże.

³⁸⁰ Zob. *Обзор по Таджикистану*, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/tajikistan/overview#1> (10.09.2021).

³⁸¹ Sowiecki system ochrony zdrowia był kompleksowy, ale wysoce scentralizowany i nieefektywny. Ludność miała prawo dostępu do szerokiej gamy usług świadczonych przez państwo i finansowanych głównie z jego budżetu. Zob. Г. Ходжамуродов, Б. Рехел, в сотрудничестве С. Северони, Б. Мативе, *Таджикистан. Обзор системы здравоохранения*. Серия: Системы здравоохранения: время перемен. Том 12, № 2, ВОЗ, 2010, s. 33.

w praktyce wręcz zależny od tych dotacji. Dlatego też niezbędne okazało się dokonanie pilnej reformy całego systemu ochrony zdrowia w zakresie zarządzania, finansowania i świadczenia usług. Wojna domowa dodatkowo pogłębiła trudną i tak sytuację w tym zakresie³⁸². Rok po jej zakończeniu, w 1998 r. w Tadżykistanie wydatki na ochronę zdrowia stanowiły zaledwie 1,2% PKB. Natomiast finansowanie z budżetu państwa pokrywało tylko 65,2% wydatków na ten sektor. Pozostałe środki pochodziły m.in. z pomocy humanitarnej, kredytów czy dotacji³⁸³. Pomimo tego władze tadżyckie starały się realizować reformę zdrowia, w pierwszej kolejności koncentrując się na zdefiniowaniu kluczowych elementów przyszłej strategii reformowania zarówno w średnim, jak i długim okresie³⁸⁴. Jednak wobec kryzysu ekonomicznego, z którym przyszło mierzyć się po wojnie Tadżykistanowi, nakłady na system ochrony zdrowia uległy zmniejszeniu, co silnie rzutowało na jego stan, i spowalniało planowane zmiany. W latach 2000-tych przy wydatnym wsparciu partnerów międzynarodowych, m.in. Banku Światowego, WHO, UNICEF, USAID, Niemiec, Szwajcarii czy Szwecji, kontynuowano reformy, nacisk kładąc m.in. na kwestię efektywności wydatkowanych środków na ochronę zdrowia czy wzmocnienie instytucjonalne systemu³⁸⁵. Pomimo pozytywnych rezultatów³⁸⁶ nie doszło jednak do znacznej poprawy sytuacji w sektorze ochrony zdrowia, który na przestrzeni

³⁸² Г. Ходжамуродов, Б. Рехел, С. Северони, Б. Мативе wskazują, że finansowanie ochrony zdrowia z budżetu państwa praktycznie zostało ograniczone. Podstawowym źródłem dochodów stały się nieformalne płatności, co szczególnie uderzyło w najuboższych obywateli Tadżykistanu, którzy nie mogli się leczyć. Tamże.

³⁸³ Zob. *Обзор состояния здоровья и здравоохранения в Таджикистане*. Всемирная организация здравоохранения, Январь 2000, s. 21.

³⁸⁴ Zob. Г. Ходжамуродов, Б. Рехел, в сотрудничестве С. Северони, Б. Мативе..., 2010, s. 143-144.

³⁸⁵ Zadaniem reform było m.in. uniknięcie nieefektywnego wydatkowania środków w sektorze ochrony zdrowia; przekierowanie ograniczonych środków budżetowych na podstawową opiekę medyczną; wypracowanie i zrealizowanie programów związanych z systemem ochrony zdrowia; wprowadzenie pakietu gwarantowanych usług, który zapewniałby dostęp do pomocy medycznej dla najbardziej potrzebujących (najbiedniejszych); stworzenie mocnych podstaw prawnych systemu ochrony zdrowia; decentralizacja zarządzania systemem. Tamże.

³⁸⁶ M.in. placówki medyczne, które dotychczas były utrzymywane ze środków budżetowych zaczęły również próbować finansować swoją działalność z usług oferowanych swoim pacjentom na zasadach rynkowych. Wprowadzenie podstawowego pakietu usług medycznych (tylko w niektórych rejonach) i systemu dodatkowych opłat posłużyło za rozpoczęcie przejścia finansowania z budżetu na mechanizmy finansowania oparte na zasadzie opłaty za wyleczony przypadek/ usługę a nie za tzw. łóżko w szpitalu. Tamże.

następnych lat podlegał dalszemu reformowaniu³⁸⁷, również przy udziale m.in. Turcji³⁸⁸, Azjatyckiego Banku Rozwoju³⁸⁹, Japonii³⁹⁰ czy Islamskiego Banku Rozwoju³⁹¹.

Obecna sytuacja w ochronie zdrowia w Tadżykistanie jest bardzo trudna. Sebastien Peyrouse do głównych jego problemów zalicza kwestie infrastruktury medycznej, tj. niewystarczającą liczbę placówek medycznych oraz zły stan tych istniejących, zbyt małą liczbę pracowników służby zdrowia i problemy z ich medycznym przygotowaniem. Ponadto, trudne warunki pracy i zbyt niskie pensje pielęgniarek personelu medycznego są czynnikami zniechęcającymi młodych ludzi do pracy w tym obszarze, pogłębiają szerzącą się korupcję i sprzyjają ich emigracji do innych krajów³⁹². Z kolei niedoinwestowanie systemu ochrony zdrowia to kwestia, która implikuje jej niski poziom rozwoju. Wskaźnikiem, który dobrze to ilustruje, jest poziom rządowego finansowania systemu opieki zdrowotnej. Spośród wszystkich państw byłego ZSRR Tadżykistan ma najniższy wskaźnik rządowego finansowania systemu opieki zdrowia, w 2018 r. było to zaledwie 60 USD na mieszkańca. Dla porównania w Uzbekistanie nieco ponad 82 USD na mieszkańca, w Kirgistanie – prawie 86 USD, w Kazachstanie blisko 276 USD, w Turkmenistanie – nieco ponad 460 USD³⁹³. Sebastien Peyrouse zwraca również uwagę, że od ponad 30 lat brak inwestycji, w połączeniu z kleptokratycznym i autorytarnym charakterem przywództwa, nadal negatywnie wpływa na system opieki zdrowotnej, a także hamuje promocję skutecznej komunikacji między

³⁸⁷ Kontynuowano działania na rzecz wzmocnienia podstawowej opieki zdrowotnej i zmniejszania sektora szpitalnego, chociaż przybrało to głównie formę zmniejszania liczby łóżek, a nie zamykania placówek. Działania dotyczące podstawowej opieki zdrowotnej obejmowały m.in. poprawę ich infrastruktury materialnej, podnoszenia kwalifikacji pracowników. Zob. G. Khodjamurodov, D. Sodiqova, B. Akkazieva, B. Reche, *Tajikistan: health system review*, Health Systems in Transition, Vol. 18 (1) 2016, s. xix i 105-106.

³⁸⁸ Zob. *ТИКА подарило турсунзадевам новое детское инфекционное отделение*, <https://www.asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20180710/tika-podarilo-tursunzadevsam-novuyu-bolnitsu> (17.09.2021).

³⁸⁹ Zob. П. Чоршанбиев, *АБР направит на улучшение услуг здравоохранения в Таджикистане \$32 млн*, <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/economic/20190103/abr-napravit-na-uluchshenie-uslug-zdravoohraneniya-v-tadzhikistane-32-mln> (17.09.2021).

³⁹⁰ Zob. *Japan's government supports development of Tajikistan's educational and medical sectors*, <https://asiaplustj.info/en/news/tajikistan/society/20191211/japans-government-supports-development-of-tajikistans-educational-and-medical-sectors> (17.09.2021).

³⁹¹ Zob. *Islamic Development supports improvement of health sector in Khatlon province*, <https://asiaplustj.info/en/news/tajikistan/society/20191217/islamic-development-support-improvement-of-health-sector-in-khatlon-province> (17.09.2021).

³⁹² Zob. С. Пепуз, *Тревожное состояние системы здравоохранения в Таджикистане*, International Partnership for Human Rights, <https://www.iphonline.org/wp-content/uploads/2020/07/RU-report-on-medical-infrastructure.pdf> (17.09.2021).

³⁹³ Zob. *Current health expenditure per capita (current US\$)*, <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.PC.CD?view=map> (17.09.2021).

kierownictwem, personelem służby zdrowia i społeczeństwem obywatelskim, co w jego opinii byłoby kluczem do poprawy sytuacji³⁹⁴.

Podsumowując, pomimo stosunkowo dobrych wskaźników ekonomicznych Tadżykistan w rzeczywistości jest państwem strukturalnie słabym i wymagającym systemowych reform³⁹⁵. Pandemia tylko uwydatniła konieczność podjęcia przez państwo pilnych reform, szczególnie w obszarze ochrony zdrowia.

Wybuch pandemii i reakcja władz

Pomimo rozprzestrzeniającego się na świecie koronawirusa władze Tadżykistanu przez wiele tygodni twierdziły, że nie dotarł on do republiki. Pojawiające się w mediach społecznościowych informacje na temat potencjalnych przypadków zakażeń dementowano wskazując, że publikacja kłamliwych informacji ma na celu wzniecanie strachu i paniki pośród ludzi³⁹⁶. Pewne działania były jednak podejmowane i jeśli nie wynikały one ze wzrostu przypadków zakażeń, to na pewno świadczyły o obawach władzy związanych z zagrożeniem, jakie niesie ze sobą koronawirus.

Pierwszym podjętym krokiem o charakterze instytucjonalnym było powołanie już w styczniu 2020 r. Republikańskiego Sztabu ds. przeciwdziałania koronawirusowi³⁹⁷. Pod koniec lutego 2020 r. Tadżykistan wprowadził kwarantannę dla przyjeżdżających z Iranu, Japonii, Włoch i Korei³⁹⁸. Z kolei na początku marca zdecydowano się najpierw odwołać loty między Tadżykistanem a Afganistanem, Iranem i Chinami³⁹⁹, a następnie wprowadzić bardziej

³⁹⁴ Zob. C. Перуз, *Тревожное состояние системы...*

³⁹⁵ Na przykład eksperci Banku Światowego definiują cztery obszary (wraz z rekomendacjami) wymagające działań na rzecz zwiększania potencjału rozwoju Tadżykistanu: 1) stabilność i odporność makroekonomiczną; 2) zdrowszy i bardziej inkluzyjny sektor finansowy; 3) efektywna polityka podatkowa i system administracji; 4) konkurencyjne środowisko dla sektora prywatnego. Jednocześnie podkreślają, że jest szereg innych obszarów takich jak rozwój kapitału ludzkiego, innowacje, urbanizacja, energia i inne kwestie sektorowe, integracja globalna i regionalna, które są równie ważne dla polityki zwiększenia potencjału rozwoju Tadżykistanu. Zob. *Tajikistan. Country Economic Memorandum...* s. xvi-xx.

³⁹⁶ Zob. Минздрав опровергает слухи о коронавирусе в Таджикистане, <https://tj.sputniknews.ru/20200304/Minzdrav-Tajikistan-slukhi-koronavirus-1030822944.html> (24.09.2021).

³⁹⁷ Na czele sztabu stało dwóch wicepremierów w jego skład weszli przedstawiciele Ministerstwa Zdrowia i Ochrony Socjalnej Ludności, Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego i Handlu, Ministerstwa Edukacji i Nauki, Komitetu ds. Sytuacji Nadzwyczajnych i Obrony Cywilnej a także Komitetu Rozwoju Turystyki. Zob. III. Мирзоев, Н. Седагат, *Влияние КОВИД-19 на жизнь...*, s. 49.

³⁹⁸ Zob. Таджикистан ввел карантин для приезжих из Ирана, Японии, Италии и Кореи, <https://tj.sputniknews.ru/20200227/tajikistan-karantin-priezjie-iran-japan-italy-south-korea-1030783716.html> (24.09.2021).

³⁹⁹ Zob. Таджикистан ужесточит въезд в страну в связи с коронавирусом, <https://tj.sputniknews.ru/20200302/Tajikistan-uzhestochene-viezd-koronavirus-1030808546.html> (24.09.2021).

restrykcyjne rozwiązanie, tj. ograniczenie wjazdu do Tadżykistanu dla obywateli 35 krajów⁴⁰⁰. Również na początku marca 2020 r. zostały wprowadzone środki bezpieczeństwa w szkołach i uczelniach wyższych⁴⁰¹, chociaż nie zdecydowano się zamknąć tych placówek wskazując, że regularnie przeprowadzane są badania lekarskie uczniów i studentów, a także prowadzone są konsultacje dla rodziców⁴⁰². Jednocześnie podjęto decyzję o zamknięciu meczetów, które jednak po dwóch tygodniach ponownie zostały otwarte⁴⁰³. W drugiej połowie marca 2020 r. dekretem Prezydenta Republiki Tadżykistanu powołano Republikański Sztab ds. Wzmocnienia Środków Przeciwdziałania COVID-19, na którego czele stanął premier. Tym samym, zastąpił on dotychczasowy Republikański Sztab ds. przeciwdziałania koronawirusowi. Nowy Sztab miał odpowiadać za koordynowanie podejmowanych przez rząd Tadżykistanu działań, ocenę sytuacji i współpracę z zagranicznymi partnerami zajmującymi się pomocą rozwojową. W jej skład weszło kierownictwo ministerstw i innych instytucji państwowych, Sekretarz Rady Bezpieczeństwa Narodowego, Prokurator Generalny, kierownicy odpowiednich departamentów Kancelarii Prezydenta oraz szefowie wielu dużych przedsiębiorstw państwowych⁴⁰⁴. Sztab we współpracy z partnerami zagranicznymi⁴⁰⁵ opracował Plan Działań mający na celu zapobieganie i ograniczanie wpływu potencjalnych zagrożeń związanych z COVID-19. Plan ten został zatwierdzony przez premiera 19 marca 2020 r. i składał się z m.in. z: pakietu środków w zakresie ochrony zdrowia i opieki socjalnej ludności skierowany do grup najbardziej potrzebujących wsparcia; pakietu środków ekonomicznych mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego; pakietu środków ekonomicznych służących ochronie małych i średnich przedsiębiorstw. Koszt programu oszacowano na kwotę 364 mln

⁴⁰⁰ Zob. *Таджикистан из-за коронавируса ограничил въезд для граждан 35 стран*, <https://tj.sputniknews.ru/20200303/tajikistan-koronavirus-zapretil-vezd-grazhdane-strany-1030808809.html> (24.09.2021).

⁴⁰¹ Zob. *Таджикистан усиливает меры безопасности в школах в связи с коронавирусом*, <https://tj.sputniknews.ru/20200303/Tajikistan-shkoly-koronavirus-1030812005.html> (24.09.2021).

⁴⁰² Zob. *В Таджикистане объяснили, почему мечети закрыты, а школы – нет*, <https://tj.sputniknews.ru/20200305/Tajikistan-mecheti-karantin-shkola-koronavirus-1030827028.html> (27.09.2021).

⁴⁰³ Zob. *Уже завтра: Таджикистан открывает все мечети*, <https://tj.sputniknews.ru/20200319/tajikistan-mechet-1030911179.html> (27.09.2021).

⁴⁰⁴ W styczniu 2020 r. rząd Tadżykistanu powołał Międzyinstytucjonalną Grupę Zadaniową ds. COVID-19, kierowaną przez wicepremierów. Składała się ona z przedstawicieli Ministerstwa Zdrowia i Ochrony Socjalnej Ludności, Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego i Handlu, Ministerstwa Edukacji i Nauki, Komitetu ds. Sytuacji Nadzwyczajnych i Obrony Cywilnej a także Komitetu Rozwoju Turystyki. Zob. III. Мирзоев, Н. Седарат, *Влияние КОВИД-19 на жизнь...*, s. 49.

⁴⁰⁵ Wśród podmiotów można wyróżnić: Azjatycki Bank Rozwoju, Bank Światowy, WHO, Przedstawicielstwo Unii Europejskiej, UNDP i UNICEF. Tamże.

dolarów⁴⁰⁶. Kolejnym krokiem w zakresie ograniczenia potencjalnego zakażenia się ludności, było zamknięcie 20 marca wszystkich lotnisk, wstrzymując *de facto* ruch lotniczy z i do Tadżykistanu⁴⁰⁷. Pomimo pojawiających się w mediach społecznościowych wiadomości o przypadkach zakażeń wirusem władze odpowiadały, że w Tadżykistanie nie stwierdzono żadnego takiego przypadku. Nawet gdy na początku kwietnia 2020 r. informowano o pierwszym zgonie na skutek zakażenia koronawirusem, tadżyckie władze zaprzeczały takim informacjom. Twierdziły, że śmierć tej osoby była wynikiem zapalania płuc, a skierowanie jej do szpitala zakaźnego na badania i kwarantannę było związane z leczeniem sezonowej grypy⁴⁰⁸. W przeciwieństwie do wielu państw, które wprowadziły ogólnokrajową kwarantannę, Tadżykistan nie zdecydował się na taki krok. Jedynym obostrzeniem o szerokim charakterze, jakie zostało wówczas wprowadzone, było zamknięcie granic 10 kwietnia 2020 r., o czym poinformowało Ministerstwo Spraw Zagranicznych Tadżykistanu w oficjalnym komunikacie⁴⁰⁹. Następnie sztab kryzysowy, jak również instytucje państwowe stopniowo ogłaszały ograniczenia, jednocześnie wskazując, że w Tadżykistanie nie ma zakażonych osób, a wszelkie wprowadzone środki wynikają z realizacji Planu w celu zapobieżenia zarażania się wirusem. W połowie kwietnia władze odwołały wszystkie zaplanowane w stolicy imprezy związane z 96-leciem Duszanbe⁴¹⁰. Z kolei 18 kwietnia 2020 r. ponownie zamknięto meczety dla wspólnych modlitw⁴¹¹. W połowie kwietnia 2020 r. okazało się, że Tadżykistan zwrócił się o pomoc finansową do Unii Europejskiej i międzynarodowych organizacji finansowych, w międzyczasie otrzymując z Rosji pomoc humanitarną składającą się z zestawów do testowania,

⁴⁰⁶ Предлагаемый грант для контрициклической поддержки Республика Таджикистан: Программа активного реагирования на COVID-19 и поддержки расходной части бюджета. Номер проекта: 54156-001. Отчёт и рекомендации Президента Совету директоров. Азиатский Банк Развития, Июнь 2020 г. Zob. s. 9-12

⁴⁰⁷ Zob. М. Турсунода, В Таджикистане сегодня в полночь закроются на прилет и вылет все аэропорты, <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20200319/v-tadzhikistane-segodnya-v-polnoch-zakroyutsya-na-prilet-i-vilet-vse-aeroporti> (01.10.2021).

⁴⁰⁸ Zob. Власти Таджикистана: пожилой гражданин умер от пневмонии, а не коронавируса, <https://cabar.asia/ru/vlasti-tadzhikistana-pozhiloy-grazhdanin-umer-ot-pnevmonii-a-ne-koronavirusa> (01.10.2021).

⁴⁰⁹ Zob. Временные ограничения на въезд и выезд иностранных граждан и лиц без гражданства через пункты пропуска на государственной границе Таджикистана, <https://www.mfa.tj/ru/main/view/5919/vremennye-ogranicheniya-na-vezd-i-vyezd-inostrannykh-grazhdan-i-lits-bez-grazhdanstva-cherez-punkty-propuska-na-gosudarstvennoi-granitse-tadzhikistana> (06.10.2021).

⁴¹⁰ Zob. В Душанбе отменены все массовые мероприятия в честь Дня столицы, <https://khover.tj/rus/2020/04/v-dushanbe-otmeneny-vse-massovye-meropriyatiya-v-chest-dnya-stolitsy/> (06.10.2021).

⁴¹¹ Zob. М. Бобоходжиев, В Таджикистане вновь закрыли мечети. Никаких совместных молитв не будет, <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20200417/v-tadzhikistane-vnov-zakrili-mecheti-nikakih-sovmestnih-molitv-ne-budet> (11.10.2021).

co Kiril Kriwoszew określił mianem „uznania dyplomatycznego” obecności koronawirusa⁴¹². Coraz częściej pojawiały się wątpliwości co do tego, czy rzeczywiście w Tadżykistanie nie ma żadnych przypadków zakażenia koronawirusem. Na przykład, w opinii tadżyckiego analityka Parwiza Mułłodżanowa, nie było możliwe, aby w Tadżykistanie faktycznie nie było wówczas żadnego takiego przypadku, podczas gdy w sąsiednich republikach zostały już odnotowane. Zwracał on m.in. uwagę na to, że Tadżykistan nie jest państwem zamkniętym, podobnie jak jego sąsiedzi, i do momentu zamknięcia granic odnotowywany był wysoki ruch osobowy pomiędzy Tadżykistanem a państwami sąsiednimi oraz intensywne kontakty transgraniczne⁴¹³. Z kolei 20 kwietnia 18 organizacji społecznych zaniepokojonych doniesieniami o przypadkach zakażonych koronawirusem zaapelowało do Ministerstwa Zdrowia o wyjaśnienie sytuacji epidemiologicznej w kraju⁴¹⁴. Warto nadmienić, że pomimo braku potwierdzenia informacji ze strony władz o przypadkach zakażeń rodzaj i charakter działań podejmowanych w tam tym okresie przez poszczególne instytucje mogły świadczyć, że sytuacja jest zupełnie inna. I tak, 25 kwietnia 2020 r. Ministerstwo Edukacji ogłosiło, że od 27 kwietnia do 10 maja dzieci będą miały wolne wskazując, że będą to jedynie czasowe wakacje a nie kwarantanna, gdyż w Tadżykistanie nie ma epidemii⁴¹⁵. Z kolei zgodnie z decyzją sztabu kryzysowego czasowo zabroniono organizowania i przeprowadzania wszelkich imprez publicznych na terenie całego kraju, takich jak wiece, imprezy sportowe, pokazy filmowe i spektakle teatralne. Ponadto, mając na uwadze zwiększenie bezpieczeństwa żywnościowego w Tadżykistanie, podjęto decyzję o zakazie eksportu wszelkich zbóż i roślin strączkowych, takich jak pszenica, owies, ryż, soczewica, groch, fasola, a także jajka kurze, ziemniaki i wszelkiego rodzaju mięso⁴¹⁶. 26 kwietnia 2020 r. portal radio Ozodi donosił, że MSW Tadżykistanu zaczęło być coraz bardziej aktywne w przestrzeni medialnej w zakresie dementowania informacji o rozprzestrzenianiu się koronawirusa w Tadżykistanie, które w opinii resortu mają być tylko prowokacją, ponieważ

⁴¹² Zob. К. Кривошеев, *Таджикистан признал коронавирус дипломатически*, <https://www.kommersant.ru/doc/4322778> (11.10.2021).

⁴¹³ Zob. Парвиз Муллоджанов о ситуации с коронавирусом: „Отсутствие открытости порождает панику”, <https://rus.ozodi.org/a/30558764.html> (11.10.2021).

⁴¹⁴ Zob. Гражданское общество призвало Минздрав внести ясность в эпидемиологическую ситуацию в стране, <https://rus.ozodi.org/a/30567351.html> (17.10.2021).

⁴¹⁵ Zob. В Министерстве образования рассказали, зачем закрывают школы в Таджикистане, <https://tj.sputniknews.ru/20200425/Tajikistan-ministerstvo-obrazovaniya-zakrytie-shkol-1031129606.html> (17.10.2021).

⁴¹⁶ Zob. Запрет экспорта еды, концертов и спорта: Таджикистан вводит дополнительные меры, <https://tj.sputniknews.ru/20200425/Tajikistane-karantin-mery-1031129269.html> (17.10.2021).

żadna infekcja nie została jeszcze w kraju odnotowana⁴¹⁷. Dopiero przed wizytą w Tadżykistanie misji kontrolnej Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), która zainteresowała się brakiem przypadków COVID-19 w tym kraju⁴¹⁸, władze zdecydowały się oficjalnie potwierdzić, że 15 osób jest zakażonych koronawirusem⁴¹⁹. Jednocześnie ogłosili, że dla studentów pierwszego, drugiego i trzeciego roku rok akademicki zakończy się 4 maja⁴²⁰. Z kolei o pierwszych dwóch oficjalnych przypadkach śmierci z powodu zakażenia koronawirusem media poinformowały 2 maja⁴²¹. W następnych dniach władze informowały już o kolejnych przypadkach zakażeń i osobach, które zmarły z powodu koronawirusa. Pogarszająca się sytuacja epidemiologiczna na przełomie maja i czerwca 2020 r. wymusiła na władzach podjęcie decyzji o czasowym zamknięciu sklepów i targów niespożywczych. Natomiast teatry, sale koncertowe, centra rozrywki i meczety zamknięto do odwołania⁴²². Podawane przez władze dane dotyczące nowych przypadków zakażeń i zgonów nie były jednak uznawane za wiarygodne. Informacje pojawiające się w sieciach społecznościowych wskazywały, że liczby podawane przez władze są znacznie zaniżone. Dziennikarze portalu radio Ozodi przeprowadziły śledztwo, którego rezultaty opublikowano 26 czerwca. Wynikało z nich, że z powodu zakażenia koronawirusem zmarło do tego czasu 437 osób, a nie tak jak podawały władze w oficjalnych komunikatach – 52 osoby⁴²³.

Implikacje wewnętrzne pandemii

Pandemia koronawirusa SARS-CoV-2 miała dla Tadżykistanu poważne konsekwencje w wymiarze polityczno-społecznym i gospodarczym, a także w odniesieniu do systemu ochrony zdrowia.

⁴¹⁷ Zob. В МВД призвали граждан не верить слухам о коронавирусе в Таджикистане, <https://tj.sputniknews.ru/20200426/mvd-grazhdane-sluhi-koronavirus-tajikistan-1031132509.html> (17.10.2021).

⁴¹⁸ Zob. И. Фируз, М. Юсуфзода, Миссия ВОЗ посетит Таджикистан. Постпред организации подвергает сомнению утверждения об отсутствии коронавируса, <https://rus.ozodi.org/a/30573808.html> (19.10.2021).

⁴¹⁹ Zob. В Таджикистане выявлено 15 случаев заражения коронавирусом COVID-19, <https://rus.ozodi.org/a/30585182.html> (19.10.2021).

⁴²⁰ Zob. После выявления коронавируса в Таджикистане студентов отправили на каникулы, <https://tj.sputniknews.ru/20200430/posle-vyyavleniya-koronavirus-tajikistan-studenty-kanikuly-1031158295.html> (19.10.2021).

⁴²¹ Zob. В Таджикистане зафиксировали первые два случая смерти от коронавируса, <https://ria.ru/20200502/1570906328.html> (19.10.2021).

⁴²² Zob. Р. Бахтдавлатов, *Руководящие принципы и передовой опыт для ММСП по обеспечению устойчивости и прогрессу в направлении экономики замкнутого цикла в области устойчивого управления ресурсами и важнейших решений для цепочки поставок сырья*, Душанбе, 2021, s. 2.

⁴²³ Zob. Жертвы COVID-19 в Таджикистане. Расследование Радио Озоди, <https://rus.ozodi.org/a/30690777.html> (19.10.2021).

Skutki pandemii można było obserwować po pierwsze w wymiarze polityczno-społecznym. Jak wskazano powyżej, władze Tadżykistanu nie zdecydowały się wprowadzić ogólnopaństwowej kwarantanny, aby ograniczyć rozprzestrzenianie się pandemii. Ponadto, zwlekały z przyznaniem, że w republice zostały odnotowane przypadki osób zakażonych koronawirusem. Wynikało to z obaw, że sytuacja może wymknąć się spod kontroli, co dodatkowo mogłoby się negatywnie odbić na wyborach parlamentarnych zaplanowanych na wiosnę 2020 r. Poprzez ich przeprowadzenie chciano zademonstrować stabilność władz państwowych. Szczególnie, że na jesieni miały odbyć się z kolei wybory prezydenckie, które były kluczowe z punktu widzenia funkcjonowania systemu politycznego w Tadżykistanie. Obawiano się dużego kryzysu społeczno-gospodarczego, jaki mogłoby wywołać wprowadzenie daleko idących obostrzeń, co z pewnością mogłoby negatywnie rzutować na przebieg wyborów parlamentarnych. W tym kontekście warto wspomnieć o planowym przekazaniu władzy w Tadżykistanie, które miało zostać zapoczątkowane poprzez udział w wyborach prezydenckich syna Emomali Rachmona i oczywiście przy założeniu jego wygranej. Zostało to jednak odsunięte w czasie, a jednym z powodów takiej decyzji były właśnie możliwe negatywne skutki pandemii i związane z nimi potencjalne napięcia społeczne na tle socjalnym. Pandemia miała zapewne wpływ także na zmianę pierwotnego listopadowego terminu wyborów prezydenckich na październikowy. Zapewne obawiano się, że stale pogarszająca się sytuacja gospodarcza i związane z tym rosnące niezadowolenie społeczeństwa mogłoby wzrosnąć do listopada do stopnia, który mógłby zachwiać przewidywanymi wynikami wyborów⁴²⁴. Analizując wpływ pandemii w wymiarze polityczno-społecznym, należy również zwrócić uwagę na sytuację opozycji politycznej, która nie uległa poprawie. Władze Tadżykistanu kontynuowały w 2020 r. wywieranie presji na działaczy czy aktywistów politycznych, a nawet ich rodzin⁴²⁵.

Wpływ pandemii był także widoczny w podejściu władz tadżyckich do informowania o jej przebiegu, a więc z jednej strony w dostępie do informacji, z drugiej w sposobie traktowania niezależnych mediów, których pytania ignorowano⁴²⁶. Warto nadmienić, że organizacja *Human*

⁴²⁴ Zob. И. Джорбенадзе, *Рахмон выиграл за себя и за своего парня*, <https://www.rosbalt.ru/world/2020/10/12/1867709.html> (24.10.2021).

⁴²⁵ Zob. *Нарастание прессинга на семьи диссидентов*, <https://www.hrw.org/ru/news/2020/07/09/375746> (24.10.2021); Zob. *Родственников диссидента допрашивают и притесняют*, <https://www.hrw.org/ru/news/2020/12/04/377224> (28.10.2021).

⁴²⁶ Zob. X. Бакозода, *Пандемия обнажила проблемы независимых СМИ Таджикистана*, <https://rus.ozodi.org/a/30589100.html> (28.10.2021); Zob. М. Турсунзода, *Коронавирус: почему власти*

Rights Watch donosiła m.in. o przypadku pobicia dziennikarza, który zajmował się opisywaniem sytuacji pandemicznej w Tadżykistanie⁴²⁷. Pomimo, że w niezależnych mediach oraz sieciach społecznościowych pojawiały się informacje na temat przypadków zakażonych osób, władze uznawały je za niewiarygodne, twierdząc, że ich intencją jest dezinformacja. Informacje na temat pierwszych przypadków zakażeń pojawiły się oficjalnie dopiero pod koniec kwietnia 2020 r. i było to wynikiem zainteresowania się WHO sytuacją w Tadżykistanie i zaplanowaną w związku z tym wizytą. Natomiast w kolejnych tygodniach niezależne media donosiły o pogłębiających się problemach w dostępie do informacji dotyczących faktycznej sytuacji w Tadżykistanie i swoistej cenzurze ze strony władz w tym zakresie. Doskonale było to widoczne we wspomnianych już wcześniej, znacznie zaniżanych statystkach dotyczących osób, które zmarły w wyniku zakażenia się koronawirusem. Pandemia jeszcze bardziej uwidoczniła, jak dużym wyzwaniem jest funkcjonowanie niezależnych mediów w Tadżykistanie, wolności słowa i swobodnego dostępu do informacji. Warto przy tym zauważyć, że w 2020 r. Tadżykistan dalej zajmował – tak jak w roku 2019 – 161 pozycję w rankingu wolności prasy (wskaźnik *Press Freedom Index*), co nie jest dobrym wynikiem⁴²⁸. Obserwując sytuację w Tadżykistanie, można przypuszczać, że może się ona utrzymywać na podobnym niskim poziomie. Jeśli chodzi natomiast o wysoki stopień korupcji, charakterystyczny dla Tadżykistanu, sytuacja uległa nieznacznej poprawie. W rankingu postrzegania korupcji (wskaźnik *Corruption Perceptions Index*) w 2020 r. Tadżykistan uplasował się bowiem na 149 miejscu na 180 państw, poprawiając swoją pozycję o 4 miejsca w stosunku do 2019 r.⁴²⁹

Przechodząc do kwestii bezpieczeństwa socjalnego, warto zauważyć, że chociaż wzrost poziomu ubóstwa w 2020 r. nie był znaczny (26,5% w 2020 r. w porównaniu do 26,3% w 2019 r.⁴³⁰), uwidoczniła się jednak duża niepewność i obawa wśród ludności co do swojej przyszłej sytuacji bytowej. Bardzo dobrze obrazują to badania opinii „Słuchając Tadżykistanu” prowadzone przez Bank Światowy. Z danych badania przeprowadzonego w maju 2020 r. wynika, że odsetek gospodarstw deklarujących, że żaden z ich członków nie pracował w ciągu ostatnich 7 dni, wzrósł z 20% w marcu do prawie 40% w maju. Prawie 63% proc. respondentów zgłosiło zmiany w warunkach pracy członków gospodarstwa domowego z powodu COVID-19.

Таджикистана молчат?, <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20200319/koronavirus-pochemu-vlasti-tadzhikistana-molchat> (28.10.2021).

⁴²⁷ Zob. V. Lobanov, *Attack on Tajik Journalist Reporting on Covid-19*,

<https://www.hrw.org/news/2020/05/13/attack-tajik-journalist-reporting-covid-19> (28.10.2021).

⁴²⁸ Zob. *Word Press Freedom Index 2020*, <https://rsf.org/en/ranking/2020> (28.10.2021).

⁴²⁹ Zob. *Corruption Perceptions Index – 2020*, <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/index/nzl> (28.10.2021).

⁴³⁰ Zob. *Бедность в Таджикистане – 2021*,

<https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/infographic/2021/10/15/poverty-in-tajikistan-2021> (28.10.2021).

Odsetek osób zgłaszających pogarszającą się sytuację finansową rodziny wzrósł z 8% w marcu do prawie 23% w maju. Z kolei odsetek respondentów spodziewających się dalszego pogorszenia się ich sytuacji w kolejnym miesiącu wzrósł ponad dwukrotnie. Liczba gospodarstw domowych deklarujących, że „nie mają oszczędności”, wzrosła z 29% w styczniu do ponad 41% w maju, a mniej niż połowa z nich wskazała, że jest w stanie przeznaczyć na oszczędności kwotę 100 somoni (około 10 dolarów). Około 71% respondentów stwierdziło, że są bardzo zaniepokojeni wpływem COVID-19 na gospodarkę i ich źródła utrzymania. Ponad 61 % gospodarstw domowych zgłosiło spadek przekazów pieniężnych w kwietniu o 39 punktów procentowych więcej niż w tym samym okresie ubiegłego roku. W zależności od otrzymania transferu środków pieniężnych średnia jego wartość spadła o ponad 37% między styczniem a majem 2020 r. po uwzględnieniu inflacji i wahań kursów walutowych. Odsetek migrantów, którzy wysyłali przekazy pieniężne w ciągu ostatnich 10 dni, spadł w kwietniu o 13 punktów procentowych, ale wzrósł o 5 punktów procentowych w maju, tj. do 19%. Zamiast całkowitej utraty pracy migranci najczęściej odnotowywali krótkotrwałą utratę dochodów. Ponad 41% gospodarstw domowych zgłosiło zmniejszenie spożycia żywności (wzrost o 17 punktów procentowych w porównaniu z 2019 r.). Mniej niż 2% gospodarstw domowych poinformowało, że od początku epidemii ponownie otrzymało wsparcie finansowe lub rzeczowe od rządu. Tylko około 33% gospodarstw domowych deklarowało, że ich dzieci kontynuowały naukę po obowiązkowym zamknięciu szkół. Maj przyniósł przerwy w pracy i gwałtowny wzrost bezrobocia, a także 70-procentowy spadek wakatów w porównaniu ze styczniem 2020 r.⁴³¹.

Po gwałtownym pogorszeniu się sytuacji na rynku pracy w kwietniu i maju, w okresie od czerwca 2020 r. zauważalne było duże ożywienie, wynikające ze złagodzenia działań kwarantannowych. Poprawę nastrojów odnotowano także w kolejnym badaniu „Słuchając Tadżykistanu”, choć nadal aktualne pozostawały obawy co do przyszłości, szczególnie u respondentów, których rodziny są ubogie i tym samym są znacznie bardziej zależne od przekazów pieniężnych niż rodziny bogatsze. Ponad 80 procent gospodarstw domowych otrzymujących przekazy pieniężne przyznało, że większość swoich pieniędzy wydawała na żywność i inne artykuły pierwszej potrzeby. Dodatkowo, wśród respondentów zgłaszających trwające trudności z pracą można było zauważyć rosnące przekonanie, że utrata pracy może

⁴³¹ Zob. *Экономическое и социальное влияние COVID-19. Обновлённая информация, полученная из исследования „Слушая Таджикистан”*, Выпуск №1, 2020, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/factsheet/2020/07/13/economic-and-social-impacts-of-covid-19-update-from-listening-to-tajikistan> (28.10.2021).

być trwała. Ponadto, niepewność w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego nadal utrzymywała się na wysokim poziomie⁴³².

Pandemia wywarła silny negatywny wpływ na sytuację gospodarczą Tadżykistanu w krótkiej perspektywie czasowej, tj. w okresie kilku miesięcy. Zagraniczne przekazy pieniężne - będące jednej strony istotnym źródłem dochodów z Tadżyków oraz samego państwa, a z drugiej czynnikiem silnie wpływającym na wzrost gospodarczy - według danych Narodowego Banku Tadżykistanu za pierwsze sześć miesięcy 2020 r. spadły o 14,8% w porównaniu do pierwszego półrocza 2019 r.⁴³³. Natomiast jeśli wziąć pod uwagę tylko II kwartał 2020 r., spadek przekazów z Rosji do Tadżykistanu wyniósł 50%⁴³⁴. Wpływ na to miały podjęte przez Moskwę działania prewencyjne związane z pandemią oraz gwałtowny spadek cen ropy, który doprowadził do kryzysu w Rosji⁴³⁵. Z powodu niskiego poziomu napływu przekazów pieniężnych od migrantów doszło również do spadku konsumpcji gospodarstw domowych. Obniżenie się poziomu przekazów pieniężnych wpłynęło także na wzrost gospodarczy republiki, który znacznie spowolnił w II kwartale 2020 r. A to z kolei znalazło odbicie w PKB w okresie styczeń-czerwiec 2020 r., który był wówczas na poziomie 3,5%, a zatem o 4 punkty procentowe niżej niż w analogicznym okresie 2019 r.⁴³⁶.

Warto mieć jednak na uwadze, że spowolnienie gospodarcze w Tadżykistanie było niższe niż się pierwotnie spodziewano. W opinii eksperta Eurazjatyckiego Banku Rozwoju Aleksieja Kuzniecowa wpływ na to miał duży potencjał wzrostu tej republiki. Ponadto, podkreślał on, że dodatkowo wzrost gospodarczy Tadżykistanu w 2020 r. był wspierany przez wzrost produkcji metali i rud po zakończeniu modernizacji mocy produkcyjnych Tadżyckiego

⁴³² Zob. *Экономическое и социальное влияние COVID-19. Обновлённая информация, полученная из обследования „Слушая Таджикистан”*, Выпуск №2, 2020, <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/260951602731231966-0080022020/original/Listening2TajikistanCOVID19August2020ru.pdf> (05.11.2021).

⁴³³ Zob. *Таджикские мигранты за первое полугодие перевели на родину \$999 млн*, <https://rus.ozodi.org/a/30741214.html> (05.11.2021).

⁴³⁴ Zob. *В 2020 году значительно сократятся объёмы денежных переводов, в том числе из России в страны постсоветского пространства*, <https://news.un.org/ru/story/2020/11/1390112> (05.11.2021).

⁴³⁵ Warto nadmienić, że w okresie od stycznia do kwietnia 2020 r. budżet Tadżykistanu stracił 58 mln dolarów. Zob. П. Чоршанбиев, *Госбюджет Таджикистана за четыре месяца недобрал около \$60 млн*, https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20200525/gosbyudzheth-tadzhikistana-za-chetire-mesyatsa-nedobral-okolo-60-mln?tg_rhash=59df260525b319 (05.11.2021).

⁴³⁶ Zob. *Рост экономики Таджикистана замедлился из-за сокращения денежных переводов трудовых мигрантов*, <https://eabr.org/press/news/rost-ekonomiki-tadzhikistana-zamedlilsya-iz-za-sokrashcheniya-denezhnykh-perevodov-trudovykh-migrant/> (05.11.2021).

Przedsiębiorstwa Aluminiowego (TALKO)⁴³⁷. Z kolei Zarina Dadabajewa, profesor Państwowego Rosyjskiego Uniwersytetu Humanistycznego, w czerwcu 2020 r. zwracała uwagę, że spowolnienie gospodarcze będzie mniejsze niż np. w Uzbekistanie czy Kazachstanie, z uwagi na późniejsze wprowadzenie oraz nie tak restrykcyjnych środków związanych z „zamknięciem gospodarki”⁴³⁸.

Analizując dane z kolejnych miesięcy, widać, że ww. eksperci mieli rację co do stopnia zahamowania wzrostu gospodarczego Tadżykistanu. Jeśli spojrzymy bowiem na PKB, to w pierwszych dziewięciu miesiącach 2020 r. wyniósł on już 4,2%⁴³⁹, wobec wspomnianego 3,5% za pierwsze sześć miesięcy. Eksperci Banku Światowego zwracali uwagę, że wzrost PKB w tym czasie był napędzany głównie przez eksport metali szlachetnych, podczas gdy popyt krajowy spadł o około 4% rok do roku. Przy tym podkreślali, że pandemia silniej uderzyła w dochody krajowe i miejsca pracy niż właśnie stopy wzrostu PKB⁴⁴⁰.

Pandemia wywarła negatywny wpływ również na sektor usług. W okresie styczeń-wrzesień 2020 r. obłożenie hoteli spadło o 67% wobec roku 2019, sprzedaż w sektorze usług restauracyjnych spadła o 19,5%, a ruch pasażerski spadł o 14,3%. Z drugiej strony sektory bankowości, komunikacji i opieki zdrowotnej gwałtownie wzrosły w porównaniu z poprzednim rokiem. Ogólnie sektor usług wzrósł o 1,1% w ujęciu rocznym. Spadek inwestycji państwowych i zagranicznych spowodował spadek aktywności w budownictwie o 6,9% w ujęciu rocznym. Ponad połowa prac budowlanych została sfinansowana z budżetu państwa, jedna czwarta przez krajowy sektor prywatny, a około jedna piąta przez inwestorów zagranicznych⁴⁴¹.

W sektorach rolnictwa i przemysłu natomiast odnotowano poprawę, która w największym stopniu przyczyniła się do wzrostu gospodarczego Tadżykistanu w pierwszych dziewięciu miesiącach 2020 r. Pomimo plagi szarańczy, która pojawiła się w południowych

⁴³⁷ Zob. *Представитель ЕАБР дал прогноз, как коронавирус изменит экономику Таджикистана*, <https://tj.sputniknews.ru/economy/20200422/1031109639/EABR-Tajikistan-prognoz-koronavirus-ekonomika.html> (10.11.2021).

⁴³⁸ Zob. З. Дадабаева, *Таджикистан и коронавирус: что будет с экономическим развитием?*, https://cabar.asia/ru/tadzhikistan-i-koronavirus-cto-budet-s-ekonomicheskim-razvitiem#_ftn%D0%97%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%94%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B016.06.2020 (10.11.2021).

⁴³⁹ Za pierwsze dziewięć miesięcy 2019 r. wzrost PKB wyniósł 7,2%.

⁴⁴⁰ Zob. *Tajikistan. Country Economic. Update Fall 2020. Economic Slowdown Amid the Pandemic*, International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, 2020, s. 7.

⁴⁴¹ Tamże.

regionach Tadżykistanu⁴⁴², produkcja rolna wzrosła o 8,1% rok do roku. Ponadto, jak wskazują eksperci Banku Światowego sprzyjające warunki pogodowe, zagospodarowanie nowych gruntów ornych oraz wzrost wydajności pracy w przemyśle drobiarskim pozwoliły na zwiększenie ogólnej produkcji przemysłu. Produkcja przemysłowa wzrosła o 10,7% rok do roku, wspierana przez przemysł spożywczy i hutniczy, które wykazały wzrost odpowiednio o 25,9% i 23,3%⁴⁴³.

Jeśli spojrzymy na dane dotyczące eksportu towarów, w pierwszych dziewięciu miesiącach 2020 r. nastąpił wzrost o 54,8% rok do roku. Był on napędzany głównie eksportem złota, ponieważ władze wykorzystały silny globalny popyt. Z kolei w ujęciu nominalnym eksport metali szlachetnych osiągnął 690 mln USD i stanowił około 58% całego koszyka eksportowego. Na eksport minerałów i innych kluczowych surowców, takich jak aluminium i bawełna, wpłynęły spadające ceny światowe. Natomiast w przypadku eksportu towarów, z wyłączeniem metali szlachetnych, w okresie pierwszych dziewięciu miesięcy 2020 r. spadł on o 22,4% rok do roku. Ogólny poziom importu spadł z powodu zmniejszonego importu produktów dla rządowych projektów inwestycyjnych oraz spadającego popytu konsumpcyjnego. Całkowity import towarów spadł o 6,6% w okresie styczeń-wrzesień 2020 r., co przejawiało się głównie spadkiem popytu na maszyny i urządzenia, samochody i inne dobra konsumpcyjne⁴⁴⁴.

Skutki pandemii były bardzo odczuwalne w systemie ochrony zdrowia. Sektor ten, jak wskazano w pierwszym rozdziale niniejszego artykułu, borykał się z szeregiem problemów jeszcze przed wybuchem pandemii, która tylko unaoczniała rzeczywistą skalę zapaści systemu i wyzwań jakie stoją przed Tadżykistanem w tym obszarze. Nie będzie nadużyciem stwierdzenie, że polityka władz obejmująca z jednej strony negowanie przypadków zakażeń i nieodpowiadanie na pytania dziennikarzy, a z drugiej szybkie zwrócenie się o pomoc w zakresie wsparcia w walce z pandemią⁴⁴⁵ m.in. do organizacji międzynarodowych,

⁴⁴² Zob. И. Фируз, А. Олим, *Таджикистан вновь подвергся нашествию марокканской саранчи*, <https://rus.ozodi.org/a/31278580.html> (10.11.2021).

⁴⁴³ Zob. *Tajikistan. Country Economic Update...* s. 8.

⁴⁴⁴ Tamże, s. 9.

⁴⁴⁵ 2 kwietnia 2020 r. Rada Dyrektorów Banku Światowego zatwierdziła dziś dofinansowanie w wysokości 11,3 miliona dolarów na projekt reagowania kryzysowego COVID-19 w Republice Tadżykistanu. Projekt ma być realizowany do 31 lipca 2023 r. i wspierać wysiłki kraju w zakresie gotowości i skutecznego reagowania na zagrożenia zdrowia publicznego i ryzyka dla społeczeństwa związane z globalną pandemią. Koncentruje się na trzech wymiarach: wzmocnienie zdolności sektora ochrony zdrowia, zapewnienie pomocy pieniężnej w nagłych wypadkach gospodarstwom domowym będących w trudnej sytuacji materialnej oraz zapobieganie rozprzestrzenianiu się koronawirusa poprzez finansowanie działań informacyjnych wśród ludności. Zob. *Таджикистан получил финансирование от Всемирного банка на реагирование на угрозу пандемии новой*

potwierdzała, że Duszanbe ma się czego obawiać, jeśli chodzi o wydolność systemu ochrony zdrowia oraz wymiar ochrony socjalnej dla najuboższych mieszkańców Tadżykistanu.

Problemem, który ujawnił się w kontekście polityki informacyjnej, tj. zaniżanie danych, podawanie niepełnych bądź różniących się od siebie danych znacznie utrudnia analizę sytuacji, np. co do skutków pandemii w zakresie efektywności leczenia osób zakażonych wirusem. Według zestawienia, które corocznie przygotowuje Agencja ds. Statystyki przy Prezydencie Republiki Tadżykistanu, w 2020 r. w Tadżykistanie zmarły 41 743 osoby, czyli o 8 649 osób więcej niż w 2019 r. (tj. 26% więcej niż średnia liczba zgonów odnotowywana każdego roku od 2015 r. do 2019 r.). Jednocześnie władze Tadżykistanu wskazywały wzrost śmiertelności o 38% w 2020 r.⁴⁴⁶. Niezależnie od powyższego, liczba zgonów była znacznie większa niż ta, która była podawana przez władze, i świadczyła o trudnościach w walce o zdrowie swoich obywateli.

Na początku maja 2020 r. portal radio Ozodi donosił o tym, że w zaledwie kilka dni po oficjalnym poinformowaniu przez władze o pierwszych przypadkach zakażenia, liczba kolejnych osób wymagających opieki szpitalnej dynamicznie wzrosła do 379 – według oficjalnych informacji. Placówki medyczne nie były w stanie sprostać sytuacji. Po pierwsze nie były odpowiednio dostosowane do specjalistycznego leczenia. Po drugie, brakowało wystarczającej liczby miejsc dla osób zakażonych, dlatego też zdarzały się przypadki, że osoby takie nie były przyjmowane. Olbrzymim problemem był także brak nowoczesnego specjalistycznego sprzętu, a także zbyt mała liczba środków ochrony osobistej, w szczególności maseczek czy rękawiczek ochronnych⁴⁴⁷. Inną problematyczną kwestią okazała się niewystarczająca liczba lekarzy i pielęgniarek, która skutkowałą trudnościami w dostępie do leczenia. Zostało to odnotowane w badaniach „Słuchając Tadżykistanu”, przeprowadzanych przez Bank Światowy⁴⁴⁸. Na przykład w badaniu z 2020 r. wśród gospodarstw domowych, które w maju wystąpiły o pomoc medyczną, 17,5% wskazało, że nie mogły jej otrzymać. Natomiast w kolejnych miesiącach odsetek ten wzrósł do 20%⁴⁴⁹. Ponadto, problemem była

коронавирусной инфекции COVID-19, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/04/02/tajikistan-gets-world-bank-financing-to-respond-to-covid-19-pandemic> (17.11.2021); Zob. *Tajikistan Emergency COVID-19 Project*, <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P173765> (17.11.2021).

⁴⁴⁶ Zob. *Tajikistan's excess mortality data belie COVID-19 denialism*, <https://eurasianet.org/tajikistans-excess-mortality-data-belie-covid-19-denialism> (17.11.2021).

⁴⁴⁷ Zob. F. Najibullah, *As Coronavirus Infections Go From Zero To Hundreds In Days, Tajikistan's Hospitals Can't Keep Up*, <https://www.rferl.org/a/overcrowded-hospitals-in-tajikistan-as-coronavirus-infections-go-from-zero-to-hundreds-in-days/30597899.html> (20.11.2021).

⁴⁴⁸ Zob. *Экономическое и социальное влияние...* Выпуск №1, 2020.

⁴⁴⁹ Zob. *Экономическое и социальное влияние...* Выпуск №2, 2020.

niewystarczająca wiedza i doświadczenie lekarzy w leczeniu osób zakażonych koronawirusem. W tym kontekście warto zauważyć, że wsparcie w tym zakresie zostało udzielone przez polskich medyków działających w ramach Medycznego Zespołu Ratunkowego Polskiego Centrum Pomocy Międzynarodowej, którzy na początku czerwca 2020 r. przybyli do Tadżykistanu, aby wesprzeć tamtejszych lekarzy⁴⁵⁰.

Dla pełniejszego obrazu sytuacji w systemie ochrony zdrowia trzeba przytoczyć również opinię ekspertów z USAID. Zwracają oni uwagę, że pandemia miała wpływ na zatrzymanie się (wprawdzie powolnego, ale jednak zauważalnego) postępu we wszystkich usługach zdrowotnych. To automatycznie przełożyło się na spadek wskaźników wykrywania gruźlicy i HIV. Było to wynikiem konieczności przesunięcia pracowników służby zdrowia do zajmowania się zakażonymi wirusem SARS-CoV-2⁴⁵¹.

Warto odnotować również w tym kontekście wypowiedź Churchona Chajotzoda, przewodniczącego Republikańskiego Komitetu Związku Zawodowego Pracowników Ochrony Zdrowia i Ochrony Socjalnej Tadżykistanu. Podczas swojego wystąpienia w listopadzie 2020 r.⁴⁵² podkreślił on, że pandemia obnażyła wszystkie problemy obecnego modelu opieki zdrowotnej, o wyeliminowanie których walczą związki zawodowe, potwierdzając tym samym zły stan systemu ochrony zdrowia w Tadżykistanie. Wskazał m.in. na takie potrzeby jak: zapewnienie bezpiecznego zatrudnienia i przyzwoitego poziomu dochodów; wzmocnienie środków ochrony pracy, wsparcia i ochrony socjalnej; budowanie skutecznych i integracyjnych systemów ochrony zdrowotnej; poszanowanie podstawowych praw pracowników i związków zawodowych; wzmocnienie prawdziwego dialogu społecznego; zgodność z międzynarodowymi normami pracy⁴⁵³. Potwierdził tym samym zły stan systemu ochrony

⁴⁵⁰ W całej misji, która odbywać się będzie w dwóch turach, wezmą udział łącznie dwadzieścia trzy osoby. Pierwszy zespół złożony z 15 osób (anestezjologów, specjalistów chorób zakaźnych, specjalistów do spraw pomocy humanitarnej) rozpoczyna pracę 6 czerwca. Tydzień później, na miejsce dotrą kolejni ratownicy. Medyczny Zespół Ratunkowy PCPM będzie wspierał szpitale na terenie całego Tadżykistanu. Pomoże im w tym sprzęt o łącznej wadze 1 ton. Zob. *Medyczny Zespół Ratunkowy PCPM rozpoczyna misję w Tadżykistanie*, <https://pcpm.org.pl/medyczny-zespol-ratunkowy-pcpm-rozpoczyna-misje-w-tadzykistanie.html> (20.11.2021); Zob. *Misja PCPM w Tadżykistanie*, <https://pcpm.org.pl/misja-pcpm-w-tadzykistanie.html> (20.11.2021).

⁴⁵¹ Zob. *Global Health*, <https://www.usaid.gov/tajikistan/global-health> (22.11.2021).

⁴⁵² Wideokonferencja „Wpływ pandemii COVID-19 na sektor zdrowia i pracowników medycznych w Tadżykistanie. Odpowiedź na pandemię COVID-19, dialog społeczny i wzmocnienie środków bezpieczeństwa i higieny pracy tadżyckich pracowników medycznych w miejscu pracy”. Została zorganizowana 3 listopada 2020 r. przez Republikański Komitet Związku Zawodowego Pracowników Ochrony Zdrowia i Ochrony Socjalnej Tadżykistanu przy wsparciu Biura ds. Działalności Pracowniczej Międzynarodowej Organizacji Pracy.

⁴⁵³ Zob. *Влияние Пандемии COVID-19 на сектор здравоохранения и медицинских работников Таджикистана. Ответные меры в связи с пандемией COVID-19, социальный диалог и усиление мер охраны труда медицинских работников Таджикистана на рабочем месте*, https://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_760876/lang--ru/index.htm (22.11.2021).

zdrowia, jednocześnie zwracając uwagę na kwestie, które do tej pory nie były zbyt często podnoszone jako przedmiot dyskusji.

Paradoksalnie, to właśnie dzięki pandemii Tadżykistan otrzymał dodatkową pomoc na rzecz zwiększenia potencjału swojej służby zdrowia, która niewątpliwie się przyda, choć, rzecz jasna, nie rozwiąże wszystkich problemów.

Uwagi końcowe

Pandemia w pierwszych miesiącach 2020 r. wywarła znaczący negatywny wpływ sytuację polityczno-społeczną i gospodarczą Tadżykistanu oraz silnie obciążyła system ochrony zdrowia. Ograniczenia mobilności siły roboczej i działalności gospodarczej zarówno w kraju, jak i za granicą doprowadziły do niższych przekazów pieniężnych migrantów, mniejszego popytu konsumenckiego i mniejszych inwestycji. Podczas gdy eksport skorzystał z rekordowego światowego popytu na złoto, rynek krajowy załamał się, co było skutkiem wpływu pandemii na krajowe miejsca pracy i dochody. Zwiększony odsetek ludności wskazywał na zmniejszenie spożycia żywności, a brak możliwości wyjazdu za granicę przez migrantów zarobkowych, którzy musieli wrócić do Tadżykistanu niósł za sobą obniżenie się poziomu życia rodzin, których członkowie pracowali za granicą i wysłali pieniądze.

Sektor ochrony zdrowia, zmagający się z szeregiem problemów takich jak np. niewystarczająca liczba oraz zły stan placówek medycznych, zbyt mała liczba pracowników służby zdrowia i problemy z ich medycznym przygotowaniem, zbyt niskie pensje lekarzy i pielęgniarek, korupcja - stanął przed ogromnym wyzwaniem, jakim był wzrost pacjentów potrzebujących leczenia. Wsparcie, które Tadżykistan otrzymał czy to w formie środków finansowych, czy też sprzętu m.in. na wzmocnienie służby ochrony zdrowia, z pewnością się przyda, jednak z pewnością nie rozwiąże systemowych problemów narosłych przez ostatnie lata.

Tendencja ograniczenia możliwości działania niezależnych mediów oraz utrudniania dostępu do informacji była widoczna od dawna w Tadżykistanie. Wybuch pandemii tylko jeszcze bardziej unaoczniał, jak trudna jest sytuacja w tym zakresie. Co więcej, w ostatnim czasie władze Tadżykistanu wprowadziły bardzo restrykcyjne warunki odnowienia koncesji na prywatne stacje radiowe i telewizyjne, co zostało w bardzo stanowczy sposób skrytykowane przez organizację Reporterzy Bez Granic⁴⁵⁴.

⁴⁵⁴ Zob. *Tajikistan imposes total control over independent broadcast media*, <https://rsf.org/en/news/tajikistan-imposes-total-control-over-independent-broadcast-media> (25.11.2021).

Warto jednak wskazać na pewne oznaki poprawy sytuacji gospodarczej w kraju. Spoglądając na dane dotyczące PKB za pierwsze sześć miesięcy 2021 r., widać, że gospodarka szybko zaczęła się ożywiać. Według oficjalnych szacunków realny PKB wzrósł o 8,7% rok do roku w pierwszej połowie 2021 r.⁴⁵⁵ Tadżykistan osiągnął wyższy wzrost gospodarczy dzięki zwiększonemu eksportowi metali szlachetnych oraz znacznemu wzrostowi popytu krajowego. Eksperti Banku Światowego zwracają uwagę, że sektor prywatny stymulował inwestycje kapitałowe, podczas gdy inwestycje sektora publicznego spadły, odzwierciedlając wysiłki na rzecz konsolidacji fiskalnej. Ponadto, stopniowe otwieranie połączeń lotniczych z Federacją Rosyjską umożliwiło wyjazd do pracy migrantom zarobkowym, co przełożyło się na wzrost wysokości przekazów pieniężnych wysyłanych do Tadżykistanu i przyczyniło się do ożywienia konsumpcji gospodarstw domowych⁴⁵⁶.

Największy wkład we wzrost gospodarczy w pierwszej połowie 2021 r. miał przemysł, którego produkcja wzrosła o 23,4% rok do roku, co związane było z wydobywaniem rud metali, przetwórstwem spożywczym oraz produkcją tekstyliów, gumy i tworzyw sztucznych. Drugim największym czynnikiem wzrostu był sektor budowlany, którego produkcja odnotowała wzrost o 22,1% rok do roku. Budownictwo koncentrowało się głównie na obiektach nieprodukcyjnych, takich jak budynki mieszkalne, infrastruktura transportowa i budynki użyteczności publicznej. Produkcja rolna wzrosła o 8,1% rok do roku, wspierana przez hodowlę zwierząt gospodarskich i ekstensywne zbiory poprzez zwiększenie powierzchni upraw i nowych szklarni. Pomimo poprawiającej się sytuacji gospodarczej w Tadżykistanie nadal identyfikuje się napięcia społeczne o charakterze socjalnym. Jeśli dodamy do tego etno-regionalny podział społeczeństwa, to otrzymamy swojego rodzaju podatny grunt pod masowe niepokoje społeczne, które w konsekwencji mogą zagrozić stabilności władzy niezwykle interesujących analiz dotyczących zarówno Europy Wschodniej, jak i samej Rosji.

Streszczenie:

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule jest wpływ pandemii wirusa SARS-CoV-2 na sytuację wewnętrzną Tadżykistanu. W pierwszej części autor omawia sytuację w Tadżykistanie przed pandemią, koncentrując swoje rozważania na aspektach polityczno-społecznych, gospodarczych i systemie ochrony zdrowia. Autor zwraca również uwagę na fakt, że pomimo stosunkowo dobrych wskaźników ekonomicznych Tadżykistan w rzeczywistości jest

⁴⁵⁵ Zob. *Реальный рост ВВП Таджикистана составил 8,7%*, <https://avesta.tj/2021/07/22/realnyj-rost-vvp-tadzhikistana-sostavil-8-7/> (25.11.2021).

⁴⁵⁶ Zob. *Таджикистан. Доклад об экономике. Лето 2021. Экономика восстанавливается, сложности остаются*, Международный банк реконструкции и развития/ Всемирный банк, 2021, s. 8.

państwem wymagającym reform systemowych, szczególnie w obszarze ochrony zdrowia. Następnie opisuje reakcje władz Tadżykistanu w związku z pojawieniem się pandemii na świecie. Prezentuje także kolejno podejmowane – charakteryzujące się zróżnicowaną intensywnością – działania, począwszy od wprowadzenia częściowych, aż po całkowite ograniczenia, obejmujące m.in. zamknięcie granic, zakaz organizowania masowych imprez czy też zamknięcie szkół. W ostatniej części tekstu autor skupia się na analizie skutków pandemii w jej początkowym okresie. Podkreśla, że wywarła ona negatywny wpływ na sytuację polityczno-społeczną i gospodarczą Tadżykistanu oraz silnie obciążyła system ochrony zdrowia. W podsumowaniu autor wskazuje, że pomimo, iż w pierwszej połowie 2021 r. sytuacja gospodarcza w Tadżykistanie zaczęła się poprawiać, nadal mamy do czynienia z napięciami społecznymi o charakterze socjalnym, które mogą rzutować na funkcjonowanie oraz stabilność państwa.

Słowa kluczowe:

Tadżykistan, pandemia wirusa SARS-CoV-2, COVID-19, koronawirus, sytuacja wewnętrzna, sytuacja polityczno-społeczna, sytuacja gospodarcza, system ochrony zdrowia, media

Key words:

Tajikistan, SARS-CoV-2 pandemic, COVID-19, coronavirus, internal situation, political and social situation, economic situation, health care system, media

Bibliografia:

1. Активиста принудительно вывезли из Турции,
<https://www.hrw.org/ru/news/2018/02/20/315260>
2. Арестован независимый журналист,
<https://www.hrw.org/ru/news/2017/12/12/312460>
3. Арест журналиста по безосновательному обвинению,
<https://www.hrw.org/ru/news/2020/02/21/339073>
4. Атаки на журналистов, блогеров и работников СМИ в Центральной Азии и Азербайджане, 25.05.2020, <https://jff.fund/ru/ataki-na-zhurnalistov-bloggerov-i-rabotnikov-smi-v-srednej-azii-i-azerbajdzhane-2017-2019/>
5. Бахтдавлатов Р., Руководящие принципы и передовой опыт для ММСП по обеспечению устойчивости и прогрессу в направлении экономики замкнутого цикла в области устойчивого управления ресурсами и важнейших решений для цепочки поставок сырья, Душанбе, 2021.
6. В 2020 году значительно сократятся объемы денежных переводов, в том числе из России в страны постсоветского пространства,
<https://news.un.org/ru/story/2020/11/1390112>

7. В Душанбе отменены все массовые мероприятия в честь Дня столицы, <https://khovar.tj/rus/2020/04/v-dushanbe-otmeneny-vse-massovye-meropriyatiya-v-chest-dnya-stolitsy/>
8. В МВД призвали граждан не верить слухам о коронавирусе в Таджикистане, <https://tj.sputniknews.ru/20200426/mvd-grazhdane-sluhi-koronavirus-tajikistan-1031132509.html>
9. В Министерстве образования рассказали, зачем закрывают школы в Таджикистане, <https://tj.sputniknews.ru/20200425/Tajikistan-ministerstvo-obrazovaniya-zakrytie-shkol-1031129606.html>
10. В Таджикистане выявлено 15 случаев заражения коронавирусом COVID-19, <https://rus.ozodi.org/a/30585182.html>
11. В Таджикистане снова закрывают и "проверяют" независимые газеты, <https://centrasia.org/newsA.php?st=1073339820>
12. В Таджикистане зафиксировали первые два случая смерти от коронавируса, <https://ria.ru/20200502/1570906328.html>
13. В Таджикистане объяснили, почему мечети закрыты, а школы – нет, <https://tj.sputniknews.ru/20200305/Tajikistan-mecheti-karantin-shkola-koronavirus-1030827028.html>
14. В Таджикистане запретили оппозиционную «Группу 24», <https://lenta.ru/news/2014/10/09/forbidden/>
15. Власти Таджикистана: пожилой гражданин умер от пневмонии, а не коронавируса, <https://cabar.asia/ru/vlasti-tadzhikistana-pozhiloj-grazhdanin-umer-ot-pnevmonii-a-ne-koronavirusa>
16. Влияние Пандемии COVID-19 на сектор здравоохранения и медицинских работников Таджикистана. Ответные меры в связи с пандемией COVID-19, социальный диалог и усиление мер охраны труда медицинских работников Таджикистана на рабочем месте, https://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_760876/lang--ru/index.htm
17. Временные ограничения на въезд и выезд иностранных граждан и лиц без гражданства через пункты пропуска на государственной границе Таджикистана, <https://www.mfa.tj/ru/main/view/5919/vremennye-ogranicheniya-na-vezd-i-vyezd-inostrannykh-grazhdan-i-lits-bez-grazhdanstva-cherez-punkty-propuska-na-gosudarstvennoi-granitse-tadzhikistana>
18. Бакозода Х., До 70% населения Таджикистана живут за счет переводов трудовых мигрантов, <https://rus.ozodi.org/a/30214025.html>
19. Бакозода Х., Пандемия обнажила проблемы независимых СМИ Таджикистана, <https://rus.ozodi.org/a/30589100.html>
20. Бедность в Таджикистане – 2019, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/infographic/2019/10/17/poverty-in-tajikistan-2019>
21. Бедность в Таджикистане – 2020, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/infographic/2020/10/15/poverty-in-tajikistan-2020>

22. Бедность в Таджикистане – 2021,
<https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/infographic/2021/10/15/poverty-in-tajikistan-2021>
23. Бобоходжиев М., В Таджикистане вновь закрыли мечети. Никаких совместных молитв не будет, <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20200417/v-tadzhikistane-vnov-zakrili-mecheti-nikakih-sovmestnih-molitv-ne-budet>
24. Бобохонов Р. С., Миграционные процессы в Таджикистане (XX в.) и России, Политика и общество- Но4 (88), 2012.
25. Bodio T., Etnokracja i etnoelity w Azji Centralnej, w: T. Bodio, W. Jakubowski (red.), Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP, Tom 2, Warszawa, 2010.
26. Bodio T., Asadułłaeв I., Psychopolityczne i kulturowe następstwa wojny domowej w: T. Bodio (red.), Tadżykistan. Historia, społeczeństw, polityka, Warszawa 2002.
27. Bodio T., Моїдawa T., Konstytucje państw Azji Centralnej: tradycje i współczesność, Warszawa 2007.
28. T. Bodio, P. Załęski, Elity władzy w Azji Centralnej, Warszawa 2008.
29. Саркорова А., В Таджикистане запрещена Исламская партия, https://www.bbc.com/russian/international/2015/09/150929_tajikistan_islamic_party_ban
30. Corruption Perceptions Index – 2019,
<https://www.transparency.org/en/cpi/2019/index/nzl>
31. Corruption Perceptions Index – 2020,
<https://www.transparency.org/en/cpi/2019/index/nzl>
32. Чоршанбиев П., АБР направит на улучшение услуг здравоохранения в Таджикистане \$32 млн,
<https://asiaplustj.info/news/tajikistan/economic/20190103/abr-napravit-na-uluchshenie-uslug-zdravoohraneniya-v-tadzhikistane-32-mln>
33. Чоршанбиев П., Госбюджет Таджикистана за четыре месяца недобрал около \$60 млн,
https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20200525/gosbyudzheta-tadzhikistana-za-chetire-mesyatsa-nedobral-okolo-60-mln?tg_rhash=59df260525b319
34. Чоршанбиев П., Таджикистан добивается получения дополнительной помощи от международных доноров,
<https://asiaplustj.info/news/tajikistan/economic/20200512/tadzhikistan-dobivaetsya-polucheniya-dopolnitelnoi-pomotshi-mezhdunarodnih-donorov>
35. Current health expenditure per capita (current US\$),
<https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.PC.CD?view=map>
36. Дадабаева З., Таджикистан и коронавирус: что будет с экономическим развитием? https://cabar.asia/ru/tadzhikistan-i-koronavirus-chto-budet-s-ekonomicheskim-razvitiem#_ftn9%D0%97%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%94%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B016.06.2020
37. Джорбенадзе И., Рахмон выиграл за себя и за своего парня,
<https://www.rosbalt.ru/world/2020/10/12/1867709.html>

38. Doing Business. Training for Reform, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 16th Edition, 2019.
39. Экономическое и социальное влияние COVID-19. Обновлённая информация, полученная из исследования „Слушая Таджикистан”, Выпуск №1, 2020, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/factsheet/2020/07/13/economic-and-social-impacts-of-covid-19-update-from-listening-to-tajikistan>
40. Экономическое и социальное влияние COVID-19. Обновлённая информация, полученная из обследования „Слушая Таджикистан”, Выпуск №1, 2020, <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/260951602731231966-0080022020/original/Listening2TajikistanCOVID19August2020ru.pdf>
41. Фируз И., Юсуфзода М., Миссия ВОЗ посетит Таджикистан. Постпред организации подвергает сомнению утверждения об отсутствии коронавируса, <https://rus.ozodi.org/a/30573808.html>
42. И. Фируз, А. Олим, Таджикистан вновь подвергся нашествию марокканской саранчи, <https://rus.ozodi.org/a/31278580.html>
43. Freedom in the World 2019 Scores, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/scores?sort=desc&order=Country>
44. GDP per capita (current US\$) - Tajikistan, Uzbekistan, Kyrgyz Republic, Turkmenistan, Kazakhstan, World Bank Data, 2019. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=TJ-UZ-KG-TM-KZ>
45. Global Health, <https://www.usaid.gov/tajikistan/global-health>
46. Гражданское общество призвало Минздрав внести ясность в эпидемиологическую ситуацию в стране, <https://rus.ozodi.org/a/30567351.html>
47. Ходжамуродов Г., Рехел Б., в сотрудничестве Северони С., Мативе Б., Таджикистан. Обзор системы здравоохранения. Серия: Системы здравоохранения: время перемен. Том 12, № 2, 2010, ВОЗ, 2010.
48. Human Development Report 2020. The next frontier. Human development and the Anthropocene, UNDP, 2020.
49. Islamic Development supports improvement of health sector in Khatlon province, <https://asiaplustj.info/en/news/tajikistan/society/20191217/islamic-development-support-improvement-of-health-sector-in-khatlon-province>
50. Japan's government supports development of Tajikistan's educational and medical sectors, <https://asiaplustj.info/en/news/tajikistan/society/20191211/japans-government-supports-development-of-tajikistans-educational-and-medical-sectors>
51. Kajumow N., W kierunku gospodarki rynkowej, w: T. Bodio (red.), Tadżykistan. Historia, społeczeństwo, polityka, Warszawa 2002.
52. Kardaś R. K., Procesy demograficzne w Tadżykistanie, *Studia Wschodnioeuropejskie*, Nr 13/2020, Państwa postradzieckie w procesie modernizacji.
53. Kardaś R. K., Wybory prezydenckie w Tadżykistanie w czasach pandemii, *Studia Wschodnioeuropejskie*, 15/2021, Procesy przemian systemowych na obszarze postradzieckim.
54. Khodjamurodov G., Sodiqova D., Akkazieva B., Reche B., Tajikistan: health system review, *Health Systems in Transition*, Vol. 18 (1) 2016.

55. Краткая информация о текущей ситуации в экономике Республики Таджикистан за 2019 год. <https://www.medt.tj/ru/makroekpnpmika/sostoyanie/1203-nati-a-oi-rushdi-i-timoiyu-i-tisodii-um-urii-to-ikiston-dar-nimsoli-yakumi-soli-2019>
56. Кривошеев К., Таджикистан признал коронавирус дипломатически, <https://www.kommersant.ru/doc/4322778>
57. Lang J., Tadżykistan: chroniczna stagnacja, Komentarze OSW, 2016.
58. Lang M., Wojna domowa i proces pokojowy w Tadżykistan, w: T. Bodio (red.), Tadżykistan. Historia, społeczeństw, polityka, Warszawa 2002.
59. Lobanov V., Attack on Tajik Journalist Reporting on Covid-19, <https://www.hrw.org/news/2020/05/13/attack-tajik-journalist-reporting-covid-19>
60. Medyczny Zespół Ratunkowy PCPM rozpoczyna misję w Tadżykistanie, <https://pcpm.org.pl/medyczny-zespol-ratunkowy-pcpm-rozpoczyna-misje-w-tadzykistanie.html>
61. Минздрав опровергает слухи о коронавирусе в Таджикистане, <https://tj.sputniknews.ru/20200304/Minzdrav-Tajikistan-slukhi-koronavirus-1030822944.html>
62. Мирзоев Ш., Седагат Н., Влияние КОВИД-19 на жизнь, благосостояние и микро, малые и средние предприятия (ММСП) в Республике Таджикистан, Программы развития Организации Объединенных Наций, сентябрь 2020 г.
63. Misja PCPM w Tadżykistanie, <https://pcpm.org.pl/misja-pcpm-w-tadzykistanie.html>
64. Национальный Доклад о Человеческом Развтии 2014: Таджикистан: доступ к ресурсам для человеческого развития, Фонд Организации Объединенных Наций в области народонаселения (UNFPA) и Международная организация труда (ILO), Душанбе, 2015.
65. Najibullah F., As Coronavirus Infections Go From Zero To Hundreds In Days, Tajikistan's Hospitals Can't Keep Up , <https://www.rferl.org/a/overcrowded-hospitals-in-tajikistan-as-coronavirus-infections-go-from-zero-to-hundreds-in-days/30597899.html>
66. Нарастание прессинга на семьи диссидентов, <https://www.hrw.org/ru/news/2020/07/09/375746>
67. Обзор по Таджикистану, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/tajikistan/overview#1>
68. Обзор состояния здоровья и здравоохранения в Таджикистане. Всемирная организация здравоохранения, Январь 2000.
69. Основные демографические показатели, 1991-2018, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.
70. Парвиз Муллоджанов о ситуации с коронавирусом: „Отсутствие открытости порождает панику”, <https://rus.ozodi.org/a/30558764.html>
71. Перуз С., Тревожное состояние системы здравоохранения в Таджикистане, International Partnership for Human Rights, <https://www.iphronline.org/wp-content/uploads/2020/07/RU-report-on-medical-infrastructure.pdf>
72. После выявления коронавируса в Таджикистане студентов отправили на каникулы, <https://tj.sputniknews.ru/20200430/posle-vyyavleniya-koronavirus-tajikistan-studenty-kanikuly-1031158295.html>

73. Предлагаемый грант для контрциклической поддержки Республика Таджикистан: Программа активного реагирования на COVID-19 и поддержки расходной части бюджета. Номер проекта: 54156-001. Отчёт и рекомендации Президента Совету директоров. Азиатский Банк Развития, Июнь 2020 г.
74. Представитель ЕАБР дал прогноз, как коронавирус изменит экономику Таджикистана, <https://tj.sputniknews.ru/economy/20200422/1031109639/EABR-Tajikistan-prognoz-koronavirus-ekonomika.html>
75. Принудительное возвращение активиста, <https://www.hrw.org/ru/news/2019/03/07/327743>
76. Родственников диссидента допрашивают и притесняют, <https://www.hrw.org/ru/news/2020/12/04/377224>
77. Рост экономики Таджикистана замедлился из-за сокращения денежных переводов трудовых мигрантов, <https://eabr.org/press/news/rost-ekonomiki-tadzhikistana-zamedlilsya-iz-za-sokrashcheniya-denezhnykh-perevodov-trudovykh-migrant/>
78. Schwab K. (edit.), The Global Competitiveness Report 2019.
79. Шарифзода К., Состояние СМИ и свободы прессы в Таджикистане, в: Свобода Средств Массовой Информации в период борьбы с терроризмом. Третья Центрально-Азиатская Конференция по вопросам СМИ. г. Алматы, 10-11 декабря 2001 г., ОБСЕ, Вена 2002.
80. Szczepański M., Epidemia koronawirusa jako wydarzenie typu „czarny łabędź”, w: Pandemia – skutki ekonomiczne i społeczne, Przegląd Ekonomiczny, Wydanie specjalne, Nr 20.
81. Таджикистан ввел карантин для приезжих из Ирана, Японии, Италии и Кореи, <https://tj.sputniknews.ru/20200227/tajikistan-karantin-priejzie-iran-japan-italy-south-korea-1030783716.html>
82. Таджикистан. Доклад об экономике. Лето 2021. Экономика восстанавливается, сложности остаются, Международный банк реконструкции и развития/Всемирный банк, 2021.
83. Таджикистан из-за коронавируса ограничил въезд для граждан 35 стран, <https://tj.sputniknews.ru/20200303/tajikistan-koronavirus-zapretil-vezd-grazhdane-strany-1030808809.html>
84. Таджикистан: Масштабное подавление политической оппозиции, <https://www.hrw.org/ru/news/2016/02/27/286925>
85. Таджикистан получил финансирование от Всемирного банка на реагирование на угрозу пандемии новой коронавирусной инфекции COVID-19, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/04/02/tajikistan-gets-world-bank-financing-to-respond-to-covid-19-pandemic>
86. Таджикистан ужесточит въезд в страну в связи с коронавирусом, <https://tj.sputniknews.ru/20200302/Tajikistan-uzhestochene-viezd-koronavirus-1030808546.html>
87. Таджикистан усиливает меры безопасности в школах в связи с коронавирусом, <https://tj.sputniknews.ru/20200303/Tajikistan-shkoly-koronavirus-1030812005.html>

88. Таджикиские мигранты за первое полугодие перевели на родину \$999 млн, <https://rus.ozodi.org/a/30741214.html>
89. Tajikistan. Country Economic Memorandum. Nurturing Tajikistan's Growth Potential. Macroeconomics, Trade and Investment Global Practice, Europe and Central Asia Region. International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, Washington, May 2019.
90. Tajikistan. Country Economic. Update Fall 2020. Economic Slowdown Amid the Pandemic, International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, 2020.
91. Tajikistan Emergency COVID-19 Project, <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P173765>
92. Tajikistan's excess mortality data belie COVID-19 denialism, <https://eurasianet.org/tajikistans-excess-mortality-data-belie-covid-19-denialism>
93. Tajikistan imposes total control over independent broadcast media <https://rsf.org/en/news/tajikistan-imposes-total-control-over-independent-broadcast-media>
94. Taleb N. N., Czarny Łabędź. O skutkach nieprzewidywalnych zdarzeń, 2020
95. ТИКА подарило турсунзадецам новое детское инфекционное отделение, <https://www.asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20180710/tika-podarilo-tursunzadevtsam-novuyu-bolnitsu>
96. Турсунзода М., Коронавирус: почему власти Таджикистана молчат?, <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20200319/koronavirus-pochemu-vlasti-tadzhikistana-molchat>
97. Турсунзода М., В Таджикистане сегодня в полночь закроются на прилет и вылет все аэропорты, <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20200319/v-tadzhikistane-segodnya-v-polnoch-zakroyutsya-na-prilet-i-vilet-vse-aeroporti>
98. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) – Tajikistan, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=TJ>
99. Уже завтра: Таджикистан открывает все мечети, <https://tj.sputniknews.ru/20200319/tajikistan-mechet-1030911179.html>
100. Wawrzyniak J., Rola ONZ w procesie pojednania narodowego, w: T. Bodio (red.), Tadżykistan. Historia, społeczeństw, polityka, Warszawa 2002.
101. Wierzbicki A., Załęski P. , Trybalizm a władza w Azji Centralnej. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk, 2008.
102. World Bank Data, 2019. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=TJ-UZ-KG-TM-KZ>
103. World Population Prospects, 2017 Revision. Volume I: Comprehensive Tables, Department of Economic and Social Affairs Population Division, United Nations, New York 2017.
104. Word Press Freedom Index 2019, <https://rsf.org/en/ranking/2019>
105. Word Press Freedom Index 2020, <https://rsf.org/en/ranking/2020>

-
106. Запрет экспорта еды, концертов и спорта: Таджикистан вводит дополнительные меры, <https://tj.sputniknews.ru/20200425/Tajikistane-karantin-mery-1031129269.html>
 107. Жертвы COVID-19 в Таджикистане. Расследование Радио Озоди, <https://rus.ozodi.org/a/30690777.html>

Aktywność polskich przedsiębiorstw w Kazachstanie

Kazachstańska gospodarka postrzegana jest jako jedna z bardziej obiecujących na obszarze poradzieckim: jest nie tylko jednym z liderów pod względem wskaźnika HDI, ale także plasuje się na drugim miejscu pod względem wielkości generowanego PKB⁴⁵⁷. Jednak gospodarcze ambicje Kazachstanu wykraczają dalece poza postradziecki region. Państwo to aspiruje do znalezienia się w gronie 30 najbardziej rozwiniętych państw świata najpóźniej do roku 2050, co systematycznie podtrzymuje w publikowanych strategiach⁴⁵⁸.

Potencjał kazachstańskiej gospodarki dostrzegają nie tylko lokalni decydenci: zarówno polscy przedsiębiorcy, jak i polski rząd, coraz chętniej nawiązują współpracę z tamtejszymi podmiotami oraz inwestują na lokalnym rynku⁴⁵⁹. Przykładowo w latach 2004-2020 eksport polskich towarów do Kazachstanu wzrósł niemal siedmiokrotnie, a w samym tylko 2020 o 62% w porównaniu z rokiem 2019, ustanawiając tym samym kolejny rekord wartości polskiego eksportu do tego państwa – 3,7 mld PLN⁴⁶⁰. Co zastanawiające, szybko rosnące znaczenie relacji handlowych w stosunkach polsko-kazachstańskich nie ma większego przełożenia na liczbę analiz naukowych poświęconych głównym podmiotom tych relacji przedsiębiorstwom – eksporterom, importerom czy inwestorom. W związku z tym poniższa praca za główny cel stawia sobie częściowe uzupełnienie tej luki badawczej i przedstawienie generalnej

⁴⁵⁷ Bank Światowy, GDP, za: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=KZ-UA-EE-TM-BY-AZ-GE-MD-AM-UZ-TJ-KG-LV-LT-RU> (30.03.2021); 1. United Nations Development Programme, Human Development Index (HDI) Ranking, za: <http://hdr.undp.org/en/data> (30.03.2021).

⁴⁵⁸ Financial Monitoring Agency of the Republic of Kazakhstan, *Kazakhstan 2050 Strategy*, za: <https://kfm.gov.kz/en/activity/strategy-and-program/strategy-kazakhstan-2050/#:~:text=By%202050%20we%20want%20to,term%20development%20and%20economic%20growth> (30.03.2021).

⁴⁵⁹ Ministerstwo Rozwoju, *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, za: <https://www.gov.pl/documents/33377/436740/SOR.pdf> (30.03.2021).

⁴⁶⁰ Główny Urząd Statystyczny, *Eksport towarów i usług według krajów*, za: http://swaid.stat.gov.pl/HandelZagraniczny_dashboards/Raporty_predefiniowane/RAP_DBD_HZ_4.aspx (30.03.2021).

charakterystyki polskich przedsiębiorstw podejmujących działalność gospodarczą w Kazachstanie oraz kierujących nimi motywacji, w szczególności powodów podjęcia działalności na tym rynku i ryzyk z tym związanych oraz perspektyw dalszego rozwoju i ekspansji na sąsiednie rynki. Równocześnie, w ramach poniższej pracy podjęta zostanie próba oceny działań polskich i kazachstańskich instytucji rządowych, których celem jest pomoc w wyszukiwaniu potencjalnych partnerów handlowych oraz promocja lokalnych rynków. Ostatecznie, praca ta postara się sprawdzić co warunkuje sukces polskich przedsiębiorstw na rynku kazachstańskim, zwłaszcza jak bardzo przyczynia się do niego uczestnictwo w misjach gospodarczych czy targach.

Przedstawienie problemów pracy i pytań badawczych

Aktywność polskich przedsiębiorstw w Kazachstanie nie stanowiła dotąd przedmiotu licznych badań. Literaturę powiązaną z tym tematem można podzielić na dwie grupy. Publikacje z pierwszej grupy omawiają stosunki gospodarcze między Kazachstanem a Polską, najczęściej opierając się na analizie aktów prawnych i oficjalnych deklaracji międzypaństwowych oraz przeglądu statystyk wymiany handlowej⁴⁶¹.

Druga, liczniejsza grupa publikacji, dotyczy promocji Polski za granicą, instytucji pomagających polskim przedsiębiorcom czy umiędzynarodowienia polskich przedsiębiorstw w ogóle. Do tej grupy należy zaliczyć prace badające powody podejmowania działalności za granicą przez polskie przedsiębiorstwa i ryzyka z tym związane. Przykładowo, badanie autorstwa Czaplewskiego i Wiśniewskiej, na próbie N=71, dotyczące motywów i kierunków inwestycyjnych polskich przedsiębiorstw pokazuje, że przedsiębiorstwa z Polski inwestują zazwyczaj w regionie Europy Środkowo-Wschodniej, aby rozszerzyć rynek zbytu na swoje produkty⁴⁶². Karpińska-Mizielińska i Smuga w swoich badaniach na próbie N=40 stwierdzają, że głównym czynnikiem w podejmowaniu decyzji inwestycyjnych za granicą przez polskich przedsiębiorców jest obiecujący rynek zbytu⁴⁶³. W tym samym badaniu za największe bariery w inwestycjach za granicą 57% respondentów uważało niedostateczne środki finansowe, 53% nieznajomość warunków panujących na rynku docelowych, 37% brak zwrotu z inwestycji

⁴⁶¹ T. Waśkiel, *Azja Centralna – szanse i bariery współpracy gospodarczej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2017, nr 15(4), s. 112-126.

⁴⁶² L. Czaplewski, E. Wiśniewska, *Zamierzenia i motywy podejmowania bezpośrednich inwestycji zagranicznych przez polskie przedsiębiorstwa*, [w:] *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w budowaniu potencjału konkurencyjności polskich przedsiębiorstw i regionów*, W. Karaszewski (red), Toruń 2007.

⁴⁶³ W. Karpińska-Mizielińska, T. Smuga, *Determinanty bezpośrednich inwestycji polskich przedsiębiorstw na rynkach zagranicznych*, „Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics” 2007, nr 218(9), s. 31-53.

a 33% dużą konkurencję⁴⁶⁴. W kwestii obaw związanych z inwestowaniem za granicą polskie przedsiębiorstwa najczęściej określały zmiany przepisów (47%) oraz niestabilną sytuację polityczną i problemy ze zbyciem swoich produktów bądź usług (po 30% wskazań)⁴⁶⁵. Kuzel w swoim badaniu na próbie N=102 jako główne zagrożenie związane z prowadzeniem działalności zagranicą określa wysoki poziom konkurencji na tych rynkach i ich duże nasycenie⁴⁶⁶.

Inne badania, dotyczące jednej z głównych instytucji wspierających aktywność polskich przedsiębiorców za granicą – Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych (PAIiIZ, poprzedniczka PAIH) oceniają tę instytucję pozytywnie pod względem rozpoznawalności oraz posiadanej sieci kontaktów, jednak dostrzegają też niewystarczające zaangażowanie i niedostateczny przepływ informacji agencji⁴⁶⁷. Pozostałe opracowania zasadniczo dobrze odnoszą się do działalności PAIH podnosząc lepszą jakość zarządzania czy większe finansowanie niż w przypadku PAIiIZ, zaznaczając jednocześnie, iż w niektórych państwach status dyplomatyczny Zagranicznych Biur Handlowych (ZBH) PAIH byłby wskazany⁴⁶⁸. Wyrażano również obawy co do jakości relacji polskich ambasad i za ZBH PAIH⁴⁶⁹.

Oprócz PAIH i jej zagranicznych biur handlowych, działania promujące Polskę za granicą prowadzi kilkaset podmiotów, począwszy od samorządów, przez spółki Skarbu Państwa, po Ministerstwo Spraw Zagranicznych⁴⁷⁰. W przypadku jednak promocji gospodarczej widoczne jest systematyczne zmniejszanie skali działań MSZ i ambasad na rzecz PAIH i jej biur. Z drugiej strony, pomimo dużej liczby podmiotów mogących promować Polskę, badania potwierdzają, że Polska nie wypracowała marki mogącej promować państwo a sama strategia promocji jako jeden spójny plan nie istnieje⁴⁷¹. Polska prowadzi więc działania

⁴⁶⁴ Ibidem, s. 31-53.

⁴⁶⁵ Ibidem, s. 31-53.

⁴⁶⁶ M. Kuzel, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne polskich przedsiębiorstw–wybrane zagadnienia*. „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2011, nr 158, s. 719-729.

⁴⁶⁷ A. Kuźmińska-Haberla, *Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych w oczach partnerów–wyniki badań empirycznych*. „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2011, nr 221, s. 321-330.

⁴⁶⁸ A. Mokrysz-Olszyńska, J. Olszyński, *Ewolucja systemu państwowego wsparcia polskiego biznesu za granicą*. „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2019, nr 2, s. 37-56.

⁴⁶⁹ D. Wnukowski, *Dyplomacja gospodarcza w polityce zagranicznej Polski*. „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej” 2016, nr 1, s. 210-224.

⁴⁷⁰ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli – promocja kultury polskiej za granicą*, za: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21207,vp,23839.pdf> (30.03.2021).

⁴⁷¹ M. Nowosielski, *O strategii promocji Polski*, „Przegląd Zachodni” 2009, nr 330(03), s. 106-112.

ad hoc, które nastawione są na krótki czas ich realizacji i koordynowane przez różne instytucje⁴⁷².

Jedną z najpopularniejszych metod poszukiwania kontrahentów za granicą są targi, Expo czy też misje polskich przedsiębiorców. Misje polskich przedsiębiorców są organizowane i koordynowane na różnym poziomie – od wyspecjalizowanych w tym celu przedsiębiorstw czy izb handlowych, poprzez PAIH, po ministrów. Podczas misji gospodarczych, Expo i targów często organizowane są spotkania z przedstawicielami instytucji rządowych Kazachstanu, spotkania B2B między polskimi a kazachstańskimi przedsiębiorcami, czy prezentowane jest stoisko narodowe⁴⁷³. Przykładowo program organizowanych przez ZBH PAIH w Nur-Sułtanie misji coraz częściej zawiera dodatkowo warsztaty dla przedsiębiorców, wizyty studyjne w specjalnych strefach ekonomicznych czy poznawanie kultury obcego państwa⁴⁷⁴. Niemniej jednak misje gospodarcze bywają krytykowane za ich potencjalną niską efektywność i okazję do „turystyki”⁴⁷⁵.

Pomimo tego, że Kazachstan cieszy się największym zainteresowaniem polskich przedsiębiorców w regionie Azji Centralnej, to otwieranie się gospodarki sąsiedniego Uzbekistanu na zagranicę rodzi pytania o szanse polskich przedsiębiorców na tym rynku. Wolnorynkowe reformy, bliskość geograficzna, podobieństwo rynków oraz duża populacja sprawiają, że Uzbekistan może stać się równie popularnym dla polskich przedsiębiorców jak Kazachstan. W swoich strategiach ekspansji zagranicznej niektóre przedsiębiorstwa wprost przyznają, że Kazachstan stanowi dla nich „punkt do dalszej ekspansji” m.in. do Uzbekistanu⁴⁷⁶. Inne eksportują swoje produkty z Kazachstanu do Uzbekistanu⁴⁷⁷.

Podsumowując, brak jest przekrojowych prac poświęconych szeroko pojętej aktywności polskich przedsiębiorstw w Kazachstanie. Zwłaszcza dotyczących przyczyn podjęcia działalności w tym państwie, oceny wsparcia ze strony polskich instytucji państwowych,

⁴⁷² A. Umińska-Woroniecka, *Od promocji stosunków kulturalnych i naukowych do dyplomacji kulturalnej w działaniach polskiej służby zagranicznej*. „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2010, nr 57(5-6), s. 47-71.

⁴⁷³ Polska Agencja Inwestycji i Handlu, *Zapraszamy na misję gospodarczą do Kazachstanu*, za: https://www.paih.gov.pl/20160422/zapraszamy_na_misje_gospodarcza_do_kazachstanu (30.03.2021).

⁴⁷⁴ Portal Promocji Eksportu, *Misja gospodarcza do Kazachstanu (Turkiestan, Szymkent, Astana)*, za: <https://www.trade.gov.pl/pl/analizy-rynkowe/azja/kazachstan/290195,misja-gospodarcza-do-kazachstanu-turkiestan-szymkent-.html> (30.03.2021).

⁴⁷⁵ Wnukowski, s. 210-224.

⁴⁷⁶ A. Wiczerzak-Krusińska, *Europy na celowniku meblarzy*, za: <https://archiwum.rp.pl/artykul/1352296-Europy-na-celowniku-meblarzy.html> (30.03.2021); A. Wiczerzak-Krusińska, *Polskie meble skracane na stepie*, za: <https://www.rp.pl/Biznes/307259900-Polskie-meble-skrecane-na-stepie.html> (30.03.2021).

⁴⁷⁷ Chemia i Biznes, *Grupa Selena umacnia się na rynku w Kazachstanie*, za: <https://www.chemiabiznes.com.pl/artykuly/grupa-selena-umacnia-sie-na-rynku-w-kazachstanie> (30.03.2021).

promocji Polski w Kazachstanie czy opłacalności uczestnictwa w targach. W celu omówienia tych problemów zostało sformułowanych pięć pytań badawczych:

1. Jakie są główne czynniki skłaniające polskie przedsiębiorstwa do działalności na rynku kazachstańskim oraz jakie ryzyka polskie przedsiębiorstwa widzą podejmując działalność w Kazachstanie?
2. W jakim stopniu polskie instytucje rządowe powołane do pomocy przedsiębiorstwom za granicą dobrze wypełniają swoje zadania oraz jakie instytucje według przedsiębiorców powinny reprezentować ich interesy w Kazachstanie?
3. Czy wizerunek Polski w Kazachstanie jest dobrze promowany przez instytucje rządowe oraz jak polscy przedsiębiorcy oceniają promocję Kazachstanu?
4. W jakim stopniu uczestnictwo w targach i misjach handlowych warunkuje sukces polskich przedsiębiorstw?
5. Czy polskie przedsiębiorstwa obecne w Kazachstanie planują rozszerzyć swoją działalność na sąsiednim rynku uzbeckim?

Metoda badawcza i charakterystyka badanych przedsiębiorstw

W celu odpowiedzi na wyżej postawione pytania badawcze w grudniu 2020 zostało przeprowadzone badanie przy pomocy formularza online (CAWI – Computer-assisted Web Interviewing). W badaniu wzięło udział 74 przedsiębiorstw działających na terenie Polski. W badaniu został zastosowany celowy dobór próby. Przedsiębiorstwa wybrane do badania planowały wejście na rynek kazachstański oraz korzystały z pomocy PAIH w tym zakresie w latach 2015-2020.

Ankieta składała się z 13 pytań zamkniętych z możliwością dodania swojej odpowiedzi lub komentarza. Aby zminimalizować ryzyko przypadkowych odpowiedzi, ankietowani mogli odmówić odpowiedzi na którekolwiek z pytań. Ponadto w niektórych pytaniach ankietowani mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź, więc w poniżej analizowanych danych suma wskazań może być różna od 74⁴⁷⁸. Poniżej przedstawiono strukturę badanych przedsiębiorstw.

Tabela 1. Struktura badanych przedsiębiorstw ze względu na wielkość

Rodzaj przedsiębiorstwa	Liczba przedsiębiorstw	Udział procentowy
Mikroprzedsiębiorstwo	22	30%
Małe przedsiębiorstwo	17	23%

⁴⁷⁸ Wszystkie wartości procentowe w niniejszej pracy zaokrąglono do liczb całkowitych.

Średnie przedsiębiorstwo	17	23%
Duże przedsiębiorstwo	17	23%
Brak informacji	1	1%

Źródło: opracowanie własne

Tabela 2. Struktura badanych przedsiębiorstw ze względu na charakter działalności (możliwe więcej niż jedno wskazanie)

Zakres działalności przedsiębiorstwa	Liczba wskazań	Udział procentowy
Planuję eksport do Kazachstanu	47	55%
Eksporter do Kazachstanu	26	31%
Planuję inwestycję w Kazachstanie	4	5%
Planuję import z Kazachstanu	4	5%
Inwestor w Kazachstanie	2	2%
Przedsiębiorstwo posiada filię w Kazachstanie	1	1%
Importer z Kazachstanu	1	1%

Źródło: opracowanie własne

Tabela 3. Sektory w jakich działają badane przedsiębiorstwa (możliwe więcej niż jedno wskazanie)

Zakres działalności przedsiębiorstwa	Liczba wskazań		W % (wszystkie wskazania)
	jedynie wskazanie	jedno z kilku wskazań	

Budowlany – materiały i urządzenia budowlane oraz wykonawstwo	11	7	20%
Maszyny i urządzenia przemysłowe oraz części zamienne	14	3	19%
Rolno-spożywczy	12	3	17%
Chemiczny	3	4	8%
Usługi doradcze i prawne, IT i inne	6	1	8%
Pozostały przemysł i handel towarami	6	1	8%
Farmaceutyczny i ochrona zdrowia oraz kosmetyczny	6		7%
Przemysł lekki	3		3%
Tworzywa sztuczne		3	3%
Ochrona środowiska		3	3%
Transport i logistyka		2	2%
Zasoby naturalne		1	1%

Źródło: opracowanie własne

Tabela 4. Rynki, na których działają badane przedsiębiorstwa (możliwe więcej niż jedno wskazanie)

Rynek	Liczna wskazań
Inne rynki	40
Europa Środkowo-Wschodniej	32
EU/EOG/państwa NAFTA	25
Rosja	21
Bliski Wschód	19
Daleki Wschód	15

Kazachstan jako pierwszy rynek zagraniczny	5
---	---

Źródło: opracowanie własne

Podsumowując, przedsiębiorstwa uczestniczące w badaniu były bardzo zróżnicowane ze względu na wielkość, branżę oraz rodzaj aktywności w Kazachstanie. W badanej próbie nieznacznie przeważały mikroprzedsiębiorstwa – 30% ogółu badanych, po 23% próby stanowiły małe przedsiębiorstwa, średnie przedsiębiorstwa i duże przedsiębiorstwa. Zdecydowana większość badanych spółek to eksporterzy do Kazachstanu – 55% ci, którzy dopiero planują eksport i 31% już eksportujący. Badane przedsiębiorstwa prowadziły szeroki zakres działalności, chociaż można wyróżnić trzy główne sektory – budowlany (zarówno materiały i urządzenia budowlane oraz wykonawstwo), maszyn i urządzeń przemysłowych oraz rolno-spożywczy – odpowiednio 20%, 19% i 17% wskazań. Ponadto przedsiębiorstwa posiadają już duże doświadczenie na innych niż kazachstański rynkach zagranicznych i tylko 5 wskazało, że Kazachstan jest pierwszym rynkiem, na którym działają lub planują działalność.

Rezultaty badań

Poniżej zostały zaprezentowane rezultaty badania mającego na celu odpowiedź na pytania badawcze zawarte w części: *Przedstawienie problemów pracy i pytań badawczych*.

1. Jakie są główne czynniki skłaniające polskie przedsiębiorstwa do działalności na rynku kazachstańskim oraz jakie ryzyka polskie przedsiębiorstwa widzą podejmując działalność w Kazachstanie?

Na pytanie dotyczące przyczyn, dlaczego przedsiębiorstwo zdecydowało się podjąć działalność w Kazachstanie odpowiedziało 73 respondentów, możliwa była więcej niż jedna odpowiedź spośród sugerowanych oraz możliwość dodania swojej odpowiedzi. Rezultaty prezentują się następująco:

- Szukanie nowego rynku zbytu – 63 wskazań;
- Budowanie marki – 26 wskazań;
- Dostęp do innych rynków w ramach Unii Euroazjatyckiej – 19 wskazań;
- Możliwość ekspansji na pozostałe rynki państw Azji Centralnej – 18 wskazań;
- Dywersyfikacja działalności gospodarczej – 18 wskazań;

- Nowe możliwości biznesowe/nowi dostawcy – 2 wskazań;
- Możliwość ekspansji na rynek chiński – 2 wskazań;
- Ulgi inwestycyjne/podatkowe – 1 wskazanie.

Głównym powodem, dla którego polskie przedsiębiorstwa podejmują działalność w Kazachstanie jest przede wszystkim szukanie nowego rynku zbytu – wskazało 86% ogółu respondentów. Drugą najczęściej wskazywaną odpowiedzią było budowanie marki – 35% oraz dostęp do rynków Unii Euroazjatyckiej – 26%. Zasadniczo uzyskane odpowiedzi pod względem liczebności należy podzielić na trzy grupy – związane z poszukiwaniem nowego rynku zbytu (dla 86% respondentów), związane z rozwojem przedsiębiorstwa tj. budowanie marki oraz dywersyfikacji działalności gospodarczej (łącznie dla 60% respondentów) oraz związane z dostępem do rynków w regionie – Azji Centralnej oraz Unii Euroazjatyckiej (łącznie dla 51% respondentów). Wynika z tego, że przedsiębiorstwa nie tylko podejmują działalność w Kazachstanie dla osiągnięcia zysku w krótkiej perspektywie, lecz ich obecność w Kazachstanie jest ważnym elementem strategii długoterminowej. Zatem należy spodziewać się umacniania przedsiębiorstw już obecnych w Kazachstanie oraz ich dalszej ekspansji w regionie. Spośród sześciu przedsiębiorców inwestujących lub planujących inwestycję w Kazachstanie tylko dla jednego ulgi inwestycyjne/podatkowe mają znaczenie przy podejmowaniu działalności w tym państwie.

Na drugą część pytania odpowiedzi udzieliło również 73 ankietowanych. W działalności na rynku kazachstańskim polscy przedsiębiorcy wskazują następujące ryzyka i ograniczenia takie jak:

- Konkurencja z przedsiębiorstwami z UE – 41 wskazań;
- Konkurencja z przedsiębiorstwami spoza UE np. ChRL, Indie, Rosja – 39 wskazań;
- Logistyczne – 37 wskazań;
- Walutowe – 20 wskazań;
- Polityczne – protesty, gwałtowna zmiana władzy – 19 wskazań;
- Spadek/brak zainteresowania ofertą swojego przedsiębiorstwa przez kontrahentów w Kazachstanie – 17 wskazań;
- Rozliczeń cła i VAT – 15 wskazań;
- Faworyzowanie przedsiębiorstw kazachstańskich przez rząd Kazachstanu – 12 wskazań;
- Różnic kulturowych – 12 wskazań;

- Spadek/brak zainteresowania Kazachów ofertą swojego przedsiębiorstwa – 8 wskazań;
- Konkurencja z przedsiębiorstwami z Polski – 5 wskazań.

Największe ryzyka i ograniczenia w prowadzeniu działalności w Kazachstanie polscy przedsiębiorcy upatrują w konkurencji – w porównywalnym stopniu ze strony państw Unii Europejskiej, jak i spoza – w tym najsilniejszych gospodarczo państw w Azji – ChRL, Indii i Rosji. Obie te opcje zostały wskazane odpowiednio przez 41 i 39 przedsiębiorstw. Co istotne konkurencja z przedsiębiorstwami z Polski została wskazana jedynie przez 5 respondentów. Może to zatem świadczyć o tym, że polskie przedsiębiorstwa działające w Kazachstanie są bardzo różnorodne i wyspecjalizowane a ich obecność na tym rynku jest jeszcze relatywnie niska w stosunku do jego wielkości. Dlatego też pomimo dużego wzrostu obrotów handlowych z Kazachstanem i kolejnymi polskimi inwestycjami w tym państwie, Kazachstan może być nadal atrakcyjny dla podmiotów z Polski.

Poruszane w artykułach publicystycznych i analizach ryzyka logistyczne i walutowe plasują się zaraz za ryzykami związanymi z konkurencją – zostały wskazane odpowiednio przez 37 i 20 respondentów. Konieczność organizacji transportu pomiędzy Polską a Kazachstanem, złe warunki pogodowe i niedostateczna infrastruktura stanowią realne zagrożenie dla terminowości dostaw, pomimo związanych z Inicjatywą Pasa i Szlaku inwestycji. Ponadto, dewaluacja tenge z 2014 i uwolnienie kursu w 2015 spowodowały spadki wartości tej waluty w stosunku do dolara amerykańskiego odpowiednio o 19% i ok. 26%, co miało niekorzystny wpływ na transakcje zawarte w tej walucie⁴⁷⁹. Kazachstan nadal walczy ze stabilnością kursów tenge wobec walut obcych m.in. opóźniając płatności dolarowe⁴⁸⁰.

Innym ważnym ryzykiem zaznaczonym przez respondentów jest ryzyko polityczne definiowane jako protesty lub gwałtowna zmiana władzy, co wskazało aż 19 respondentów. O ile w krótkiej perspektywie, dzięki pokojowemu transferowi władzy w Kazachstanie oraz decydującej roli Nursułtana Nazarbajewa w państwie, ryzyko to można w krótkiej perspektywie uznać za ograniczone, to ewolucja systemu politycznego w dłuższej

⁴⁷⁹ A. Jarosiewicz, *Kazachstan – nietęgo z tenge*, za: [https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-08-26/kazachstan-nietego-z-tenge#:~:text=20%20sierpnia%20rz%C4%85d%20Kazachstanu%20og%C5%82osi%C5%82,deprecjacji%20\(o%20oko%C5%82o%2026%25\).&text=Korekta%20polityki%20monetarnej%20wymuszona%20zosta%C5%82a,wydobyciu%20opiera%20si%C4%99%20gospodarka%20Kazachstanu](https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-08-26/kazachstan-nietego-z-tenge#:~:text=20%20sierpnia%20rz%C4%85d%20Kazachstanu%20og%C5%82osi%C5%82,deprecjacji%20(o%20oko%C5%82o%2026%25).&text=Korekta%20polityki%20monetarnej%20wymuszona%20zosta%C5%82a,wydobyciu%20opiera%20si%C4%99%20gospodarka%20Kazachstanu) (30.03.2021).

⁴⁸⁰ N. Gizitdinov, *Kazakhstan Has Been Micromanaging Its Currency to Avert Drop*, za: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-11-12/kazakhstan-has-been-micromanaging-its-currency-to-avert-a-slump> (30.03.2021).

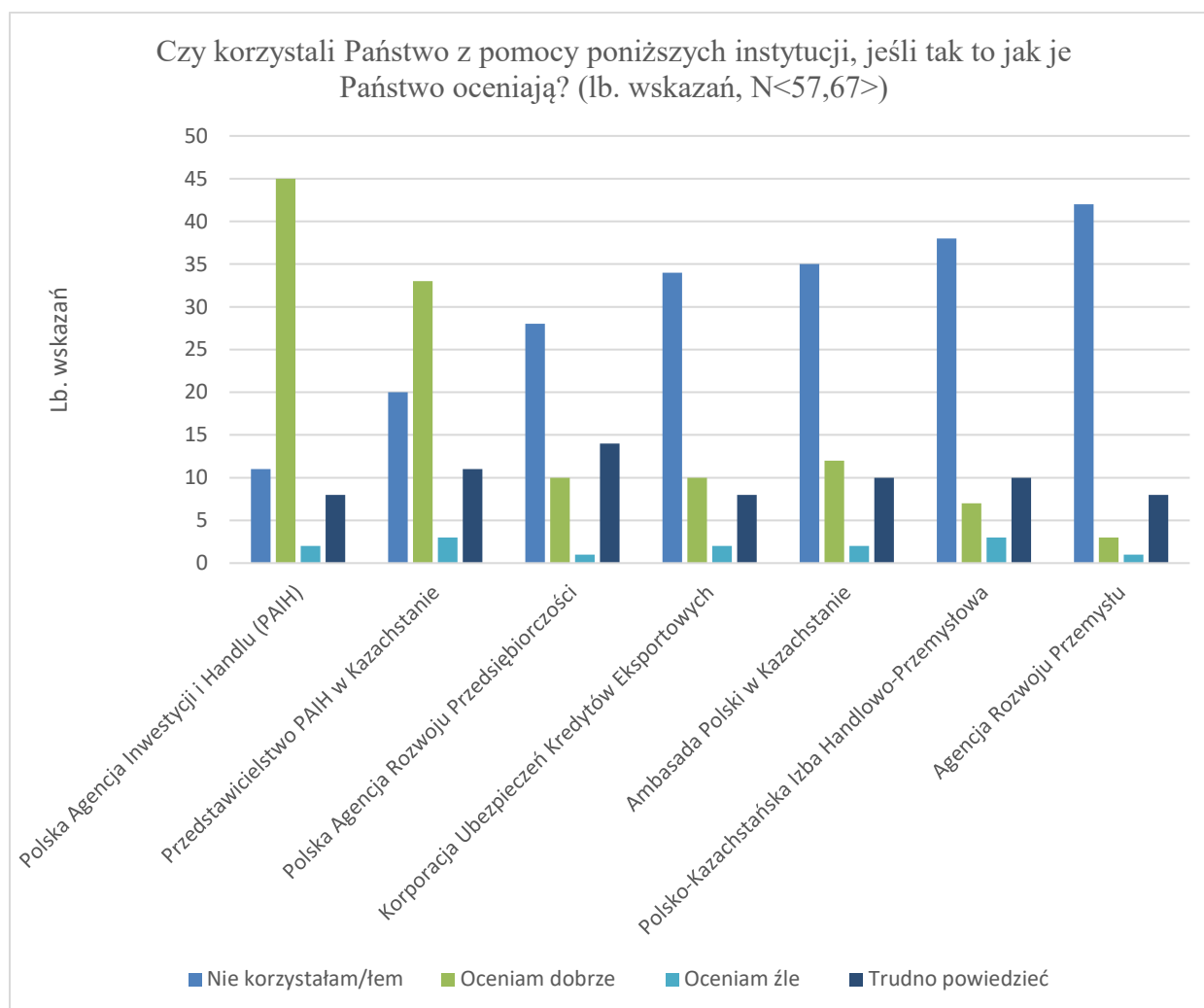
perspektywie może budzić obawy. Co istotne część przedsiębiorstw dostrzega faworyzowanie podmiotów kazachstańskich przez tamtejszy rząd. Ryzyko to może nabrać na sile, gdyż kazachstański rząd widząc uzależnienie gospodarki Kazachstanu od eksportu ropy naftowej oraz dużej obecności kapitału zagranicznego zaczyna zmierzać w kierunku dywersyfikacji swojej gospodarki. Oparta ona będzie jednak w dużej mierze na lokalnej produkcji i inwestycjach z udziałem kapitału kazachstańskiego i zagranicznego przy jednoczesnym ograniczeniu importu⁴⁸¹. Dodatkowo pojawiły się pojedyncze komentarze ankietowanych o ryzykach związanych z odnalezieniem odpowiedniego partnera biznesowego, dużego stopnia biurokracji w Kazachstanie, łapówkarstwa oraz problemach z egzekwowaniem płatności od kazachstańskich kontrahentów.

2. W jakim stopniu polskie instytucje rządowe powołane do pomocy przedsiębiorstwom za granicą dobrze wypełniają swoje zadania oraz jakie instytucje według przedsiębiorców powinny reprezentować ich interesy w Kazachstanie?

W pytaniu tym, zostały zbadane instytucje rządowe z Grupy PFR oraz Polsko-Kazachstańska Izba Handlowo-Przemysłowa. Zadano pytanie o to z pomocy jakich instytucji korzystali ankietowani, a jeśli korzystali to jak tę pomoc oceniają. W zależności od wskazanej instytucji odpowiedzi udzieliło od 53 do 67 ankietowanych.

⁴⁸¹ P. Otto, M. Potocki, *Wielka prywatyzacja w Kazachstanie przyciąga także Polaków*, za: <https://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/1004766,wielka-prywatyzacja-w-kazachstanie-polska-duda.html> (30.03.2021); A. Seilkhanov, *Kazakhstan to commission 35 industrial dairy farms each year*, za: https://www.inform.kz/en/kazakhstan-to-commission-35-industrial-dairy-farms-each-year_a3759356 (30.03.2021).

Wykres 1. Ocena pomocy polskich instytucji pomagających przedsiębiorstwom w działalności na rynku kazachstańskim

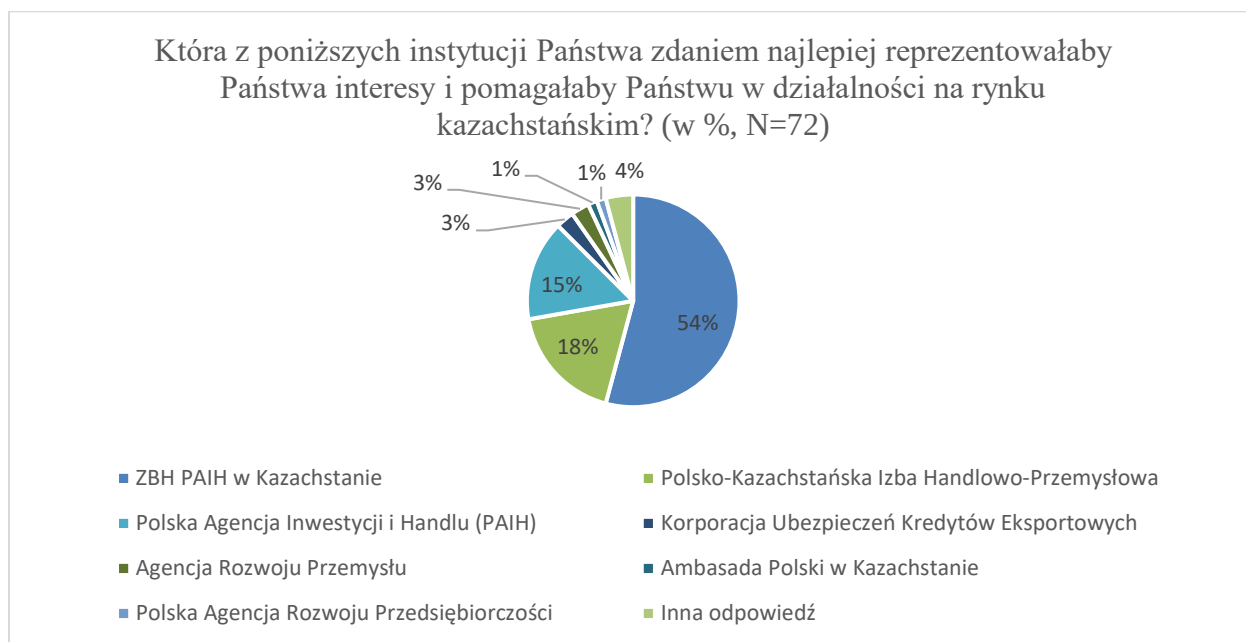

Źródło: opracowanie własne

Na 71 ankietowanych przedsiębiorstw tylko 7 nie korzystało z pomocy którejkolwiek z wyżej wymienionych instytucji. Pozostali zdecydowanie najczęściej korzystali z pomocy Polskiej Agencji Inwestycji i Handlu oraz jej ZBH w Nur-Sułtanie. Obie te instytucje otrzymały najwięcej pozytywnych ocen – odpowiednio 82% i 70% w stosunku do wszystkich ocen (dobrze, źle i trudno powiedzieć). O ile żadna z powyższych instytucji nie otrzymała znaczącej liczby ocen negatywnych, to w przypadku instytucji innych niż PAIH i kazachstańskiego Biura PAIH liczba odpowiedzi niejednoznacznych (trudno powiedzieć) przeważa lub jest zbliżona do liczby ocen pozytywnych.

Dobre oceny działalności PAIH i jej ZBH w Nur-Sultanie przełożyły się również na opinie przedsiębiorstw co do instytucji, która najlepiej reprezentowałaby je w Kazachstanie i pomagającej w działalności na tamtejszym rynku. 54% wskazań uzyskało ZBH PAIH w Kazachstanie, na drugim miejscu znalazła się Polsko-Kazachstańska Izba Handlowo-Przemysłowa – 18% a na trzecim centrala PAIH – 15%.

Wykres 2. Instytucje, które zdaniem przedsiębiorców najlepiej reprezentowałyby ich interesy w Kazachstanie

Źródło: opracowanie własne

Na uwagę zasługuje druga pozycja Polsko-Kazachstańskiej Izby Handlowo-Przemysłowej, będącej jedną z największych organizacji zrzeszających polskie przedsiębiorstwa działające w Kazachstanie, która oferuje pomoc w nawiązywaniu kontaktów biznesowych czy usługi doradcze i szkolenia⁴⁸². Duża liczba pozytywnych wskazań dla tej instytucji może wynikać z tego, że podobnie jak PAIH Izba oferuje zbliżony zakres usług oraz posiadają swoje bazy kontaktów a jakość ich usług jest równie wysoka. Niemniej jednak część respondentów – reprezentujących tzw. sektory strategiczne jak energetyczny czy przemysł precyzyjny – wskazała w komentarzach, że istnieje potrzeba reaktywowania Wydziału Promocji Handlu i Inwestycji (WPHiI) lub stworzenia instytucji mających odpowiednią rangę dyplomatyczną, ponieważ w przypadku negocjacji na szczeblu rządowym podnosi to pozycję przetargową przedsiębiorstwa. Respondenci ci wspomnieli, iż

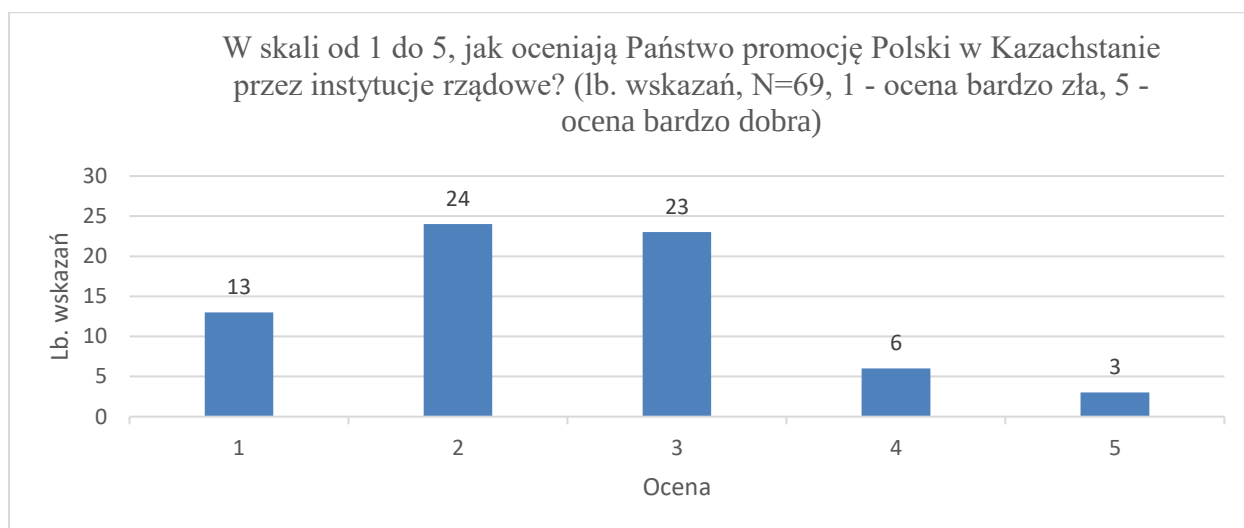
⁴⁸² Polsko-Kazachstańska Izba Handlowo-Przemysłowa, *O nas*, za: <https://pkihp.pl/o-nas> (30.03.2021).

jest to szczególnie ważne w kontekście silnej konkurencji ze strony przedsiębiorstw z państw azjatyckich np. z ChRL.

3. Czy wizerunek Polski w Kazachstanie jest dobrze promowany przez instytucje rządowe oraz jak polscy przedsiębiorcy oceniają promocję Kazachstanu?

Najczęściej wystawianą oceną promocji Polski w Kazachstanie była 2, najrzadziej 5 a średnia ocena wyniosła 2,45. Tę dość krytyczną ocenę potwierdza informacja o wynikach kontroli Najwyższej Izby Kontroli z 2018 roku *Promocja Kultury Polskiej Za Granicą*. Z opracowania wynika, że brak jest spójnej strategii promocji Polski pomiędzy instytucjami rządowymi, ich koordynacji i współpracy a środki na promocje są niewystarczające⁴⁸³. Pomimo bardzo dobrego gruntu pod potencjalny sukces promocji Polski w Kazachstanie – potencjału gospodarczego, licznej Polonii oraz dobrych stosunków politycznych między Polską a Kazachstanem ocena promocji Polskich w oczach przedsiębiorców nie jest dobra.

Wykres 3. Ocena promocji Polski przez instytucje polskie rządowe w Kazachstanie

Źródło: opracowanie własne

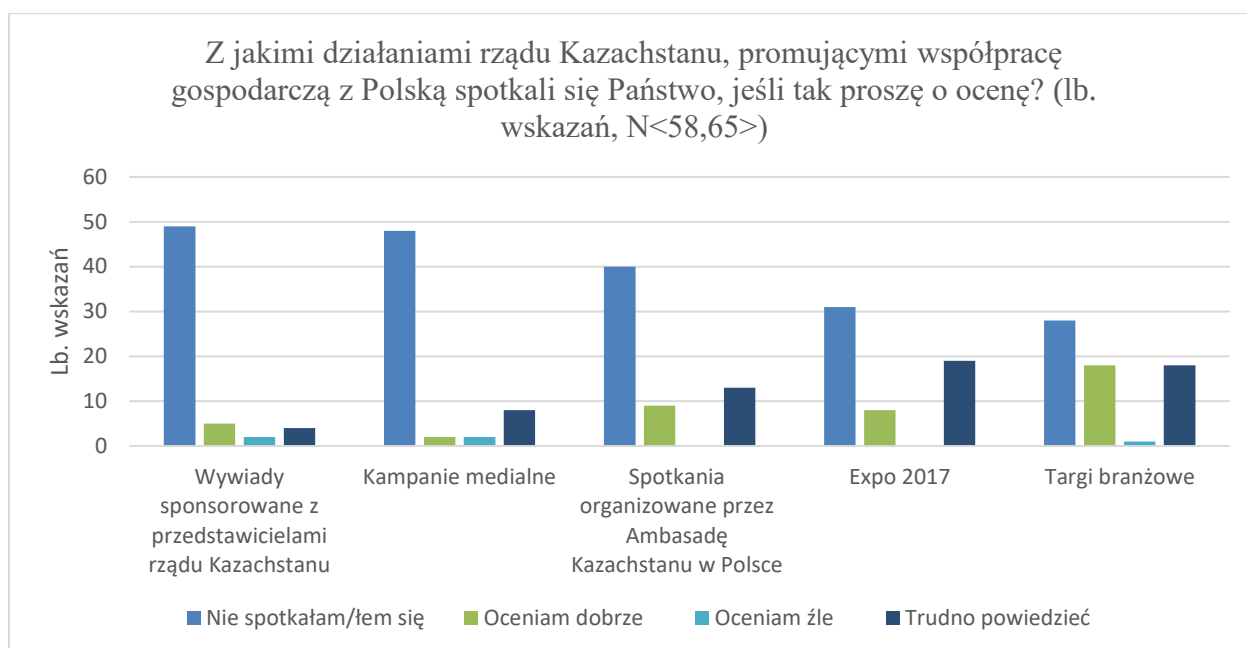
Brak spójnej polityki promocji Polski i działań promocyjnych prowadzonych na szeroką skalę widać na przykładzie Kazachstanu. Ambasada RP w Kazachstanie z sukcesami koordynuje np. program repatriacji czy politykę kulturalną wobec Polonii. Natomiast mało miejsca poświęca kwestiom gospodarczym. Nie wynika to jednak wyłącznie z działalności samej ambasady, lecz z działań na poziomie instytucji centralnych. Wydaje się, że Polska porzuciła próby stworzenia jednej spójnej, choć dopasowanej do poszczególnych rynków,

⁴⁸³ Najwyższa Izba Kontroli

strategii promocji (w tym promocji gospodarczej) na rzecz działań doraźnych jak np. uczestnictwa w EXPO.

Natomiast pytanie dotyczące oceny działań promocyjnych realizowanych przez Kazachstan w Polsce uwzględniało działania najbardziej widoczne w mediach i przestrzeni publicznej, tzn. wywiady sponsorowane, kampanie medialne, spotkania w Ambasadzie Kazachstanu w Warszawie, Expo 2017 i targi branżowe. Ankietowani zostali zapytani czy spotkali się z danym typem promocji a jeśli tak, to jak ją oceniają.

Wykres 4. Obecność działań rządu Kazachstanu w polskiej przestrzeni publicznej i ich ocena

Źródło: opracowanie własne

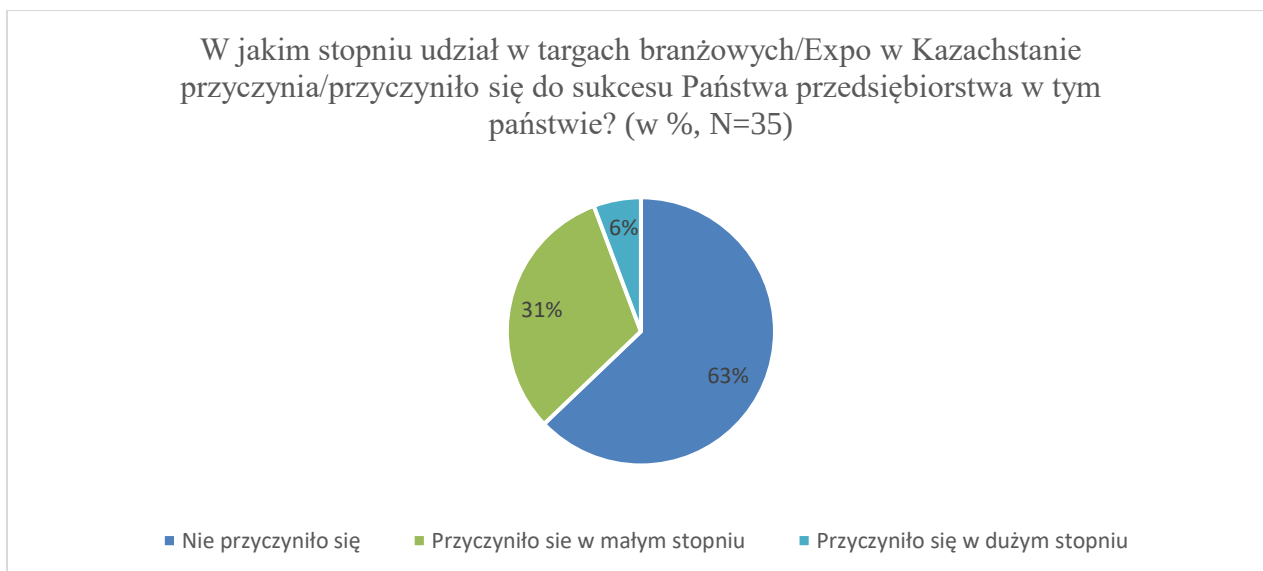
Widoczna jest tendencja do tego, że metody promocji używane przez Kazachstan, które zakładają bezpośrednie zaangażowanie przedsiębiorstwa są bardziej dostrzegalne oraz zbierają mniej negatywnych ocen – spotkania, Expo czy targi vs. szeroko pojmowana obecność w mediach. Z targami branżowymi spotkało się najwięcej ankietowanych – 37, z czego 18 ocenia je dobrze a tylko 1 źle. Co ciekawe, pomimo tego, że Expo 2017 było najważniejszym wydarzeniem promującym Kazachstan w ostatnich latach, to zaskakujący jest relatywnie mały odsetek respondentów, którzy pomimo szeroko zakrojonej promocji tej imprezy ją dostrzegli – 27 vs. 31, którzy się nie spotkali. Mimo to, zarówno Expo 2017, jak i trzecia najbardziej dostrzegalna forma promocji – spotkania organizowane przez Ambasadę Kazachstanu w Polsce nie otrzymały negatywnych ocen.

Z konwencjonalnymi działaniami promocyjnymi – kampaniami medialnymi, czy wywiadami sponsorowanymi z przedstawicielami rządu Kazachstanu – spotkało się odpowiednio 12 i 11 ankietowanych a pozytywnie ocenia je odpowiednio 2 i 5. Nie bez znaczenia jest to, że potencjalna grupa odbiorców kampanii medialnych sponsorowanych przez Kazachstan w Polsce jest z jednej strony niewielka w porównaniu z ogółem polskich przedsiębiorców zainteresowanych działalnością za granicą. Z drugiej strony przedsiębiorcy zainteresowani prowadzeniem działalności w Kazachstanie reprezentują różne i często wyspecjalizowane sektory, przez co trudniej jest stworzyć jedną spójną kampanię, która zainteresowałaby dużą liczbę odbiorców zachowując przy tym swoją ekonomiczną opłacalność.

4. W jakim stopniu uczestnictwo w targach i misjach handlowych warunkuje sukces polskich przedsiębiorstw.

Spośród respondentów 35 potwierdziło uczestnictwo w targach branżowych lub Expo 2017. Większość przedsiębiorstw (22) stwierdziła, że uczestnictwo w targach nie warunkowało ich sukcesu w Kazachstanie, dla 11 respondentów przyczyniło się w małym stopniu a dla 2 w dużym stopniu lub było niezbędne do prowadzenia działalności.

Wykres 5. Sukces na rynku kazachstańskim a uczestnictwo w targach branżowych i Expo w Kazachstanie

Źródło: opracowanie własne

Podobny rozkład odpowiedzi jest widoczny w przypadku misji polskich przedsiębiorców. Dla większości (25) badanych dopiero planuje udział lub brało udział w ‘misjach polskich przedsiębiorców’ w Kazachstanie. Spośród tych, którzy brali udział w misjach przedsiębiorców (13) znalazło się tylko jedno wskazanie, że uczestnictwo w misji przyczyniło się do rozwoju przedsiębiorstwa. Spośród pozostałych badanych uczestników sześciu wskazało, że udział w ‘misji’ nie przyczynił się do rozwoju przedsiębiorstwa a sześciu, że trudno powiedzieć.

Wykres 6. Ocena udziału w misjach polskich przedsiębiorców w Kazachstanie

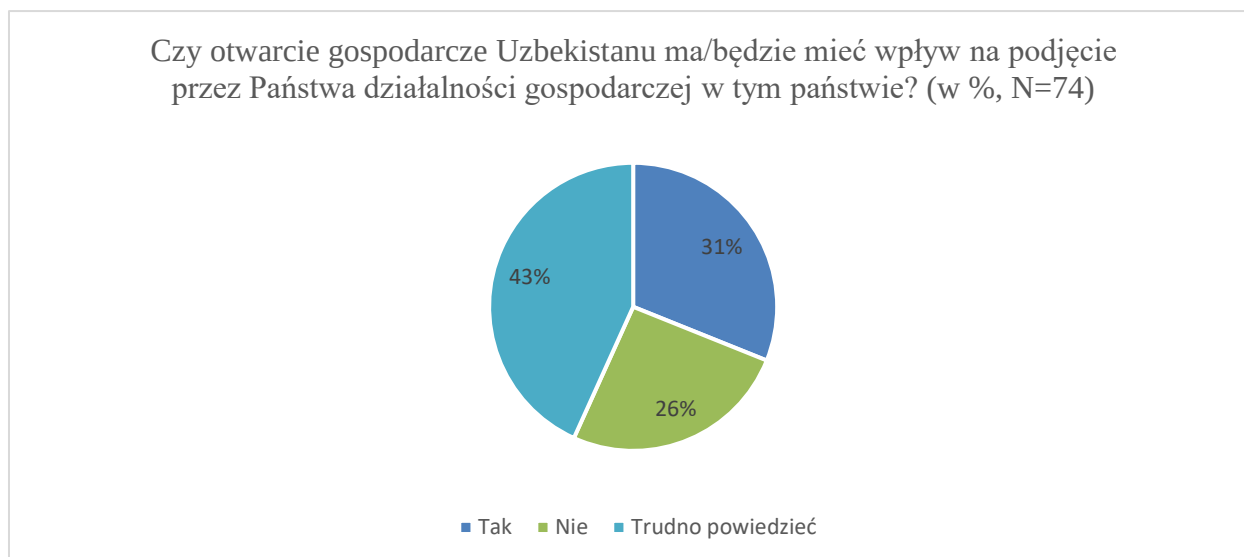
Źródło: opracowanie własne

Pomimo tego, że tylko dla kilku przedsiębiorstw uczestnictwo w targach i misjach było niezbędne do osiągnięcia sukcesu na rynku kazachstańskim nie należy twierdzić, że nie spełniają one żadnej roli. Samo uczestnictwo w nich nie może być jedynym sposobem na internacjonalizację przedsiębiorstwa, lecz warto je również traktować jako okazję do zapoznania się z lokalnymi realiami czy ofertą konkurencji. Wydaje się, że zostało to dostrzeżone przez ZBH PAIH w Nur-Sułtanie, które oprócz typowego programu misji stara się organizować także szkolenia czy wizyty studyjne dzięki którym polskie przedsiębiorstwa mogą rozszerzyć swoją wiedzę o tamtejszym rynku⁴⁸⁴. Dodatkowo należy mieć na uwadze, że przedsięwzięcia typu Expo mają na celu przede wszystkim promowanie państwa organizującego imprezę oraz uczestniczących w nim państw, w dalszej kolejności pozostałych podmiotów.

⁴⁸⁴ Polska Agencja Inwestycji i Handlu

5. Czy polskie przedsiębiorstwa obecne w Kazachstanie planują rozszerzyć swoją działalność na sąsiednim rynku uzbeckim?

Wykres 7. Otwarcie gospodarcze w Uzbekistanie a zainteresowanie polskich przedsiębiorstw

Źródło: opracowanie własne

W zdecydowanej większości (43%) polskie przedsiębiorstwa działające lub też planujące podjęcie działalności w Kazachstanie nie są w stanie określić, czy otwarcie gospodarcze w sąsiednim Uzbekistanie będzie miało wpływ na podjęcie przez nie działalności w tym państwie. Wśród pozostałych dominuje opinia, że taki wpływ będzie występował (31% tak vs. 26% nie). Brak jednoznacznej odpowiedzi czy Uzbekistan będzie kolejnym krokiem w ekspansji zagranicznej przedsiębiorstwa można uzasadnić z jednej strony niewielką promocją tego państwa w Polsce – zwłaszcza w porównaniu z promocją Kazachstanu. Z drugiej strony istnieje niepewność co do jakości przeprowadzanych ostatnio w tym państwie reform oraz ich długotrwałości.

Wnioski

Polskie przedsiębiorstwa, które w latach 2015-2020 planowały działalność w Kazachstanie to przede wszystkim eksporterzy reprezentujący zróżnicowane branże, przy czym dominują: budowlana, maszynowa i rolno-spożywcza, którzy byli wcześniej aktywni na innych rynkach zagranicznych.

To, co skłania polskich przedsiębiorców do aktywności na rynku kazachstańskim to przede wszystkim zys. Co ciekawe jednak, zaraz za nim przedsiębiorcy umiejscawiają szeroko pojęty rozwój działalności – budowanie marki czy też możliwość rozszerzenia działalności w kolejnych państwach poradzieckich. Główne ryzyka natomiast związane są z konkurencją

pochodzącą z państw UE oraz państw azjatyckich. Konkurencję z Polski natomiast wskazuje znikomy odsetek przedsiębiorstw. Na dalszym miejscu plasują się ryzyka zależne od rządu Kazachstanu: związane z logistyką, lokalną walutą oraz polityką. Ryzyka te ze względu na planowane modernizacje infrastruktury oraz widmo kryzysu gospodarczego spowodowanego koronawirusem i konieczność obrony kursu tenge mogą nadal stanowić poważne zagrożenia dla polsko-kazachstańskiej wymiany handlowej.

Z przeprowadzonego badania pośrednio wyłania się również nowe ryzyko – niewystarczający stopień promocji Polski w Kazachstanie. Może to potencjalnie przyczynić się do niewielkiej rozpoznawalności Polski w tym państwie a co za tym idzie preferowania parterów biznesowych z państw, które włożyły więcej wysiłku w budowanie swojej marki i uznawane są za zaawansowane technologicznie lub produkujące towary bardzo dobrej jakości. Niskie oceny stopnia promocji Polski w Kazachstanie wpisują się w zauważalny trend prowadzenia przez instytucje rządowe mało aktywnej polityki zagranicznej⁴⁸⁵. Ponadto, jak wskazują same dokumenty rządowe, Polska praktycznie nie posiada jednej spójnej i długofalowej strategii promocji, a rozbijanie zadań z zakresu promocji powoduje jedynie coraz większy chaos organizacyjny⁴⁸⁶.

Niemniej jednak większość przedsiębiorców ocenia PAIH oraz ZBH PAIH w Nur-Sułtanie dobrze. Co jednak niepokojące, niektórzy badani reprezentujący strategiczne sektory, dostrzegają konieczność reaktywowania WPHiI przy ambasadach lub stworzenia innego typu komórki wyspecjalizowanej w dyplomacji gospodarczej i posiadającej status dyplomatyczny. Jest to o tyle istotne, że znaczący odsetek (17%) przedsiębiorców widzi ryzyko w faworyzowaniu przedsiębiorstw kazachstańskich przez tamtejszy rząd. Badani wskazują, że pomimo dobrej jakości usług świadczonych przez PAIH, aktywna reprezentacja państwa na miejscu w postaci instytucji posiadającej status dyplomatyczny czasami bywa niezbędna do powodzenia działalności na rynku kazachstańskim.

Co pokazało badanie, uczestnictwo w targach branżowych czy misjach gospodarczych nie warunkuje sukcesu na lokalnym rynku. Wnioskować zatem należy, że strategia internacjonalizacji polskich przedsiębiorstw w Kazachstanie nie powinna opierać się wyłącznie na uczestnictwie w tego typu wydarzeniach, choć uczestnictwo w nich może przyczynić się do poznania kultury i potencjału państwa „od wewnątrz”, czy też wstępnej analizy potencjału konkurencji.

⁴⁸⁵A. Bieńczyk-Missala, *Polityka zagraniczna Polski w setną rocznicę niepodległości*, „Rocznik Strategiczny” 2019, nr 24, s. 315-330.

⁴⁸⁶Najwyższa Izba Kontroli.

Obecność na rynku kazachstańskim pomaga przedsiębiorcom w decyzji o zwiększeniu obecności na innych, sąsiednich rynkach. Z jednej strony przedsiębiorcy podejmując działalność w Kazachstanie widzą możliwość dostępu do innych rynków: Unii Euroazjatyckiej czy Azji Centralnej. Z drugiej strony jeszcze niewielka część z nich wyraża chęć do działania na rynku uzbeckim – 31% ankietowanych, przy czym dla 43% jest to jeszcze kwestia nie określona.

Streszczenie:

Praca opisuje powody i ryzyka związane z podjęciem działalności gospodarczej przez polskie przedsiębiorstwa w Kazachstanie, poddaje analizie pomoc polskich instytucji rządowych w tym zakresie oraz ocenia efektywność działań promocyjnych np. targów międzynarodowych czy kampanii medialnych. W badaniu posłużono się kwestionariuszem CAWI na próbie N=74 polskich przedsiębiorstw działających lub planujących rozpocząć działalność na omawianym rynku. Na podstawie wyników badania należy uznać, że przedsiębiorcy planują swoją obecność w Azji Centralnej w perspektywie długofalowej. Dobrze oceniają oni instytucje rządu RP mające na celu pomoc w rozwoju ich działalności w Kazachstanie, choć dostrzegają niewystarczającą promocję Polski w tym państwie. Rezultaty badania poddają w wątpliwość znaczenie działań promocyjnych, takich jak np. targi czy Expo dla osiągnięcia sukcesu biznesowego w Kazachstanie.

Słowa klucze:

Polska, Kazachstan, internacjonalizacja przedsiębiorstwa, PAIH, targi, Expo, dyplomacja gospodarcza

Key words:

Poland, Kazakhstan, internationalization of the company, PAIH, fairs, Expo, economic diplomacy

Bibliografia:

1. Bank Światowy. (2021). GDP. Za: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=KZ-UA-EE-TM-BY-AZ-GE-MD-AM-UZ-TJ-KG-LV-LT-RU> (30.03.2021).
2. Bieńczyk-Missala, A. (2019). Polityka zagraniczna Polski w setną rocznicę niepodległości. *Rocznik Strategiczny*, (24), 315-330.
3. Chemia i Biznes. (2015). Grupa Seleno umacnia się na rynku w Kazachstanie. Za: <https://www.chemiaibiznes.com.pl/artykuly/grupa-selena-umacnia-sie-na-ryнку-w-kazachstanie> (30.03.2021).
4. Czaplewski, L., Wiśniewska, E. (2007). Zamierzenia i motywy podejmowania bezpośrednich inwestycji zagranicznych przez polskie przedsiębiorstwa. *Bezpośrednie*

- inwestycje zagraniczne w budowaniu potencjału konkurencyjności polskich przedsiębiorstw i regionów.
5. Financial Monitoring Agency of the Republic of Kazakhstan. (2021). Kazakhstan 2050 Strategy. Za: <https://kfm.gov.kz/en/activity/strategy-and-program/strategy-kazakhstan-2050/#:~:text=By%202050%20we%20want%20to,term%20development%20and%20economic%20growth> (30.03.2021).
 6. Gizitdinov, N. (2020). Kazakhstan Has Been Micromanaging Its Currency to Avert Drop. Za: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-11-12/kazakhstan-has-been-micromanaging-its-currency-to-avert-a-slump> (30.03.2021).
 7. Główny Urząd Statystyczny. (2021). Eksport towarów i usług według krajów. Za: http://swaid.stat.gov.pl/HandelZagraniczny_dashboards/Raporty_predefiniowane/RAP_DBD_HZ_4.aspx (30.03.2021).
 8. Jarosiewicz, A. (2015). Kazachstan – nietęgo z tenge. Za: [https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-08-26/kazachstan-nietego-z-tenge#:~:text=20%20sierpnia%20rz%C4%85d%20Kazachstanu%20og%C5%82osi%C5%82,deprecjacji%20\(o%20oko%C5%82o%2026%25\).&text=Korekta%20polityki%20monetarnej%20wymuszona%20zosta%C5%82a,wydobyciu%20opiera%20si%C4%99%20gospodarka%20Kazachstanu](https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-08-26/kazachstan-nietego-z-tenge#:~:text=20%20sierpnia%20rz%C4%85d%20Kazachstanu%20og%C5%82osi%C5%82,deprecjacji%20(o%20oko%C5%82o%2026%25).&text=Korekta%20polityki%20monetarnej%20wymuszona%20zosta%C5%82a,wydobyciu%20opiera%20si%C4%99%20gospodarka%20Kazachstanu) (30.03.2021).
 9. Karpińska-Mizielńska, W., Smuga, T. (2007). Determinanty bezpośrednich inwestycji polskich przedsiębiorstw na rynkach zagranicznych. *Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics*, 218(9), 31-53.
 10. Kuzel, M. (2011). Bezpośrednie inwestycje zagraniczne polskich przedsiębiorstw – wybrane zagadnienia. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, (158), 719-729.
 11. Kuźmińska-Haberla, A. (2011). Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych w oczach partnerów – wyniki badań empirycznych. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, (221), 321-330.
 12. Ministerstwo Rozwoju. (2017). Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.). Za: <https://www.gov.pl/documents/33377/436740/SOR.pdf> (30.03.2021).
 13. Mokrysz-Olszyńska, A., Olszyński, J. (2019). Ewolucja systemu państwowego wsparcia polskiego biznesu za granicą. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie*, (2), 37-56.
 14. Najwyższa Izba Kontroli. (2019). Informacja o wynikach kontroli – promocja kultury polskiej za granicą. Za: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21207,vp,23839.pdf> (30.03.2021).
 15. Nowosielski, M. (2009). O strategii promocji Polski. *Przegląd Zachodni*, 330(03), 106-112.
 16. Otto, P., Potocki, M. (2016). Wielka prywatyzacja w Kazachstanie przyciąga także Polaków. Za: <https://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/1004766,wielka-prywatyzacja-w-kazachstanie-polska-duda.html> (30.03.2021).
 17. Polska Agencja Inwestycji i Handlu. (2016). Zapraszamy na misję gospodarczą do Kazachstanu. Za: https://www.paih.gov.pl/20160422/zapraszamy_na_misje_gospodarcza_do_kazachstanu (30.03.2021).
 18. Polsko-Kazachstańska Izba Handlowo-Przemysłowa. (2021). O nas. Za: <https://pkihp.pl/o-nas> (30.03.2021).
 19. Portal Promocji Eksportu. (2019). Misja gospodarcza do Kazachstanu (Turkiestan, Szymkent, Astana). Za: <https://www.trade.gov.pl/pl/analizy->

-
- rynkowe/azja/kazachstan/290195,misja-gospodarcza-do-kazachstanu-turkiestan-szymkent-.html (30.03.2021).
20. Seilkhanov, A. (2021). Kazakhstan to commission 35 industrial dairy farms each year. Za: https://www.inform.kz/en/kazakhstan-to-commission-35-industrial-dairy-farms-each-year_a3759356 (30.03.2021).
21. Umińska-Woroniecka, A. (2010). Od promocji stosunków kulturalnych i naukowych do dyplomacji kulturalnej w działaniach polskiej służby zagranicznej. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, 57(5-6), 47-71.
22. United Nations Development Programme. (2021). Human Development Index (HDI) Ranking. Za: <http://hdr.undp.org/en/data> (30.03.2021).
23. Waśkiel, T. (2017). Azja Centralna – szanse i bariery współpracy gospodarczej. *Nowa Polityka Wschodnia*, 15(4), 112-126.
24. Wieczerek-Krusińska, A. (2017). Europy na celowniku meblarzy. Za: <https://archiwum.rp.pl/artukul/1352296-Europy-na-celowniku-meblarzy.html> (30.03.2021).
25. Wieczerek-Krusińska, A. (2017). Polskie meble skęcane na stepie. Za: <https://www.rp.pl/Biznes/307259900-Polskie-meble-skecane-na-stepie.html> (30.03.2021).
26. Wnukowski, D. (2016). Dyplomacja gospodarcza w polityce zagranicznej Polski. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*, (1), 210-224.

Ewolucja strategii zarządzania państwem w Republice Kazachstanu po styczniowych protestach

Brak możliwości partycypacji w kreowaniu polityki publicznej państwa i oceny rządzących podczas wyborów doprowadził naród kazachstański do zachowań noszących znamiona nieposłuszeństwa obywatelskiego. Mieszkańcy republiki wykorzystali ulicę jako miejsce wyrażenia swojego niezadowolenia z pogarszających się warunków bytowych i spowalniania przez decydentów politycznych zapowiadanych działań reformatorskich, których efektem ma być liberalizacja życia politycznego. Poza zamieszkami w mieście Ałmaty, formy protestu przybrały charakter pokojowy.

Posłaniem płynącym z akcji protestacyjnych stało się zwrócenie uwagi decydentom politycznym na niekompatybilność prowadzonej strategii zarządzania państwem z żądaniami i oczekiwaniami społecznymi. Pomimo tego, że protesty zostały opanowane przy wykorzystywaniu siły, władze nie zdecydowała się na politykę *dokręcania śruby*. Wynikało to ze świadomości o rodzącym się społeczeństwie obywatelskim zdolnym do przeciwstawiania się niesprawiedliwej polityce rządzących. Chęć rozładowania napięcia na linii władza-społeczeństwo, doprowadziła do zadeklarowania przez prezydenta Kasyma Tokajewa 16 marca 2022 roku w odezwie do narodu Kazachstanu gotowości do wdrożenia przełomowych reform likwidujących zjawisko nadmiernej koncentracji władzy w sferze politycznej i ekonomicznej.

Fundamentalnym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zmian politycznych i ekonomicznych, jakie zaszły w Republice Kazachstanu po wydarzeniach ze stycznia 2022 roku. Rozważania dotyczą głównie reform zaproponowanych przez Kasyma Tokajewa w orędziu z dnia 16 marca 2022 roku. Miesięczny okres czasowy, który upłynął od opublikowania orędzia a powstania artykułu, uniemożliwia ocenę przedstawionych usprawnień, a jedynie przebadanie wykonalności zaprezentowanych przeobrażeń politycznych i ekonomicznych. W publikacji postawiono następujące pytanie badawcze: *Czy rozwiązania zaproponowane przez prezydenta Kasyma Tokajewa mogą się stać podstawą do budowania*

nowego ładu wewnętrznego w Republice Kazachstanu?. Postawiono też dodatkowe pytania badawcze: *Czy styczniowe protesty doprowadziły do zmian w relacjach władza-społeczeństwo?* ; *Czy zaproponowane reformy mogą wpłynąć na ograniczenie koncentracji władzy w sferze politycznej i ekonomicznej?* W toku analizy zebranego materiału badawczego wykreowała się główna hipoteza: *Rozwiązania zaproponowane przez prezydenta Kasyma Tokajewa mogą się stać podstawą do budowanie nowego ładu wewnętrznego w Republice Kazachstanu.*

Metodologia pracy została oparta głównie o metodę badania dokumentów. Źródło wiodące do rozważań stanowił tekst orędzia Kasyma Tokajewa do narodu Kazachstanu z 16 marca 2022 roku. Wyselekcjonowane z niego informacje zostały zinterpretowane i zanalizowane pod kątem możliwości ich realizacji w warunkach kazachskich. W procesie eksplikacji zebranego materiału wykorzystano również metodę indukcji i dedukcji oraz rozumowania poprzez analogię odwołując się do sytuacji panującej w państwach europejskich. Wszystkie te metody pozwoliły na znalezienie odpowiedzi na stawiane pytanie badawcze i sformułowanie wniosków końcowych.

Proponowane zmiany polityczne

Reformy dotyczące sfery politycznej zgodnie z przesłaniem lidera Kazachstanu mają zostać skoncentrowane na działaniach zmierzających do decentralizacji władzy. Dzięki poszerzeniu kompetencji lokalnych organów władzy, umocnieniu roli Parlamentu w życiu politycznym republiki i ograniczeniu kompetencji prezydenta.

W 1997 roku w Republice Kazachstanu nastąpiła reforma administracyjna polegająca na łączeniu obwodów zdominowanych przez Kazachów i etnicznych Rosjan. Następstwem czego stało się zmniejszenie liczby obwodów z 19 do 14: taldy-kurgański włączono do ałmackiego, żezgkazgański przyłączono do karagandyjskiego, turgajski zjednoczono z kustajskim, semipałatyński stał się częścią wschodniokazachstańskiego, a kokszeauski podzielono pomiędzy akmolski i północnokazachstański⁴⁸⁷. Co więcej, w obawie przed wygraną rosyjskich kandydatów w wyborach lokalnych na przywódców regionów i miast o znaczeniu republikańskim wprowadzono mechanizm odgórnego naznaczania akimów⁴⁸⁸. Spoglądając z perspektywy długookresowej, decyzja ta przyczyniła się do powstania nieefektywnego aparatu władzy w terenie. Nieskuteczność urzędników regionalnych

⁴⁸⁷ Е. Садовская, *Перенос столицы из Алма-Аты в Астану и его влияние на миграционные процессы в Казахстане*, „Демоскоп Weekly” 2002, nr 71/72, <http://www.demoscope.ru/weekly/2002/071/analit03.php> (15.04.2022).

⁴⁸⁸ Artykuł 87 § 4 Konstytucji Republiki Kazachstanu z dnia 30 sierpnia 1995 roku.

i samorządowych w rozwiązywaniu problemów lokalnych społeczności była jednym z powodów rozprzestrzenienia się protestów styczniowych na terytorium całego państwa.

Etapem wstępnym w rozwikłaniu niesprawności systemowej stała się zapowiedź, w prezydenckim orędziu, o odtworzeniu trzech obwodów: semejskiego (dawny obwód semipałatyński), ulytauskiego (dawny żezgkazgański) i żetysu (dawny taldy-korgański)⁴⁸⁹. Wybór tych trzech jednostek nie jest przypadkowy – fuzja z większymi obwodami stała się przyczyną ich upadku z dobrze prosperujących w ośrodki prowincjonalne z wysokim bezrobociem. Przywrócenie starego porządku w przekonaniu władz wpłynie na wzrost zainteresowania lokowaniem kapitału przez inwestorów zagranicznych i krajowych na tych obszarach. Scenariusz jest bardzo możliwy, jeśli przedsiębiorcy otrzymają gwarancję ulg podatkowych na pierwszym etapie swojej działalności.

Wydzielenie trzech obwodów wyniosło na agendę dyskusję na temat kolejnych podziałów wielkopowierzchniowych struktur administracyjnych. Władze nie są zainteresowane dalszymi cesjami, dlatego prezydent zaproponował przeprowadzenie reformy samorządu terytorialnego. Objawiającej się zniesieniem przepisów umożliwiających głowie państwa anulowanie aktów wydawanych przez akimów oraz odwoływania ich ze szczebla powiatowego i wiejskiego⁴⁹⁰. Wcielenie w życie wybieralności akimów doprowadzi do sytuacji, w której urzędnicy Ci w pierwszej kolejności będą odpowiadać za swoje działania przed wyborcami, a nie jak dotychczas przed prezydentem. Powstanie tym samym kluczowy w demokratycznym państwie prawa mechanizm rozliczania organów lokalnej władzy przez społeczeństwo w procesie wyborczym.

Do uformowania się takiej praktyki potrzebne są jeszcze zmiany legislacyjne wprowadzające powszechne wybory szefa samorządu lokalnego. W 2021 roku prezydent Tokajew wyraził zgodę na przeprowadzenie powszechnych wyborów akimów jedynie na obszarach wiejskich, co nie spotkało się z aprobatą obywateli zamieszkujących większe miejscowości, którzy podczas styczniowych protestów wysunęli żądania rozszerzenia takich rozwiązań na wszystkie jednostki administracyjne⁴⁹¹. W orędziu przed parlamentem głowa państwa zaprezentował pozytywny stosunek do takich kroków, jednak na razie proponując model pośredni. Maslichaty miast o znaczeniu regionalnym i republikańskim mają otrzymać

⁴⁸⁹ Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана *Новый Казахстан: путь обновления и модернизации* от 16 марта 2022 года, <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (15.04.2022).

⁴⁹⁰ Artykuł 44 Konstytucji Republiki Kazachstanu z dnia 30 sierpnia 1995 roku.

⁴⁹¹ *Как проходят выборы сельских акимов в Казахстане* „STRATEGY2050” 25.07.2021, <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-prokhodyat-vybory-selskikh-akimov-v-kazakhstane-/> (15.04.2022).

prawo wyboru spośród dwóch zaproponowanych przez prezydenta kandydatów na to stanowisko⁴⁹². Obywatele uzyskają tym samym pośrednie prawo głosu w obsadzeniu tego stanowiska poprzez wpływ na skład osobowy wybieralnego Maslichatu.

Zgodnie ze złożonymi deklaracjami zwiększona zostanie autonomiczność parlamentów regionalnych Maslichatów – odpowiedników polskich rad gmin, miast i sejmików wojewódzkich. Pierwszym krokiem na stać się utworzenie stanowiska przewodniczącego Maslichatu – do tej pory rolę przewodnią w tej strukturze pełnił sekretarz, będąc podwładnym akima mianowanego przez prezydenta⁴⁹³. Na razie nie są znane przewidywane kompetencje dla przewodniczącego Maslichatu, jednak decyzja o wykreowaniu takowej funkcji daje możliwość posiadania przez dany region autonomicznego od Centrum przedstawiciela miejscowej władzy. Nowością podczas debaty nad samorządem terytorialnym stało się podniesienie kwestii niezależności budżetowej Maslichatów oraz przekazania im praw własnościowych nad części infrastruktury regionalnej. Wskutek takich poczynań zostaną stworzone rzeczywiste struktury samorządowe zbliżone do tych funkcjonujących w państwach europejskich.

Barierą pozostaje fakt, że Tokajew nie zainicjował likwidacji przepisów umożliwiających najwyższemu przedstawicielowi władzy skracanie kadencji Maslichatu, przez co organ ten nadal pozostaje zależny od władzy centralnej⁴⁹⁴. Dyskusja na temat rozróżnienia w panującej ordynacji wyborczej do Maslichatów, gdzie na terenach wiejskich ma obowiązywać system mieszany a w miastach większościowy, stanowi próbę wprowadzenia wentylów bezpieczeństwa dla utrzymania przez polityków partii *Amanat* (stara nazwa *Nur Otan*) kontroli nad organami samorządowymi w większych miejscowościach.

W orędziu z 16 marca 2022 roku Kasym Tokajew zapowiedział transformację w kierunku republiki prezydenckiej z silnym parlamentem. Zmiany te nie są innowacyjne, gdyż w 2016 roku pierwszy prezydent Nursułtan Nazarbajew ogłosił rozpoczęcie reformy zmierzającej do poszerzenia roli parlamentu i rządu w życiu politycznym republiki⁴⁹⁵. Wśród propozycji pojawiła się konieczność wdrożenia rozwiązań umożliwiających przełamanie niższej izbie parlamentu Mażylisowi veta wyższej izby Senatu. Podobne rozwiązania panują w państwach europejskich, Kazachstan implementując je, demonstruje swoje dążenia do

⁴⁹² *Послание Главы...*

⁴⁹³ A. Bisztyga, *Terenowa administracja rządowa oraz samorząd terytorialny w Republice Kazachstanu. Aspekt konstytucyjny* „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2014, nr 22, s. 185-186.

⁴⁹⁴ *Ibidem*.

⁴⁹⁵ N. Nazarbajew, *Era niepodległości*, Warszawa 2018, s. 254-256.

przebudowy własnego systemu politycznego w kierunku demokracji parlamentarno-gabinetowej.

Mażylis zgodnie z zapowiadanymi zmianami uzyska prawo do przeprowadzenia powtórnego głosowania nad ustawą odrzuconą przez Senat⁴⁹⁶. Jeśli ustawa uzyska większość bezwzględną, zostanie ona wprowadzona w życie. Według interpretacji Mażylis jest reprezentantem całego narodu, natomiast Senatorowie w pierwszej kolejności reprezentują regiony wchodzące w skład republiki. Brak veta wobec postanowień Senatu uniemożliwiał prowadzenie zmian pożądanых z perspektywy ogólnokrajowej, jeśli kilka regionów wyrażało sprzeciw. Obecne zmiany pozwolą na przeciwdziałanie takim praktykom i realizację w pierwszej kolejności interesu narodowego w organach władzy ustawodawczej.

Niższa izba parlamentu uzyska uprawnienia w sferze kontroli jakości wydawania środków budżetowych. Zgodnie z zapowiedziami przynajmniej 2 razy do roku w Parlamencie będzie musiał być zaprezentowany raport Komisji Rachunkowej, który będzie musiał uzyskać aprobatę izby poprzez głosowanie⁴⁹⁷. Stanowi to kolejny przejaw czerpania ze wzorców europejskich.

Nierozwiązana pozostaje kwestia braku pluralizmu w parlamencie, gdzie zasiadają ugrupowania zaliczane do kontrolowanej opozycji (Demokratyczna Partia Kazachstanu Ak-żoł i Ludowa Partia Kazachstanu) i partii władzy Amanat (wcześniejsza nazwa Nur Otan). Działaniem zmierzającym do podniesienia pluralizmu było obniżenie w styczniu 2021 roku progu wyborczego z 7% do 5%⁴⁹⁸. W ramach nowego pakietu reform Tokajew zaanonsował złagodzenie regulacji dotyczących powoływania nowych partii politycznych. Nowe przepisy zredukują liczbę wymaganych podpisów do założenia partii z 20 do 5 tysięcy. Takie działanie zostało już podjęte przez głowę państwa w 2020 roku – wtedy obniżono limit z 40 do 20 tysięcy. Pierwsza fala nie przyniosła żadnych zmian, nadal było trudno zarejestrować ugrupowanie pomimo wyrażania aspiracji do zrzeszania się przez grupy inicjatywne zarówno na szczeblu regionalnym, jak i krajowym⁴⁹⁹. Obecna poprawka może podzielić los poprzedniej, stając się jedynie przepisem obowiązującym na papierze nie mającym przełożenia na rzeczywistość.

Z drugiej strony widoczne są działania w kierunku ułatwienia funkcjonującym ugrupowaniom opozycyjnym uzyskania mandatów w parlamencie. Głowa państwa

⁴⁹⁶ *Послание Главы...*

⁴⁹⁷ *Ibidem.*

⁴⁹⁸ *Токаев снизил порог для прохождения партий в парламент и ввел графу «против всех»* „FERGANA AGENCY” 25.05.2021, <https://fergana.agency/news/122150/> (15.04.2022).

⁴⁹⁹ K. Pachucki-Włosek, *Political and socio-economics reforms of Kassym Tokayev from 2019 to 2021* “Central Asia and Caucasus” 2022, vol 23, issue 1, p. 236.

zapowiedział zmiany dotyczące kampanii wyborczej i zasad przeliczania głosów. Tokajew poparł stworzenie uregulowań prawnych dotyczących prowadzenia kampanii wyborczej przy wykorzystaniu mediów społecznościowych⁵⁰⁰. Niesie to pewne ryzyko w ograniczeniu swobody słowa i możliwości wyrażania swojego niezadowolenia z partii władzy w Internecie, jednak może stworzyć nową arenę do zdobywania poparcia przez ugrupowania niemające dostępu do państwowych środków masowego przekazu. Druga sprawa poruszana przez prezydenta dotyczy wprowadzenia limitów darowizn dla konkretnej partii⁵⁰¹. Umożliwi to lustrację wielkości wsparcia udzielanego przez prywatne podmioty danym partiom na wzór rozwiązań europejskich. Dzięki temu rozwiązaniu możliwe będzie także ograniczenie zjawiska *wkupywania się przez biznesmenów w łaski polityków*. Zaproponowanie utworzenia jednej bazy ze spisem wszystkich uprawnionych do głosowania powinno skutecznie zablokować zjawisko podwójnego głosowania, co podniesie wiarygodność prezentowanych wyników nie tylko wśród społeczności krajowej, ale także międzynarodowej. Wprowadzenie konieczności bezpartyjności członków Centralnej Komisji Wyborczej wpłynie natomiast na postrzeganie jej przedstawicieli jako niezależnych ekspertów, a nie partyjnych nominatów dbających o dobry wynik własnego ugrupowania. Wedle słów lidera Kazachstanu zmianie ulegnie również ordynacja wyborcza. Wybory do Mażylistu w 70% będą przeprowadzane w systemie proporcjonalnym i w 30% w systemie większościowym⁵⁰². Przywrócenie systemu większościowego jest szczególnie ważne dla kandydatów niezależnych bądź wywodzących się z lokalnych partii – daje im sposobność równoprawnej konkurencji w swoich okręgach wyborczych z kandydatami największych ugrupowań.

Prezydencka forma rządów w Kazachstanie doprowadziła do sytuacji, w której głównym winowajcą za nieefektywną politykę zarządzania państwem stał się Kasym Tokajew. Głowa państwa chcąc uniknąć podobnej sytuacji w przyszłości, rozpoczął działania dążące do ograniczenia wpływu prezydenta na proces decyzyjny w państwie. We wcześniejszych akapitach zostały omówione zapowiedzi odnoszące się do zniesienia prerogatyw prezydenckich do anulowania aktów wydawanych przez akimów i pozbawienia ich akimów na szczeblu powiatowym i wiejskim. Dzięki tym rozwiązaniom ulegnie redukcji rozproszenie uwagi prezydenta, który będzie mógł się skoncentrować na zagadnieniach ogólnokrajowych, pozostawiając kwestie kontrolowania efektywności przedstawicieli władzy w terenie żyjącej tam społeczności. Zmiany te nie dotyczą funkcji kontrolnej nad działalnością Maslichatów,

⁵⁰⁰ *Послание Главы...*

⁵⁰¹ *Ibidem.*

⁵⁰² *Ibidem.*

zatem istnieje ryzyko przeniesienia kontroli prezydenckiej na najniższy szczebel administracji. Stwarzając jedynie pozory decentralizacji.

Bezprecedensowy projekt dotyczący ograniczenia ilości Senatorów i Deputowanych wybieranych przez prezydenta przyczyni się do zlikwidowania zarzutów o możliwości oddziaływania najwyższego przedstawiciela władzy w Kazachstanie na funkcjonowanie władzy ustawodawczej, burząc tym samym podstawy trójpodziału władzy. Obecnie Senat Republiki Kazachstanu liczy 49 przedstawicieli, z czego 15 Senatorów jest mianowanych przez prezydenta (30% składu osobowego). Wystarczy, aby do nominatów prezydenta w kluczowych głosowaniach przyłączyło się 10 Senatorów do zablokowania wejścia ustawy w życie. Chęć podkreślenia niezależności legislatury od egzekutywy doprowadziła do zadeklarowania przez Tokajewa gotowości do zmniejszenia liczby własnych nominatów z 15 do 10⁵⁰³. Dzięki czemu ich współczynnik zmaleje z 30% do 20% składu osobowego Izby Wyższego Parlamentu Republiki Kazachstanu, co ma zwiększyć niezależność tego organu od prezydenta. Nie powodując jednak całkowitej niezależności, gdy prezydent nadal zachował możliwość umieszczania w izbie wyższej swoich reprezentantów. Ograniczony zostanie wpływ prezydenta na skład osobowy Mażylistu przez pomniejszenie liczby deputowanych ze Zgromadzenia Narodowego Republiki Kazachstanu – organu konsultacyjno-doradczego prezydenta – z 9 do 5⁵⁰⁴.

Ponadto nastąpiła zapowiedź wdrożenia zmian ustawodawczych dotyczących osoby piastującej urząd prezydenta Republiki Kazachstanu i jego najbliższej rodziny. Zgodnie z założeniami prezydent będzie musiał na okres pełnienia swojej funkcji zawiesić swoje członkostwo w partii politycznej, z której się wywodzi. Zapisy dotkną również członków rodziny głowy państwa, którzy będą objęci zakazem zajmowania urzędów politycznych⁵⁰⁵. Modyfikacje wydają się kosmetyczne, jednak w dużym stopniu przybliżają one model kazachski do praktyk panujących w demokratycznych państwach europejskich.

Tokajew w swoim orędziu zapowiedział przemiany w: prowadzonej polityce kadrowej w administracji państwowej, kwestii odcięcia się od praktyk radzieckich powiązanych ze zmianami w prawie medialnym, aktywizacji społeczeństwa obywatelskiego, uprawnieniach Rzecznika Praw Obywatelskich i utworzenia Trybunału Konstytucyjnego.

Jednym z haseł podnoszonych podczas styczniowych manifestacji była konieczność wymiany elity politycznej. Proces ten rozpoczął się już w 2021 roku, kiedy stanowisko ministra

⁵⁰³ *Ibidem.*

⁵⁰⁴ *Ibidem.*

⁵⁰⁵ *Ibidem.*

obrony narodowej utracił Nurlan Jermekbajew⁵⁰⁶. Styczniowa rekonstrukcja Gabinetu Rady Ministrów Republiki Kazachstanu pozbawiła również funkcji ministra pracy i polityki społecznej Berdibeka Saparbajewa oraz funkcji ministra przemysłu i rozwoju Bejbuta Atamkulowa⁵⁰⁷. Wszyscy trzech ministrowie wywodzili się z plemienia Dulaty, którego przedstawicielem jest zięć pierwszego prezydenta Nursułtana Nazarbajewa – Timur Kulibajew. Dzięki wsparciu Kulibajewa wielu członków tego plemienia stało się zamożnymi biznesmenami, co umożliwiło im forsowanie swoich przedstawicieli w rządzie. Zajmowanie przez nich wielu kluczowych stanowisk umożliwiało im wpływanie na decyzję rządu i blokowanie niekorzystnych ustaw z perspektywy wąskiej grupy interesu, a nie całego społeczeństwa.

Pozbawienie ludzi powiązanych ze światem biznesu wyższych stanowisk państwowych rozpoczyna proces przywracania rozdziału na elity biznesowe i politycznego. Dzięki temu działaniu prezydent Tokajew dąży do stworzenia strategii zarządzania państwem opartej na kooperacji trzech sektorów – publicznego, świata biznesu i społeczeństwa⁵⁰⁸. Współpraca tych trzech sektorów jest szczególnie ważna w obliczu niedawnych protestów, podczas których społeczeństwo zaczęło się domagać realnego wpływu na politykę państwa. Tworzenie podstaw współpracy przybliży system polityczny Republiki Kazachstanu do wzorców państw zachodnioeuropejskich.

Tokajew przy dokonywaniu zmian kadrowych silnie podkreśla konieczność, że przy obsadzaniu stanowisk państwowych powinny decydować kompetencje, a nie powiązania rodowo-plemienne. Potwierdzeniem tego jest usunięcie swojego krewnego Magzuma Mirzagalijewa z funkcji ministra energetyki i powołania na to stanowiska Bolata Akczulakowa – inżyniera geologii, wieloletniego pracownika państwowych przedsiębiorstw energetycznych, syna wybitnego geologa odkrywcy wielu złóż na terytorium Republiki Kazachstanu⁵⁰⁹. Stawianie na specjalistów nie do końca wiąże się z egzekwowaniem ich rzeczywistej efektywności. Prezydent podczas przemówienia powiedział o złym zarządzaniu największymi

⁵⁰⁶ *Министр обороны Казахстана ушел в отставку после взрывов на военном складе* „INTERFAX.RU” 31.08.2021, <https://www.interfax.ru/world/787535> (15.04.2022).

⁵⁰⁷ *Официальный сайт Президента Республики Казахстан, Указ О составе Правительства Республики Казахстан 11 января 2022 года*, <https://www.akorda.kz/ru/o-sostave-pravitelstva-respubliki-kazahstan-110277> (15.04.2022).

⁵⁰⁸ Więcej: J. Itrich-Drabarek, *Partnerstwo trójsektorowe na poziomie lokalnym* „Studia Politologiczne” 2011, vol. 20, s. 69-89.

⁵⁰⁹ *Новым министром энергетики Казахстана стал нефтяной менеджер* „OILCAPITAL.RU” 12.01.2022, <https://oilcapital.ru/news/abroad/12-01-2022/novym-ministrom-energetiki-kazahstana-stal-neftyany-menendzher> (15.04.2022).

państwowymi spółkami. Tymczasem na stanowisku ministra ekologii, geologii i surowców naturalnych pozostał Serikkali Brekeszejew, który wcześniej był dyrektorem KazTransOil i KazTransGaz. Spółek, które odnotowywały w ostatnich latach milionowe straty⁵¹⁰. Zatem mamy do czynienia ze zjawiskiem już wcześniej popularnym. Przesuwania urzędników ze stanowisk mniej dysponowanych na wyższe, a skompromitowanych na niższe.

W orędziu z 16 marca prezydent zapowiedział chęć oderwania się od przeszłości radzieckiej. Nazwanie pierestrojki Gorbaczowa demokracją uliczną jasno pokazuje stosunek władz Kazachstanu do takiej formy wyrażania opinii społecznej⁵¹¹. Porzucenie wzorców z czasów Kraju Rad uwidocznione zostało w deklaracji o zakończeniu polityki sukcesów deklarowanych na papierze. Prezydent ogłosił konieczność informowania społeczeństwa o rzeczywistych działaniach i stanie faktycznym państwa. Informowanie o wszystkim obywateli ma dać podwaliny do odbudowy zaufania społecznego, które zostało poważnie nadszarpnięte podczas wydarzeń styczniowych.

Pomimo krytyki pierestrojki Gorbaczowa prezydent Tokajew podstawiał przed parlamentem zadanie nowelizacji ustawy o mediach, która ma ułatwić powstawanie krajowych środków przekazu medialnego. Pobudzenie rozwoju kazachskojęzycznych stacji informacyjnych ma zmniejszyć oddziaływanie rosyjskich mediów na opinię publiczną w społeczeństwie kazachstańskim. Przejawem rzeczywistej gotowości do zmian jest informowanie społeczeństwa o wybiórczych przypadkach stosowania przez służby porządkowe zakazanych praktyk wobec zatrzymanych podczas styczniowych protestów, czy nieblokowanie informacji na temat rzeczywistego przebiegu rosyjskich działań na Ukrainie⁵¹².

Jednocześnie dostrzegalne są przejawy zachowania wzorców radzieckich. Podczas orędzia Tokajew podjął próbę wykreowania swojego wizerunku na starej rosyjskiej zasadzie *dobry car źli urzędnicy*, podkreślając, że doradcy proponowali mu odłożenie reform w czasie, jednak stawiając na swoim, kierował się dobrem narodu.

Aktywizacja społeczeństwa według założeń prezydenta powinna poszerzać się na płaszczyźnie konsultacyjnej z organami władzy. Na szczęblu ogólnokrajowym organem konsultacyjnym ma stać się *Kurułtaj Narodowy*, w skład którego wejdą politycy, ludzie

⁵¹⁰ *Сериккали Брекешев стал новым министром экологии* „TENGRINEWS.KZ” 10.09.2021, https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/serikkali-brekeshev-stal-novyim-ministrom-ekologii-448160/ (15.04.2022).

⁵¹¹ *Послание Главы...*

⁵¹² *Как государственные СМИ Казахстана освещают войну РФ против Украины* „DEUTSCHE WELLE” 20.03.2022, <https://www.dw.com/ru/kak-gosudarstvennyye-smi-kazahstana-osveshchajut-voynu-rf-protiv-ukrainy/a-61176127> (15.04.2022).

biznesu, przedstawiciele organizacji publicznych i miejscowi aktywiści.⁵¹³ Stwarzając tym samym platformę dla budowy współpracy trójsektorowej i wrażenie zwiększenia wpływu społeczeństwa na proces decyzyjny w państwie poprzez doradców pochodzących z ludu. Kurułtaj ma zastąpić istniejącą od 2019 roku Krajową Radę Zaufania Publicznego, która wykazała się niską efektywnością pracy. Jeśli członkowie Kurułtaju zostaną wybrani według podobnego klucza co wspomniana rada, czynnik społeczny po raz kolejny zostanie pominięty⁵¹⁴. Na szczeblu regionalnym akimowie zostali zobligowani do przeprowadzania konsultacji ze społecznościami lokalnym, co ma miejsce. Spotkanie te wpisują się w jeden z postulatów zapowiedzianych przez Tokajewa w 2019 roku polegających na budowaniu państwa słuchającego. Dopiero wydarzenia styczniowe stały się dźwignią napędową wdrożenia tej idei w życie.

Doprecyzowanie kompetencji Rzecznika Praw Obywatelskich w nowej ustawie i pomysł utworzenia Trybunału Konstytucyjnego mają ściśle powiązanie z aktywizacją społeczeństwa. Dzięki zbudowaniu postaw niezależności RPO od rządu obywatele będą posiadali niezależnego reprezentanta w konfliktach z władzą. Takie działania były już zapowiadane w 2021 roku, jednak nie doszły do skutku, dlatego istnieją wątpliwości co do wywiązania się z tej obietnicy. Utworzenie Trybunału Konstytucyjnego stworzy kolejną instancję, w której pokrzywdzeni obywatele przez sądy będą mogli szukać sprawiedliwości⁵¹⁵. Obecnie funkcjonująca Rada Konstytucyjna nie posiada uprawnień do badania takich postępowań.

Proponowane zmiany gospodarcze

Władze Kazachstanu stanęły przed koniecznością przekonania społeczeństwa, że potrafią w sposób efektywny wywiązywać się ze swoich zobowiązań. Głównym celem podejmowanych reform staje się poprawa warunków życia obywateli. Objawiająca się zwiększeniem dostępności gazu w gospodarstwach domowych, poprawie stanu infrastruktury i służby zdrowia w regionach oraz zintensyfikowaniu troski o dobrobyt młodego pokolenia.

Decydenci walczą z niezadowoleniem społeczeństwa wynikającym z braku dostępu do bogactw naturalnych państw. Według danych strony kazachskiej w 2021 roku tylko 55% gospodarstw było podłączonych do sieci gazowej. Nowy projekt zakłada, że do 2030 roku

⁵¹³ *Послание Главы...*

⁵¹⁴ Więcej: K. Pachucki-Włosek, *op. cit.*

⁵¹⁵ *Послание Главы...*

współczynnik ten wzrośnie do 65%⁵¹⁶. Utrzymując takie tempo rozrostu sieci dopiero w 2060 roku, we wszystkich gospodarstwach będzie gaz. Przeczy to założeniom decydentów o poprawie warunków życia, jednak jest to podyktowane rachunkiem ekonomicznym – gaz sprzedawany na rynku wewnętrznym musi być dystrybuowany po społecznie akceptowalnych cenach, co zmniejsza opłacalność takiego przedsięwzięcia.

Palącym problemem jest stan infrastruktury w regionach. Właśnie dlatego uruchomiono specjalny 3-letni plan, z którego mają być finansowane naprawy nawierzchni ulic, oświetlenia, czy systemu wodociągowego. Szczególnie dotyczy do obwodów zlokalizowanych w Zachodnim i Południowym Kazachstanie, gdzie protesty miały największą intensyfikację⁵¹⁷. Państwowa opieka medyczna znajdując się na skraju wydolności, według strategii rządu ma zostać wsparta przez prywatne placówki poprzez wędrowkę środków za pacjentem. Działanie to nosi charakter uzupełniający do Państwowego Programu Rozwoju Opieki Zdrowotnej Republiki Kazachstanu na lata 2020-2025⁵¹⁸. Tym samym przyjmując możliwość prywatyzacji sektora opieki zdrowotnej. Na razie program ma charakter pilotażowy i odbywa się jedynie w Nur-Sułtanie, jednak istnieją plany rozszerzenia takiego rozwiązania na cały kraj.

Rząd wychodzi z założenia, że od wykształcenia obywatela zależy jego przyszły status materialny, dlatego też w ramach ulepszenia polityki młodzieżowej podniesiono stypendia o 20%⁵¹⁹. Stworzono również Centrum Obsługi Młodzieży na razie tylko w Nur-Sułtanie. Placówki te mają objąć cały kraj, a ich główną rolę będzie pomoc doradcza w kwestiach zawodowych młodych w wieku 14-29. Rozwój kapitału ludzkiego ma pobudzić przedsiębiorczość młodych Kazachów, co pozwoli na przyjęcie roli państwa jako regulatora życia społeczno-politycznego w gospodarce wolnorynkowej, a nie głównego donora życia społecznego poprzez rozbudowaną politykę socjalną. Jednocześnie trwają prace nad opracowaniem nowej metodologii analizy skutków wydatków rządowych i samorządowych. Podczas ich oceny będzie się sprawdzać, czy zapewniły one nowe miejsca pracy, czy wpłynęły

⁵¹⁶ А. Елюбаева, *К 2030 году газом будет обеспечено 65% населения – Минэнерго „КАПИТАЛ”* 22.12.2021, <https://kapital.kz/gosudarstvo/101374/k-2030-godu-gazom-budet-obespecheno-65-naseleniya-min-energo.html> (15.04.2022).

⁵¹⁷ *Дороги, освещение, водопровод - вопросы, которые будут полностью решены в течение двух лет в Таразе „FORBES KAZAKHSTAN”* 10.03.2022, https://forbes.kz/news/2022/03/13/newsid_271486 (15.04.2022).

⁵¹⁸ *Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы*, Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000982> (15.04.2022).

⁵¹⁹ *Стипендия казахстанских студентов повысится в 2022 „FORBES KAZAKHSTAN”* 24.01.2022, https://forbes.kz/news/2022/01/24/newsid_268049 (15.04.2022).

na zwiększenie dochodów obywateli i poprawę jakości siły roboczej, co stanowi zmianę względem poprzedniego podejścia⁵²⁰.

Po wydarzeniach styczniowych podniesiono zagadnienie wydajności spółek państwowych, które w ostatnich latach przynoszą coraz to większe straty i stały się miejscem dla dorabiania się wyższych urzędników. Taki stan rzeczy nie jest akceptowalny przez społeczeństwo, dlatego też Tokajew zapowiedział przeprowadzenie audytu w największych tego typu firmach. Szczególne zmiany miały dotknąć funduszu Samruk-Kazyna. Fundusz ten ma udziały 576 firmach i spółkach. Prywatyzacją zostanie objętych 253, co stanowi zaledwie 44% w ogólnej liczbie⁵²¹. Popularne stało się hasło walki z monopolami. Według prezydenta ich rozbicie stanowi szansę na poprawę jakości życia obywateli, jednak na liście prywatyzacyjnej do 2025 roku przewidziano prywatyzację tylko 8 gigantów (KazMunaiGaz, KazPost, Air Astana, Qazaq, KazTransGaz, Tau-Ken Samruk, Kazachstan Temir Żoły, Samruk Energy), w tym 3 monopolistów (Kazachstan Temir Żoły, KazMunaiGaz i KazPost)⁵²². Zatem strategia rozbijania monopolu stanowi jedynie PR-owe hasło.

Poprawa poziomu życia obywateli wiąże się ściśle z wprowadzeniem skutecznej polityki antyinflacyjnej, dlatego od zakończenia protestów rząd i prezydent podejmują szereg kroków mających ograniczyć wzrost cen.

Deprecjacja waluty narodowej – tenge – doprowadziła do sytuacji, w której obywatele posiadający część obywateli posiadających pokaźne oszczędności zaczęła je umieszczać w bankach zagranicznych. Odpływ dewiz został zablokowany przez prezydenta 14 marca, który zakazał wywozu za granicę więcej niż 10 tys. amerykańskich dolarów w gotówce⁵²³. Nie zatrzymało to jednak wybierania przez mniej zamożnych swoich wkładów i dokonywania transakcji przewalutowania głównie na dolary i euro. Chcąc ograniczyć ten proceder, 24 lutego rząd ogłosił ochronę dla wkładów bankowych prowadzonych w walucie narodowej. Zgodnie z rozporządzeniem wszystkie wkłady, które zostały wpłacone do 23 lutego 2022 roku i zostaną utrzymane przynajmniej do 24 lutego 2023 roku, otrzymają rekompensatę ze strony rządu

⁵²⁰ *Правительство РК работает над методикой анализа эффекта госрасходов „FORBES KAZAKHSTAN”* 4.03.2022, https://forbes.kz/news/2022/03/04/newsid_270962 (15.04.2022).

⁵²¹ *Список активов «Самрук-Казыны» для приватизации хотят увеличить в 2,5 раза „KAPITAL”* 1.04.2022, <https://kapital.kz/finance/104219/spisok-aktivov-samruk-kazyny-dlya-privatizatsii-khotyat-uvlichit-v-2-5-raza.html> (15.04.2022).

⁵²² *Ibidem*.

⁵²³ *Токаев запретил вывоз из Казахстана более 10 тысяч долларов наличными „РАДИО АЗАТТЫК”* 14.03.2022, <https://rus.azattyq.org/a/31752417.html> (15.04.2022).

w postaci 10% wartości wkładu⁵²⁴. Mechanizm ten ma uchronić oszczędności Kazachów przed panującą w kraju wysoką inflacją.

Dodatkowo rządzący wprowadzili kontrolę cen na węgiel i autogaz, chcąc tym samym zahamować wzrost cen na energię elektryczną i kosztów związanych z transportem ludzi i towarów. W kwestii walki z wysokimi cenami na artykuły żywnościowe utrzymano limity wywozu na niektóre produkty oraz rozpoczęto działania mające pobudzić krajową produkcję rolną. Według założeń *Krajowego Projektu Rozwoju Rolno-Przemysłowego Republiki Kazachstanu* w 2025 roku kraj ten ma być samowystarczalny pod względem produkcji mięsa drobiowego, wędlin, ryb, serów i twarogów, jabłek oraz cukru. Wskaźniki za rok 2020 mówią, że rodzima produkcja pokrywała: 58% zapotrzebowania na drób, 63% na jabłka, 62% na wędliny, 61% na ryby, 57% na sery i twarogi i w 47% na cukier⁵²⁵. Utrzymując dotychczasowe wskaźniki wzrostu, możliwe jest osiągnięcie autarkii w kwestii produkcji drobiu, sera i twarogu oraz jabłek. Władze szacują, że dzięki osiągnięciu samowystarczalności rocznie zaoszczędzą około 300 mln USD, które będzie można przeznaczyć na wsparcie dla rozwoju krajowych gospodarstw rolnych. Tym bardziej że rolnictwo kazachskie nadal nie wykorzystuje swojego potencjału, jakie posiadało przed upadkiem Związku Radzieckiego.

Istnieją przesłanki mówiące o porażce założeń. Wstępne dane ministerstwa rolnictwa mówią, że 2022 będzie ciężkim rokiem dla kazachskiego rolnictwa. Aż 45% gospodarstw przeżywa trudności związane z zakupem herbicydów i nasion z powodu wahaniasię kursu walut. Wsparcie ze strony państwa jest niewystarczające – Bank Rolny uruchomił rezerwy w wysokości 70 mld tenge (133 mln USD), podczas gdy potrzeba około 1 bln tenge (2 mld USD)⁵²⁶. Nieadekwatna pomoc przyczyni się do spadku plonów, zatem wprowadzenie zakazu wywozu za granicę staje się koniecznością dla zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego mieszkańców Republiki Kazachstanu.

Sankcje wprowadzone na Rosję znacząco odbiły się na gospodarce Kazachstanu ze względu na wysoki poziom zintensyfikowania kontaktów gospodarczych z Federacją Rosyjską w ramach Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej. Wpłynęła ona również na zablokowanie głównego szlaku transportu towarów Chiny-Europa. Kazachstan nie chcąc tracić środków z tytułu tranzytu towarów, zaczął działać błyskawicznie. Na skutek tego podjęto decyzję o

⁵²⁴ М. Сарсенова, *Кому и как будут начислять компенсацию по депозитам* „KAPITAL” 15.03.2022, <https://kapital.kz/finance/103759/komu-i-kak-budut-nachislyat-kompensatsiyu-po-depozitam.html> (15.04.2022).

⁵²⁵ Ж. Мамышев, *Как Казахстан откажется от импортных продуктов* „KURSIV” 17.03.2021, <https://kz.kursiv.media/2021-03-17/kak-kazakhstan-otkazhetsya-ot-importnykh-produktov/> (15.04.2022).

⁵²⁶ НПП: *45% фермеров не готовы к весенне-полевым работам* „FORBES KAZAKHSTAN” 10.03.2022, https://forbes.kz/news/2022/03/10/newsid_271296 (15.04.2022).

większym wykorzystaniu korytarza TRACECA. Za jego pośrednictwem trafiają surowce na rynek europejski, natomiast pozostałe towary Kazachowie transportują lotami CARGO do Republiki Azerbejdżanu⁵²⁷. Wojna przyspieszyła proces dywersyfikacji partnerów ekonomicznych. Poszerzanie współpracy z państwami zachodnimi przy jednoczesnym ograniczaniu kontaktów z Rosją daje gwarancję napływu nowego kapitału i technologii, co jest niezbędne dla efektywnego wypełnienia kolejnego etapu transformacji gospodarczej.

Podsumowanie

Styczniowe protesty stały się katalizatorem przyspieszającym ogłoszenie przez prezydenta Kasyma Tokajewa kolejnego etapu reform. Połowiczność wdrażanych zmian w latach 2019-2021 doprowadziła do wybuchu frustracji społecznej widocznej na ulicach podczas wydarzeń styczniowych. Pobudzenie aktywizacji społeczeństwa stanowi wyzwanie dla sprawujących władzę – muszą oni przejść do czynów, jeśli chcą uniknąć podobnych wystąpień w przyszłości.

Hipoteza główna, *rozwiązania zaproponowane przez prezydenta Kasyma Tokajewa mogą się stać podstawą do budowania nowego ładu wewnętrznego w Republice Kazachstanu*, została udowodniona. Widocznymi przykładami jest próba odejścia od superprezycjalizmu w kierunku systemu semiprezycydenckiego na wzór V Republiki Francuskiej, gdzie prezydent posiada pieczę nad polityką wewnętrzną i zagraniczną, a parlament kontroluje rząd. Przyjęcie francuskich rozwiązań pozwoli Tokajewowi przy niewielkim osłabieniu własnych prerogatyw zachowanie silnej pozycji ustrojowej.

Odnosząc się do pierwszego dodatkowego pytania badawczego, *styczniowe protesty doprowadziły do zmian w relacjach władza-społeczeństwo*. Przejawem tego jest utworzenie szerokiego forum konsultacyjnego w postaci Kurułtaju Narodowego, stworzenia Trybunału Konstytucyjnego i doprecyzowania uprawnień Rzecznika Praw Obywatelskich jako dwóch organów chroniących obywateli przed bezkarnością ze strony władz, rozważania nad przywrócenie wyboru akimów w procesie wyborczym jako najdoskonalszej formy wyrażania swojego zadowolenia bądź dezaprobaty dla skuteczności urzędników. Istnieje również przełomowy projekt liberalizujący przepisy w kwestii zrzeszania się obywateli w ugrupowaniach o charakterze politycznych, jednak wymaga on zlikwidowania pozostałych barier legislacyjnych dla prawidłowego funkcjonowania.

⁵²⁷ *Азербайджан и Казахстан хотят увеличить число авиарейсов* „REPORT” 10.03.2022, <https://report.az/ru/infrastruktura/azerbajdzhan-i-kazahstan-hotyat-uvelichit-chislo-aviarejsov/> (15.04.2022).

Podpierając się przytoczonymi faktami w tekście, można uznać za prawdziwe sformułowanie, że *zapropozowane reformy mogą wpłynąć na ograniczenie koncentracji władzy w sferze politycznej i ekonomicznej*. Przede wszystkim działania w kierunku procesu podejmowania decyzji poprzez poszerzenie autonomiczności organów władzy lokalnej, poszerzenie roli parlamentu potwierdzają powolne zjawisko dekoncentracji władzy w Republice Kazachstanu, rozdzielenie elit politycznych od biznesowych. Utrzymują się jeszcze mechanizmy hamujące, jednak zainaguirowane zmiany przybliżają system kazachski do wzorców demokratycznych.

Podsumowując, Republika Kazachstanu po wydarzeniach styczniowych weszła na kolejny etap transformacji, gdzie próbuje się dokonywać reform politycznych i ekonomicznych uzupełniających się wzajemnie. Wypełniając przesłanie prezydenta Tokajewa z pierwszego etapu reform, że *polityka i gospodarka idą razem w parze*.

Streszczenie:

Niniejszy artykuł podejmuje problematykę budowy nowego ładu wewnętrznego w Republice Kazachstanu po styczniowych protestach. W opracowaniu przedstawiono główne reformy zadeklarowane przez prezydenta Kasyma Tokajewa podczas orędzia do narodu z dnia 16 marca 2022 roku. W pracy zostały zweryfikowane następujące hipotezy stanowiące odpowiedzi na zadane pytania badawcze: rozwiązania zaproponowane przez prezydenta Kasyma Tokajewa mogą stać się podstawą do budowania nowego ładu wewnętrznego w Republice Kazachstanu; styczniowe protesty doprowadziły do zmian w relacjach władza-społeczeństwo; zaproponowane reformy mogą wpłynąć na ograniczenie koncentracji władzy w sferze politycznej i ekonomicznej. Metodologia pracy została oparta na metodzie badania dokumentów poprzez analizę ich zawartości, zinterpretowanie i ocenę treści w nich zawartych pod kątem możliwości ich realizacji w warunkach kazachskich.

Słowa kluczowe:

Republika Kazachstanu, Kasym Tokajew, reformy, liberalizacja, polityka, gospodarka, protesty styczniowe.

Keywords:

Republic of Kazakhstan, Kasym Tokayev, reforms, liberalization, politics, economy, January protests.

Bibliografia:

1. Bisztyga A., Terenowa administracja rządowa oraz samorząd terytorialny w Republice Kazachstanu. Aspekt konstytucyjny „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 22, s. 179-198.
2. Itrich-Drabarek J., Partnerstwo trójsektorowe na poziomie lokalnym „Studia Politologiczne” 2011, vol. 20, s. 69-89.
3. Konstytucja Republiki Kazachstanu z dnia 30 sierpnia 1995 roku.
4. Nazarbajew N., Era niepodległości, Warszawa 2018.
5. Pachucki-Włosek K., Political and socio-economics reforms of Kassym Tokayev from 2019 to 2021 “Central Asia and Caucasus” 2022, vol 23, issue 1, p. 235-243.
6. Азербайджан и Казахстан хотят увеличить число авиарейсов „REPORT” 10.03.2022, <https://report.az/ru/infrastruktura/azerbajdzhan-i-kazahstan-hotyat-uvelichit-chislo-aviarejsov/> (15.04.2022).
7. Дороги, освещение, водопровод - вопросы, которые будут полностью решены в течение двух лет в Таразе „FORBES KAZAKHSTAN” 10.03.2022, https://forbes.kz/news/2022/03/13/newsid_271486 (15.04.2022).
8. Елюбаева А., К 2030 году газом будет обеспечено 65% населения – Минэнерго „КАПИТАЛ” 22.12.2021, <https://kapital.kz/gosudarstvo/101374/k-2030-godu-gazom-budet-obespecheno-65-naseleniya-min-energo.html> (15.04.2022).
9. Как государственные СМИ Казахстана освещают войну РФ против Украины „DEUTSCHE WELLE” 20.03.2022, <https://www.dw.com/ru/kak-gosudarstvennye-smi-kazahstana-osveshchajut-voynu-rf-protiv-ukrainy/a-61176127> (15.04.2022).
10. Как проходят выборы сельских акимов в Казахстане „STRATEGY2050” 25.07.2021, <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-prokhodyat-vybory-selskikh-akimov-v-kazakhstane-/> (15.04.2022).
11. Мамышев Ж., Как Казахстан откажется от импортных продуктов „KURSIV” 17.03.2021, <https://kz.kursiv.media/2021-03-17/kak-kazakhstan-otkazhetsya-ot-importnykh-produktov/> (15.04.2022).
12. Министр обороны Казахстана ушел в отставку после взрывов на военном складе „INTERFAX.RU” 31.08.2021, <https://www.interfax.ru/world/787535> (15.04.2022).
13. Новым министром энергетики Казахстана стал нефтяной менеджер „OILCAPITAL.RU” 12.01.2022, <https://oilcapital.ru/news/abroad/12-01-2022/novym-ministrom-energetiki-kazahstana-stal-neftyany-menedzher> (15.04.2022).
14. НПП: 45% фермеров не готовы к весенне-полевым работам „FORBES KAZAKHSTAN” 10.03.2022, https://forbes.kz/news/2022/03/10/newsid_271296 (15.04.2022).
15. Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы, Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000982> (15.04.2022).
16. Официальный сайт Президента Республики Казахстан, Указ О составе Правительства Республики Казахстан 11 января 2022 года,

- <https://www.akorda.kz/ru/o-sostave-pravitelstva-respubliki-kazahstan-110277> (15.04.2022).
17. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана Новый Казахстан: путь обновления и модернизации от 16 марта 2022 года, <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (15.04.2022).
 18. Правительство РК работает над методикой анализа эффекта госрасходов „FORBES KAZAKHSTAN” 4.03.2022, https://forbes.kz/news/2022/03/04/newsid_270962 (15.04.2022).
 19. Садовская Е., Перенос столицы из Алма-Аты в Астану и его влияние на миграционные процессы в Казахстане „Демоскоп Weekly” 2002, nr 71/72, <http://www.demoscope.ru/weekly/2002/071/analit03.php> (15.04.2022).
 20. Сарсенова М., Кому и как будут начислять компенсацию по депозитам „KAPITAL” 15.03.2022, <https://kapital.kz/finance/103759/komu-i-kak-budut-nachislyat-kompensatsiyu-po-depozitam.html> (15.04.2022).
 21. Сериккали Брекешев стал новым министром экологии „TENGRINEWS.KZ” 10.09.2021, https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/serikkali-brekeshev-stal-novyim-ministrom-ekologii-448160/ (15.04.2022).
 22. Список активов «Самрук-Казыны» для приватизации хотят увеличить в 2,5 раза „KAPITAL” 1.04.2022, <https://kapital.kz/finance/104219/spisok-aktivov-samruk-kazyny-dlya-privatizatsii-khotyat-uvelichit-v-2-5-raza.html> (15.04.2022).
 23. Стипендия казахстанских студентов повысится в 2022 „FORBES KAZAKHSTAN” 24.01.2022, https://forbes.kz/news/2022/01/24/newsid_268049 (15.04.2022).
 24. Токаев запретил вывоз из Казахстана более 10 тысяч долларов наличными „РАДИО АЗАТТЫК” 14.03.2022, <https://rus.azattyq.org/a/31752417.html> (15.04.2022).
 25. Токаев снизил порог для прохождения партий в парламент и ввел графу «против всех» „FERGANA AGENCY” 25.05.2021, <https://fergana.agency/news/122150/> (15.04.2022).

Sily zbrojne jako instrument polityki bezpieczeństwa Kazachstanu

Każde państwo w ramach swej ogólnej polityki realizuje jej specjalistyczny nurt a mianowicie politykę bezpieczeństwa. Polityka bezpieczeństwa może być definiowana w różny sposób. Jednym z celniejszych ujęć jest to przedstawione przez Włodzimierza Fehlera wskazujące „że politykę bezpieczeństwa „ należy rozumieć jako celową, planową, zorganizowaną w ramach państwa oraz pod kierownictwem organów państwowych działalność (konceptyjną oraz praktyczną) podmiotów państwowych, społecznych i prywatnych, ukierunkowana na uzyskiwanie i utrzymywanie jak najwyższego w danych warunkach poziomu bezpieczeństwa, połączoną z tworzeniem rozwiązań zapewniających zdolności do sprawnych i skutecznych reakcji na pojawiające się wyzwania i materializujące się zagrożenia”⁵²⁸. Polityka bezpieczeństwa prowadzona jest przy użyciu odpowiednich środków oraz wchodzących w ich skład instrumentów w tym także sił zbrojnych. Armia z dawien dawna stanowi jeden z najbardziej znaczących atrybutów państwa a jej siła i sprawność jest istotnym elementem zapewnienia bezpieczeństwa. W przypadku Kazachstanu, który wraz z uzyskaniem niepodległości musiał zbudować narodową siłę wojskową analiza procesu budowania i wykorzystania sił zbrojnych w polityce bezpieczeństwa jawi się jako interesujące i ważne zadanie badawcze. W powyższym kontekście postawiono hipotezę, zgodnie z którą Kazachstan budując swą suwerenność i działając w złożonych warunkach zadbał właściwie o utworzenie i rozwój narodowej siły zbrojnej. Dążąc do weryfikacji tak sformułowanej hipotezy posłużono się metodą analizy systemowej oraz pomocniczo analizy historycznej.

⁵²⁸ W. Fehler, Podstawy bezpieczeństwa informacyjnego, Siedlce 2021, s.208.

Charakterystyka okoliczności uzyskania niepodległości

W związku z postępującym rozpadem Związku Radzieckiego i gwałtownym załamaniem gospodarki, 25 października 1990 r. Rada Najwyższa Republiki Kazachskiej przyjęła „Deklarację o państwowej suwerenności Kazachskiej SRR”⁵²⁹. Zgodnie z tą deklaracją ogłosiła samodzielne rozwiązywanie wszelkich kwestii związanych z administracją, terytorium, polityką, gospodarką, kwestiami społecznymi oraz kulturalno-narodowymi. W przywołanym dokumencie stwierdzono, że Kazachska SRR stanowi państwo suwerenne, które należy do ZSRR na zasadzie dobrowolności i równości. Na całym terytorium republiki - oprócz obszarów regulacyjnych, przekazanych do unormowania na poziomie Konstytucji ZSRR – miała obowiązywać bezwzględnie konstytucja Kazachskiej SRR. Deklaracja miała charakter konstytucyjny, co przejawiało się przede wszystkim w wyeksponowaniu pozycji prezydenta republiki (pomimo, że obowiązująca konstytucja jako organ najwyższy wskazywała Radę Najwyższą Kazachskiej SRR) oraz nawiązaniu do zasady podziału władz. Dodatkowo w deklaracji zapowiadano również zawarcie nowego traktatu związkowego i uchwalenie nowej konstytucji Kazachskiej SRR. Dokument ten można uznać za akt w pełni konstytucyjny, a jednocześnie przełomowy dla rozwoju kazachskiego konstytucjonalizmu, z uwagi na trzy kluczowe czynniki. Po pierwsze, deklaracja przesądziła o odejściu od socjalistycznego modelu ustrojowego, po wtóre – istotnie zmieniła status prawny Kazachskiej SRR w układzie związkowym, zaś po trzecie – stworzyła fundamenty pod nowy układ relacji pomiędzy władzami poszczególnych republik⁵³⁰. Wśród szczegółowych założeń Deklaracji znalazły się m.in.:

- prawo Kazachskiej SRR do zawieszenia na swoim terytorium stosowania prawa ZSRR;
- nienaruszalność terytorium Kazachstanu w granicach republiki;
- konieczność uzyskania zgody Rady Najwyższej Kazachskiej SRR na rozmieszczanie na terenie republiki formacji wojskowych innych państw oraz ich baz wojskowych;
- posiadanie wojsk wewnętrznych;
- prowadzenie niezależnej polityki zagranicznej w stosunkach międzynarodowych – zgodnie z interesami republiki.

⁵²⁹ Zob. J. Szymanek, *Geneza i ewolucja konstytucjonalizmu kazachstańskiego*, „Studia Politologiczne”, 2014, vol. 33, s. 411.

⁵³⁰ Zob. Ibidem; por. także G.S. Sapargaliev, *Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazachstan*, Almaty 2002, s. 153.

Następnie, z inicjatywy Kazachstanu podpisano z innymi socjalistycznymi republikami radzieckimi dwustronne umowy o uznaniu wzajemnej suwerenności, ustanowieniu granic i nawiązaniu wzajemnie korzystnych więzi gospodarczych. Nieudany pucz sierpniowy Giennadija Janajewa w 1991 r. przyspieszył upadek ZSRR i ugruntował niepodległość byłych republik radzieckich, w tym Kazachstanu.

W praktyce, -zakończenie istnienia ZSRR zostało przypieczętowane podczas spotkania, które odbyło się 21 grudnia 1991 w Ałmaty. Uczestniczyli w nim przedstawiciele 11 republik - Kazachstanu, Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Kirgistanu, Mołdawii, Uzbekistanu, Rosji, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Ukrainy. Podczas tego spotkania podpisano specjalny protokół do porozumienia białowieskiego⁵³¹, w którym odniesiono się m.in. do celów i zasad organizacyjnych Wspólnoty Niepodległych Państw⁵³². Akces do organizacji zrzeszającej już Rosję, Ukrainę i Białoruś zadeklarowali obecni na spotkaniu przedstawiciele ośmiu pozostałych republik. Zgodnie z protokołem, za kluczowy cel WNP uznano rozwiązanie nagłych problemów politycznych i społeczno-gospodarczych. Tego samego dnia sygnatariusze protokołu podpisali również „deklarację ałma-acką”, w której powtórzono postanowienia zawarte w porozumieniu białowieskim z 8 grudnia 1991 r., zgodnie z którymi wraz „z utworzeniem Wspólnoty Niepodległych Państw Związek SRR kończy swoje istnienie”⁵³³. Strony zadeklarowały także wzajemne uznanie integralności terytorialnej i nienaruszalności granic, zachowanie zjednoczonego dowództwa nad wojskowo-strategicznymi siłami zbrojnymi oraz jednolitej kontroli nad uzbrojeniem jądrowym. Sygnatariusze zgodzili się również na wypełnianie międzynarodowych obowiązków wynikających z umów i porozumień byłego ZSRR⁵³⁴. Kolejnym krokiem była ratyfikacja 23 grudnia 1991 r. przez Kazachstan porozumienia białowieskiego i protokołu z Ałmaty⁵³⁵. 31 marca 1993 r. Kazachstan

⁵³¹ Porozumienie białowieskie (Porozumienie o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw) to międzynarodowa umowa dotycząca utworzenia Wspólnoty Niepodległych Państw, zawarta 8 grudnia 1991 r. podczas spotkania w Wiskulach, przez prezydentów Rosji i Ukrainy oraz przewodniczącego Rady Najwyższej Białorusi.

⁵³² Zob. *Almaty declaration of December 21, 1991*, [on-line], Cis Legislation, b.r., <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=4744>, 02.07.2022.

⁵³³ M. Michur-Ziemba, *Cele i zasady funkcjonowania Wspólnoty Niepodległych Państw*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 2007, nr 1, s. 228.

⁵³⁴ Zob. Ibidem.

⁵³⁵ Uchwała Rady Najwyższej Republiki Kazachstanu nr 1026-XII z dnia 23 grudnia 1991 r. w sprawie ratyfikacji Umowy o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw, [on-line], Epravo.kz, 09.11.2013, https://web.archive.org/web/20131109042514/http://www.epravo.kz/urist/detail.php?ELEMENT_ID=785, 03.07.2022.

ratyfikował Statut Wspólnoty Niepodległych Państw, stając się jej państwem członkowskim⁵³⁶. Oficjalnie utworzona Wspólnota miała charakter luźnego ugrupowania, deklarującego otwartość dla wszystkich państw członkowskich byłego ZSRR, a także dla innych krajów podzielających cele i zasady WNP.⁵³⁷

20 listopada 1991 r. na mocy ustawy Kazachskiej SRR „O poprawie struktury rządu i administracji w Kazachskiej SRR oraz zmianach w Konstytucji (Ustawa Zasadnicza) Kazachskiej SRR” nadano specjalne uprawnienia prezydentowi. Natomiast 1 grudnia 1991 r. po raz pierwszy w historii Kazachstanu odbyły się wybory Prezydenta Republiki. W ich wyniku został wybrany na to stanowisko Nursułtan Nazabajew. W kraju zaszło wiele zmian, przede wszystkim w strukturach wewnętrznych państwa i gospodarce. Powołano m.in. Państwowy Komitet Obrony Kazachstanu i rozpoczęto tworzenie rezerw złota i diamentów. 10 grudnia 1991 Kazachska SRR została przemianowana na Republikę Kazachstanu. Natomiast 16 grudnia 1991 r., na siódmej sesji Rady Najwyższej Republiki Kazachstanu, deputowani parlamentu przyjęli ustawę „O Niepodległości Państwowej Republiki Kazachstanu”. Pierwszy artykuł tej ustawy ogłaszał niepodległość Republiki Kazachstanu. Stwierdzał, że Republika ma prawo do posiadania ziemi i dochodu narodowego, prowadzi niezależną politykę zagraniczną i krajową, a także współdziała z innymi państwami w oparciu o zasady prawa międzynarodowego. Ustawa stanowiła, że Republika Kazachstanu ma prawo do tworzenia sił zbrojnych w celu ochrony swojej niepodległości i integralności terytorialnej. 16 grudnia uznano za Dzień Niepodległości Republiki. Od tego momentu Kazachstan zaczął się rozwijać jako niezależne, suwerenne państwo. Przygotowano projekt nowej konstytucji, zreformowane zostały również rządy obwodów, miast i powiatów. Poszczególne państwa zaczęły uznawać niepodległość Kazachstanu. Kazachstan zaczął otwierać placówki dyplomatyczne i konsularne za granicą. W Ałmaty zaczęły działać ambasady i misje zagraniczne, przedstawicielstwa organizacji międzynarodowych i krajowych. Od pierwszych dni niepodległości podpisywane były umowy międzypaństwowe i międzyrządowe.

Uwarunkowania bezpieczeństwa Kazachstanu

Niepodległa Republika Kazachstanu stanęła przed wieloma wyzwaniami, takimi jak wzmocnienie integralności, przejście do gospodarki rynkowej oraz zachowanie jedności

⁵³⁶ Zob. *О ратификации Устава Содружества Независимых Государств; Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 31 марта 1993 года*, [on-line], Adilet, b.d., https://adilet.zan.kz/rus/docs/B930005200_, 04.07.2022.

⁵³⁷ Zob. M. Raś, A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo obszaru WNP*, [w:] R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa 2008, s. 351.

wielonarodowego państwa. Główne zadania polityki zagranicznej i bezpieczeństwa obejmowały dalszy rozwój stosunków Kazachstanu z państwami na całym świecie i zapewnienie bezpieczeństwa kraju⁵³⁸. Po uchwaleniu Ustawy o niepodległości państwowej, Kazachstan zaczął odbudowywać swoją państwowość. Nie było to łatwe, bowiem jednocześnie doświadczał konsekwencji upadku starego systemu, zapaści społeczno-gospodarczej i kryzysu. 28 stycznia 1993 r. uchwalono Konstytucję Republiki Kazachstanu⁵³⁹. Ustawa zasadnicza nie zapobiegła konfliktom w obrębie władz państwowych, w szczególności pomiędzy prezydentem a parlamentem. Nieporozumienia te zostały dodatkowo pogłębione przyjęciem ustawy z 10 grudnia 1993 r. „O tymczasowym delegowaniu Prezydentowi Republiki Kazachstan i szefom administracji terenowej dodatkowych pełnomocnictw”, która sprawiła, że w kolejnych latach rzeczywistym centrum władzy w Kazachstanie stał się prezydent. Oprócz bowiem władzy wykonawczej, dzięki silnie rozwiniętej działalności dekretodawczej skupiał on również władzę ustawodawczą⁵⁴⁰.

Pomimo problemów wewnętrznych, po uzyskaniu niepodległości Kazachstan wszedł na arenę międzynarodową. 2 marca 1992 r. wstąpił do Organizacji Narodów Zjednoczonych⁵⁴¹. Stał się również członkiem Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju, Banku Światowego, Międzynarodowego Stowarzyszenia Rozwoju, Agencji Wielostronnych Gwarancji Inwestycji, Międzynarodowego Centrum Rozstrzygania Sporów Inwestycyjnych oraz Światowej Organizacji Zdrowia.

W 1992 roku Kazachstan przystąpił do Traktatu o Bezpieczeństwie Zbiorowym WNP i uzyskał gwarancje bezpieczeństwa od Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Rosji w zamian za pozwolenie na usunięcie broni jądrowej ze swojego terytorium.

Po upadku ZSRR Kazachstan stał się znaczącym mocarstwem nuklearnym, w rękach Kazachów znalazło się bowiem tyle głowic, ile miały łącznie Wielka Brytania, Francja i Chiny⁵⁴². Jednocześnie prezydent Nazarbajew zdawał sobie sprawę, że dysponowanie bronią atomową może okazać się problematyczne w kontekście jego dalszej władzy, ponieważ kluczowe mocarstwa, tj. Stany Zjednoczone i Rosja, mogły skutecznie sprzeciwić się

⁵³⁸ Zob. S.S. Karigulova, *Тәуелсіз Қазақстан Республикасының даму тарихы* *Источник*, [on-line], e-history.kz, 10.12.2018, <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/8879/>, 01.07.2022.

⁵³⁹ Zob. J. Szymanek, op. cit., s. 413.

⁵⁴⁰ Zob. K.N. Burchanow, B.K. Sultanow, B.G. Ajagan, *Sovremiennia političeskaja istoria Kazachstana (1986–2006 gg.)*, Almaty 2006, s. 84.

⁵⁴¹ Zob. Organizacja Narodów Zjednoczonych, *Member States – Kazakhstan*, [on-line], United Nations, b.r., <https://www.un.org/en/about-us/member-states#gotoK>, 04.07.2022.

⁵⁴² Zob. P. Bielicki, *Relacje kazachsko-rosyjskie i ich znaczenie dla bezpieczeństwa na obszarze postradzieckim*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2020, vol. 66, s. 55.

dołączeniu Kazachstanu do grona państw nuklearnych. W zamian za rezygnację z broni atomowej zażądał gwarancji bezpieczeństwa od USA. Finalnie do 1994 roku przekazano Rosji 104 pociski z głowicami SS-18 Saturn⁵⁴³. Stany Zjednoczone natomiast zaangażowały się w zabezpieczenie uzbrojenia, które pozostało na poligonach oraz w likwidację skutków atomowych doświadczeń. Warto też wspomnieć, że od 1994 roku Kazachstan został objęty natowskim programem „Partnerstwo dla pokoju”.

Po ataku na WTC w 2001 r. można było zauważyć rozwijanie relacji w obszarze bezpieczeństwa ze Stanami Zjednoczonymi i NATO przy jednoczesnej dobrej współpracy wojskowej z Rosją. W 2003 r., krótko po interwencji USA w Iraku, Kazachstan zaistniał w koalicji sił międzynarodowych poprzez wysłanie swojego komponentu wojsk inżynieryjnych⁵⁴⁴, który uczestniczył w działaniach związanych z rozminowywaniem prowadzonych pod polskim dowództwem⁵⁴⁵.

Wzrost znaczenia Kazachstanu w sferze bezpieczeństwa międzynarodowego nastąpił po tragicznych wydarzeniach w Andijan w Uzbekistanie, gdzie 13 maja 2005 r. doszło do masakry ludności cywilnej, protestującej przeciwko represyjnej polityce władz państwa⁵⁴⁶. W wyniku otwarcia ognia do protestujących przez wojska wewnętrzne zginęło, według oficjalnych źródeł 187 osób. Według nieoficjalnych – liczba ofiar miała wynieść od 800 do 1500 osób⁵⁴⁷. Zdarzenie spotkało się z negatywną reakcją USA i UE, przyczyniając się do znaczącego ochłodzenia relacji ich rządów z Uzbekistanem. Wskutek tego Kazachstan stał się głównym sojusznikiem NATO w regionie Azji Centralnej. Miało to jednak głównie wymiar polityczny, gdyż siły zbrojne Kazachstanu nie przedstawiały dla NATO znaczącej wartości bojowej. W tym samym roku Kazachstan rozpoczął bliższą współpracę z NATO, głównie ze Stanami Zjednoczonymi i Turcją, w ramach której otrzymał znaczącą pomoc wojskową⁵⁴⁸. Astana pogłębiła partnerstwo z NATO i czyniła też wysiłki na rzecz wzmocnienia więzi

⁵⁴³ Zob. E. Rakowska, *Broń atomowa w Kazachstanie i Azji Środkowej*, [on-line], Portal Spraw Zagranicznych, 21.11.2005, <https://psz.pl/168-archiwum/ewa-rakowska-bron-atomowa-w-kazachstanie-i-azji-srodkowej>, 03.07.2022.

⁵⁴⁴ W 2003 r. Kazachstan skierował do Iraku kontyngent liczący 29 żołnierzy wojsk inżynieryjnych, który wszedł w skład wielonarodowej dywizji pod polskim dowództwem. Po zakończeniu pięcioletnich operacji pokojowych, realizacji założonych celów i pomyślnym zakończeniu misji, w październiku 2008 r. żołnierze wrócili do kraju na wniosek rządu irackiego.

⁵⁴⁵ Zob. G. Jasiński (red.), *Kronika Wojska Polskiego. Polski Kontyngent Wojskowy w Iraku 2003-2008*, Warszawa 2011, s. 50.

⁵⁴⁶ Zob. R. Kłaczyński, E. Sadowska, *Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*, Kraków 2013, s. 11.

⁵⁴⁷ Zob. J. Lang, *Zbrojni radykalowie islamscy z Azji Centralnej*, Warszawa 2013, s. 97.

⁵⁴⁸ Zob. *Special Representative for Caucasus and Central Asia visits Kazakhstan and Uzbekistan*, [on-line], NATO, 15.03.2005, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/news_21661.htm?selectedLocale=en, 08.07.2022.

obronnych z Waszyngtonem poprzez wyrażenie zgody na realizację długoterminowych planów współpracy w ramach planów 5-letnich, uzgodnionych pomiędzy Departamentem Obrony USA i Ministerstwem Obrony Kazachstanu.

W 2014 r. Kazachstan podpisał porozumienie wojskowe z USA, w ramach którego Stany Zjednoczone zaangażowały się w modernizację sił zbrojnych tego kraju. USA utworzyły specjalny program „Caspian Guard” („Straż Kaspijska”) z funduszem wysokości 100 mln dolarów, którego celem jest zacieśnienie współpracy z Kazachstanem i Azerbejdżanem i utworzenie w tych państwach punktów dowodzenia. Program zakłada również coroczne, wspólne ćwiczenia wojskowe pod kryptonimem „Stepowy Orzeł”. Uczestniczą w nich oddziały wojskowe zarówno z państw NATO, jak i krajów Wspólnoty Niepodległych Państw. W 2017 r. na poligonie pod Ałma-Atą kazachscy żołnierze i oficerowie, którzy formalnie wchodzi w skład batalionu sił pokojowych „Kazbat”, byli szkoleni przez wojskowych z USA, którzy wdrażali w ten sposób w kazachskiej armii standardy stosowane w państwach Sojuszu⁵⁴⁹.

Kazachstan jest postrzegany jako państwo pozostające w najbliższych relacjach z USA spośród wszystkich krajów Azji Środkowej. Mimo to Kreml nadal traktuje Kazachstan jako swoją strefę wpływów, nie rezygnując ze zlokalizowanych tam rosyjskich obiektów wojskowych. Oprócz kosmodromu Bajkonur⁵⁵⁰, w Kazachstanie mieści się także strategiczny poligon Sary-Szagan, gdzie testowana jest broń przeciwrakietowa – rakiety są wystrzeliwane z rosyjskiego poligonu Kapustin Jar. Pozostałe obiekty wojskowe Rosji to 49. stacja radiolokacyjna niedaleko jeziora Bałchasz, która wchodzi w skład systemu wczesnego ostrzegania o ataku rakietowym, a także 929. Centrum Lotnictwa Doświadczalnego. Należy zauważyć, że od 2016 r. za wynajem obiektów wojskowych Rosja płaci Kazachstanowi ok. 3 mln dolarów rocznie⁵⁵¹.

⁵⁴⁹ Zob. M. Budzisz, *Rosjanom o wiele lepiej wychodzi burzenie niż budowanie*, [on-line], Salon24, 09.08.2017, <https://www.salon24.pl/u/wiescizrosji/800554,rosjanom-o-wiele-lepiej-wychodzi-burzenie-niz-budowanie>, 10.07.2022.

⁵⁵⁰ 28 marca 1994 r. Rosja podpisała z Kazachstanem dwudziestoletnią umowę dzierżawczą dotyczącą Bajkonuru, w ramach której Rosja płaci rocznie ok. 115 mln dolarów za możliwość korzystania z kosmodromu. W 2021 r. Parlament Kazachstanu wyraził zgodę na przedłużenie dzierżawy centrum kosmicznego do 2050 r., pod warunkiem ograniczenia liczby startów rakiet Proton i zakończenia używania tego statku do 2026 r.; Zob. *Kazachstan: użytkowanie Bajkonuru przez Rosję przedłużone do 2050*, [on-line], Biuletyn Informacyjny Studium Europy Wschodniej UW, 15.05.2021, <https://studium.uw.edu.pl/kazachstan-uzytkowanie-bajkonuru-przez-rosje-przedluzone-do-2050/>, 02.07.2022.

⁵⁵¹ Zob. A.M. Dwyer, *Znaczenie zagranicznych baz wojskowych dla Rosji*, „Biuletyn PISM”, 2020, nr 112 (2044), [on-line], <https://pism.pl/upload/images/artykuly/834c42c3-4f03-4741-ab6e-9b1bbe29385c/1590403507027.pdf>, s. 1, 02.07.2022.

Istotnym czynnikiem wpływającym na bezpieczeństwo Kazachstanu jest fakt jego strategicznego położenia pomiędzy Rosją a Chinami. Kazachstan jest związany z Rosją przez członkostwo we Wspólnocie Niepodległych Państw, Szanghajskiej Organizacji Współpracy i w Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Przyszłość stosunków z Rosją w świetle imperialnych zapędów Moskwy cechuje się niepewnością, zwłaszcza w sytuacji, w której Rosja uznaje obszar Azji Centralnej za swoją strefę wpływów.

Coraz większą rolę w Kazachstanie odgrywają Chiny. Eksperci uważają, że niebawem dojdzie do zderzenia interesów chińskich z rosyjskimi. Stosunki Kazachstanu z Chinami są dobre, ale niestabilność chińskiej prowincji Sinciang i niekontrolowany przepływ ludności z Chin do Azji Środkowej, zwłaszcza Kazachstanu, stanowi strategiczny problem. Wojny domowe w Tadżykistanie i Afganistanie pozostają potencjalnie potężnym czynnikiem destabilizującym w regionie. Zwycięstwo Talibów w Afganistanie i porozumienie pokojowe w Tadżykistanie nie rozwiąły do końca obaw w tym zakresie.

Głównym zagrożeniem dla stabilności w regionie są problemy wewnętrzne, w szczególności zaś:

- niski poziom rozwoju gospodarczego;
- pogorszenie koniunktury gospodarczej i wynikające z niego problemy społeczne;
- wewnętrzne napięcia etniczne i polityczne w państwach, których tożsamość i instytucje nie ukształtowały się właściwie od czasu upadku Związku Radzieckiego.

Założenia polityki bezpieczeństwa

Nowe realia geopolityczne pokazały i uwydatniły szeroki wachlarz wyzwań dla polityki bezpieczeństwa Kazachstanu. Wymagało to opracowania i zastosowania nowych podejść, zarówno w zakresie koncepcyjnego zrozumienia zagadnień utrzymania bezpieczeństwa globalnego oraz regionalnego, jak również prognoz średnio- i długoterminowych. W związku z powyższym, politykę bezpieczeństwa Kazachstanu, od czasu uzyskania niepodległości, cechowało wielowektorowe podejście. Z oczywistych względów najbliższe więzi wojskowe Kazachstan utrzymywał nadal z Rosją. Były one wzmacniane na poziomie bilateralnym oraz poprzez wielostronne inicjatywy, zwłaszcza poprzez Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) i Szanghajską Organizację Współpracy (SCO). Można to było dostrzec również w kierunkach rozwojowych sił zbrojnych Kazachstanu. Współpraca z państwami Azji Centralnej w dziedzinie bezpieczeństwa regionalnego stała się jednym z ważnych priorytetów polityki Kazachstanu. Zagrożeniami dla bezpieczeństwa w Azji Środkowej pozostawały przede wszystkim rosnące

wpływy islamskiego radykalizmu, ale także niestabilna sytuacja w Afganistanie oraz nielegalny handel narkotykami w regionie. Niezależnie od tych czynników, od czasu ogłoszenia suwerenności, Kazachstan demonstrował pokojowy charakter swojej polityki bezpieczeństwa. Opracował jasną wizję swoich interesów w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa. Znalazło to odzwierciedlenie w dokumentach strategicznych – Strategii 2050 oraz koncepcji Polityki Zagranicznej Kazachstanu na lata 2014-2020. Pierwszy dokument został przedstawiony 14 grudnia 2012 r. przez prezydenta S. Nazarbajewa jako strategia "uniwersalnego pragmatyzmu gospodarczego", której celem miało być uczynienie Kazachstanu jednym z 30 najbardziej rozwiniętych państw na świecie do 2050 r. Trzy główne cele Strategii 2050 dotyczyły zdefiniowania nowych rynków, z którymi Kazachstan może zawierać produktywne partnerstwa i traktować je jako nowe źródła wzrostu gospodarczego, stworzenia korzystnego klimatu inwestycyjnego, a także skutecznego rozwoju i modernizacji sektora publicznego i prywatnego⁵⁵². Z kolei w koncepcji Polityki Zagranicznej Republiki Kazachstanu na lata 2014-2020 zawarto cele, priorytety i zadania polityki zagranicznej państwa. Przedstawiono w nim wizję rozwoju tej polityki, z uwzględnieniem czynników wewnętrznych i zewnętrznych, koncentrując się na roli Kazachstanu w zapewnianiu politycznie stabilnego, zrównoważonego i bezpiecznego rozwoju gospodarczego regionu Azji Centralnej. Wśród priorytetów krajowych i regionalnych uwzględniono zacieśnianie stosunków politycznych, handlowych, gospodarczych i kulturalnych z państwami sąsiednimi, w szczególności z Rosją. W koncepcji określono również kluczowe mechanizmy i narzędzia realizacji polityki zagranicznej Republiki⁵⁵³.

6 marca 2020 r. dekretem prezydenckim zatwierdzono koncepcję polityki zagranicznej Republiki Kazachstanu na lata 2020-2030. Dokument ten prezentuje zbiór fundamentalnych poglądów w obszarze polityki zagranicznej Kazachstanu, tj. zasad, celów, priorytetów i mechanizmów, na kolejne lata⁵⁵⁴. Nowe teoretyczne podejście do kwestii bezpieczeństwa zakłada zrozumienie złożonej natury bezpieczeństwa i wzmocnienie niemilitarnych aspektów bezpieczeństwa. Zgodnie z koncepcją Polityki Zagranicznej, Kazachstan, uznając swoją odpowiedzialność i rolę w regionie, stara się dokładać wszelkich starań, aby zapewnić

⁵⁵² Zob. *Kazakhstan 2050. A New Course for the Republic*, [on-line], <https://kazakhstan2050.com/>, 06.07.2022.

⁵⁵³ Zob. *Foreign Policy Concept for 2014-2020 Republic of Kazakhstan*, [on-line], Kimep, b.r., <https://el2019.kimep.kz/mod/resource/view.php?id=32645>, 06.07.2022.

⁵⁵⁴ Zob. A. Chebotaryov, *Special Aspects of Kazakhstan's New Foreign Policy Concept*, [on-line], Central Asian Bureau for Analytical Reporting, 23.04.2020, <https://cabar.asia/en/special-aspects-of-kazakhstan-s-new-foreign-policy-concept>, 08.07.2022.

stabilność i bezpieczeństwo w regionie oraz podejmować działania w odniesieniu do nowych wyzwań i zagrożeń.

Jeżeli chodzi o dokumenty strategiczne, fundamentalne dla funkcjonowania sił zbrojnych państwa, to kluczowe znaczenie ma doktryna wojskowa. 11 lutego 1993 r., po zatwierdzeniu przez prezydenta, weszła w życie pierwsza Doktryna Wojskowa Republiki Kazachstanu⁵⁵⁵. Jej celem było stworzenie systemu bezpieczeństwa militarnego w okresie formowania się suwerennego państwa. Od pierwszych dni niepodległości przywódcy państwa zwracali uwagę na to, że armia jest atrybutem państwa o głębokich relacjach społecznych. Dołożono wszelkich starań, aby służba w siłach zbrojnych była szkołą wojskowo-patriotyczną dla młodzieży.

10 lutego 2000 r. Prezydent Republiki Kazachstanu zatwierdził kolejną doktrynę mającą charakter obronny⁵⁵⁶. Doktryna ta została opracowana na podstawie Doktryny z 1993 roku – wskazano w niej, że cel sformułowany we wcześniejszym dokumencie został osiągnięty, a kolejnym zasadniczym zadaniem państwa w obszarze wojskowości jest zapobieganie konfliktom zbrojnym i ich rozwiązywanie środkami dyplomatycznymi. Analizując zmiany w geopolityce stwierdzono, że powstały nowe zagrożenia, zwłaszcza ze strony międzynarodowego terroryzmu, ekstremizmu politycznego i religijnego, przestępczości zorganizowanej, handlu bronią i narkotykami. Biorąc pod uwagę zmiany w środkach walki zbrojnej i sztuce wojennej, doktryna reinterpretowała charakter, strukturę i prowadzenie operacji wojskowych. Jednocześnie na podstawie doktryny wojskowej 7 lipca 2000 r. zatwierdzono „Koncepcję reformy wojskowej” oraz „Państwowy program budowy wojska do 2005 roku”. Program szkolenia wojska realizowano z uwzględnieniem doświadczeń wojny w Afganistanie, a także innych konfliktów zbrojnych w ciągu ostatniej dekady. Następną doktrynę wojskową Republiki zatwierdzono Dekretem Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 21 marca 2007 r. nr 299 „O zatwierdzeniu Doktryny Wojskowej Republiki Kazachstanu”⁵⁵⁷. Jako podstawę jej przyjęcia wskazano społeczno-gospodarczą i polityczną modernizację społeczeństwa Kazachstanu, a także zmiany sytuacji militarnej i politycznej, charakteryzujące się konfliktami społecznymi i politycznymi, niestabilnością międzynarodową, a co za tym idzie - potencjalnymi zagrożeniami dla wielu krajów, niezależnie od ich potencjału

⁵⁵⁵ Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 11 lutego 1993 r. nr 1094 „O zatwierdzeniu Doktryny Wojskowej Republiki Kazachstanu”.

⁵⁵⁶ Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 10 lutego 2000 r. N 334 „O zatwierdzeniu Doktryny Wojskowej Republiki Kazachstanu”.

⁵⁵⁷ Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 21 marca 2007 r. Nr 299 „O ustanowieniu doktryny wojskowej Republiki Kazachstanu”.

gospodarczego i militarnego. Aktualnie obowiązującą doktrynę wojskową zatwierdzono dekretem Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 11 października 2011 r. nr 161⁵⁵⁸. Do nowego wydania dodano rozdział „Analiza aktualnej sytuacji w zakresie bezpieczeństwa militarnego”. Rozdział „Militarno-polityczne ramy bezpieczeństwa wojskowego” obejmuje zagadnienia współpracy międzynarodowej i utrzymywania pokoju. Zapisy doktryny uwzględniały obecną sytuację wojskowo-polityczną na świecie i w regionie. Doktryna kładła nacisk przede wszystkim na poprawę zdolności obronnych państwa i gotowości bojowej, doskonalenie struktury armii kazachskiej, wyposażenie jej w nowoczesną broń i sprzęt wojskowy oraz rozwój przemysłu obronnego.

W maju 2020 r. Prezydent Kazachstanu zatwierdził nową koncepcję rozwoju Sił Zbrojnych państwa oraz struktur wojskowych⁵⁵⁹. Koncepcja zawiera podstawowe zasady tworzenia i rozwoju struktur wojskowych i bezpieczeństwa w perspektywie do 2030 roku. Działania podejmowane w oparciu o ten dokument mają na celu wzmocnienie zdolności obronnych państwa i zapewnienie gotowości bojowej sił zbrojnych, w szczególności zwiększenie zdolności reagowania na kryzysy. Po raz pierwszy w historii Kazachstanu planowane jest stworzenie elementów skutecznego systemu obrony powietrznej i kosmicznej przed atakami rakietowymi. Biorąc pod uwagę rozległe terytorium i długość granic, planowane są działania mające na celu zwiększenie mobilności wojsk poprzez doskonalenie sił i wyposażenia wojskowych samolotów transportowych. Nacisk położono również na rozwój sił specjalnych. W ramach cyfryzacji wzmocniona ma zostać zdolność Sił Zbrojnych do działania w cyberprzestrzeni i przestrzeni informacyjnej. Planowane jest opracowanie komponentów, które służą „podwójnemu celowi”, tj. w czasie wojny i pokoju, w tym do radzenia sobie ze skutkami sytuacji kryzysowych. Przede wszystkim dotyczy to medycyny wojskowej, sił obrony chemicznej i biologicznej, wojsk inżynieryjnych oraz lotnictwa transportowego. Koncepcja zakłada stopniowe tworzenie baz wojskowych z odpowiednią infrastrukturą w celu zwiększenia gotowości bojowej, zapewnienia optymalnej lokalizacji jednostek wojskowych, tworzenia infrastruktury wojskowej, a także zapewniania bezpieczeństwa ludności cywilnej. Położono również nacisk na szkolnictwo wojskowe, rozwój zawodowy i morale żołnierzy, m.in. poprzez umacnianie ładu i porządku oraz wojskowo-patriotycznego wychowania młodzieży. W

⁵⁵⁸ Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 11 października 2011 r. nr 161 „O zatwierdzeniu doktryny wojskowej Republiki Kazachstanu”.

⁵⁵⁹ Zob. *Қазақстан Президенті – Жоғарғы Бас қолбасшы Қарулы Күштерді, басқа да әскерлер мен әскери құрылымдарды құрудың және дамытудың жаңа тұжырымдамасын бекітті*, [on-line], Akorda.kz, 2019, <https://www.akorda.kz/kz/kazakstan-prezidenti-zhogargy-bas-kolbashy-karuly-kushterdi-baska-da-askerler-men-askeri-kurylymdardy-kurudyn-zhane-damytudyn-zhana-tuzhyrymdamasyn-bekitti-258027>, 07.07.2022.

dokumentach zidentyfikowano główne kierunki wyposażenia Sił Zbrojnych, w celu zapewnienia wydajności krajowego przemysłu obronnego i umożliwienia przedsiębiorstwom efektywniejszego planowania produkcji. Realizacja tej Koncepcji ma na celu zwiększenie zdolności obronnych i gotowości państwa do reakcji na współczesne zagrożenia bezpieczeństwa wojskowego oraz zapewnianie skutecznej realizacji zadań w czasie pokoju.

Obraz sił zbrojnych Kazachstanu

W momencie rozwiązania Związku Radzieckiego w 1991 r., wojska znajdujące się na terytorium Kazachstanu liczyły ok. 440 tys. żołnierzy. Znaczącą część z nich stanowiła 40. Armia radzieckich sił zbrojnych, wycofana z Afganistanu. Około 95% oficerów pochodziło z Rosji, Ukrainy i Białorusi.

25 października 1990 r. Kazachstan opublikował Deklarację o suwerenności kraju. Jedną z analizowanych w tym czasie kwestii było zachowanie potencjału militarnego armii radzieckiej. Przywódcy byłych republik radzieckich pierwotnie zgodzili się na utworzenie zjednoczonych sił zbrojnych Związku Radzieckiego, jednak wyniki porozumienia białowieskiego w 1991 roku przyspieszyły rozpad ZSRR i upadek koncepcji zjednoczenia armii. 25 października 1991 r. prezydent Nursułtan Nazarbajew ogłosił dekret "O ustanowieniu Komitetu Obrony Państwowej Kazachskiej SRR". Następnie opracowano stosowne regulacje prawne oraz zakres zadań Komitetu Obrony Państwa. Jego głównym zadaniem było organizowanie struktur i rozwiązywanie problemów obrony cywilnej oraz współpraca z formacjami i jednostkami Ministerstwa Obrony ZSRR zlokalizowanymi na terytorium republiki. W ciągu dwóch miesięcy wdrożono wiele dokumentów i regulacji w tym zakresie a do połowy grudnia 1991 r. obsadzono kluczowe stanowiska w kazachskiej armii. Nurmagambetov Sagadat Kozhakhmetovich – znany dowódca Sił Zbrojnych ZSRR, posiadający tytuł Bohatera Związku Radzieckiego – został mianowany przewodniczącym Komitetu Obrony Państwa, zaś pułkownika Seilbeka Altynbekova mianowano szefem Sztabu Generalnego i zastępcą przewodniczącego Komitetu Obrony Państwa⁵⁶⁰.

Podobnie jak inne republiki Związku Radzieckiego, Kazachstan nie miał regulacji prawnych, które normowałyby funkcjonowanie sił zbrojnych. Dlatego też na polecenie Prezydenta, w momencie uzyskania niepodległości w trybie pilnym przygotowano wiele dokumentów, w tym dekret Prezydenta kazachskiej SRR z dnia 12 września 1991 r.

⁵⁶⁰ Zob. A. Sarym, *Jak powstały Siły Zbrojne Kazachstanu?*, [on-line], Amshy.kz, 13.11.2017, <https://qamshy.kz/article/32073-qazaqstan-qaruly-kushteri-qalay-quryldy>, 03.07.2022.

„O poborze” („O powołaniu do służby wojskowej”). M.in. na jego podstawie pobór obywateli Kazachstanu do wojska i służby wojskowej zaczął odbywać się tylko pod kontrolą kierownictwa republiki. Należy zauważyć, że dekret ten nadał komisariatom (komendom) wojskowym Kazachstanu status organu republiki i uniemożliwił wysłanie kazachskich poborowych poza granice kraju⁵⁶¹.

19 stycznia 1992 r. w Moskwie odbyło się spotkanie przywódców państw stowarzyszonych w WNP, na którym stało się jasne, że każdy kraj członkowski będzie dążył do stworzenia własnej armii. Od tego momentu liczebność wojsk stacjonujących na terytorium Kazachstanu zaczęła się stopniowo zmniejszać. W tym czasie panował chaos organizacyjny. Żołnierze wielu jednostek wojskowych, które wcześniej znajdowały się pod dowództwem centralnym ZSRR, nie wiedzieli, komu są podporządkowani. Były Turkiestański Okręg Wojskowy ani dawne Ministerstwo Obrony ZSRR nie przekazały nikomu swoich zadań ani obowiązków.

Na podstawie Dekretu Prezydenta z dnia 7 maja 1992 r. „O Reorganizacji Komitetu Obrony Państwa Republiki Kazachstanu na Ministerstwo Obrony Republiki Kazachstanu” Komitet Obrony Państwa przemianowany został na Ministerstwo Obrony. Datę tę uznaje się za dzień utworzenia niezależnej armii Kazachstanu⁵⁶². Wskazany dekret określał również główne zadania Ministerstwa Obrony w zakresie bezpieczeństwa państwa, zaś skład kierownictwa ministerstwa ustanowiono odrębnymi dekretemi i zarządzeniami Prezydenta. 7 maja 1992 r. Prezydent wydał także dekret „O utworzeniu Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu”⁵⁶³. Na jego mocy Ministerstwu Obrony Narodowej podporządkowane zostały jednostki wojskowe i formacje, znajdujące się na terytorium Kazachstanu. Jednostki, instytucje, składy, arsenały, bazy magazynowe, magazyny, ruchomości i nieruchomości wojskowe stały się z mocy tego dekretu własnością Republiki Kazachstanu i weszły w skład jej Sił Zbrojnych. Dowództwu wojsk i jednostek wojskowych zabroniono nie tylko zmiany stałych adresów jednostek i instytucji wojskowych bez zgody Rządu Republiki Kazachstanu, ale także wywożenia sprzętu, broni i zasobów z terytorium Republiki Kazachstanu.

Jednocześnie weryfikacji uległy założenia z początkowego okresu tworzenia narodowych sił zbrojnych Kazachstanu, zgodnie z którymi ich liczebność powinna wynosić co najmniej 0,5%

⁵⁶¹ Zob. Ibidem.

⁵⁶² Zob. *Елімізде көктемгі әскерге шақыру науқаны жалғасуда*, [on-line], Kazinform, 03.04.2017, https://www.inform.kz/kz/elimizde-koktemgi-askerge-shakyru-naukany-zhalgasuda_a3022851, 07.07.2022.

⁵⁶³ Zob. *Қазақстанның Қарулы Күштері – мемлекет қауіпсіздігінің кепілі*, [on-line], Qazaqstan Tarihy, 06.05.2015, <https://e-history.kz/kz/news/show/126/>, 07.07.2022.

liczby ludności państwa (czyli około 83 tys.) Okazało się to nierealne ze względu na brak funduszy i niemożność konsekwentnego egzekwowania poboru. Innym poważnym problemem kazachskich sił zbrojnych był w tamtym czasie brak doświadczonych narodowych kadr, w szczególności niedobór oficerów we wszystkich jednostkach wojskowych, od szczebla plutonu do dywizji.

W strukturach wojskowych i systemie obrony cywilnej republiki było 1949 oficerów, z czego tylko 247 (12,6%) było Kazachami. Łącznie Kazachami było 2830 oficerów Sił Zbrojnych ZSRR i tylko 3% (6 na 190) oficerów Wyższej Szkoły Dowództwa Wojskowego w Ałmaty. Żaden z dowódców batalionów w szkole nie był Kazachem, a podchorążych o narodowości kazachskiej było zaledwie 87 (9,4%). Skutki takiej polityki kadrowej sprawiały olbrzymie problemy. Szczególnie w systemie szkolnictwa wojskowego najpilniejszą kwestią było szkolenie narodowego personelu wojskowego. W tym czasie położono podwaliny pod nowoczesną Armię Kazachstanu, która obejmowała Ministerstwo Obrony, Sztab Generalny, Wojska Lądowe, Siły Powietrzne i Obrony Powietrznej. Opracowywano ramy doktrynalne, które miały określać cele i zadania nowych Sił Zbrojnych oraz sposoby ich realizacji. 22 grudnia 1992 r. uchwalono ustawę „O obronie i siłach zbrojnych Republiki Kazachstanu”, która określiła ramy organizacyjne oraz nadawała kompetencje organom władzy państwowej. Ustawa określała rolę, miejsce i zadania sił zbrojnych w ogólnym systemie zapewnienia bezpieczeństwa Kazachstanu. Tekst przysięgi wojskowej Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu został opracowany i wdrożony dekretem prezydenckim z 25 sierpnia 1992 r.⁵⁶⁴.

19 stycznia 1993 r. uchwalono ustawę „O powszechnym obowiązku wojskowym i służbie wojskowej”. Określała ona podstawowe zasady służby wojskowej. Przyjęta została również ustawa „O statusie żołnierzy i członków ich rodzin oraz ich ochronie socjalnej”, która określała obowiązki i prawa żołnierzy Republiki Kazachstanu podczas pełnienia służby. Również 19 stycznia 1993 r., Dekretem Prezydenta Republiki Kazachstanu nr 1084, powołany został Instytut Zastępców Komendantów ds. Oświaty i Spraw Społecznych wszystkich szczebli - od Ministerstwa Obrony, Gwardii Republikańskiej, Wojsk Granicznych i Wewnętrznych po wojska jednostek i instytucji. Kilka miesięcy później, Dekretem Prezydenta z dnia 22 czerwca 1993 r. nr 1273 zatwierdzono „Regulamin o organach pracy oświatowej i społecznej”, jako odpowiedź na dostrzeżoną potrzebę doskonalenia pracy wychowawczej i ideologicznej w armii.

⁵⁶⁴ Zob. B.O. Zhakupov (red.), *Kazakh Encyclopedia*, Almaty 2011, s. 880.

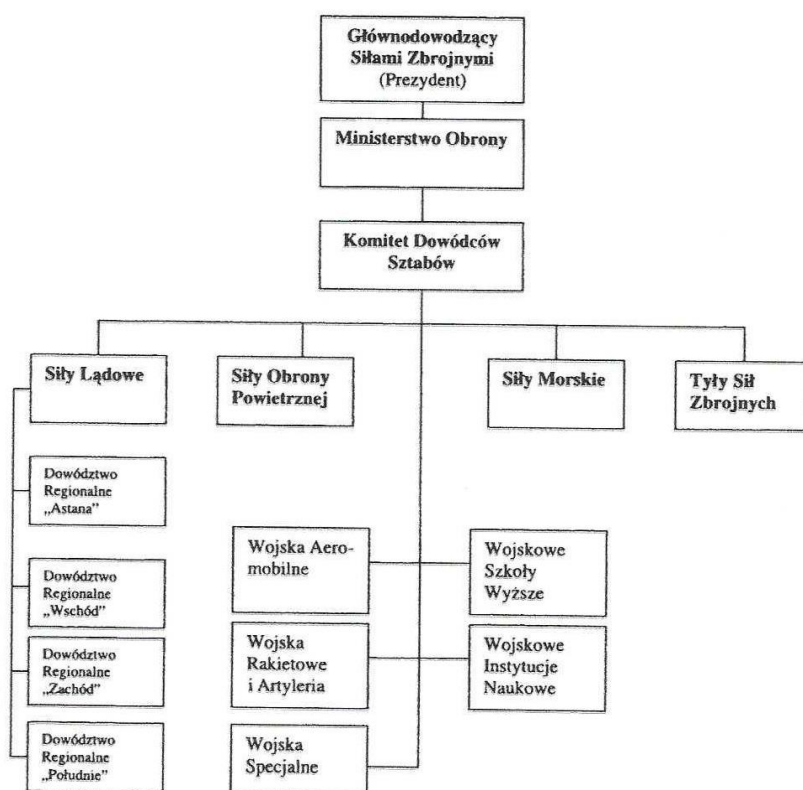
Doceniono także znaczenie edukacji wojskowej nowej generacji kadr, stanowiącej podstawę profesjonalnej armii. W latach 1996-2005 położono podwaliny pod system szkolnictwa wojskowego. Otwarto kilka szkół wojskowych, m.in. Akademię Obrony Narodowej, Instytut Wojsk Lądowych, Instytut Wojsk Obrony Powietrznej, Instytut Inżynierii Wojskowej Radioelektroniki i Łączności, Instytut Marynarki Wojennej oraz Wojskowy Instytut Języków Obcych. W celu uzupełnienia rezerwy mobilizacyjnej, w szkołach cywilnych utworzono wydziały wojskowe szkolące oficerów rezerwy. W 1996 roku, na mocy dekretu prezydenta, powołano w Szuciu Korpus Kadetów Ministerstwa Obrony im. Czokana Walichanowa.

Przedstawiając okoliczności kształtowania Sił Zbrojnych Kazachstanu należy zwrócić uwagę, że wszelkie zmiany w tym obszarze były realizowane na podstawie dekretów prezydenckich. 2 kwietnia 1993 r., Dekretem Prezydenta Republiki Kazachstanu powołano Marynarkę Wojenną Kazachstanu. Najpierw powstała baza marynarki wojennej w Aktau, która w lipcu 1999 roku stała się częścią Morskiego Oddziału Służby Granicznej Komitetu Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Kazachstanu. Natomiast 7 maja 2003 r. Prezydent Republiki Kazachstanu wydał dekret nr 1085 „W sprawie reformy struktur Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu” i od tego momentu Marynarka Wojenna stała się odrębnym rodzajem Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu. Zgodnie z art. 12 ustawy „O obronie i siłach zbrojnych Republiki Kazachstanu” z 9 kwietnia 1993 r., utworzono Wojska Lądowe. Składały się z one administracji wojskowej, regionalnych dowództw i jednostek wojskowych, sił specjalnych oraz z jednostek tyłowych(zabezpieczenie i logistyka), szkoleniowych i rezerwowych. Trzy lata później ukazał się Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z 18 lipca 1996 r. „O symbolach wojskowych Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu”, który zatwierdził flagi Sił Zbrojnych, sztandary jednostek wojskowych oraz symbole Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu. 22 kwietnia 1997 r. na mocy dekretu Prezydenta Republiki Kazachstanu „W sprawie reformy systemu dochodzeniowo-śledczego Republiki Kazachstanu” powołano Żandarmerię Wojskową Sił Zbrojnych w celu poprawy skuteczności walki z przestępczością i korupcją. Na podstawie Dekretu Prezydenta Republiki Kazachstanu z 17 listopada 1997 r. „W sprawie dalszych działań w zakresie reformy Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu” oraz rozporządzenia Ministra Obrony Republiki Kazachstanu z 1 kwietnia 1998 r., 1 czerwca 1998 r. w celu wzmocnienia zdolności obronnych państwa powołano Siły Obrony Powietrznej Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu.

Dekretem Prezydenta Republiki Kazachstanu z 1 lipca 2012 r. nr 354 „W sprawie działań na rzecz dalszej poprawy struktury Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu”

zatwierdzono nową strukturę sił zbrojnych⁵⁶⁵. Zgodnie z tym dekretem, Naczelne Dowództwo Wojskowe jest najwyższym organem wojskowo-politycznym Sił Zbrojnych. Strukturę Sił Zbrojnych tworzą – oprócz Naczelnego Dowództwa - poszczególne rodzaje Sił Zbrojnych, Wojska Specjalne, Tyły Sił Zbrojnych, szkoły wojskowe oraz wojskowe instytucje naukowo-badawcze. W granicach jednostek administracyjno-terytorialnych Republiki Kazachstanu wyznaczono obszary odpowiedzialności regionalnych „Astana”, „Wschód”, „Zachód” i „Południe”⁵⁶⁶.

Schemat 1. Struktura Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu

Źródło: W. Baluk, *Polityka bezpieczeństwa Kazachstanu*, „Wschodnioznawstwo”, 2008, nr 2, s. 251.

Według danych z 2013 r. armia Kazachstanu liczyła ok. 39 tys. żołnierzy, przy czym liczebność Sił Lądowych to 20 tys.⁵⁶⁷, Sił Morskich – 3 tys., Sił Obrony Powietrznej – 12 tys.,

⁵⁶⁵ Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 12 lipca 2012 r. Nr 354 „W sprawie środków mających na celu dalszą poprawę postanowień Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu”; został odwołany Dekretem Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 27 kwietnia 2018 r. nr 676.

⁵⁶⁶ Zob. Schemat 1.

⁵⁶⁷ Według szacunków z 2002 r. Siły Zbrojne Kazachstanu liczyły ok. 70 tys. żołnierzy, a w 2008 r., liczebność samych Sił Lądowych szacowano na ok. 45 tys. żołnierzy; Zob. *Kazakhstan – Army*, [on-line], GlobalSecurity.org, b.r., <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-army.htm>, 01.07.2022; Zob. I. Topolski, *Pozycja militarna państw obszaru Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] W. Baluk (red.), *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, Wrocław 2008, s. 321.

a personel Ministerstwa Obrony to ok. 4 tys.⁵⁶⁸ Dane z 2019 r. wskazują na niewielkie zmiany liczebności, tj. ok. 40 tys. żołnierzy i 30 tys. członków formacji paramilitarnych. Wojska lądowe wspierane są przez Gwardię Narodową (w liczbie 20 tys. osób) i Służbę Graniczną (9 tys. funkcjonariuszy), podlegającą bezpośrednio ministerstwu spraw wewnętrznych Kazachstanu. Dodatkowo - w przypadku wojny - armia dysponuje bazą ok. 127 tys. przeszkolonych żołnierzy w stanie rezerwy⁵⁶⁹. Pobór wojskowy obejmuje mężczyzn w wieku od 18 do 27 lat.

Siły Lądowe podlegają pod cztery dowództwa regionalne: Astana (z kwaterą główną w Karagandzie), Wschód (kwatery główna w Semipałatyńsku), Zachód (kwatery główna w Atyrau) i Południe (kwatery główna w Taraz)⁵⁷⁰. Dowództwo regionalne Astana, zlokalizowane na terytorium regionów Akmola, Karaganda, Kustanaj i północnego Kazachstanu obejmuje swoim zasięgiem region centralny, który graniczy wyłącznie z Rosją. Z uwagi na sojusznicze stosunki obu państw, region jest uważany za bezpieczny, a pod dowództwo podlega tylko jedna brygada piechoty. Od 9 stycznia 2020 r. dowództwo okręgu sprawuje płk Mereke Kuchekbaev⁵⁷¹. Dowództwo regionalne Zachód, położone na terytorium regionów Aktobe, Atyrau, Zachodniego Kazachstanu i Mangystau, obejmuje obszary graniczące z Rosją, Uzbekistanem i Turkmenistanem, a także z wodami Morza Kaspijskiego. Dowództwu podlega jedna brygada artylerii oraz jedna brygada powietrzno-desantowa. Zadania tych formacji obejmują zapewnianie integralności granic państwowych, integralności terytorialnej, suwerenności oraz interesów gospodarczych republiki w kazachskim sektorze Morza Kaspijskiego. Główne siły skoncentrowano w dowództwach Wschód i Południe, gdzie stacjonuje łącznie jedna brygada piechoty, jedna brygada pancerna, trzy brygady inżynieryjne, dwie brygady artylerii i jedna brygada rakietowa z rakietami taktycznymi⁵⁷². Dowództwo „Wschód” zlokalizowano na terytorium wschodniego Kazachstanu i regionu Pawłodar, zaś „Południe” – na terenie regionu Ałmaty, Żambbyła, Kozylordy i południowego Kazachstanu. Ich kluczowym zadaniem jest zapewnianie bezpieczeństwa w południowo-wschodnich granicach Kazachstanu.

⁵⁶⁸ Zob. The International Institute for Strategic Studies, *Strategic Survey 2013. The Annual Review of World Affairs*, 2013, s. 221.

⁵⁶⁹ Zob. M. Szopa, *Armie Świata: Siły Zbrojne Kazachstanu*, [on-line], Defence24, 21.01.2022, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/armie-swiata-sily-zbrojne-kazachstanu>, 01.07.2022.

⁵⁷⁰ Zob. W. Baluk, *Polityka bezpieczeństwa Republiki Kazachstanu*, „Wschodnioznawstwo”, 2008, nr 2, s. 254.

⁵⁷¹ Zob. *Назначен командующий войсками ПК "Астана"*, [on-line], Tengrinews, 09.01.2020, https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/naznachen-komanduyuschiy-voyskami-rk-astana-388334/, 01.07.2022.

⁵⁷² Zob. M. Szopa, op. cit., 01.07.2022.

Najbardziej doinwestowanym i ukompletowanym rodzajem wojsk są Wojska Aeromobilne. Tworzą je cztery brygady aeromobilne, spośród których jedną ulokowano w regionie zachodnim u wybrzeży Morza Kaspijskiego, drugą – przeszkoloną do wykonywania zrzutów spadochronowych – w regionie wschodnim, a pozostałe dwie w regionie południowym. Wojska aeromobilne stanowią rezerwę Naczelnego Wodza Sił Zbrojnych w zakresie szybkiego reagowania kryzysowego w przypadku gwałtownej zmiany sytuacji wojskowo-politycznej – jako instrument ochrony narodowych interesów państwa i zapewnienie mobilizacji wojsk. Mogą one uczestniczyć w realizacji międzynarodowych zobowiązań Republiki Kazachstanu na rzecz utrzymania pokoju i stabilności w kraju i za granicą. W czasie pokoju i wojny są zawsze gotowe do szybkiego dotarcia do niebezpiecznych miejsc i obszarów oraz reagowania w nagłych, wymagających tego sytuacjach.

Jeżeli chodzi o Wojska Rakietowe i Artyleria, to zostały one utworzone w 1992 r. na bazie sztabu Sił Rakietowych i Artylerii Środkowoazjatyckiego Okręgu Wojskowego Radzieckich Sił Zbrojnych. Strukturalnie przynależały początkowo do Sił Specjalnych Ministerstwa Obrony, a następnie do Sił Ogólnego Przeznaczenia. Dekretem Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 7 maja 2003 r. zostały wyodrębnione jako samodzielny rodzaj sił zbrojnych, a następnie - na podstawie rozporządzenia Ministra Obrony Republiki Kazachstanu z dnia 21 kwietnia 2009 r. – jako Wojska Rakietowe i Artyleria weszły w skład nowo formowanych Wojsk Lądowych Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu.

Poszczególne rodzaje wojsk Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu przeznaczone są do organizacji wsparcia inżynieryjnego, radiologicznego, ochrony przeciwchemicznej i przeciwblogicznej. W ich skład wchodzi Wojska Inżynieryjne, Wojska Ochrony Radiologicznej, Wojska Obrony Chemicznej i Biologicznej..

Główne zadania Sił Lądowych obejmują: utrzymanie gotowości wojsk do odparcia agresji zewnętrznej, zbrojną obronę integralności terytorialnej i suwerenności Kazachstanu, ochronę obiektów państwowych i wojskowych oraz udział w realizacji międzynarodowych zobowiązań Republiki Kazachstanu na rzecz utrzymania pokoju i stabilności zarówno w kraju, jak i za granicą⁵⁷³.

Uzbrojenie wojsk lądowych Kazachstanu składa się w dużej mierze ze sprzętu stanowiącego pozostałość po Związku Radzieckim, jednak w ciągu ostatnich dwóch dekad część sprzętu poddano gruntownej modernizacji. Zainwestowano również w zupełnie nowe

⁵⁷³ Zob. *Kazakhstan – Army*, [on-line], GlobalSecurity.org, b.r., <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-army.htm>, 01.07.2022

rozwiązania. Obecnie wojska pancerne mają do dyspozycji 300 zmodernizowanych czołgów T-72B, wspieranych przez 10 nowoczesnych niszczycieli czołgów (samobieżnych dział przeciwpancernych) BMPT-72 Terminator, przy czym Astana była pierwszym klientem eksportowym tego sprzętu, produkowanego przez rosyjską firmę UralVagonZavod⁵⁷⁴. Kazachska piechota używa również ok. 200 wozów bojowych piechoty BMP-1 i 300 BMP-2. Dodatkowo na wyposażeniu sił lądowych znajduje się 21 pojazdów piechoty GAZ Tigr, 110 amfibijnych transporterów opancerzonych BTR-80, 2 transportery opancerzone BTR-3, 18 transporterów opancerzonych MRAP⁵⁷⁵ (BMP-97), 90 kołowych transporterów „Arian”, ok. 20 pojazdów piechoty „Otokar Kobra” oraz 40 samochodów opancerzonych Humvee⁵⁷⁶. W artylerii lufowej używane są samobieżne 2S1 Goździk i 2S3 Akacja (po 120 sztuk), moździerze samobieżne 2S4 Tulipan oraz 150 dział ciągnionych (122 i 152 mm). W wojskach powietrzno-desantowych wykorzystuje się 25 moździerzy samobieżnych Nona-S, zaś w wojskach artylerii raketowej – 100 wyrzutni BM-21 Grad, 6 wyrzutni BM-30 Smiercz, 18 wyrzutni Lynx i systemy obsługujące amunicję termo baryczną TOS-1. Na wyposażeniu znajdują się również systemy Grad i Uragan (ok. 300 sztuk) oraz 12 wyrzutni Toczka. Piechota wykorzystuje armaty przeciwpancerne T-12 (ok. 70 sztuk) i przeciwpancerne pociski kierowane (Fagot, Metis, Konkurs). W ostatnich latach Wojska Lądowe otrzymały ponad 3000 jednostek sprzętowych nowoczesnej broni i sprzętu wojskowego. Wśród nich są m.in. drony (Hermes, Skylark, Atlas)⁵⁷⁷. Wojska lądowe w zakresie obrony przeciwlotniczej dysponują jedynie systemami Striela i działkami przeciwlotniczymi ZU-23-2. W tym zakresie zabezpieczają je wojska obrony powietrznej⁵⁷⁸.

Siły Obrony Powietrznej powstały na mocy dekretu prezydenta Nazarbajewa z 17 listopada 1997 r. „O dalszych środkach reformy sił zbrojnych Republiki Kazachstanu” a 1 kwietnia 1998 r. ogłoszono ich utworzenie. W ich skład wchodziły siły obrony powietrznej, siły obrony przeciwlotniczej, struktury zarządzające wojskowym ruchem lotniczym, a także

⁵⁷⁴ Выпуск БМПТ "Терминатор" стартует в Казахстане в 2015 году, [on-line], Newskaz, 10.04.2014, <http://www.newskaz.ru/economy/20140410/6355878.html>, 03.07.2022.

⁵⁷⁵ ang. Mine-Resistant Ambush Protected – amerykańskie wojskowe lekkie pojazdy taktyczne produkowane w ramach programu MRAP, zaprojektowane specjalnie w celu wytrzymania ataków i zasadzek z użyciem improwizowanych materiałów wybuchowych; zob. J. Pike, *Mine Resistant Ambush Protected (MRAP) Vehicle Program*, [on-line], Global Security, 02.10.2012, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/ground/mrap.htm>, 03.07.2022.

⁵⁷⁶ Zob. M. Szopa, op. cit.

⁵⁷⁷ Zob. A. Sarym, op. cit.

⁵⁷⁸ Zob. M. Szopa, op. cit.

wojskowe jednostki szkolne i edukacyjne⁵⁷⁹. Zadania Sił Obrony Powietrznej obejmują: zapewnianie obrony powietrznej i bezpieczeństwa granic powietrznych republiki, obronę przeciwlotniczą obiektów państwowych, administracyjnych i wojskowych, jak również wypełnianie zadań bojowych w zakresie wsparcia lotniczego innych rodzajów Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu⁵⁸⁰.

W siłach obrony powietrznej istnieje 13 baz lotniczych o zróżnicowanej wielkości, spośród których 4 są przystosowane do stacjonowania samolotów odrzutowych. Wyposażenie bojowe Sił Obrony Powietrznej obejmuje 3 myśliwce MiG-23, 12 myśliwsko-bombowych MiG-27, 23 wielozadaniowe MiG-29, 20 MiGów-31 o charakterze przechwytyjącym, 13 myśliwców Su-24, 14 szturmowych Su-25 przeznaczonych do ataku oraz 41 samolotów Su-27/30⁵⁸¹. W przyszłości planowany jest zakup drugiej eskadry Su-30, tak aby w pełni zastąpić Su-27 i MiG-29. W lotnictwie transportowym funkcjonuje jedna eskadra, na wyposażeniu której znajdują się m.in. 8 Airbusów C-295M, oraz 1 Antonov An-12, 7 An-26 oraz 2 An-72. Do realizacji zadań związanych z transportem najważniejszych osób w państwie wykorzystywany jest Boeing 757, a w planach jest również pozyskanie dwóch Airbusów A400M (Atlas)⁵⁸². Do tego wyposażenia ma również dodać 8 chińskich samolotów Shanxi Y-8. Jeśli chodzi o helikoptery, kazachskie siły powietrzne dysponują 49 śmigłowcami Mi-17, 22 śmigłowcami szturmowymi Mi-26, 2 śmigłowcami transportowymi Mi-26, a także po jednym śmigłowcu Bell UH-1 i Eurocopter EC145. Liczne samoloty transportowe i śmigłowce umożliwiają relokację żołnierzy, w szczególności brygad aeromobilnych, na rozległych obszarach Kazachstanu. Zadanie to ma dodatkowo wesprzeć w przyszłości 20 śmigłowców transportowych H25M Caracal. W ramach infrastruktury szkoleniowej wykorzystywanych jest 18 samolotów szkolnych Aero-L39 i jeden Zlin Z42⁵⁸³. Kazachstan ma również na

⁵⁷⁹ *Kazakhstan – Air Defence Forces*, [on-line], Global Security, 10.03.2013, <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-airforce.htm>, 04.07.2022.

⁵⁸⁰ Zob. I. Topolski, op.cit., s. 321 i n.

⁵⁸¹ Zob. C. Hoyle, *World Air Forces 2022*, [on-line], Flight International, Embraer, 2022, <https://www.flightglobal.com/download?ac=83735>, s. 22; 04.07.2022.

⁵⁸² Zob. J. Gascó, P. Correa, *The Republic of Kazakhstan orders two Airbus A400Ms*, [on-line], Airbus, 01.09.2021, <https://www.airbus.com/en/newsroom/press-releases/2021-09-the-republic-of-kazakhstan-orders-two-airbus-a400ms>, 04.07.2022.

⁵⁸³ Zob. C. Hoyle, op.cit., s. 22.

wyposażeniu bezzałogowe statki powietrzne – 2 zestawy taktycznych statków średniego zasięgu Wing Loong (Chengdu Pterodactyl I)⁵⁸⁴ i 3 statki TAI Anka⁵⁸⁵.

Najmniejszym liczebnie rodzajem Sił Zbrojnych Kazachstanu jest Marynarka Wojenna. Została ona utworzona w kwietniu 1993 r. jako baza morską podległą Staży Granicznej, zaś na mocy dekretu prezydenckiego z 7 maja 2003 r. „W sprawie działań na rzecz dalszej poprawy struktury Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu” stała się odrębnym rodzajem sił zbrojnych. Głównym celem funkcjonowania Marynarki Wojennej jest ochrona granicy państwowej, integralności terytorialnej, suwerenności i interesów gospodarczych Republiki Kazachstanu w kazachskim sektorze Morza Kaspijskiego. Marynarka Wojenna zapewnia obronę terytorium państwa i ochronę przed agresorem, w tym także na terenach sztucznych wysp i platform, na których zlokalizowane są zakłady wydobywania ropy naftowej. Realizuje również zadania związane z zapewnianiem wsparcia wojsk lądowych oraz z zaopatrywaniem okrętów z innych krajów, zgodnie z zapisami umów międzynarodowych. Strukturę Marynarki Wojennej tworzą Dowództwo Marynarki Wojennej, Jednostka Wojsk Specjalnych, Artyleria Przybrzeżna, Flotylla Kaspijska oraz Służba Graniczna. Marynarka wojenna działa głównie na Morzu Kaspijskim, stacjonując w nadmorskiej bazie w Aktau. Jej żołnierze stale monitorują warunki podwodne i powierzchniowe kazachskiej części Morza Kaspijskiego. Należy również zauważyć, że o ile w przeszłości kształcono marynarzy tylko w Federacji Rosyjskiej, tak teraz marynarze poszerzają swoją wiedzę m.in. również w Turcji, Chinach czy Korei Południowej.

Wyposażenie Sił Morskich obejmuje 5 okrętów rakietowych – 4 łodzie Kazachstan oraz okręt rakietowy i artyleryjski Mangistau⁵⁸⁶. Dodatkowo w służbie pozostają jednostki pomocnicze - po 2 tureckie łodzie patrolowe Türk i OPV-62, 6 szybkich łodzi Shaldag produkcji izraelskiej, 2 trałowce portowe 10750E i jeden hydrograficzny statek badawczy Zhalyk⁵⁸⁷. Siły Morskie Kazachstanu mają też własną brygadę piechoty, dysponującą 70 wozami bojowymi BTR-82A.

Mając na uwadze charakter współczesnych konfliktów zbrojnych, w obowiązującej Koncepcji rozwoju sił zbrojnych Kazachstanu duży nacisk kładzie się na ćwiczenia

⁵⁸⁴ Zob. R.D. Fisher, *Kazakhstan purchases two Chinese Wing-Loong UCAVs*, [on-line], Janes.com, 07.06.2016, <http://www.janes.com/article/61042/kazakhstan-purchases-two-chinese-wing-loong-ucavs>, 04.07.2022.

⁵⁸⁵ Zob. J. Sabak, *Tureckie bezzałogowce ANKA dla Kazachstanu*, [on-line], Defence24, 26.11.2021, <https://defence24.pl/technologie/tureckie-bezzałogowce-anka-dla-kazachstanu>, 04.07.2022.

⁵⁸⁶ Zob. *На ракетно-артиллерийском корабле "Мангистау" поднят флаг ВМС ВС РК*, [on-line], Tengrinews, 21.12.2017, https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/raketno-artilleriyskom-korable-mangistau-podnyat-flag-vms-vs-333733/amp/, 05.07.2022.

⁵⁸⁷ Zob. J. Pike, *Kazakhstan Navy*, [on-line], GlobalSecurity, <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-navy.htm>, 05.07.2022.

i weryfikację zdolności bojowych poszczególnych jednostek wojskowych i komponentów sił zbrojnych. Zgodnie z tymi założeniami, od 6 do 23 września 2021 r. na terytorium Kazachstanu odbyły się kompleksowe ćwiczenia wojskowe „Otpantau-2021”. Podczas nich zbadano współdziałanie komponentów dowodzenia i kierowania oraz jednostek wojskowych Sił Zbrojnych, Służby Granicznej, Gwardii Narodowej, Ministerstwa Sytuacji Nadzwyczajnych, a także lokalnych organów państwowych poszczególnych szczebli. Sprawdzono organizację pracy Rad Obrony obwodów w czasie stanu wojennego w sześciu obwodach. Na siedmiu poligonach wojska wypracowały nowe formy i metody walki, naziemnej i powietrznej, a także przeprowadziły ćwiczenia przeciwdesantowe na Morzu Kaspijskim. Zbadano właściwości bojowe nowo nabytego uzbrojenia i sprzętu wojskowego, w tym samolotów Su-30SM, śmigłowców Mi-35, nowych bezzałogowych statków powietrznych, systemów obrony przeciwlotniczej oraz systemów walki elektronicznej.

Wnioski

Siły Zbrojne Kazachstanu nie należą do najbardziej licznych armii – ich potencjał bojowy porównuje się z możliwościami bojowymi Białorusi, przy czym porównanie to wypada na korzyść Kazachstanu. Klasyczne, pamiętające czasy ZSRR formacje pancerne zostały zredukowane i przystosowano zarówno do zmieniających się wymogów współczesnego pola walki oraz zasad prowadzenia walki. Większość sprzętu pochodzi jeszcze z ZSRR, zaś inwestycje i modernizacje dotyczą przede wszystkim środków wykorzystywanych do szybkiego przemieszczania brygad aeromobilnych i brygady piechoty morskiej, które mają zapewniać ochronę i porządek podczas zamieszek i niepokojów społecznych oraz kryzysach o stosunkowo małej skali. W związku z niepokojami społecznymi w Kazachstanie na początku 2022 r.⁵⁸⁸ oraz zamieszkami jakie miały tam miejsce, należy przypuszczać że Kazachstan będzie kładł nacisk na bezpieczeństwo wewnętrzne, również dlatego aby nie mogły tego wykorzystać siły zewnętrzne (głównie Rosja) do własnych celów, w tym pretekstu do zbrojnej

⁵⁸⁸ 2 stycznia rozpoczęły się w Kazachstanie protesty, związane z dwukrotnym podniesieniem cen gazu skroplonego. To przełożyło się na znaczną podwyżkę cen niemal wszystkich produktów. Społeczeństwo Kazachstanu nie jest zaś zamożne, pomimo bardzo bogatych zasobów naturalnych tego kraju. Protesty bardzo szybko urosły w masowe demonstracje w wielu miastach Kazachstanu, skierowane przeciwko rządowi prezydenta Kasyma-Żomarta Tokajewa. Ten nakazał policji i wojsku strzelać ostrymi nabojami bez ostrzeżenia do protestujących, których nazwał terrorystami. Działania te, oprócz masowych aresztowań demonstrantów, skutkowały licznymi ofiarami śmiertelnymi; Zob. *Niepokoje w Kazachstanie. B. ambasador RP: interwencja wojsk Rosji w związku z protestem społecznym to groźny precedens* (wywiad z dr Wiktorem Ross), [on-line], PolskieRadio24, 13.01.2022, <https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2884371,Niepokoje-w-Kazachstanie-B-ambasador-RP-interwencja-wojsk-Rosji-w-zwiazku-z-protestem-spoecznym-to-grozny-precedens>, 08.07.2022.

interwencji. Siły Zbrojne Kazachstanu w większości skoncentrowane są na wschodzie i na południu państwa, co należy interpretować jako gotowość do odparcia ewentualnego zagrożenia pochodzącego z Chin lub zagrożeń o charakterze hybrydowym ze strony Azji Centralnej. Wydaje się natomiast, że Kazachstan nie jest przygotowany do obrony przed agresją Rosji, która jest postrzegana jako sojusznik. Nie zmienia to faktu, że wojna na Ukrainie i jawne dążenia neoimperialne Rosji oraz chęć odtworzenia imperium w granicach byłego Związku Radzieckiego stawia przed Kazachstanem bardzo duże wyzwania w obszarze bezpieczeństwa zewnętrznego. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że kolejnym państwem dla Rosji do aneksji po Ukrainie może być właśnie Kazachstan. Przemawia za tym zarówno skala Kazachstanu jako państwa (w wielkość terytorialną), zasobność w surowce (głównie ropa naftowa, gaz i uran) oraz dostęp do Morza Kaspijskiego. W ocenie autora Kazachstan, chcąc przeciwstawić się Rosji i zachować niepodległość, powinien pójść w dwóch zasadniczych kierunkach:

- rozbudowywać i doposażać w nowoczesną broń armię, który będzie realnym czynnikiem odstraszania dla Rosji;
- zawierać silne i wiarygodne sojusze międzynarodowe (w tym pogłębić współpracę z NATO), w celu uzyskania przeciwwagi dla wpływów Rosji oraz zagwarantowania wsparcia militarnego w przypadku rosyjskiej agresji.

Takie podejście pozwoli właściwie kształtować siły zbrojne i utrzymać ich rolę jako skutecznego instrumentu polityki bezpieczeństwa.

Streszczenie:

Artykuł stanowi próbę ukazania miejsca oraz roli sił zbrojnych Kazachstanu w instrumentarium polityki bezpieczeństwa tego państwa. Po wskazaniu podstawowych założeń metodologicznych scharakteryzowane zostały okoliczności uzyskania przez Kazachstan niepodległości. W dalszej części przedstawiono strategiczne założenia polityki bezpieczeństwa oraz scharakteryzowano etapy budowania sił zbrojnych Kazachstanu. Tekst zamyka przedstawienie aktualnego potencjału armii kazachskiej oraz autorskie wnioski.

Słowa kluczowe:

Kazachstan, polityka bezpieczeństwa, bezpieczeństwo, siły zbrojne.

Keywords:

Kazakhstan, security policy, security, armed forces.

Bibliografia:**I. Akty prawne i dokumenty strategiczne**

1. Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 12 lipca 2012 r. Nr 354 „W sprawie środków mających na celu dalszą poprawę postanowień Sił Zbrojnych Republiki Kazachstanu”.
2. Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 10 lutego 2000 r. N 334 „O zatwierdzeniu Doktryny Wojskowej Republiki Kazachstanu”.
3. Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 11 lutego 1993 r. nr 1094 „O zatwierdzeniu Doktryny Wojskowej Republiki Kazachstanu”.
4. Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 11 października 2011 r. nr 161 „O zatwierdzeniu doktryny wojskowej Republiki Kazachstanu”.
5. Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 21 marca 2007 r. Nr 299 „O ustanowieniu doktryny wojskowej Republiki Kazachstanu”.
6. Dekret Prezydenta Republiki Kazachstanu z dnia 27 kwietnia 2018 r. nr 676.
7. *Foreign Policy Concept for 2014-2020 Republic of Kazakhstan.*
8. *Kazakhstan 2050. A New Course for the Republic.*
9. Uchwała Rady Najwyższej Republiki Kazachstanu nr 1026-XII z dnia 23 grudnia 1991 r. w sprawie ratyfikacji Umowy o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw
10. *О ратификации Устава Содружества Независимых Государств; Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 31 марта 1993 года.*

II. Monografie i opracowania zbiorowe

1. Baluk W. (red.), *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, Wrocław 2008.
2. Burchanow K.N., Sultanow B.K., Ajagan B.G., *Sovremennia političeskaja istoria Kazachstana (1986–2006 gg.)*, Almaty 2006.
3. Jasiński G. (red.), *Kronika Wojska Polskiego. Polski Kontyngent Wojskowy w Iraku 2003-2008*, Warszawa 2011, s. 50.
4. Kłaczyński R., Sadowska E., *Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*, Kraków 2013.
5. Lang J., *Zbrojni radykałowie islamscy z Azji Centralnej*, Warszawa 2013.
6. Sapargaliev G.S., *Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazachstan*, Almaty 2002.

7. The International Institute for Strategic Studies, *Strategic Survey 2013. The Annual Review of World Affairs*, 2013.
8. Zhakupov B.O. (red.), *Kazakh Encyclopedia*, Almaty 2011.
9. Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa 2008.

III. Artykuły naukowe

1. Baluk W., *Polityka bezpieczeństwa Republiki Kazachstanu*, „Wschodnioznawstwo”, 2008, nr 2.
2. Bielicki P., *Relacje kazachsko-rosyjskie i ich znaczenie dla bezpieczeństwa na obszarze postradzieckim*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2020, vol. 66.
3. Dynier A.M., *Znaczenie zagranicznych baz wojskowych dla Rosji*, „Biuletyn PISM”, 2020, nr 112 (2044).
4. Michur-Ziemba M., *Cele i zasady funkcjonowania Wspólnoty Niepodległych Państw*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 2007, nr 1.
5. Szymanek J., *Geneza i ewolucja konstytucjonalizmu kazachstańskiego*, „Studia Politologiczne”, 2014, vol. 33.

IV. Źródła internetowe

1. *Almaty declaration of December 21, 1991*, [on-line], Cis Legislation, b.r., <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=4744>, 02.07.2022.
2. Budzisz M., *Rosjanom o wiele lepiej wychodzi burzenie niż budowanie*, [on-line], Salon24, 09.08.2017, <https://www.salon24.pl/u/wiescizrosji/800554,rosjanom-o-wiele-lepiej-wychodzi-burzenie-niz-budowanie>, 10.07.2022.
3. Chebotaryov A., *Special Aspects of Kazakhstan's New Foreign Policy Concept*, [on-line], Central Asian Bureau for Analytical Reporting, 23.04.2020, <https://cabar.asia/en/special-aspects-of-kazakhstan-s-new-foreign-policy-concept>, 08.07.2022.
4. Fisher R.D., *Kazakhstan purchases two Chinese Wing-Loong UCAVs*, [on-line], Janes.com, 07.06.2016, <http://www.janes.com/article/61042/kazakhstan-purchases-two-chinese-wing-loong-ucavs>, 04.07.2022.
5. Gascó J., Correa P., *The Republic of Kazakhstan orders two Airbus A400Ms*, [on-line], Airbus, 01.09.2021, <https://www.airbus.com/en/newsroom/press-releases/2021-09-the-republic-of-kazakhstan-orders-two-airbus-a400ms>, 04.07.2022.
6. Hoyle C., *World Air Forces 2022*, [on-line], Flight International, Embraer, 2022, <https://www.flightglobal.com/download?ac=83735>, s. 22; 04.07.2022.
7. Karigulova S.S., *Тәуелсіз Қазақстан Республикасының даму тарихы* *Источник*, [on-line], e-history.kz, 10.12.2018, <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/8879/>, 01.07.2022.

8. *Kazachstan: użytkowanie Bajkonuru przez Rosję przedłużone do 2050*, [on-line], Biuletyn Informacyjny Studium Europy Wschodniej UW, 15.05.2021, <https://studium.uw.edu.pl/kazachstan-uzytkowanie-bajkonuru-przez-rosje-przedluzone-do-2050/>, 02.07.2022.
9. *Kazakhstan – Air Defence Forces*, [on-line], Global Security, 10.03.2013, <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-airforce.htm>, 04.07.2022.
10. *Kazakhstan – Army*, [on-line], GlobalSecurity.org, b.r., <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-army.htm>, 01.07.2022.
11. *Niepokoje w Kazachstanie. B. ambasador RP: interwencja wojsk Rosji w związku z protestem społecznym to groźny precedens (wywiad z dr Wiktorem Ross)*, [on-line], PolskieRadio24, 13.01.2022, <https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2884371>, *Niepokoje-w-Kazachstanie-B-ambasador-RP-interwencja-wojsk-Rosji-w-zwiazku-z-protestem-spoiecznym-to-grozny-precedens*, 08.07.2022.
12. *Organizacja Narodów Zjednoczonych, Member States – Kazakhstan*, [on-line], United Nations, b.r., <https://www.un.org/en/about-us/member-states#gotoK>, 04.07.2022.
13. *Pike J., Kazakhstan Navy*, [on-line], GlobalSecurity, <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-navy.htm>, 05.07.2022.
14. *Pike J., Mine Resistant Ambush Protected (MRAP) Vehicle Program*, [on-line], Global Security, 02.10.2012, <https://www.globalsecurity.org/military/systems/ground/mrap.htm>, 03.07.2022.
15. *Rakowska E., Broń atomowa w Kazachstanie i Azji Środkowej*, [on-line], Portal Spraw Zagranicznych, 21.11.2005, <https://psz.pl/168-archiwum/ewa-rakowska-bron-atomowa-w-kazachstanie-i-azji-srodkowej>, 03.07.2022.
16. *Sabak J., Tureckie bezzalogowce ANKA dla Kazachstanu*, [on-line], Defence24, 26.11.2021, <https://defence24.pl/technologie/tureckie-bezzalogowce-anka-dla-kazachstanu>, 04.07.2022.
17. *Sarym A., Jak powstały Siły Zbrojne Kazachstanu?*, [on-line], Amshy.kz, 13.11.2017, <https://qamshy.kz/article/32073-qazaqstan-qaruly-kushteri-qalay-quryldy>, 03.07.2022.
18. *Special Representative for Caucasus and Central Asia visits Kazakhstan and Uzbekistan*, [on-line], NATO, 15.03.2005, https://www.nato.int/cps/fr/natohq/news_21661.htm?selectedLocale=en, 08.07.2022.

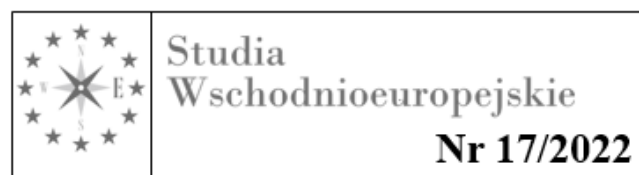
19. Szopa M., *Armie Świata: Siły Zbrojne Kazachstanu*, [on-line], Defence24, 21.01.2022, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/armie-swiata-sily-zbrojne-kazachstanu>, 01.07.2022.
20. *Выпуск БМПТ "Терминатор" стартует в Казахстане в 2015 году*, [on-line], Newskaz, 10.04.2014, <http://www.newskaz.ru/economy/20140410/6355878.html>, 03.07.2022.
21. *Елімізде көктемгі әскерге шақыру науқаны жалғасуда*, [on-line], Kazinform, 03.04.2017, https://www.inform.kz/kz/elimizde-koktemgi-askerge-shakyrnu-naukany-zhalgasuda_a3022851, 07.07.2022.
22. *Қазақстан Президенті – Жоғарғы Бас қолбасшы Қарулы Күштерді, басқа да әскерлер мен әскери құрылымдарды құрудың және дамытудың жаңа тұжырымдамасын бекітті*, [on-line], Akorda.kz, 2019, <https://www.akorda.kz/kz/kazakhstan-prezidenti-zhogargy-bas-kolbasshy-karuly-kushterdi-baska-da-askerler-men-askeri-kurylymdardy-kurudyn-zhane-damytudyn-zhana-tuzhyrymdamasyn-bekitti-258027>, 07.07.2022.
23. *Қазақстанның Қарулы Күштері – мемлекет қауіпсіздігінің кепілі*, [on-line], Qazaqstan Tarihy, 06.05.2015, <https://e-history.kz/kz/news/show/126/>, 07.07.2022.
24. *На ракетно-артиллерийском корабле "Мангистау" поднят флаг ВМС ВС РК*, [on-line], Tengrinews, 21.12.2017, https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/raketno-artilleriyskom-korable-mangistau-podnyat-flag-vms-vs-333733/amp/, 05.07.2022.
25. *Назначен командующий войсками РК "Астана"*, [on-line], Tengrinews, 09.01.2020, https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/naznachen-komanduyuschiy-voyskami-rk-astana-388334/, 01.07.2022.

Anna Chabasińska

Tomasz Marcinkowski

Juliusz Sikorski

Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Spoleczno-demograficzna charakterystyka uchodźców wojennych z Ukrainy przybyłych do województwa lubuskiego

Agresja rosyjska na Ukrainę, która miała swój początek w 2014 roku, doprowadziła w lutym 2022 roku do kryzysu humanitarnego, niosąc niezwykle dotkliwe konsekwencje dla ludności tego kraju. W ciągu kolejnych miesięcy miliony ukraińskich obywateli – głównie kobiet z dziećmi zdecydowało się na opuszczenie ojczyzny⁵⁸⁹. Jak pokazują statystyki, dominującym kierunkiem podróży stała się Polska⁵⁹⁰, przede wszystkim za sprawą geograficznego położenia, przychylności polskich władz, bliskości kulturowej i dotychczasowych doświadczeń migracyjnych⁵⁹¹. Według danych Straży Granicznej od 24 lutego 2022 roku do 23 października granicę polsko – ukraińską (w kierunku Polski) przekroczyło 7, 221 mln osób⁵⁹². Choć rzeczywista liczba uchodźców w Polsce jest trudna do oszacowania chociażby ze względu na dalsze migracje – wyjazdy do innych państw czy czasowe powroty do Ukrainy, tym niemniej można założyć, iż ostatnie wydarzenia – aneksja okupowanych obszarów Ukrainy, nadchodzący kryzys energetyczny oraz eskalacja agresji wobec cywilów przyczynią się w najbliższych miesiącach do wzrostu tej liczby.

⁵⁸⁹ *Profiles and Intentions of Refugees Ukraine*, UNHCR Regional Bureau for Europe, July 2022, s. 3.

⁵⁹⁰ <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (dostęp 15.09.2022).

⁵⁹¹ Według danych serwisu analitycznego OLX Pańora, który w lutym 2021 roku przeprowadził badania ankietowe na grupie 7700 Ukraińców poszukujących pracy, blisko 63% z nich wyrażała gotowość podjęcia jej za granicą, przy czym połowa wskazywała jako miejsce zarobkowania Polskę, wyprzedzając takie kraje jak Czechy (11%), Niemcy (9%), Litwę (2%) czy Słowację (1,5) za: A. Chabasińska, *Pandemia COVID a sytuacja zdrowotna imigrantów zarobkowych z Ukrainy*, [w:] *Środowisko bezpieczeństwa w zagrożeniach epidemiologicznych. Doświadczenia COVID-19 w Wielkopolsce*, red. M. Tomaszuk, D. Dymek, Poznań 2022, s. 82; zob. także: N. Moch, *Wyzwania dla bezpieczeństwa Polski w kontekście migracji z Ukrainy*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 2019 nr 11 s. 66.

⁵⁹² Straż Graniczna (@Straz_Graniczna), twitter, (dostęp 23.10.2022). [@Straz_Graniczna](https://twitter.com/Straz_Graniczna/status/1584062657534885888?cxt=HHwWgICgxYSm3PsrAAAATwitter).

Fala uchodźców, która pojawiła się w Polsce po 24 lutego 2022 roku całkowicie zmieniła profil ukraińskiego imigranta. Granicę przekraczały głównie kobiety z dziećmi i osoby starsze. W ten sposób, w odróżnieniu od migracji zarobkowej, aktualnie mamy do czynienia z jej przymusowym charakterem. Jest ona co do swej istoty nieplanowana, a więc w dużym stopniu chaotyczna i obciążona trudnym do zidentyfikowania i przewidzenia ryzykiem. Przymusowa migracja kobiet wywołana względami bezpieczeństwa jest także radykalnie odmienną sytuacją niż ta, która dotyczyłaby mężczyzn. Głównie za sprawą ich społecznej roli, wynikającej z faktu posiadania potomstwa i opieki nad nimi. W badaniu założono, że ta cecha będzie determinować strategie przystosowywania się do nowych, nieznanych okoliczności. Można przyjąć, iż z tego powodu mobilność uchodźczyń jest mniejsza niż mężczyzn, co w konsekwencji utrudnia im adaptację – znalezienie satysfakcjonującej pracy czy odpowiednich warunków mieszkaniowych i lokalizacyjnych. Istnieje także ryzyko, na co zwraca uwagę Human Rights Watch, że będą one w znacznie większym stopniu niż mężczyźni narażone na zjawiska przemocy seksualnej czy handlu ludźmi⁵⁹³.

Metodologia badań

Artykuł jest poszerzoną wersją pierwszej części raportu sporządzonego na zlecenie Lubuskiego Urzędu Wojewódzkiego pt. „Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego przeprowadzona w kwietniu i maju 2022 roku” autorstwa Anny Chabasińskiej, Tomasza Marcinkowskiego oraz Juliusza Sikorskiego⁵⁹⁴. Są w nim prezentowane wyniki badań przeprowadzonych wśród ukraińskich uchodźców wojennych, którzy po 24 lutego 2022 roku znaleźli się na terenie województwa lubuskiego. Głównym celem tej części badań było określenie i opisanie profili demograficznych uchodźców z Ukrainy, ich sytuacji rodzinnej, a także kompetencji językowych, wykształcenia czy wykonywanego w Ukrainie zawodu. Dokonano także oceny potencjału kwaterunkowego przygotowanego przez władze województwa.

⁵⁹³ Poland: *Trafficking, Exploitation Risks for Refugees*, <https://www.hrw.org/news/2022/04/29/poland-trafficking-exploitation-risks-refugees> (dostęp 10.9.2022); zob. także: K. Kość-Ryżko, *Kobiety uchodźczynie jako ofiary przemocy seksualnej. Zjawisko, jego skala oraz sposoby prewencji*, [w:] *Badania naukowe z zakresu medycyny sądowej i kryminalistyki*, red. J. Jędrzejewska, K. Maciag, Lublin 2022, s. 132.

⁵⁹⁴ A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego przeprowadzona w kwietniu i w maju 2022 roku. Raport z badań kwestionariuszowych*, Gorzów Wielkopolski 2022.

Przed przystąpieniem do badań, które miały też charakter aplikacyjny dla Lubuskiego Urzędu Wojewódzkiego, dokonano konceptualizacji problemu badawczego. Było to określenie tego co chcemy wiedzieć na podstawie zadanych pytań. Problem badawczy został więc ujęty jak określa to S. Nowak jako „pewne pytanie lub zespół pytań, na które odpowiedzi ma dostarczyć badanie⁵⁹⁵”. Następnie postawiono hipotezy badawcze, które według Ch. Frankfort-Nachmias i D. Nachmiasa, są „proponowanymi przez badacza odpowiedziami na postawione problemy badawcze⁵⁹⁶”. W odniesieniu do tej części raportu, która jest prezentowana w niniejszym opracowaniu, hipotezy zostały sformułowane następująco: 1. Wśród uchodźców wojennych z Ukrainy dominują wykształcone kobiety z dziećmi, 2. W badanej grupie jest słaba znajomość języka polskiego. 3. Potwierdzenie hipotezy 1. i 2. wskazuje na istotne uwarunkowania pobytu respondentów na terenie województwa lubuskiego. W trakcie badań pozyskano także dodatkowe dane dotyczące stanu cywilnego, cech demograficznych czy kompetencji językowych badanych.

Badania były realizowane metodą PAPI (Paper & Pen Personal Interview) w okresie od 15 kwietnia do 20 maja 2022 roku w kilku miejscach stałego pobytu uchodźców na terenie województwa lubuskiego. Były to: Gorzów Wielkopolski, Zielona Góra, Lubniewice, Długie, Kęszycza Leśna, Gorzyca, Łagów, Żagań oraz Żary. Próbę dobrano na podstawie dostępności respondentów – pełnoletnich uchodźców wojennych z Ukrainy – którzy przyjechali do Polski po 24 lutego 2022 r. i zostali zakwaterowani w ośrodkach zakontraktowanych przez wojewodę na terenie województwa lubuskiego. Uzyskano 425 wypełnionych kwestionariuszy. Kwestionariusze zostały przygotowane w języku ukraińskim.

Należy zaznaczyć, że badania przeprowadzono wśród uchodźców objętych bezpośrednią pomocą ze strony Wojewody Lubuskiego. Nie dotyczyły zatem osób, które skorzystały z odmiennych sposobów zapewnienia sobie zakwaterowania czy innych form pomocy. Byli wśród nich m.in. członkowie rodzin lub przyjaciele Ukraińców, którzy już wcześniej przebywali w województwie lubuskim, a także osoby które w przeszłości pracowały tu, a więc posiadały kontakty pozwalające im na zabezpieczenie swojego przyjazdu i pobytu na miejscu⁵⁹⁷.

⁵⁹⁵ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2007, s. 21.

⁵⁹⁶ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001, s. 77.

⁵⁹⁷ Z badań przeprowadzonych przez MSWiA w województwie lubuskim wynika, że 33,2% uchodźców było zakwaterowanych poza miejscami organizowanymi przez lokalne władze. W tej grupie jako miejsce zakwaterowania wskazywano: wynajęte mieszkania, mieszkania u rodziny, udostępnione miejsca przez obywateli Polski oraz udostępnione miejsca przez obywateli Ukrainy. *Raport z przeprowadzonych badań ankietowych dotyczących zdiagnozowania potrzeb i planów uchodźców uciekających przed wojną. Ankieta przeprowadzona przez MSWiA w terminie od 12.08 do 31.08. 2022 r.*, Warszawa 2022.

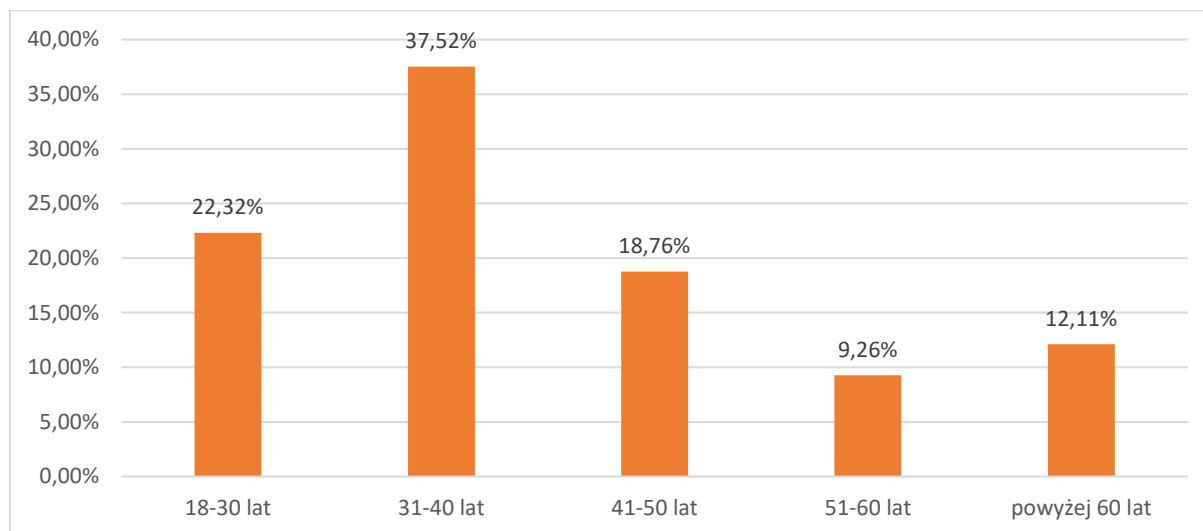
Społeczno-demograficzne cechy respondentów

Rozpoznanie cech społeczno-demograficznych zbiorowości uchodźców jest kluczową informacją pozwalającą zorganizować samorządom i gminom, przy współpracy z rządem nie tylko najpilniejszej, ale także długotrwałej pomocy. Jak wynika z pozyskanych informacji w badanej grupie pierwsi respondenci przekroczyli granicę 25 lutego 2022 roku, a ostatni w drugiej połowie maja. Główna fala emigracyjna miała miejsce w pierwszych trzech tygodniach marca⁵⁹⁸. W badanej grupie zdecydowaną większość stanowiły kobiety (92%)⁵⁹⁹. To niewątpliwie skutek wprowadzonego przez Prezydenta Wołodymyra Zełeńskiego dekretu o powszechnej mobilizacji, który uniemożliwił opuszczenie kraju przez obywateli podlegających obowiązkowej służbie wojskowej. Pozostałe 8%, to głównie osoby niepodlegające wprowadzonym w Ukrainie ograniczeniom - starsi mężczyźni, osoby z niepełnosprawnościami oraz opiekunowie wielodzietnych rodzin (ojcowie co najmniej trójki nieletnich dzieci).

Badana grupa była zróżnicowana wiekowo (wykres 1). Najliczniejszą jej część stanowiły osoby w wieku największej aktywności zawodowej oraz posiadające już własne rodziny, między 31. a 40. rokiem życia (37,52%) oraz młodzi ludzie między 18. a 30. rokiem życia (22%). Trzecia grupa to osoby w przedziale od 41. do 50. lat (19%). Powyżej 50. roku życia liczba uchodźców spada, z tym, że osób w wieku między 51. a 60. było nieco mniej (9,26%) niż osób powyżej 60. roku życia (12,11%).

⁵⁹⁸ Potwierdzają to także wyniki badań przeprowadzonych w województwie lubuskim przez MSWiA, *Raport z przeprowadzonych badań ankietowych...*, op. cit.

⁵⁹⁹ Por. P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022; *Raport specjalny. Uchodźcy z Ukrainy w Polsce*, https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2022/04/EWL_RAPORT_UCHODZCY_2022_EWL.pdf (dostęp: 15.08.2022); *Biała księga. Wyzwania systemowego wsparcia cudzoziemców na poziomie lokalnym i krajowym*, https://www.wroclaw.pl/beta2/files/dokumenty/122550/Okragly_stol_Bia%C5%82a%20ksi%C4%99ga_220601_www.pdf (dostęp: 15.08.2022).

Wykres 1. Struktura wieku respondentów

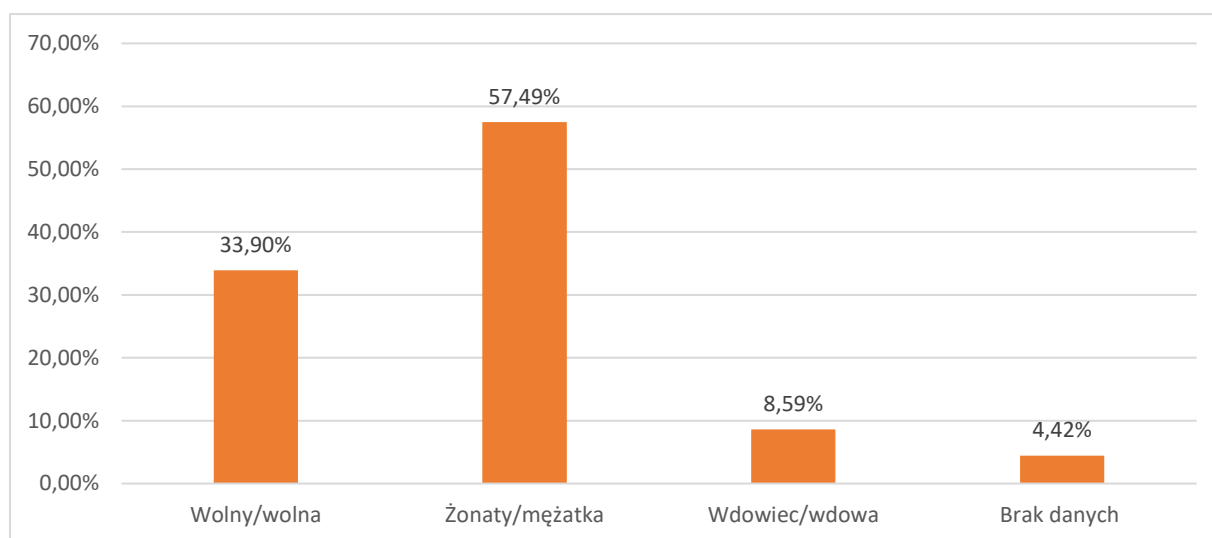
Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego przeprowadzona w kwietniu i w maju 2022 roku.*

Raport z badań kwestionariuszowych, Gorzów Wielkopolski 2022, s. 9.

Ponad połowa badanych (57,94%) zadeklarowała, że jest w związku małżeńskim (wykres 2). W dłuższej perspektywie czasu, rodzi się pytanie, gdzie nastąpi proces łączenia rozdzielonych rodzin? Można przypuszczać, że ta grupa respondentów będzie dążyć do czasowej stabilizacji, a także ograniczy swoją mobilność, chociażby ze względu na fakt, iż w dużej mierze są to rodzice dzieci włączanych do polskiego systemu oświaty. Wpływ na decyzje co do miejsca pobytu będzie miała bieżąca sytuacja w Ukrainie. O ile w lipcowych badaniach przeprowadzonych przez UNHCR wskazywano iż, najwyższy odsetek planujących powrót jest wśród respondentów pochodzących z obwodu zaporoskiego, kijowskiego i dniepropietrowskiego⁶⁰⁰, o tyle wydarzenia ostatnich tygodni - niszczenie przez rosyjskie wojska infrastruktury cywilnej i krytycznej kluczowych miast tych obwodów może wyhamować proces powrotów do Ukrainy.

⁶⁰⁰ Wśród ankietowanych 1/5 planowała powrót do Ukrainy – najczęściej w celu odwiedzenia rodziny (22%), ale także ze względów finansowych (13%) lub dlatego, że w ich odczuciu sytuacja w kraju jest stabilniejsza (17%) za: *Refugees from Ukraine in Poland. Profiling Update, July 2022*, <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95735> (dostęp 09.09.2022).

Wykres 2. Stan cywilny respondentów

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 15.

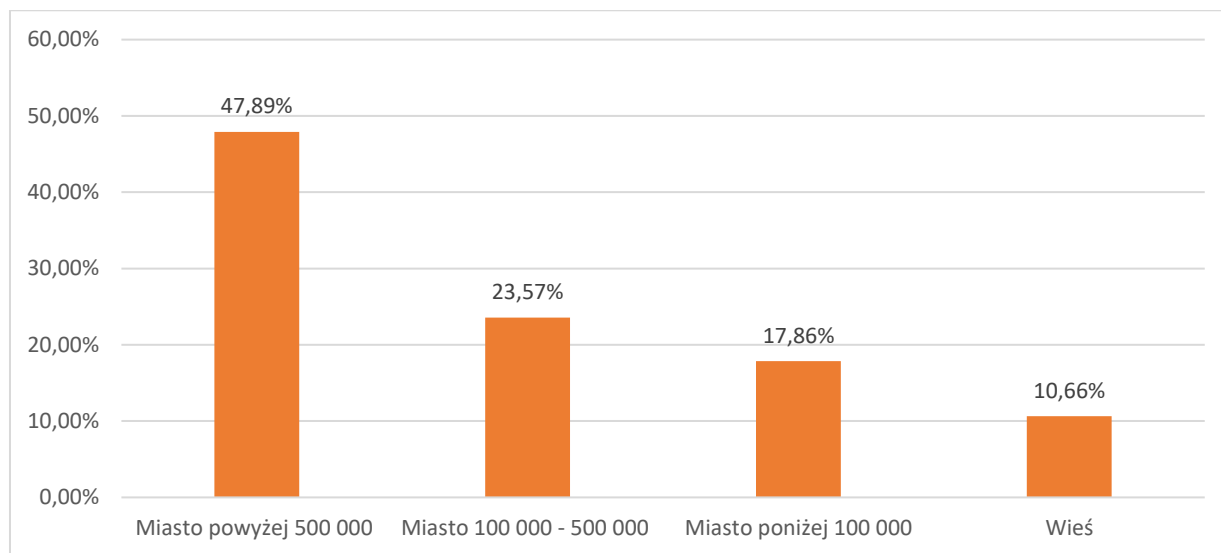
Specyfiką badanej grupy było miejsce ich zamieszkania w Ukrainie (wykres 3). Zdecydowana większość respondentów pochodziła z miast (dużych i średnich). W sumie było to ponad 70% osób, w tym 47,89% to osoby mieszkające przed wybuchem konfliktu w miastach powyżej 500 tysięcy mieszkańców (Kijów, Dniepr, Charków, Krzywy Róg), zaś 23,57%, to osoby z miast pomiędzy 100 a 500 tysiącami mieszkańców. Pozostała grupa, to osoby zamieszkujące wieś (10,7%). Przed konfliktem respondenci zamieszkiwali głównie obwód kijowski i miasto Kijów oraz obszar wschodniej Ukrainy, obwody dniepropetrowski, zaporoski, charkowski oraz doniecki⁶⁰¹, a więc obszary objęte działaniami wojennymi⁶⁰². W odpowiedziach pojawiały się także inne regiony. Były one jednak rzadziej wskazywane przez badanych (chmielnicki, żytomierski, chersoński). Nieliczne osoby zamieszkiwały zachodnie obszary Ukrainy, obwody lwowski i iwanofrankowski. Osoby z ostatniej ze

⁶⁰¹ Podobnie w raporcie sporządzonym przez MSWiA, a przeprowadzonym w sierpniu 2022 r. największa liczba uchodźców pochodziła z wymienionych obwodów (kolejno: kijowski, dniepropetrowski, charkowski, zaporowski, chersoński, doniecki). *Raport z przeprowadzonych badań ankietowych...*, op. cit.

⁶⁰² Należy zauważyć, że już od 2014 r. we wschodniej Ukrainie prowadzone były działania skierowane do najsłabszych grup ludności – osób starszych i rodzin niepełnych. Według stanu na luty 20221 r. z takiej pomocy humanitarnej korzystało 3,4 mln osób, z czego 1, 67 mln to osoby przebywające na terenach niekontrolowanych przez rząd, J. Kurtzer, C. Nzuki, E. Yayboke, *The Civilian Impacts of a Possible Russian Invasion of Ukraine*, Center for Strategie & International Studies, <https://www.csis.org/analysis/civilian-impacts-possible-russian-invasion-ukraine> (dostęp 16.09.2022).

wskazanych grup przekraczały granice jako pierwsze, co z wynika z bliskości granicy polsko-ukraińskiej.

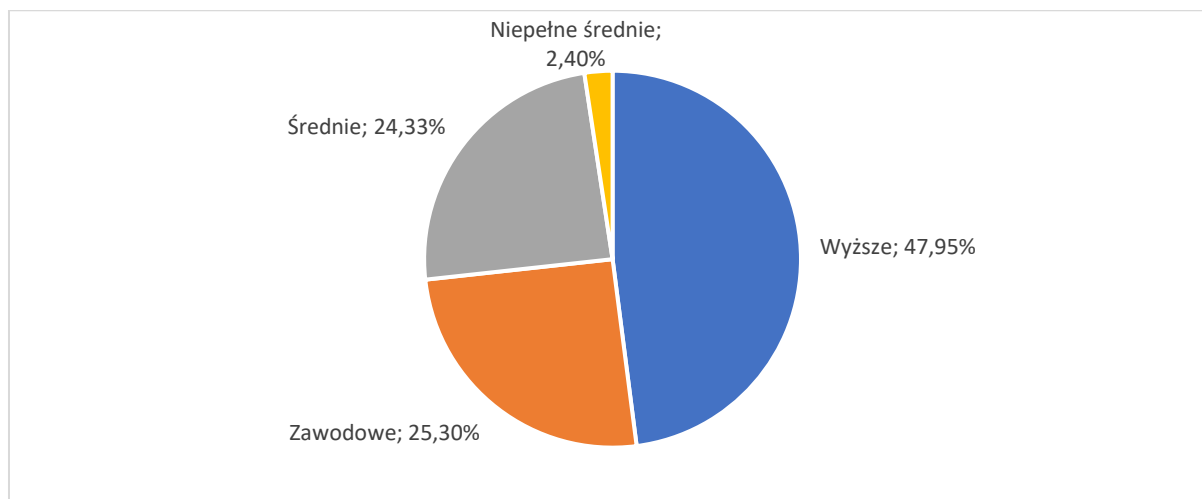
Wykres 3. Struktura respondentów wg miejsca zamieszkania w Ukrainie

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 10.

Respondenci, to osoby dobrze wykształcone. Według deklaracji uzyskanych od badanych (wykres 4), prawie połowa z nich posiadała wykształcenie wyższe (47,95%). Pozostali wskazali wykształcenie średnie (24,33%) lub zawodowe (25,30%), nieliczni niepełne średnie (2,40%)⁶⁰³. W Ukrainie zatrudnieni byli głównie w sektorze usług (sprzedawca, pielęgniarka, nauczyciel, księgowa, fryzjer, kosmetyczka, kucharz, cukiernik, farmaceuta). Wśród odpowiedzi znalazły się także: student, gospodyni domowa czy emeryt.

⁶⁰³ Już w badaniach prowadzonym przed rosyjską inwazją wśród ukraińskich migrantów ekonomicznych w Polsce był widoczny podobny obraz tej społeczności. Według Raportu OTTO Work Force z 2018 roku 89% Ukraińców zatrudnionych w tym czasie w Polsce deklarowało posiadanie wykształcenia wyższego lub średniego, *Ukraińcy są wykształceni, ale i tak w większości pracują fizycznie*, <https://alebank.pl/ukraincy-sa-wyksztalceni-ale-i-tak-w-wiekszosci-pracuja-fizycznie/?id=257864&catid=28090> (dostęp 27.10.2022).

Wykres 4. Poziom wykształcenia respondentów

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 10

Sytuacja bytowa uchodźców z Ukrainy na podstawie danych Lubuskiego Urzędu Wojewódzkiego w okresie prowadzenia badań

Od 16 marca 2022 r. uchodźcy wojenni z Ukrainy mogą ubiegać się o nadanie numeru PESEL, dzięki któremu mają możliwość kontynuowania nauki, podjęcia zatrudnienia, czy korzystania z usług polskiej e-administracji. Do dnia 21 lipca 2022 r. lubuskie gminy nadały obywatelom Ukrainy 37.159 numerów ewidencyjnych PESEL. Nie jest to rzeczywisty obraz osadnictwa uchodźców w województwie, ponieważ władze nie wprowadzając ograniczeń terytorialnych, umożliwiły rejestrowanie się obywatelom Ukrainy w mniejszych, mniej obciążonych administracyjnie ośrodkach. Uwzględniając także odnotowywany od czerwca przez Straż Graniczną ujemny bilans przekroczeń granicy z Ukrainą, można przypuszczać, że część osób z nadanym peselem mogła powrócić do ojczyzny.

Polityka polska wobec uchodźców z Ukrainy została od 4 marca 2022 wsparta także decyzją Unii Europejskiej. Uruchomiono wówczas dyrektywę w sprawie tymczasowej ochrony. Miało to na celu zapewnienie szybkiej i skutecznej pomocy osobom uciekającym przed wojną za naszą wschodnią granicą. W ramach obowiązujących rozwiązań prawnych każda osoba uciekająca przed konfliktem musi mieć prawo wjazdu do UE i otrzymuje tymczasową ochronę na terytorium państw członkowskich. Obejmuje to: prawo pobytu, prawo do pracy, do pomocy w zakwaterowaniu, pomoc społeczną, opiekę medyczną oraz możliwość

nauki⁶⁰⁴. Decyzja została podjęta przez Radę UE jednomyślnie. Jak zauważył przewodniczący obradom francuski minister E. Dupond-Moretti „Z całą stanowczością potępiamy tę inwazję wojskową na Ukrainę. Udzielamy bezwarunkowego wsparcia rządowi ukraińskiemu. Nasza dzisiejsza dyskusja dowodzi, że również w naszym obszarze panuje jedność i solidarność z narodem ukraińskim⁶⁰⁵”.

Poniższa tabela (tabela 1) przedstawia dynamikę procesu relokacji. Największy przyrost liczby uchodźców obsługiwanych w punktach relokacji miał miejsce w pierwszym miesiącu po wybuchu konfliktu w Ukrainie. Było to 5 694 osób, dla których przygotowano 68 ośrodków kwaterunkowych, z prawie 6 tys. miejsc noclegowych. Kolejne miesiące charakteryzowały się spadkiem liczby uchodźców przechodzących przez punkt relokacji i stabilizacją ilości miejsc gotowych do przyjęcia gości. Od końca kwietnia nastąpił także spadek liczby osób, które zamieszkiwały w wyznaczonych miejscach kwaterunkowych i ta tendencja utrzymała się do końca lipca.

Tabela 1. Kwaterowanie ukraińskich uchodźców w lubuskim od 28 lutego do 29 maja 2022 r.

Dane na dzień	Ilość obsługiwanych uchodźców przez punkt relokacji od 24.02.	Aktywne miejsca kwaterunkowe	Ilość wyznaczonych miejsc	Ilość zameldowanych osób	Ilość wymeldowanych osób
28.02.	brak danych	7	444	36	brak danych
29.03.	5694	68	5946	3345	2349
29.04.	7245	78	6716	3582	3663

⁶⁰⁴ Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2022/382 z dnia 4 marca 2022 r. stwierdzająca istnienie masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE i skutkująca wprowadzeniem tymczasowej ochrony, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L71/1, 4.3.2022, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0382&from=EN> (dostęp 27.10.2022).

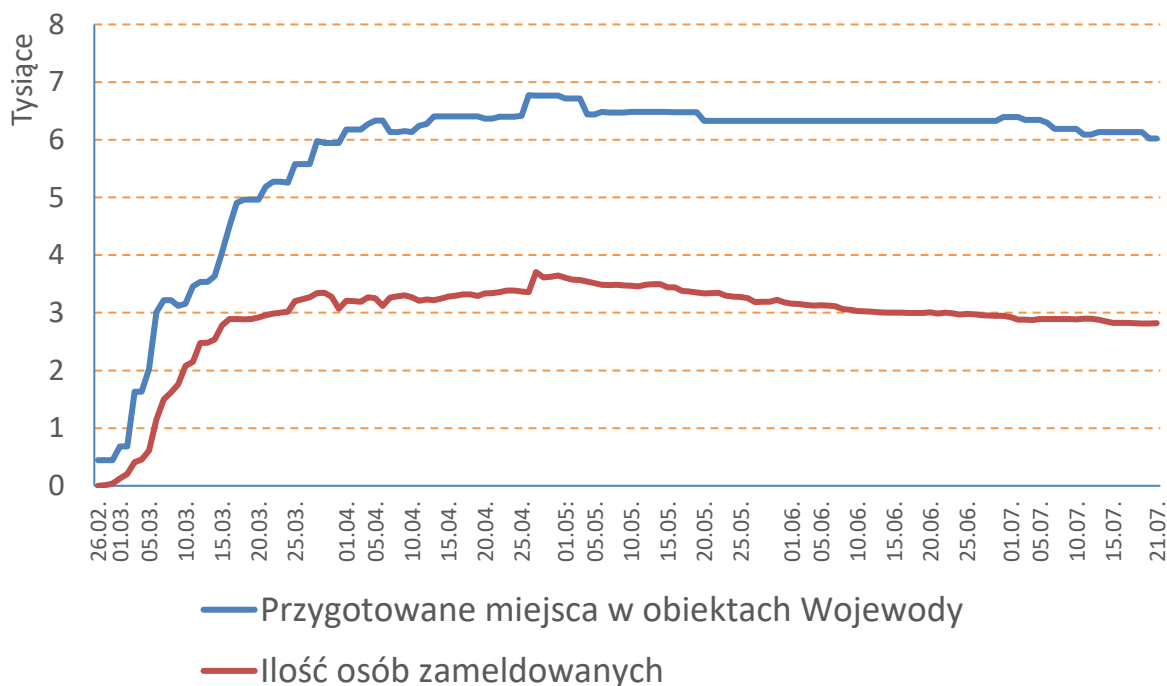
⁶⁰⁵ Rada do spraw Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych 3-4 marca 2022, Główne wyniki, <https://www.consilium.europa.eu/pl/meetings/jha/2022/03/03-04/> (dostęp 27.10.2022).

29.05	8175	78	6326	3207	4580
.					
28.06	8469	78	6326	2960	5121
.					
22.07	8748	76	6023	2822	5519
.					

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 11.

Liczba przygotowanych przez Wojewodę Lubuskiego miejsc noclegowych dla uchodźców z Ukrainy bardzo szybko rosła. Pierwsze miejsca były przygotowane już dwa dni po agresji Rosji na Ukrainę, 26 lutego 2022 roku. W ciągu kolejnych pięciu tygodni potencjał kwaterunkowy województwa przekroczył 6 tys. miejsc i do 21 lipca 2022 r. nie został w pełni wykorzystany, co przedstawia poniższy wykres (wykres 5). Należy jednak podkreślić, że z pomocy w zakresie zakwaterowania korzystała tylko część z przyjeżdżających do lubuskiego uchodźców wojennych. Pozostali korzystają z sieci wsparcia w oparciu o kontakty z przebywającymi na miejscu członkami rodzin czy przyjaciółmi. Nierzadko jest to pomoc oferowana przez Polaków poznanych w trakcie wcześniejszego pobytu w tym regionie (byli współpracownicy, pracodawcy czy znajomi).

Wykres 5. Zakwaterowanie uchodźców w województwie lubuskim. Stan na 21.07.2022 r.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 12.

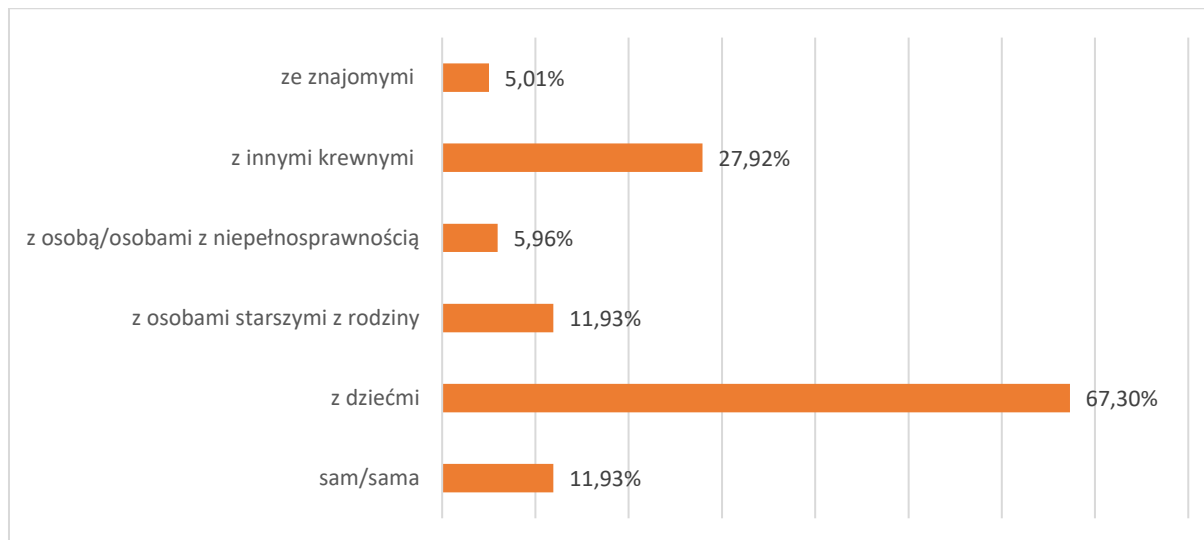
Sytuacja rodzinna uchodźców z Ukrainy

Dla uchodźczyń przymusowa migracja wiąże się z koniecznością przejęcia ról spełnianych w dotychczasowym życiu przez mężczyzn. Odnalezienie się w nowej sytuacji przyczynia się niejednokrotnie do utraty przeduchodźczej tożsamości, co może być źródłem lęku czy frustracji. Kolejne miesiące konfliktu powodują, że coraz więcej z nich przeżywa dramat związany ze śmiercią, zaginięciem czy kalectwem najbliższych, którzy zostali w Ukrainie. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że wśród kobiet doświadczonych realiami wojny występuje zjawisko tzw. „zawieszenia statusu” związanego z emocjonalnym cierpieniem wywołanym „niejednoznacznością straty” rozumianej jako niepewność co do losów pozostających na obszarze prowadzenia walk członków rodziny⁶⁰⁶. Taka sytuacja nie sprzyja ich aktywizacji w miejscu pobytu i utrudnia adaptację do nowych okoliczności życiowych, jest źródłem depresji i lęków.

Jak już podkreślano, na osobistą sytuację uchodźczyń decydujący wpływ ma sprawowanie opiekuńczej roli nad dziećmi i starszymi członkami rodziny. Katarzyna Kość-Ryżko zwraca uwagę, że „zrozumienie perspektywy macierzyństwa kobiet samotnie wychowujących potomstwo w nowym kraju jest jednym z ważniejszych wyzwań stojących przed społeczeństwem, wśród którego decydują się żyć”⁶⁰⁷. Zapewnienie poczucia bezpieczeństwa, godnych warunków bytowych, opieki zdrowotnej i edukacji, to katalog potrzeb, które wymagają wsparcia ze strony społeczeństwa przyjmującego i instytucji państwa. W celu określenia stopnia „obciążenia” respondentek członkami rodziny zadano pytanie dotyczące osób współtowarzyszących w podróży do Polski (wykres 6). Jak pokazują badania, zdecydowana większość uchodźczyń przyjechała do Polski wraz z dziećmi (67,3%) lub/i z krewnymi (28%), a także osobami starszymi z rodziny (12%) lub z osobami z niepełnosprawnościami (6%). Zatem z pewnością będą poszukiwały miejsca do czasowego osiedlenia przeznaczonego do wspólnego lub bliskiego zamieszkania w pobliżu szkół czy przedszkoli. Pozostałe 12% to respondenci, którzy przyjechali tu sami i ich decyzje co do dalszych planów są trudne do przewidzenia.

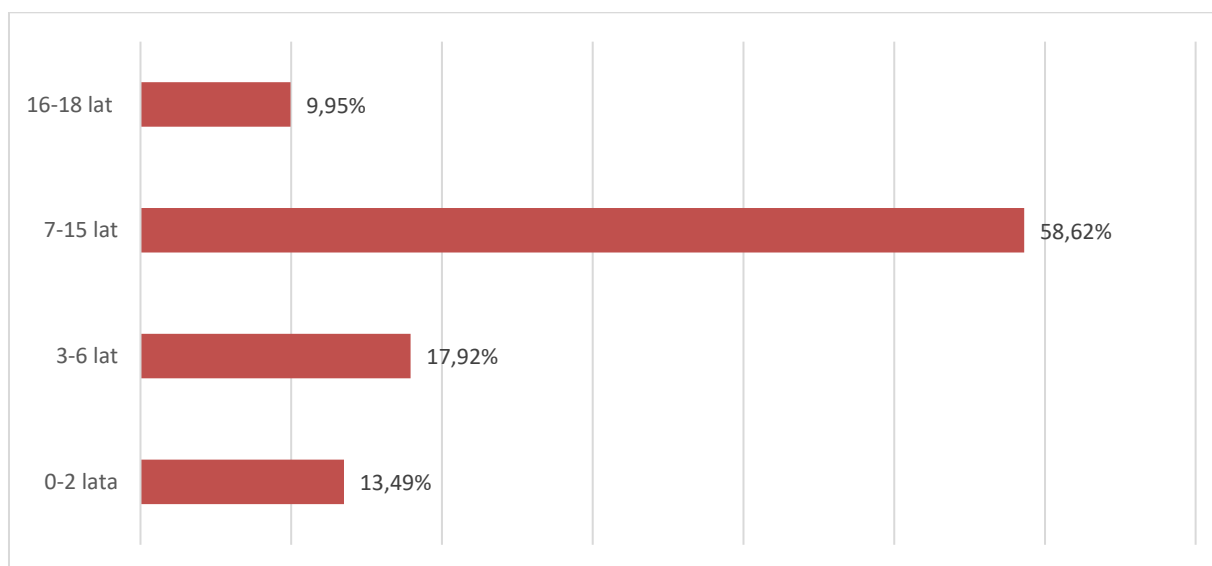
⁶⁰⁶ D. Baraković, E. Avdibegović, O. Sinanović, *Depression, Anxiety and Somatization in Women with War Missing Family Members*, „Mater Sociomed” 2013, Sep 25(3), s. 199-202.

⁶⁰⁷ K. Kość-Ryżko, *Uchodźczynie – kobiety, matki, banitki. Rola kultury pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji migrantek przymusowych*, Warszawa 2021, s. 20.

Wykres 6. Z kim przyjechałaś/eś do Polski?

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 14.

Wśród uchodźców szczególnie wrażliwą grupę stanowią dzieci. Według danych wynikających z kwestionariuszy, w miejscach zakwaterowania było ich 452 (wykres 7). Największą grupę stanowiły dzieci między 7. a 15. rokiem życia (265 osób). Kolejna grupa, to dzieci w wieku przedszkolnym (81 osób). W grupie do 2. roku życia odnotowano 61 dzieci. Najmniej liczną grupę stanowiły nastoletnie osoby między 16. a 18. rokiem życia (45 osób). Obecność tak znaczącego odsetka dzieci niesie za sobą istotne wyzwania dla państwa przyjmującego. Dotyczy to zapewnienia opieki i możliwości nauki, zwłaszcza w szkołach podstawowych.

Wykres 7. Struktura wieku dzieci respondentów

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 9.

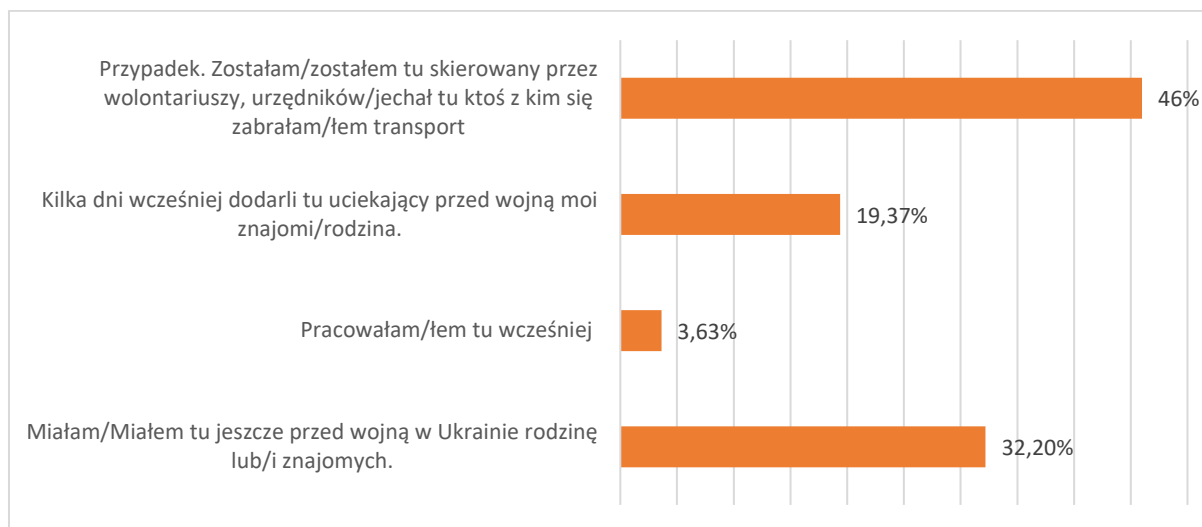
Województwo lubuskie jako miejsce migracji

Adaptacja do nowych warunków wywołanych koniecznością migracji jest w dużym stopniu zależna od wyboru miejsca, do które trafiają uchodźcy. Istotną rolę będą odgrywać przede wszystkim warunki przygotowane przez państwo przyjmujące, a więc sposób rozlokowania czy udzielona pomoc w pierwszych miesiącach pobytu. Równie istotną rolę odgrywa lokalna społeczność. Można założyć, że znacznie prościej będą adaptować się uchodźcy, którzy mają doświadczenia migracyjne, albo dokonali wyboru miejsca pobytu ze względu na obecność członków swoich rodzin czy znajomych. Stąd też w kwestionariuszu zadano respondentom pytanie dotyczące powodu, dla którego przyjechali do województwa lubuskiego (wykres 8).

Znaczna część badanych (46%) znalazła się na terenie województwa lubuskiego przypadkowo, albo została skierowana tu przez wolontariuszy lub urzędników, bądź dotarła tu we wspólnie zorganizowanym transporcie. Z tego też powodu, to grupa, której najtrudniej będzie się zaadaptować do nowych warunków. Pozbawieni są trwałych, lokalnych sieci społecznych powiązań, nigdy tu wcześniej nie byli, co niewątpliwie utrudnia usamodzielnienie (rozpoznanie rynku pracy, znalezienie mieszkania itp.). To ta grupa potencjalnie będzie najbardziej narażona na ubóstwo czy bezdomność. Wymagana będzie więc w tym przypadku szczególna aktywność ze strony państwa przyjmującego (nie tylko służb państwowych ale i samorządów lokalnych).

W zbliżonej sytuacji są ci respondenci, którzy przyjechali do województwa lubuskiego, ponieważ kilka dni wcześniej zatrzymali się tu ich krewni lub znajomi. Taką odpowiedź udzieliło ponad 19% ankietowanych. W najlepszej sytuacji są te osoby, które przed 24 lutego miały tu rodzinę bądź znajomych (32%) oraz Ukraińcy, którzy kiedyś pracowali na terenie województwa lubuskiego (3%)⁶⁰⁸. To ta grupa najprawdopodobniej, przy pomocy pobratymców najszybciej będzie potrafiła rozpoznać zarówno lokalny rynek pracy, system pomocy społecznej czy edukacji, co w konsekwencji umożliwi im pewną samodzielność.

⁶⁰⁸ Jak już wspomniano ta kategoria uchodźców nie jest w wystarczającym stopniu reprezentowana w tych badaniach, gdyż większość z nich nie skorzystała z pomocy w zakresie zakwaterowania oferowanej przez Wojewodę Lubuskiego.

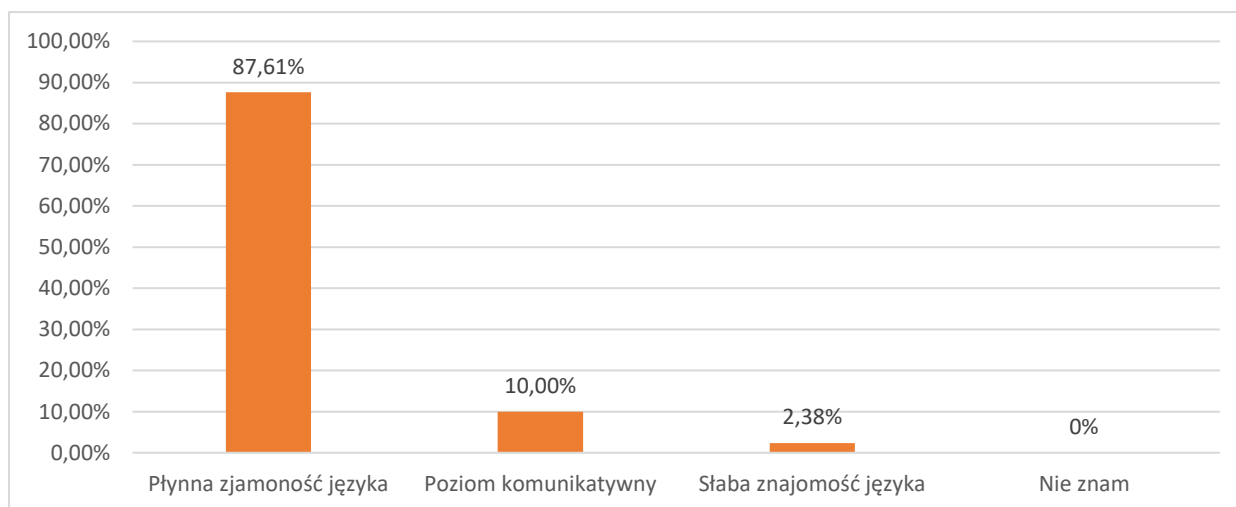
Wykres 8. Powód przyjazdu do województwa lubuskiego

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 13.

Kompetencje językowe

Przymusowa migracja wiąże się z koniecznością podejmowania społecznych kontaktów w co najmniej dwóch językach – ojczystym oraz języku kraju przyjmującego. Znajomość tego drugiego wydaje się być kluczową do rozpoczęcia zawodowej aktywności, kontynuowania nauki czy zwyczajnego nawiązywania relacji z polskimi sąsiadami. Tym niemniej, w okresie przejściowym niezbędne jest zapewnienie komunikacji między uchodźcami a lokalnymi władzami w istotnych z punktu widzenia państwa obszarach. W pierwszej kolejności respondentów zapytano o znajomość języków ukraińskiego, rosyjskiego oraz surżyka. Co było do przewidzenia, zdecydowana większość respondentów zadeklarowała płynną znajomość języka ukraińskiego (87,61%). Jednak co dziesiąty ankietowany określił swoją znajomość tego języka na niższym poziomie, ale komunikatywnym (10%). Niewielka tylko grupa zadeklarowała jego słabą znajomość (2,38%). Nie było nikogo, kto by języka ukraińskiego nie znał. Wśród osób o słabszej znajomości języka ukraińskiego byli przede wszystkim mieszkańcy wschodnich obszarów Ukrainy oraz Donbasu⁶⁰⁹.

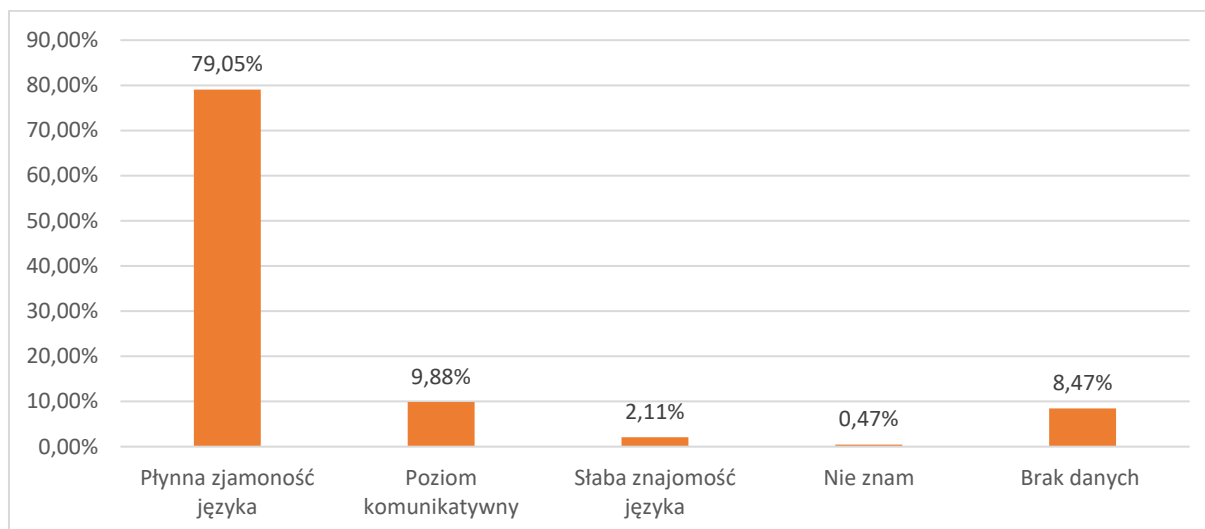
⁶⁰⁹ Od 2014 r. na terenie Donbasu postępował proces rusefikacji jego mieszkańców. W 2016 r. na liście przedmiotów szkolnych nie było języka ukraińskiego. Zastąpiono go „językiem narodów Donbasu”, O. Vpytyuh, *Problem języka ukraińskiego na Ukrainie na tle aneksji Krymu i wojny w Donbasie*, „Sprawy narodowościowe” Seria nowa 2019, nr 51.

Wykres 9. Znajomość języka ukraińskiego.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 16.

Co także przewidziano w założeniach badania, znaczna grupa respondentów zadeklarowała płynną znajomość języka rosyjskiego (79,05%). Co dziesiąty badany wskazał, iż posługuje się nim w zakresie komunikatywnym, niewiele osób określiło poziom swojej znajomości rosyjskiego, jako słaby (2,11%). Nieliczne osoby wskazały, iż go nie znają (0,47%). Co znamienne, istotna grupa respondentów na to pytanie nie odpowiedziała (8,47%). Z punktu widzenia możliwości komunikacyjnych, znajomość języka rosyjskiego może ułatwić Ukraińcom porozumiewanie się z polskimi obywatelami starszego pokolenia, dla których język rosyjski był pierwszym językiem obcym nauczonym w polskich szkołach.

Wykres 10. Znajomość języka rosyjskiego.

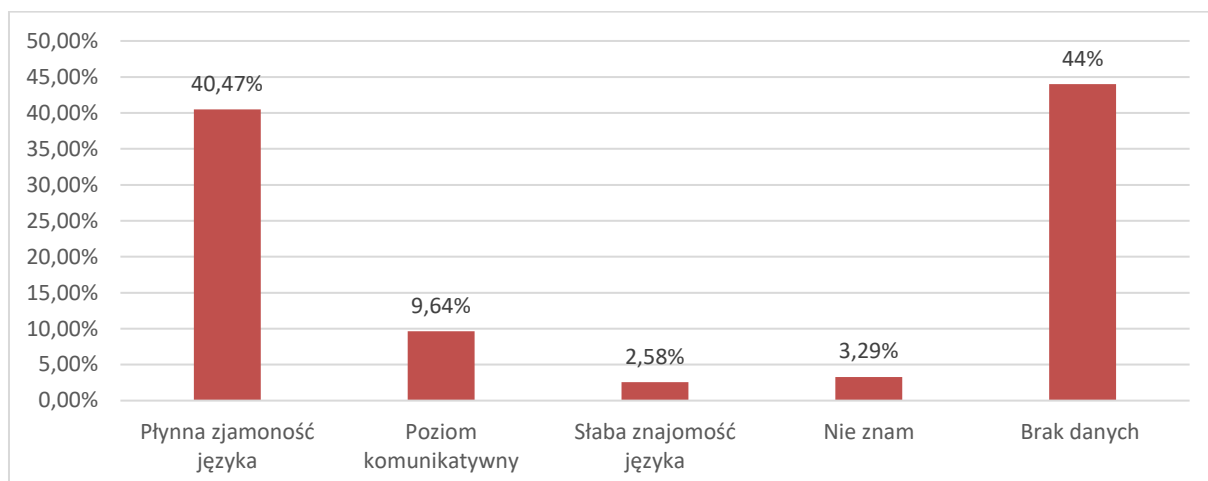

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 17.

Surżyk określany jest jako byt językowy, który narodził się najprawdopodobniej w XIX wieku w środowiskach wiejskich poprzez synergię ukraińskich dialektów stepowych i potocznego języka rosyjskiego. Uważa się, iż stanowi wariant mowy osób niewykształconych i stoi w wyraźnej opozycji do literackiego języka ukraińskiego i rosyjskiego. Surżyk jest rozpowszechniony na dużej części Ukrainy, jednak w skali bardzo zróżnicowanej. Najbardziej popularny jest w centralno - wschodniej części kraju, gdzie posługuje się nim około co piąty mieszkaniec Ukrainy. Jego znajomość jest najniższa na zachodzie kraju. Używany jest również w Naddniestrzu oraz w sąsiadujących z Ukrainą regionach Rosji.

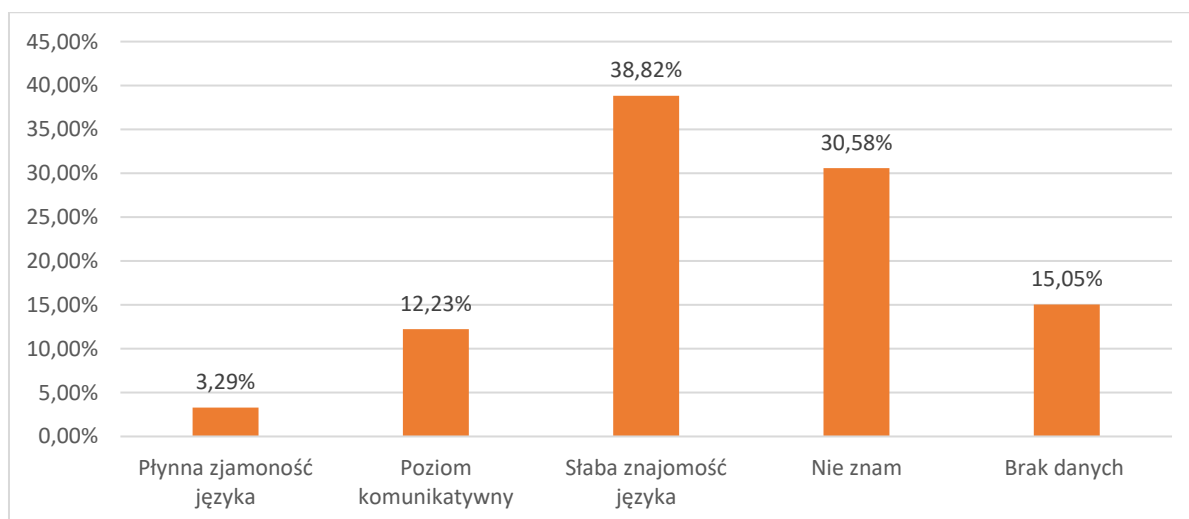
Ponad połowa respondentów zadeklarowała jego znajomość (wykres 9). Przy czym czterech na dziesięciu ankietowanych uznało, iż posługuje się nim płynnie (40,47%), co dziesiąty w stopniu komunikatywnym (9,64%). Podkreślić należy, iż niewiele osób wskazało, iż go nie zna, ale znamienne wydaje się, iż blisko połowa ankietowanych nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie.

Wspomnieć należy, iż ankietarzy kilkakrotnie byli pytani przez respondentów, o to co to za język?

Wykres 11. Znajomość języka surżyk.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 18.

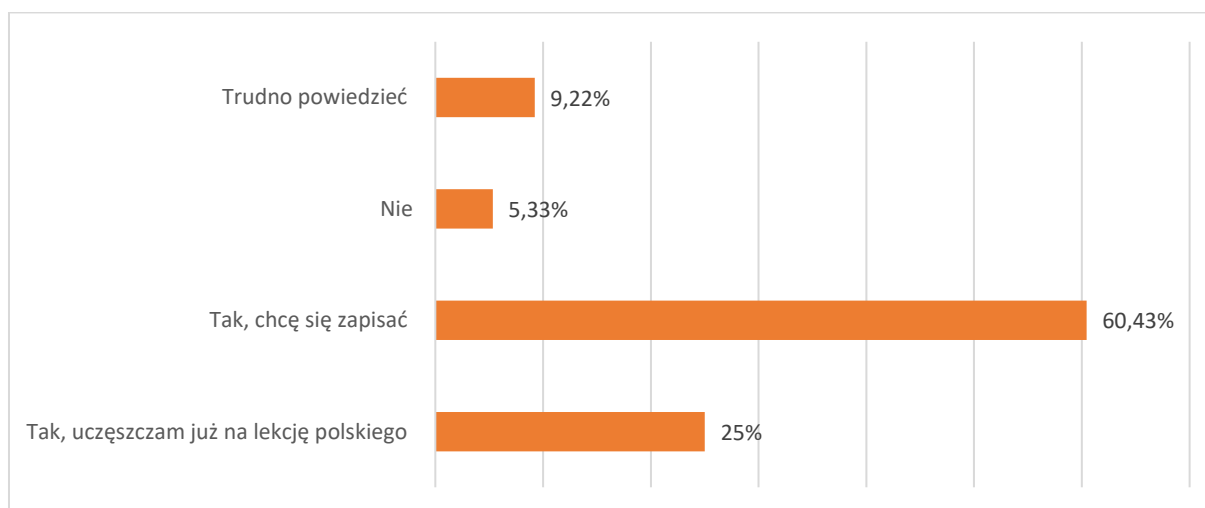
Ponad połowa respondentów zadeklarowała znajomość języka polskiego (54,34%). Wśród nich największą grupę stanowią jednak osoby, które swoje umiejętności w tym zakresie określiły jako słabe (38,82%). Zaledwie co ósmy badany uznał, iż posługuje się nim na poziomie komunikatywnym, a niewiele ponad 3% zadeklarowało płynną znajomość. Jednak trzecia część ankietowanych odpowiedziała, że nie zna języka polskiego w ogóle (30,58), a aż 15% nie udzieliło na to pytanie żadnej odpowiedzi.

Wykres 12. Znajomość języka polskiego.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 18.

Posiadanie odpowiednich kompetencji językowych jest niezbędne dla pełnego wejścia cudzoziemców w społeczeństwo przyjmujące. Stosunek respondentów do nauki języka polskiego w pewnym sensie obrazuje ich sposób postrzegania swojego miejsca w nowej rzeczywistości (wykres 11). Szybka nauka obcego języka poszerza możliwości zawodowe, daje poczucie większego bezpieczeństwa, pozwala swobodniej poruszać się publicznej przestrzeni. Zdecydowana większość respondentów ma tego świadomość i wyraża chęć nauczania się języka polskiego (85,43%). Przy czym co czwarty ankietowany w trakcie prowadzenia badań deklarował, iż uczęszcza na lekcje języka. Niemal co dziesiąty z pytanych nie ma zdania w tym zakresie (9,22%), za co dwudziesty jest pewny, że nie chce się uczyć języka polskiego (5,33%). Należy sądzić, iż wynikać to może z nadziei na rychłe zakończenie konfliktu w Ukrainie i szybki powrót do domu. Można także nadmienić, że osoby niechące się uczyć języka, to najczęściej osoby starsze.

Wykres 13. Deklaracje dotyczące nauki języka polskiego.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 19.

Wnioski

W niniejszym opracowaniu przedstawiono pierwszą część wyników badań zrealizowanych okresie od 15 kwietnia do 20 maja 2022 roku w kilku miejscach stałego pobytu uchodźców na terenie województwa lubuskiego. Są więc one obrazem sytuacji w danym okresie w trakcie wciąż trwającego procesu migracyjnego związanego z rozpętaną przez Federację Rosyjską wojną. Przeprowadzone badania potwierdziły postawione na wstępie hipotezy badawcze. Jednocześnie wskazały ważne uwarunkowania pobytu badanej grupy

uchodźców na terenie województwa lubuskiego. Może mieć to dużą wartość aplikacyjną i powinno zostać wykorzystane w kształtowaniu polityki wobec tego problemu przez władze wojewódzkie i państwowe.

Trwający w Ukrainie konflikt niesie za sobą wiele istotnych niewiadomych i wynikających z nich zagrożeń. W kontekście analizowanego problemu warto zwrócić uwagę na generowany przez wojnę problem migracyjny. Jest on wyzwaniem dwojakiego rodzaju. Po pierwsze wymaga od państwa przyjmującego zaangażowania zasobów w rozwiązywanie pojawiających się wyzwań migracyjnych. Potrzeba działań ad hoc i długoterminowej strategii, która mogłaby nas uchronić przed negatywnymi skutkami tego procesu w przyszłości. Jednocześnie nie można zapominać, że istotnym poziomem trwającego konfliktu jest także walka informacyjna. Problem migracyjny jest też „paliwem” działań dezinformacyjnych mających na celu budowanie negatywnych emocji między Polakami a Ukraińcami. Dlatego też polityka wobec przebywających na terenie Polski migrantów ma też znaczenie dla bezpieczeństwa państwa.

Streszczenie

Opracowanie stanowi pierwszą z trzech części artykułów prezentujących wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w kwietniu i maju na grupie pełnoletnich uchodźców wojennych, którzy znaleźli schronienie w ośrodkach zakontraktowanych przez Wojewodę Lubuskiego. W badanej grupie zdecydowaną większość stanowiły kobiety (92%). To osoby w wieku najwyższej aktywności zawodowej i posiadające własne rodziny, tj. generacje trzydziestolatków i czterdziestolatków (57%). Są dobrze wykształcone, pochodzą z klasy średniej, w Ukrainie zamieszkiwały duże miasta. Znaczna ich część przyjechała do Polski z dziećmi (67%) i/lub rodziną (28%). Wybór województwa lubuskiego dla blisko połowy respondentów był przypadkowy (46%). Tylko nieliczni spośród badanych (16%) deklarują znajomość języka polskiego umożliwiającą swobodne komunikowanie. Zdecydowana większość wyraża chęć nauczania się języka polskiego (85, 5%).

Słowa kluczowe:

uchodźcy wojenni, profile demograficzne, kompetencje językowe

Key words:

war refugees, demographic profiles, language competences

Bibliografia

1. Baraković D., Avdibegović E., Sinanović O., *Depression, Anxiety and Somatization in Women with War Missing Family Members*, “Mater Sociomed” 2013, Sep 25(3).
2. *Biała księga. Wyzwania systemowego wsparcia cudzoziemców na poziomie lokalnym i krajowym*, https://www.wroclaw.pl/beta2/files/dokumenty/122550/Okragly_stol_Bia%C5%82a%20ksi%C4%99ga_220601_www.pdf

3. Chabasińska A., Marcinkowski T., Sikorski J., *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego przeprowadzona w kwietniu i w maju 2022 roku. Raport z badań kwestionariuszowych*, Gorzów Wielkopolski 2022.
4. Chabasińska A., *Pandemia COVID a sytuacja zdrowotna imigrantów zarobkowych z Ukrainy*, [w:] *Środowisko bezpieczeństwa w zagrożeniach epidemiologicznych. Doświadczenia COVID-19 w Wielkopolsce*, red. M. Tomaszuk, D. Dymek, Poznań 2022.
5. Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2022/382 z dnia 4 marca 2022 r. stwierdzająca istnienie masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE i skutkująca wprowadzeniem tymczasowej ochrony, Dz. U. UE L 2022 71/1.
6. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022.
7. Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001.
8. Kość-Ryżko K., *Kobiety uchodźczynie jako ofiary przemocy seksualnej. Zjawisko, jego skala oraz sposoby prewencji*, [w:] *Badania naukowe z zakresu medycyny sądowej i kryminalistyki*, red. J. Jędrzejewska, K. Maciąg, Lublin 2022.
9. Kość-Ryżko K., *Uchodźczynie – kobiety, matki, banitki. Rola kultury pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji migrantek przymusowych*, Warszawa 2021.
10. Kurtzer J., Nzuki C., Yayboke E., *The Civilian Impacts of a Possible Russian Invasion of Ukraine*, <https://www.csis.org/analysis/civilian-impacts-possible-russian-invasion-ukraine>.
11. Moch N., *Wyzwania dla bezpieczeństwa Polski w kontekście migracji z Ukrainy*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 2019 nr 11.
12. Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2007.
13. *Poland: Trafficking, Exploitation Risks for Refugees*, <https://www.hrw.org/news/2022/04/29/poland-trafficking-exploitation-risks-refugees>.
14. *Profiles and Intentions of Refugees Ukraine*, July 2022, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
15. *Rada do spraw Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych 3-4 marca 2022. Główne wyniki*, <https://www.consilium.europa.eu/pl/meetings/jha/2022/03/03-04/>.
16. *Raport specjalny. Uchodźcy z Ukrainy w Polsce*, https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2022/04/EWL_RAPORT_UCHODZCY_2022_EWL.pdf
17. *Raport z przeprowadzonych badań ankietowych dotyczących zdiagnozowania potrzeb i planów uchodźców uciekających przed wojną. Ankieta przeprowadzona przez MSWiA w terminie od 12.08 do 31.08. 2022 r.*, Warszawa 2022.
18. *Refugees from Ukraine in Poland. Profiling Update*, July 2022, <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95735>.
19. Straż Graniczna (@Straz_Graniczna), https://twitter.com/Straz_Graniczna/status/1584062657534885888?cxt=HHwWgICgxYSm3PsrAAAATwitter, @Straz_Graniczna.

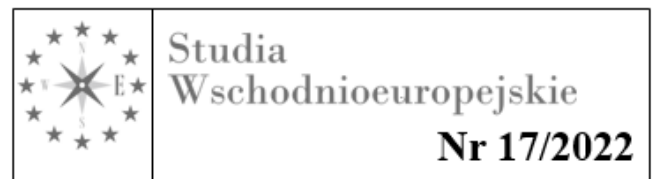
-
20. *Ukraińcy są wykształceni, ale i tak w większości pracują fizycznie*, <https://alebank.pl/ukraincy-sa-wyksztalceni-ale-i-tak-w-wiekszosci-pracuja-fizycznie/?id=257864&catid=28090>.
 21. Vpytyuh O., *Problem języka ukraińskiego na Ukrainie na tle aneksji Krymu i wojny w Donbasie*, „Sprawy Narodowościowe” Seria nowa 2019 nr 51.

Anna Chabasińska

Tomasz Marcinkowski

Juliusz Sikorski

Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Obawy i lęki uchodźców wojennych z Ukrainy przybyłych na teren województwa lubuskiego w pierwszych miesiącach konfliktu

Migracje stanowiły i stanowią naturalne tendencje mobilności społecznej wynikające z potrzeby poprawy warunków życia, w tym szeroko rozumianego bezpieczeństwa jako takiego. W tym kontekście z reguły dostrzega się ich dwa rodzaje, które kształtują czynniki ekonomiczne i pozaekonomiczne. Szczególną formą migracji stanowi uchodźstwo, jako przymusowa emigracja wywołana drastycznym wzrostem zagrożenia zdrowia i życia oraz dramatycznym pogorszeniem dotychczasowych warunków bytowania mogących wynikać z różnorodnych czynników⁶¹⁰, w tym także konfliktów zbrojnych⁶¹¹. Do końca 2021 roku według danych agencji ONZ ds. uchodźców (UNHCR) ich liczba na świecie wyniosła blisko 90 milionów. Od początku lat dziewięćdziesiątych wartość ta wzrosła ponad dwukrotnie⁶¹². Dotąd pochodzili oni przede wszystkim z Syrii, Wenezueli, Afganistanu, Sudanu Południowego i Birmy. Do tego grona, po 24 lutego 2022 roku, dołączyła Ukraina, której mieszkańcy, głównie kobiety i dzieci, poszukiwali i poszukują schronienia poza granicami ogarniętego wojną kraju. Według danych podanych przez Straż Graniczną od stycznia do września bieżącego roku do Polski wjechało blisko 7,43 miliona obywateli Ukrainy⁶¹³. Powinniśmy mieć jednak

⁶¹⁰ Mogą one mieć charakter demograficzny, polityczny, religijny, etniczny, czy ekologiczny. Zob. K. Puchalska, A. Barwińska-Majdowicz, *Międzynarodowe przepływy kapitału i siły roboczej*, Rzeszów 2010, s. 80.

⁶¹¹ Zob.: E. Bożyk, *Egzemplifikacja międzynarodowych stosunków gospodarczych*, Warszawa 2004, s. 99; E. Kacperska i in., *Migracje międzynarodowe w Europie. Trendy – problemy – wyzwania*, Warszawa 2019, s. 13-16.

⁶¹² 89.3 million people worldwide were forcibly displaced at the end of 2021 as a result of persecution, conflict, violence, human rights violations or events seriously disturbing public order, <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (dostęp 1.11.2022).

⁶¹³ Straż Graniczna. *Informacja statystyczna za okres styczeń-wrzesień 2022 r.*, Warszawa 2022, s. 4.

świadomość, iż proces migracji ludności ukraińskiej do Polski rozpoczął się już jednak wcześniej⁶¹⁴.

Ten niespotykany od II wojny światowej napływ ludności do Polski, której władze unikały dotąd zaangażowania w problem uchodźczy, zmienia diametralnie strukturę społeczną kraju. Sytuacja taka generuje nowe wyzwania przed administracją publiczną, ale stanowi również rzecz jasna wyzwanie dla, przede wszystkim matek z dziećmi, które w naszej ojczyźnie szukają schronienia. Stanowi zatem również naturalny obszar zainteresowań badawczych reprezentujących różne dyscypliny naukowych⁶¹⁵.

Problemy, z którymi mierzą się uchodźcy stanowią emanację obaw wyrażonych lękami, które współczesna psychologia i psychiatria traktują albo jako cechę temperamentalną, albo jako stan złego samopoczucia wynikającego z sytuacji, w której znalazła się jednostka. W sytuacji, w której w jej wewnętrznym, subiektywnym świecie lub w obiektywnej zewnętrznej rzeczywistości dochodzi do zjawisk często wcześniej nieznanymi, trudno percepcyjnie i poznawczo uchwytnych, a stąd wywołujących, skądinąd uzasadniony niepokój. Towarzyszy mu często uczucie niemocy oraz bezradności⁶¹⁶. Mają więc one istotny wpływ na podejmowane decyzje, postawy, czy zachowania, a ich bagatelizowanie prowadzić może do sytuacji społecznie niepożądanych, czy wręcz szkodliwych, także w perspektywie jednostkowej. Właściwe zatem rozpoznanie problemów, z którymi mierzą się uchodźcy, stwarza możliwość zastosowania adekwatnych, czy przynajmniej lepszych, rozwiązań poprawiających komfort ich funkcjonowania, ale również pozytywnie wpływających na proces adaptacji do nowych warunków życia.

Zaprezentowane w niniejszym artykule wyniki badań dotyczą problemów, z którymi muszą się mierzyć uchodźcy z Ukrainy, którzy zostali zakwaterowani w ośrodkach na terenie województwa lubuskiego zakontraktowanych przez Wojewodę Lubuskiego. Artykuł jest pochodną raportu przygotowanego na zlecenie Lubuskiego Urzędu Wojewódzkiego pt. „Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego przeprowadzona w kwietniu i maju 2022 roku” autorstwa Anny

⁶¹⁴ A. Gómy, H. Grzymała-Moszczyńska, W. Klaus, S. Łodziński, *Uchodźcy w Polsce. Sytuacja prawna, skala napływu i integracja w społeczeństwie polskim oraz rekomendacje*, Kraków – Warszawa 2017, s. 7.

⁶¹⁵ Zob. P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022.

⁶¹⁶ K. Korzyk, Lęk w egzystencjalnej interpretacji antypsychiatrycznej, [w:] *Anatomia strachu. Strach, lęk i ich oblicza we współczesnej kulturze*, red. B. Bodzioch-Bryła, L. Dorak-Wojakowska, Kraków 2017, s. 85.

Chabasińskiej, Tomasza Marcinkowskiego oraz Juliusza Sikorskiego⁶¹⁷. Zaś jego uzupełnienie stanowią dwa opublikowane w niniejszym tomie czasopisma artykuły autorstwa wspomnianej trójki badaczy.

Metodologia badania

Badanie przeprowadzono w dziewięciu miejscowościach pobytowych uchodźców na terenie województwa lubuskiego⁶¹⁸ przy wykorzystaniu metody PAPI (Paper & Pen Personal Interview) w okresie od 15 kwietnia do 20 maja 2022 roku. Próba została dobrana na podstawie dostępności respondentów, którymi byli pełnoletni uchodźcy wojenni z Ukrainy, którzy przyjechali na teren województwa po 24 lutego, i którzy zostali zakwaterowani w ośrodkach zakontraktowanych przez Wojewodę Lubuskiego. Ogółem zebrano 425 ankiet, obejmując badaniem około 12,5% uchodźców przebywających we wspomnianych ośrodkach⁶¹⁹. Jak się wydaje skala badania może obejmować, przy uwzględnieniu proporcji „respondenci – nieletni znajdujący się pod ich opieką”⁶²⁰, około 1/4 wszystkich pełnoletnich uchodźców.

W kwestionariuszu potencjalnym problemom respondentów-uchodźców poświęcono pytanie o charakterze zamkniętym kategoryzującym i klasyfikującym ich odpowiedzi w skali pięciostopniowej (zdecydowanie tak, raczej tak, raczej nie, zdecydowanie nie, trudno powiedzieć.). Zapytano w nim o to, w jakim zakresie postrzegają jako problem dla siebie, jedną z piętnastu zasugerowanych kwestii: słabą znajomość języka polskiego, odmienność kulturową, obawę przed dyskryminacją, brak pracy, brak mieszkania, rozłąkę z rodziną, obawę o życie bliskich pozostałych w Ukrainie, obawę o edukację dzieci, brak możliwości opieki a dzieckiem/dziećmi, przewlekłe problemy zdrowotne, nieznajomość polskich przepisów prawa, obawy przed ubóstwem, obawy przed stanieniem się ofiarą przestępstwa, przemocy oraz stres. Zaznaczyć należy, iż respondenci nie zawsze udzielali odpowiedzi na wszystkie pytania.

Obawy i lęki uchodźców wojennych z Ukrainy

⁶¹⁷ A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego przeprowadzona w kwietniu i w maju 2022 roku. Raport z badań kwestionariuszowych*, Gorzów Wielkopolski 2022.

⁶¹⁸ Były to miejscowości: Długie, Gorzów Wielkopolski, Gorzyca, Kęszycza Leśna, Lubniewice, Łagów, Zielona Góra, Żagań oraz Żary.

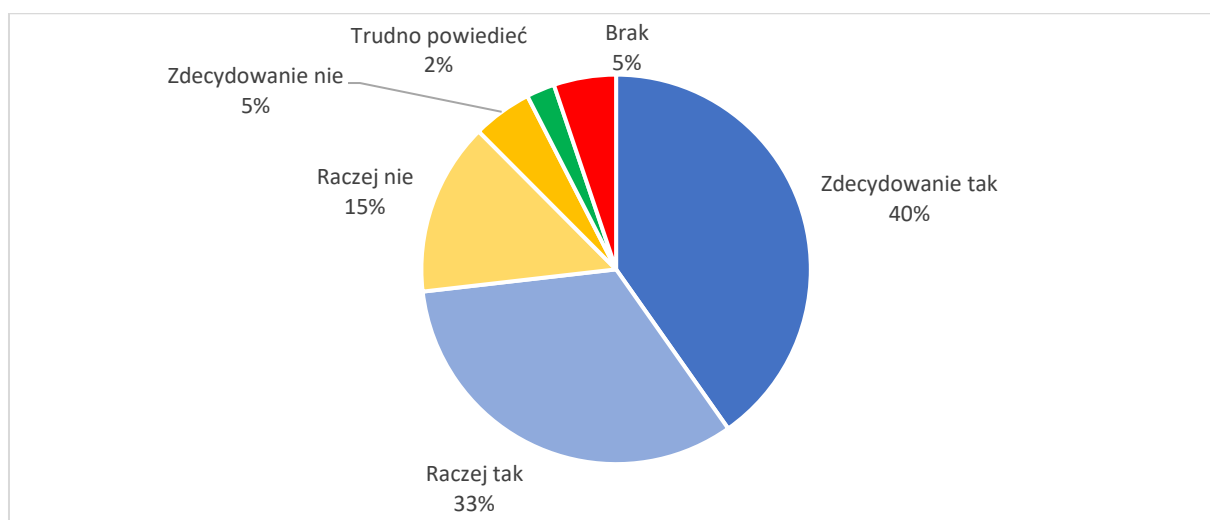
⁶¹⁹ Trudność w uchwyceniu skali badania wynika z dynamiki procesu uchodźczego. W okresie objętym badaniem w ośrodkach zakontraktowanych przez Wojewodę Lubuskiego przebywało od ponad 3100 do ponad 3700 osób. Zob. A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, op. cit., s. 12.

⁶²⁰ Jak się wydaje znaczną część osób przebywających w badanych ośrodkach stanowią dzieci. Według danych wynikających z kwestionariuszy, 425 badanych miało pod opieką 452 osoby nieletnie. Zob. A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, op. cit., s. 15.

Problem 1: Słaba znajomość języka polskiego

Poziom znajomości języka kraju pobytu w znacznym zakresie wpływa na możliwości efektywniejszego w nim funkcjonowania oraz podnoszenia tzw. stopy życiowej. Nic zatem dziwnego, iż dla zdecydowanej większości respondentów słaba znajomość języka polskiego stanowi istotny problem. Odpowiedzi zdecydowanie tak (40%) i raczej tak (33%) wskazało ogółem aż 73% respondentów. Warto dodać, iż w przeprowadzonych przez nas badaniach wynika, iż dla 48,64% respondentów nieznajomość języka polskiego stanowiła barierę utrudniającą podjęcie pracy. Dla co piątego badanego (20%) brak umiejętności w tym zakresie nie stanowił problemu. Na to pytanie zdecydowanie nie i raczej nie odpowiedziało odpowiednio 5 i 15% respondentów.

Wykres nr 1. Słaba znajomość języka polskiego jako problem.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego przeprowadzona w kwietniu i w maju 2022 roku.*

Raport z badań kwestionariuszowych, Gorzów Wielkopolski 2022, s. 25.

Dane te korespondują z innymi wynikami w przeprowadzanym badaniu, z których wynika, iż blisko 70% język polski zna słabo lub nie zna w ogóle. Zaledwie 15,52% respondentów posługuje się nim efektywnie. Jednak aż 15% respondentów nie udzieliło w ogóle odpowiedzi na to pytanie⁶²¹.

Dane naszego badania są natomiast zbieżne z wynikami ogólnopolskich badań zatytułowanych „Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość” prowadzonymi w tym samym niemal czasie, co nasze badania. Wynika z nich, iż dobrze lub

⁶²¹ A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, op. cit., s. 18.

bardzo dobrze po polsku komunikuje się 16% uchodźców, 32% zna podstawowe zwroty, 35% rozumie, ale nie mówi, zaś 18% w ogóle nie zna tego języka. Z analizy wynika również, iż uchodźcy z dobrą znajomością języka polskiego pracowali częściej (30%), niż ze słabą (17%), czy z całkowitym brakiem jego znajomości (6%)⁶²².

Co także interesujące i ważne, z przeprowadzonych dotąd badań wynika, iż lepsza znajomości języka polskiego wśród uchodźców, lub wyższa motywacja do jego nauki, koreluje wprost proporcjonalnie z faktem bądź zamiarem posyłania swoich dzieci do polskich szkół, co również ma związek z zamiarem podjęcia pracy i pozostania w Polsce. Wspomnieć należy również, iż nieznajomość języka polskiego, bądź jego niedostateczna znajomość, miała dla uchodźców charakter stresogenny spośród 43% respondentów⁶²³.

Z kolei z późniejszych badań przeprowadzonych przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji w dniach między 12 a 31 sierpnia przeprowadzonych na grupie 1002 ukraińskich uchodźców przebywających na terenie województwa lubuskiego, szczególnie w miejscach tymczasowego zbiorowego zakwaterowania, wynika, iż jedynie 22% respondentów zadeklarowało znajomość języka polskiego⁶²⁴.

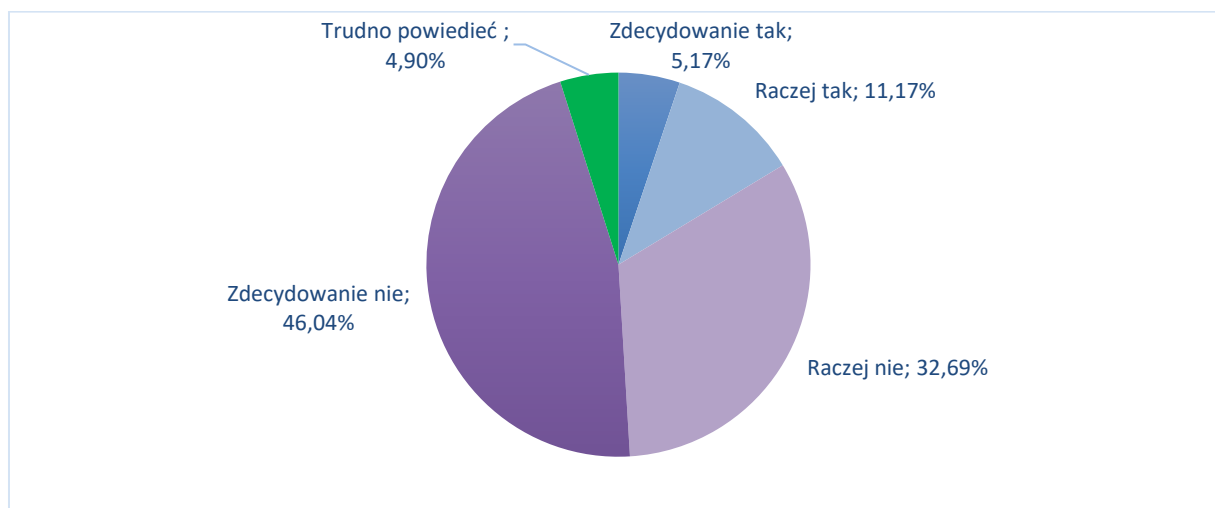
Problem 2: Odmienność kulturowa

Dla zdecydowanej większości respondentów odmienność kulturowa nie stanowi problemu. Takiego zdania jest niemal ośmiu na dziesięciu badanych (78,73%). Zaledwie co szósty respondent wskazywał, iż sprawia mu to kłopot (16,34%). Wskazuje to na duży potencjał integracyjny tej grupy uchodźców.

⁶²² P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy...*, op. cit., s. 19, 26.

⁶²³ Ibidem, s. 29-30, 33.

⁶²⁴ MSWiA, *Raport z przeprowadzonych badań ankietowych dotyczących zdiagnozowania potrzeb i planów uchodźców uciekających przed wojną. Województwo lubuskie*, Warszawa 2020, s. 10.

Wykres nr 2. Odmienność kulturowa jako problem.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 26.

Rzetelność tego pomiaru zdaje się potwierdzać chociażby analiza porównawcza kultur polskiej i ukraińskiej przeprowadzona przez Olhę Prokopenko i Larysę Kryvoruchko w oparciu o modele wzorców kulturowych Geerta Hofstede'a i Edwarda Halla. Zgodnie z nimi badaniu poddano takie cechy kulturowe grup narodowych, jak kolektywizm/indywidualizm, feminizm/męskość, dystans władzy, unikanie niepewności oraz wysoki/niski kontekst komunikacji. Wyniki oceny poziomu kontekstualności w komunikacji według wzorców kulturowych wyniosły, w badaniu przeprowadzonym na grupie tysiąca respondentów, w Ukrainie 56, zaś w Polsce 49⁶²⁵. Jakkolwiek wskazują one występowanie odmienności kulturowych pomiędzy oboma krajami, to jednocześnie jednak świadczą o ich daleko idącej kulturowej bliskości. „Podobieństwo cech kulturowych obu narodów – stwierdziły autorski badania – jest wiarygodnym źródłem i nieodzownym warunkiem wzajemnego zrozumienia i zaufania w stosunkach sąsiednich krajów”⁶²⁶.

Warto dodać, iż w przywołanym już wcześniej badaniu ogólnopolskim 42% respondentów – uchodźców, jako powód wyboru Polski na miejsce schronienia, wskazało także bliskość kulturową i językową⁶²⁷.

⁶²⁵ O. Prokopenko, L. Kryvoruchko, *Similarities and Cultural Differences as a Basis for the Development of Mutually Beneficial Relations Between Poland and Ukraine*, „Perspektywy Kultury” 2017 nr 2(17) s. 11, 13-15; Zob. także: J. Hajduk-Nijakowska, *Kulturowy kontekst komunikowania*, [w:] *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*, red. E. Kulczycki, M. Wendland, Poznań 2012, s. 150.

⁶²⁶ O. Prokopenko, L. Kryvoruchko, *Similarities and Cultural Differences...*, op. cit., s. 15.

⁶²⁷ P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy...*, op. cit., s.22.

Problem 3: Obawa przed dyskryminacją

Dyskryminacja i nierówne traktowanie jest poważnym problemem społecznym i dotyczy lub może dotyczyć różnych grup, czy środowisk. Opublikowane w 2020 roku przez Rzecznika Praw Obywatelskich badania dotyczące społecznej świadomości w tym zakresie wskazują, iż najczęściej ma ona podłoże rasowe, etniczne bądź narodowościowe. Tak odpowiedziało aż 49% respondentów, przy czym dyskryminację wyłącznie narodowością wskazało aż 30,8% respondentów. Autorzy badania podejrzewają, iż podstawowe skojarzenie respondentów dotyczyć miało przebywających w Polsce obywateli Ukrainy⁶²⁸. Z badań tych wynika również, iż zaledwie 1/3 respondentów uważała za dyskryminującą odmowę obsługi Ukraińców w restauracji. Zdecydowana większość badanych jednak (78%) opowiedziała się za akceptacją sytuacji, w której Ukraińcy mieszkają w Polsce i mają prawa obywatelskie. Tyleż samo respondentów zaakceptowałoby ich jako sąsiadów. Nawet więcej (79%) pytanych była gotowa pracować z nimi w jednym zespole. Niewiele mniej (75%) było gotowych zaakceptować fakt, iż opiekują się nimi w szpitalu osoby z Ukrainy oraz, że taka osoba uczy w szkole ich dzieci (72%)⁶²⁹. Tendencja wzrostu akceptacji dla obecności obywateli ukraińskich w Polsce rośnie już od pewnego czasu. Pod koniec 2015 roku osiągnęła ona poziom 60%⁶³⁰, by po bezpośredniej rosyjskiej agresji w dniu 24 lutego 2022 roku wynieść nawet 94%⁶³¹.

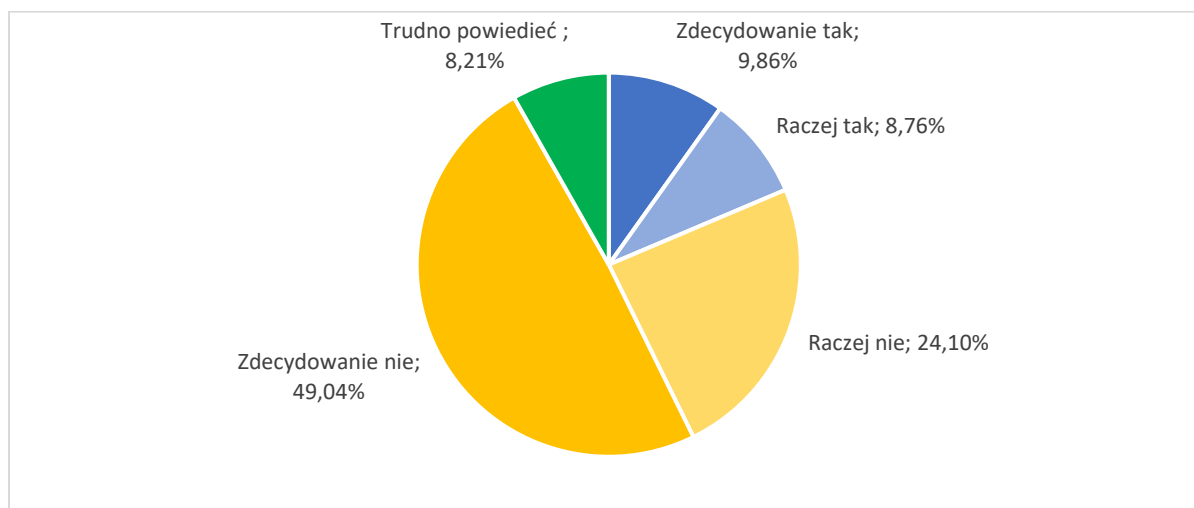
Z naszych badań wynika, iż respondenci generalnie nie obawiają się dyskryminacji w naszym kraju. Ponad siedmiu na dziesięciu respondentów (73,14%) uznało, iż nie stanowi to dla nich problemu. Lęk przed nią odczuwa natomiast 18,62% badanych. Relatywnie spora grupa respondentów nie miała w tym zakresie zdania (8,21%), co może świadczyć także o pewnej ostrożności w wyrażaniu swojej opinii w tym zakresie.

⁶²⁸ Nieco mniej respondentów za przyczynę dyskryminacji uznawało orientację seksualną (47%), tożsamość płciową (39%) oraz niepełnosprawność (29%). *Ochrona przed dyskryminacją w Polsce. Stan prawny i świadomość społeczna. Wnioski i rekomendacje RPO*, Warszawa 2020, s. 51-52, 56.

⁶²⁹ Ibidem, s. 48-49, 68.

⁶³⁰ A. Górny, H. Grzymała-Moszczyńska, W. Klaus, S. Łodziński, *Uchodźcy w Polsce...*, op. cit., s. 87-88.

⁶³¹ M. Feliksiak, B. Rogulska, *Polacy wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę*, „Komunikat z badań CBOS” 2022 nr 38 s. 8-9; M. Ołdak, *Spółeczeństwo obywatelskie w Polsce wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny. Wybrane przykłady*, [w:] G. Firlit-Fesnak i in., *Inwazja Rosji na Ukrainę. Społeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny, Raport roboczy – Working paper Katedry Polityki Społecznej*, Warszawa marzec 2022. s. 23.

Wykres nr 3. Obawa przed dyskryminacją.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 26.

Brak obaw w tym zakresie wynika, jak się wydaje, z powszechnego zaangażowania społeczeństwa polskiego w pomoc Ukraińcom oraz w znikomy zakresie pojawiającego się niemiłego, czy nieuprzejmego ich traktowania. Zaledwie 1% respondentów – uchodźców badań ogólnopolskich wskazywał takie doświadczenia⁶³².

Jak można przypuszczać, świadomość w zakresie dyskryminujących praktyk w działaniach administracji publicznej, podsycania negatywnych stereotypów i politycznego wykorzystywania antyukraińskich nastrojów⁶³³ była bądź nie w pełni uświadomiona, bądź znana w niewielkim jedynie zakresie i nie miała, lub w niewielkim zakresie miała, wpływ na ich ocenę sytuacji w tym obszarze. Należy się jednak spodziewać, iż nastroje niechęci wobec ukraińskich uchodźców mogą z czasem narastać. Ich psychologiczne konsekwencje znalazły już również odzwierciedlenie w zainteresowaniach badawczych naukowców. Z przeprowadzonych dotąd ustaleń wynika, iż im częściej ukraińscy migranci spotykali się z mową nienawiści, tym większy odczuwali stres akulturacyjny, co wiązało się również z silniejszym zespołem stresu pourazowego (PTSD) i objawami depresji⁶³⁴.

⁶³² P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy...*, op. cit., s. 33.

⁶³³ P. Tyma, P. Fedusio, M. Troszyński, *Raport. Mniejszość ukraińska i migranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu*, Warszawa 2018; P. Tyma, P. Fedusio, M. Troszyński, *Raport 2. Mniejszość ukraińska i migranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu*, Warszawa 2019.

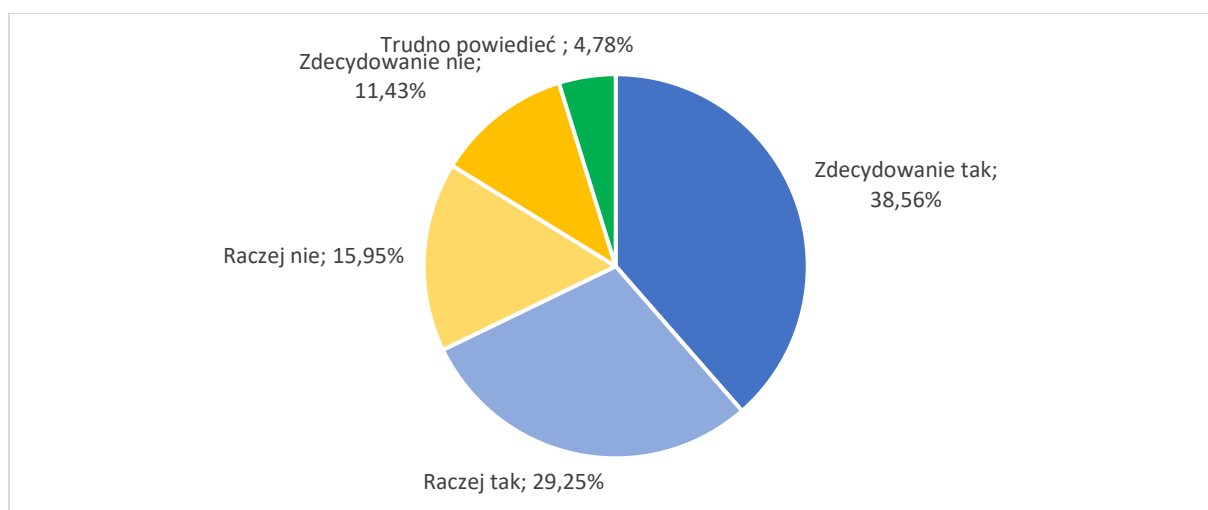
⁶³⁴ M. Wypych, M. Bilewicz, *Psychological toll of hate speech: The role of acculturation stress in the effects of exposure to ethnic slurs on mental health among Ukrainian immigrants in Poland*, „Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology” 2022, Vol. 28, Issue 1.

Problem 4: Bezrobocie

W społeczeństwach wolnorynkowych bezrobocie stanowi trwały komponent gospodarki stając się okresowo, w mniejszym bądź większym stopniu, doświadczeniem losowym wynikającym z zachodzących na nim przeobrażeń. Świadomość jego dotkliwości znana jest dość powszechnie, a zakres konsekwencji, nie tylko przecież ekonomicznych, dotyczących również najbliższych, każe uważać je za istotny czynnik destabilizujący bezpieczeństwo jednostki, rodziny i społeczeństwa i mogący prowadzić ostatecznie także do ich degradacji⁶³⁵.

Wizja bezrobocia dla siedmiu na dziesięciu respondentów stanowiła problem (67,81%). Przy czym niemal czterech na dziesięciu uznało, iż jest to problem poważny. Trzech na dziesięciu tego problemu się nie obawiało (27,38%), choć, co wykazany nasze badania, zaledwie 18% respondentów pracowało w chwili jego przeprowadzania.

Wykres nr 4. Bezrobocie.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 27.

Wydaje się, że problem bezrobocia nasilić się może w momencie usamodzielniania się uchodźców. Tymczasem, jak wynika z badań ogólnopolskich, kłopot ze znalezieniem pracy oraz trudności wynikające ze zwolnienia z pracy, dotyczą mniej niż 1% respondentów – uchodźców⁶³⁶. Należy mieć jednak świadomość, iż z ogólnopolskich analiz wynika, że niemal 1/3 ukraińskich uchodźców pracuje zdalnie na Ukrainie i stamtąd pobiera wynagrodzenie.

⁶³⁵ K. Harasim, *Psychospołeczne implikacje bezrobocia*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2016 nr 2 (2) s. 110-119.

⁶³⁶ P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy...*, op. cit., s. 33.

W Polsce natomiast pracowało w tym czasie 18% respondentów (co zgodne jest również z naszymi ustaleniami), ale aż 71% miało zamiar podjąć tu pracę⁶³⁷.

Zarysowująca się już na początku 2022 roku tendencja spadku bezrobocia i spadku rejestracji nowych bezrobotnych, jak się wydaje, stanowi także wynik napływu uchodźców z Ukrainy i sprzyja zaspokajaniu popytu na pracę, co paradoksalnie wzmocnić może niektóre sektory polskiej gospodarki⁶³⁸. Wymagać to będzie jednak ze strony sektora przedsiębiorstw zaangażowania w przystosowanie się do nowych warunków rynku pracy.

Problem 5: Brak mieszkania

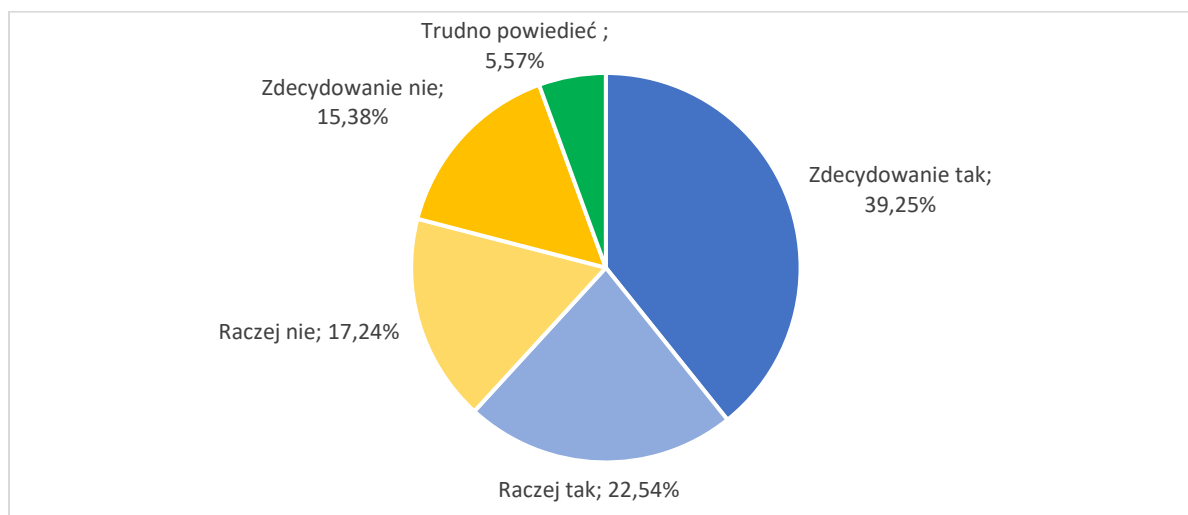
W naszym badaniu brak mieszkania za problem uznało sześciu na dziesięciu respondentów (61,79%). Co trzeci z respondentów natomiast nie widzi w tym zagrożenia (32,62%). Tak, wydawać by się mogło, dość wysoki odsetek respondentów nie obawiających się kłopotów lokalowych, wynikać może z relatywnie dobrych warunków bytowych w chwili przeprowadzania badania. Jak się wydaje większość respondentów przebywała w zbiorowych salach (np. hale sportowe), to jednak część z nich miała do dyspozycji pokoje hotelowe (np. w Gorzowie) lub samodzielne domki w ośrodkach wypoczynkowych (np. Długie, Lubniewice).

Z badań ogólnopolskich wynika, iż dla 1/3 respondentów – uchodźców istotnie stresogennym problemem była kwestia braku konkretnych planów w zakresie możliwości zamieszkania w Polsce. Jednak już tylko 19% z badanych miało kłopot ze znalezieniem mieszkania, zaś 1% z nich uznał, iż ma złe warunki zakwaterowania. Natomiast aż 55% badanych zamieszkiwało w domu lub mieszkaniu wynajmowanym samodzielnie. U innych rodzin przebywało wówczas 32% objętych badaniem uchodźców (w tym w 17% przypadków u rodzin polskich), zaś w obiektach zbiorowego zakwaterowania ulokowanych było 12% respondentów, z czego tylko 1% w salach i halach⁶³⁹.

⁶³⁷ Ibidem, s. 25-26.

⁶³⁸ P. W. Zawadzki, Pierwsze konsekwencje inwazji Rosji na Ukrainę dla polskiego rynku pracy, [w:] G. Firlit-Fesnak i in., Inwazja Rosji na Ukrainę..., op. cit., s. 60.

⁶³⁹ P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy...*, op. cit., s. 16-17, 33.

Wykres nr 5. Brak mieszkania.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 26.

Problem 6: Rozłąka z rodziną

Ze wspomnianych już późniejszych niż nasze badania ustaleń MSWiA wynika, iż niecałe 3,4% ich respondentów przebywało na terenie województwa lubuskiego w sierpniu 2022 roku z małżonkiem. Z małżonkiem i dziećmi nieco ponad 15,7% z małżonkiem i dziećmi, niecałe 8,5% z rodzicami, tylko z dziećmi 48,8%, zaś samemu było tu w trakcie badania tu ponad 17,7 % respondentów⁶⁴⁰.

Rozłąka z rodziną stanowi zatem istotny problem uchodźczy. Jego konsekwencje obejmują zarówno małżonków, partnerów, jak i dzieci z takich rodzin. Wiąza się one zarówno z problemami natury socjalnej, ale także psychologicznej, w tym wychowawczej⁶⁴¹. Zgodnie z przewidywaniami stanowiła ona bardzo poważny problem dla respondentów. Wskazało go aż ponad 85% badanych uchodźców. Co szósty z nich był o tym zdecydowanie przekonany (63,75%). Dla co ósmego nie jednak stanowiła problemu (12,07%).

Dotkliwość takiego doświadczenia z czasem może się nasilać i może generować stres oraz poczucie tymczasowości, a to z kolei może mieć wpływ na decyzje dotyczące edukacji, pracy czy usamodzielnienia.

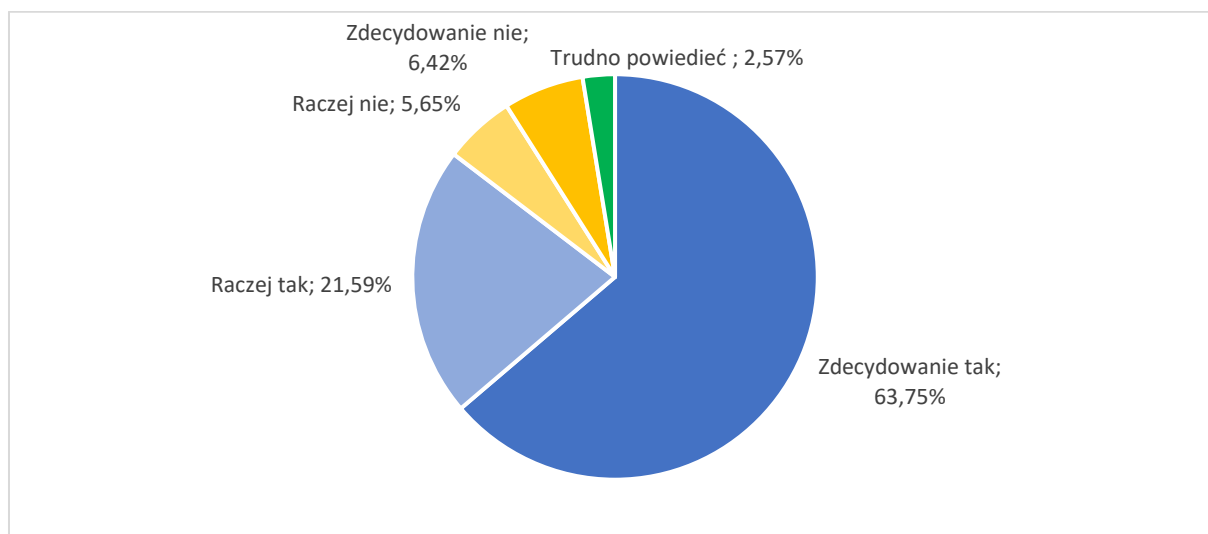
Ustalenia innych badaczy również potwierdzają, iż rozłąka z rodziną stanowi poważny problem uchodźców. W analizie przeprowadzonej przez przywoływanych tu kilkakrotnie

⁶⁴⁰ MSWiA, *Raport z przeprowadzonych badań ankietowych...*, op. cit., s. 22

⁶⁴¹ M. Szuniewicz, *Rodzinny wymiar uchodźstwa – uwagi prawnomiędzynarodowe*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2006 nr 4 s. 89-122.

wcześniej lubelskich badaczy wynika, iż blisko 70% ankietowanych uchodźców wskazało ten właśnie problem za najistotniejszy⁶⁴².

Wykres nr 6. Rozłąka z rodziną.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 28.

W badaniach przeprowadzonych przez nasz zespół wynika, iż najistotniejszym problemem dla respondentów – uchodźców była obawa o życie bliskich pozostałych w Ukrainie, o czym za chwilę.

Problem 7: Obawa o życie najbliższych pozostałych w Ukrainie

Obawy o życie najbliższych i członków rodziny stanowi immanentny element naszego istnienia. Gdy jednak przybierają one postać zaburzeń lękowych w istotnym zakresie skomplikować mogą tzw. normalne funkcjonowanie związane z realizacją naszych ról społecznych, ale także odciskają piętno na nas samych. W porę niezdiagnozowane i nieleczone rozwinąć mogą się w nerwice lub depresje⁶⁴³. W społeczeństwach doświadczanych wojną obawy takie są permanentne i nasilone, co wzmacnia również prawdopodobieństwo wystąpienia ich traumatycznych konsekwencji⁶⁴⁴.

Zgodnie z przewidywaniami autorów badań, strach o bliskich, którzy zostali w Ukrainie stanowi bardzo poważny problem dla respondentów. Odpowiedzi zdecydowanie

⁶⁴² P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy...*, op. cit., s. 33.

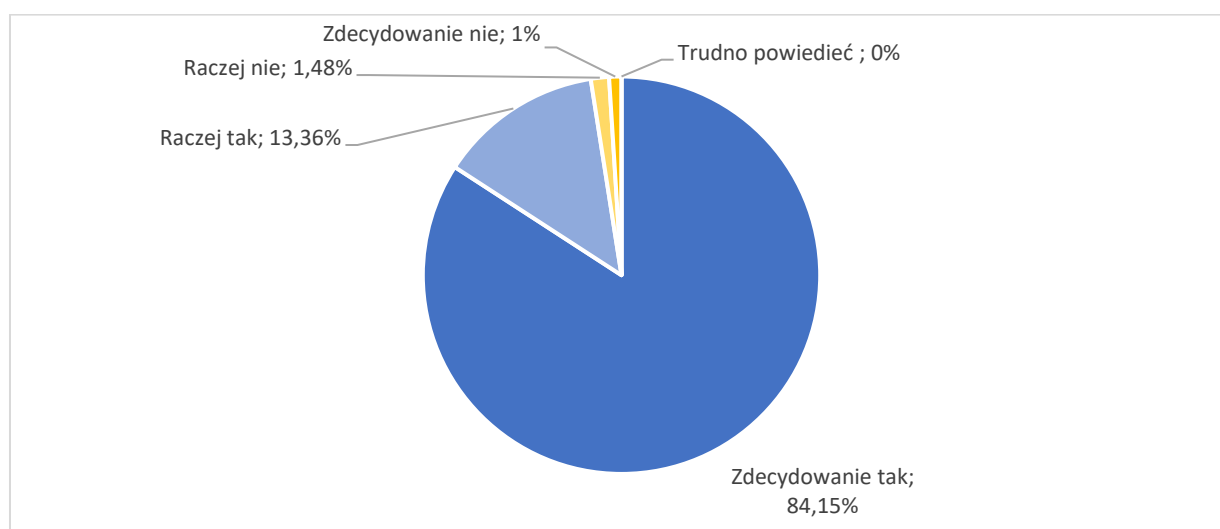
⁶⁴³ J. Kutnik, *Wielowymiarowość egzystencjalnego lęku – filozofia egzystencjalna jako inspiracja dla badań psychologicznych na przykładzie koncepcji Paula Tilicha*, [w:] *Anatomia strachu...*, op. cit., s. 102.

⁶⁴⁴ M. Zielińska, *Wojna, trauma i kultura*, „Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja” 2018 nr 4 s. 7-8.

tak i raczej tak wskazało aż 97,51% badanych. Jest to główny czynnik generujący stres wśród uchodźców.

W istotnie mniejszym zakresie na ten problem wskazywali respondenci badań ogólnopolskich. Można rzec, zaledwie, 62%. Jak się wydaje wynika to z faktu, iż w przywoływanym badaniu pytano o „najgorsze zdarzenia podczas ewakuacji z Ukrainy do Polski”, która była dodatkowo obciążona silnym lękiem o własne zdrowie i życie. 63% respondentów obawiało się bombardowania i ostrzału⁶⁴⁵. Objęci naszym badaniem uchodźcy nie byli zagrożeni już tym czynnikiem stresu.

Wykres nr 7. Obawa o życie najbliższych.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 28.

Problem 8: Obawa o edukację dzieci

Przerwana przez wojnę nauka w Ukrainie oraz poczucie tymczasowości podczas pobytu w Polsce determinują obawy dotyczące edukacji dzieci. Ponieważ, jak wynika z sierpniowych badań przeprowadzonych przez MSWiA, aż 49% ich respondentów przebywało na terenie województwa lubuskiego z dzieckiem bądź dziećmi⁶⁴⁶, nic zatem dziwnego, iż dla siedmiu z dziesięciu naszych respondentów lęk o edukację dzieci stanowił ważny problem (70,45%). Jest to o tyle zrozumiałe, iż znaczna część (67%) respondentów przyjechała do Polski z dziećmi.

Dla jednej czwartej go nie stanowił (26,31%). Niewątpliwie jednym z istotnych czynników determinujących te obawy był niski stopień znajomości języka polskiego.

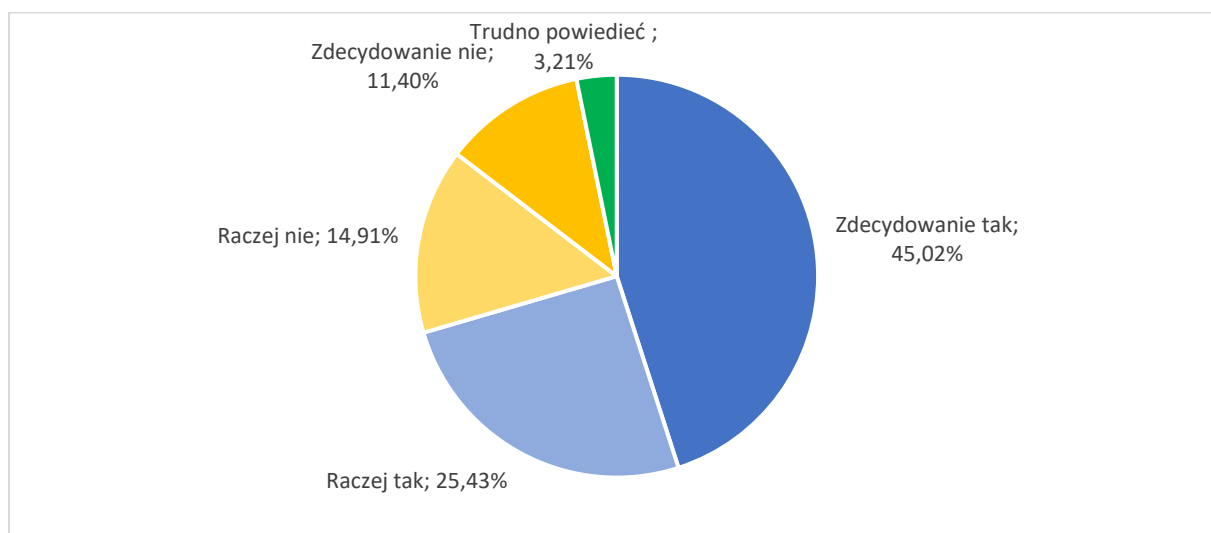
⁶⁴⁵ P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy...*, op. cit., s. 33.

⁶⁴⁶ MSWiA, *Raport z przeprowadzonych badań ankietowych...*, op. cit., s. 22

Problemem był również dylemat dotyczący skorzystania z polskiego szkolnictwa lub edukacji ukraińskiej online (ewentualnie próba łączenia obu tych form edukacji).

Według danych rządowych w połowie maja 2022 roku 47% uchodźców objętych systemem PESEL, to dzieci i młodzież, które stanowiły wówczas już 7% niepełnoletniej populacji Polski⁶⁴⁷. Z kolei według ustaleń badaczy z Lublina $\frac{3}{4}$ ich respondentów przyjechało do Polski z dziećmi. Z tego powodu też częściej starały się one dotrzeć do większych ośrodków miejskich. Badania te wykazały, iż 45% ukraińskich uczniów przebywających w Polsce uczestniczy w zajęciach zdalnych prowadzonych na Ukrainie, zaś 46% dzieci uchodźców uczy się w polskich szkołach. Z badań tych wynika również, iż 45% respondentów zamierza posłać swoje dzieci do polskiej szkoły⁶⁴⁸.

Wykres nr 8. Obawa o edukację dzieci.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 29.

Z podanych powyżej danych wynika, iż 9% ukraińskich dzieci uchodźców nie korzysta z żadnej form edukacji. Jak wynika z badań ukraińskich, w drugiej połowie marca 2022 r., w obwodzie lwowskim tymczasowo nie brało udziału w zajęciach aż 18% uczniów⁶⁴⁹.

Problem 9: Brak możliwości opieki na dzieckiem/dziećmi

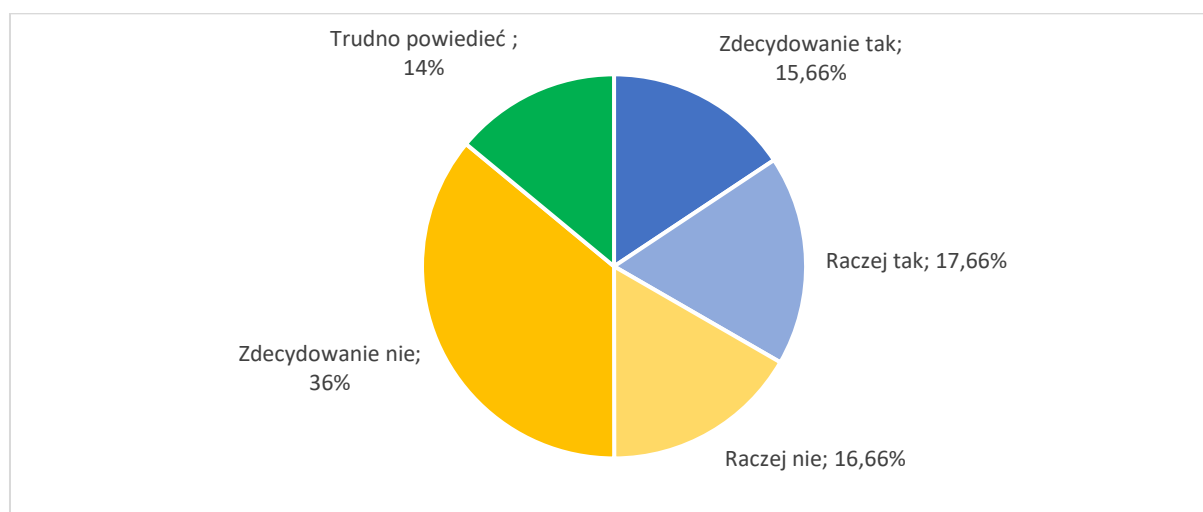
⁶⁴⁷ T. Żółciak, G. Osiecki, 7 procent dzieci i młodzieży w Polsce pochodzi z Ukrainy. Demograficzny portret uchodźców. „Dziennik Gazeta Prawna”, 19.05.2022, https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8420789,ukraincy-w-polsce-demografiadzieci-i-mlodziez.html?fbclid=IwAR10cqDjkcplCpHstw hYMe-kqwwCSrJkyyAhgu9Bf2DiPajOD_N_SDt2Xc4 (dostęp 1.11.2022).

⁶⁴⁸ P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy...*, op. cit., s. 28-30.

⁶⁴⁹ Ibidem, s. 29-30.

Dla przeważającej części respondentów brak możliwości zorganizowania opieki nad dziećmi nie stanowił problemu (52,66%). Był natomiast poważnym utrudnieniem dla co szóstego respondenta (15,66%). Jednak drugie tyle respondentów (17,66%) też widziało w tym potencjalny kłopot. Ogółem zatem aż 33,32% badanych oceniało brak możliwości zorganizowania nadzoru nad nieletnimi podopiecznymi za realny lub przynajmniej możliwy problem. Obawa o to, zdaje się korespondować z uznaniem, przez respondentów naszego badania, tego problemu za barierę utrudniającą podjęcie pracy (34,43%).

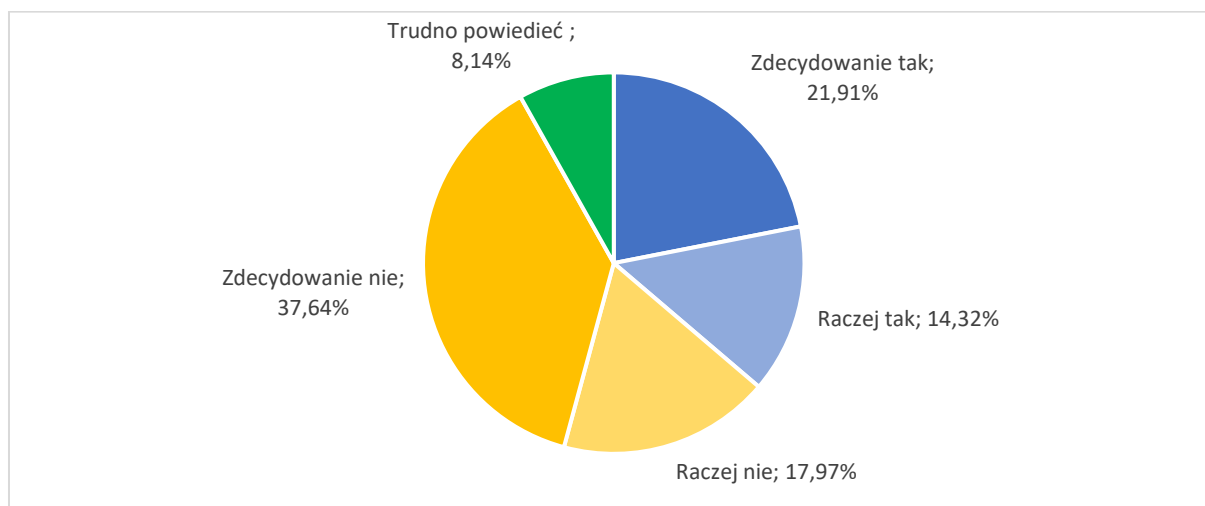
Wykres nr 9. Brak możliwości opieki nad dziećmi.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 30.

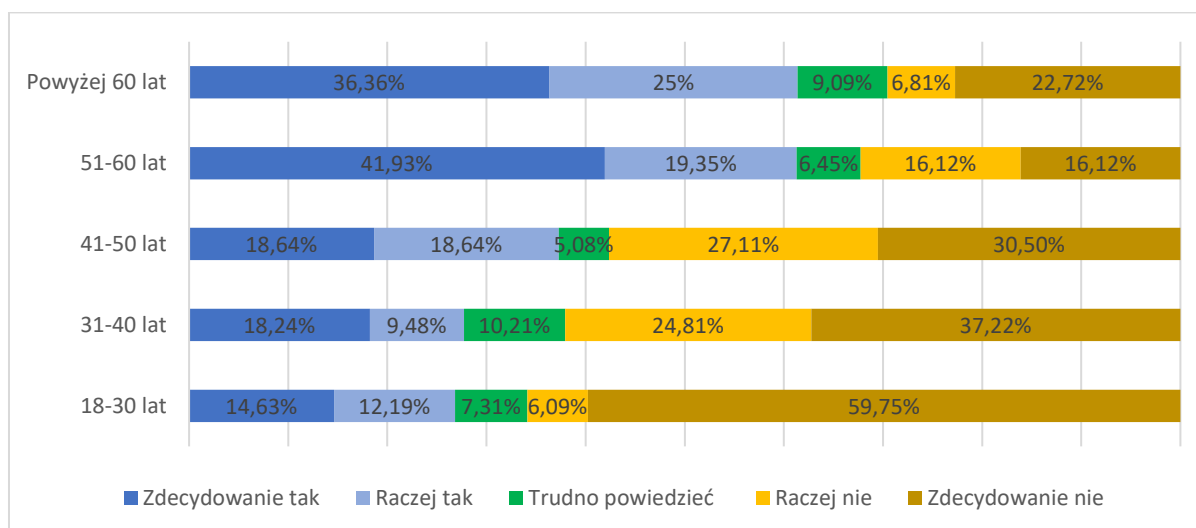
Problem 10: Przewlekłe problemy zdrowotne

Przewlekłe problemy zdrowotne są przeważnie troską osób starszych. Stąd też obawy o ich wystąpienie i potencjalne kłopoty związane z możliwościami radzenia sobie z nimi dominują z reguły w generacjach wiekowo bardziej zaawansowanych. A ponieważ uchodźcy – respondenci objęci badaniem są osobami relatywnie młodymi, bo sześciu na dziesięciu z nich nie przekroczyło 41 roku życia, to większość z badanych nie obawiała się przewlekłych problemów zdrowotnych. Mimo to jednak, wśród ponad jednej trzeciej badanych (36,23%) zagrożenie to budziło niepokój i lęk.

Wykres nr 10. Przewlekłe problemy zdrowotne.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 30.

Wyraźnie widać, co nie stanowi zaskoczenia i o czym wspomniano powyżej, korelację pomiędzy wiekiem a obawami w zakresie przewlekłych problemów zdrowotnych. Osoby młode obawiały się ich w znacznie mniejszym zakresie niż osoby starsze i w wieku średnim (powyżej 50 lat). Przy czym należy zwrócić uwagę, iż najbardziej zdecydowanie obawiało się ich pokolenie pięćdziesięciolatków (41,93%). Obawy o kłopoty zdrowotne związane z chorobami przewlekłymi jako problem wskazało 61,36% osób powyżej 60 lat oraz 61,28% osób w wieku 51-60 lat.

Wykres nr 11. Przewlekłe problemy zdrowotne a poszczególne grupy wiekowe.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 31.

Z badań ogólnopolskich wynika, iż problem z uzyskaniem porady lekarskiej i zrobieniem badań miało mniej niż 1% respondentów – uchodźców. Co zapewne wynika z przywoływanego już wcześniej faktu, iż uchodźcy to przede wszystkim osoby młode i w wieku średnim. Przeciętny wiek badanych wynosił 37 lat. Struktura wieku respondentów tego badania, którym objęto uchodźców od 14 roku życia, wskazuje, iż w przedziale wieku do 44 roku życia było 82% osób. Zaledwie 18% respondentów miało lat 45 i więcej, ale jedynie 1% 65 lat i więcej⁶⁵⁰. Jak należy przypuszczać, to oni mieli największe potrzeby w zakresie kontaktu ze służbą zdrowia i to oni zapewne najczęściej mieli z tym problem.

Bezwzględnie uznać należy, iż napływ uchodźców z Ukrainy stanowi poważne wyzwanie dla niewydolnego w pełni przecież polskiego systemu opieki zdrowotnej. Wyzwanie tym poważniejsze, że skala uchodźców, którzy napłynęli i napływają do Polski, sprawia, iż na rynku usług medycznych pojawia się kilkanaście procent więcej nowych usługobiorców⁶⁵¹.

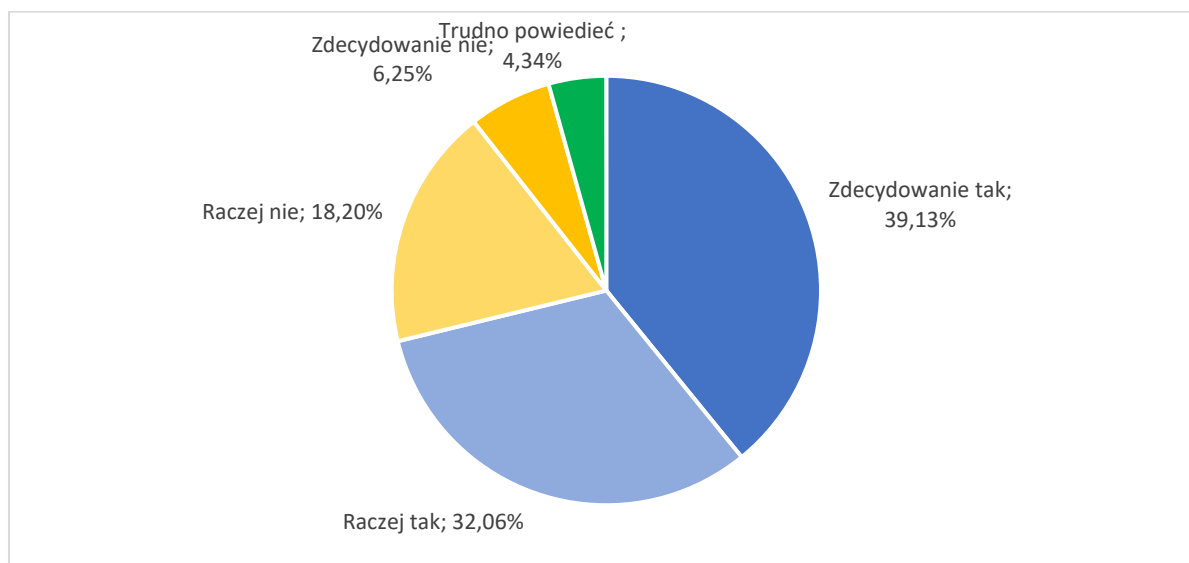
Problem 11: Nieznajomość polskich przepisów prawa

Nieznajomość polskiego prawa postrzegane było jako problem przez siedmiu na dziesięciu respondentów (71,67%). Dla co czwartego badanego nie stanowiło to problemu (24,45%). Należy zauważyć, że pytanie to dotyczyło ogólnego zakresu znajomości prawa. Z przeprowadzonych rozmów wynika, że problemy te dotyczą przede wszystkim sytuacji prawnej uchodźców, także na rynku pracy, czy możliwości prowadzenia działalności gospodarczej, zasad prawa o ruchu drogowym czy nawet segregacji śmieci.

Warto dodać, iż nieznajomość przepisów prawa wskazana została również przez 6,48% naszych respondentów, jako bariera utrudniając podjęcie pracy.

⁶⁵⁰ Ibidem, s. 11-12, 33.

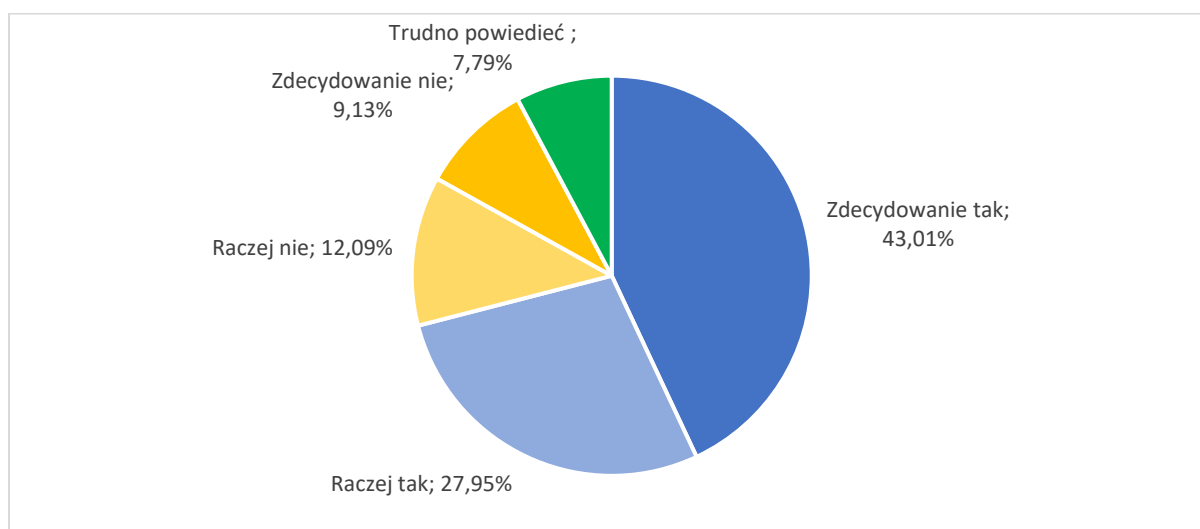
⁶⁵¹ E. Jaroszewska, Napływ uchodźców z Ukrainy jako wyzwanie dla polskiego systemu ochrony zdrowia – doświadczenia pierwszego miesiąca wojny, [w:] G. Firlit-Fesnak i in., Inwazja Rosji na Ukrainę..., op. cit., s. 37-50.

Wykres nr 12. Nieznajomość polskich przepisów prawa.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 32.

Problem 12: Obawa przed ubóstwem

Dla siedmiu na dziesięciu respondentów ubóstwo stanowiło problemu (70,96%), zaś dla co piątego tym problemem nie było (21,22%). Uchodźcy zakwaterowani przez Wojewodę Lubuskiego są w podstawowym zakresie zaopiekowani (w momencie prowadzenia badań nie byli zagrożeni ubóstwem). Można więc założyć, że odpowiedź dotyczy ich sytuacji materialnej i strat związanych z wojną, czy też obaw związanych z tymczasowością lub usamodzielnieniem się w Polsce.

Wykres nr 13. Obawa przed ubóstwem.

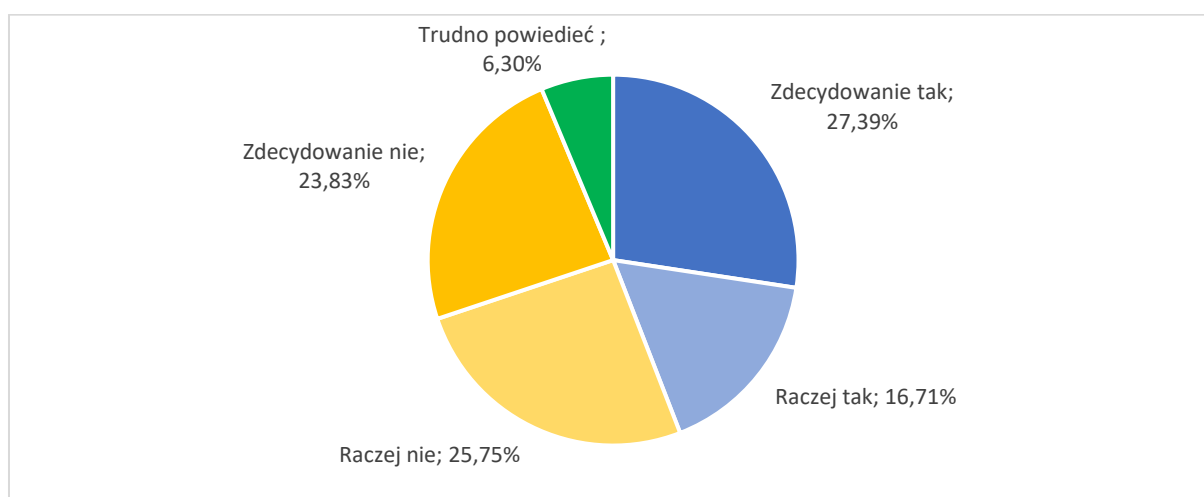
Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 32.

Z badań ogólnopolskich wynika, iż brak odpowiednich środków finansowych na życie i bieżące potrzeby było problemem 40% respondentów. Dla 38% z nich kłopot stanowił także brak wielu niezbędnych rzeczy, czy ubrań, których ze sobą nie zabrali⁶⁵². Jak się wydaje, odpowiedzi tych, nie należy identyfikować jednak z poczuciem ubóstwa, a jedynie przejściowego dyskomfortu, niwelowanego przecież akcjami pomocowymi. Subiektywne postrzeganie stanu ubóstwa zależy bowiem, od poziomu dotychczasowego życia. W tym kontekście warto zauważyć, iż zdecydowana większość objętych badaniem ogólnopolskim respondentów deklarowała relatywnie wysoki status materialny przed wojną⁶⁵³.

Problem 13: Obawa przed staniem się ofiarą przestępstwa

Znaczna część uchodźców dostrzegała problem stania się ofiarą przestępstwa takiego jak handel ludźmi, czy „praca na czarno”. Za zagrożenie uznało je 44,1% respondentów; 27,39% było o tym przekonanych. Jednak większa liczba badanych, bo aż 49,58%, kwestii tych nie postrzegała jako zagrożenia. Mimo wszystko, zapewnienie bezpieczeństwa w tym zakresie i stworzenie skutecznych oraz wiarygodnych dla uchodźców mechanizmów zgłaszania potencjalnych zagrożeń, powinno być dla administracji publicznej jednym priorytetów. Poczucie zagrożenia w związku z obawami o stanie się ofiarą przestępstwa może także mieć wpływ na inne obszary życia (praca, edukacja). Może również generować stres.

Wykres nr 14. Obawa przed staniem się ofiarą przestępstwa.

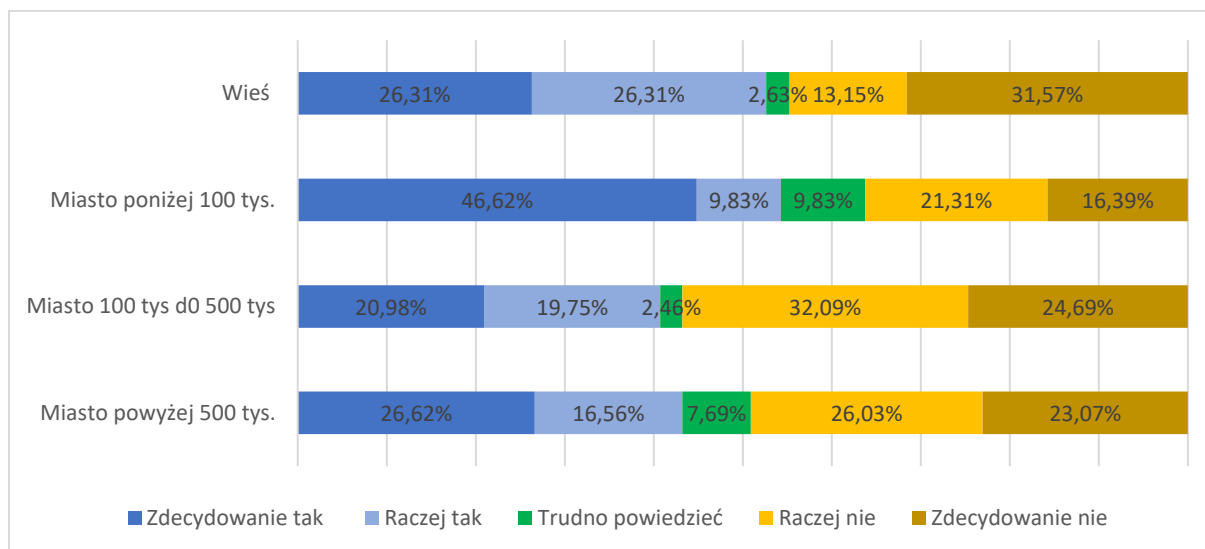
⁶⁵² Ibidem, s. 33.

⁶⁵³ Aż 62% z nich mogło pozwolić sobie na zakup drogich rzeczy lub tego czego tylko chciało. Na zakup jedzenia i ubrań starczało 30% badanych. 7% miało pieniądze przede wszystkim na jedzenie, zaś zaledwie 1% respondentów brakowało na jedzenie. Ibidem, s. 13.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 33.

Wyraźnie w większym zakresie obawę przed stanieniem się ofiarą przestępstwa deklarowały osoby mieszkające przed rosyjską agresją na Ukrainę na wsi (52,62%) i w mniejszych miastach (56,45%). Mieszkańcy większych ośrodków deklarowali te obawy rzadziej: 40,73% uchodźców z miast średnich i 43,18% respondentów z dużych.

Wykres nr 15. Obawa przed stanieniem się ofiarą przestępstwa a miejsce zamieszkania w Ukrainie.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 34.

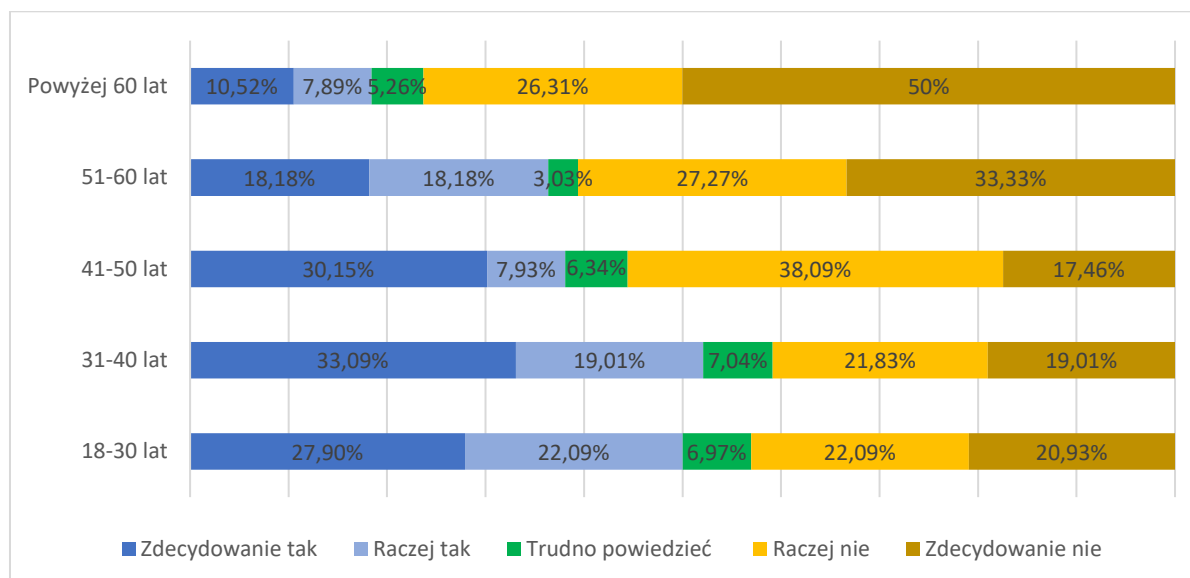
Najmniej obaw w tym zakresie zadeklarowali respondenci z najstarszej grupy wiekowej, mający powyżej sześćdziesięciu lat. Niespełna co piąty ankietowany z tego przedziału wiekowego zadeklarował, iż odczuwa lęk z tego powodu (18,41%). Na zbliżonym poziomie obawy takie zadeklarowali czterdziestolatkowie (38,08%) i pięćdziesięciolatkowie (36,36%). Przy czym ci pierwsi, w znacznie większym zakresie są o tym przekonani. Co trzeci z nich zadeklarował obawę stania się ofiarą przestępstwa w sposób zdecydowany.

Także ponad jedna trzecia badanych z grupy trzydziestolatków (33,09%) uznała, iż w sposób zdecydowany obawia się, iż może zostać ofiarą przestępstwa. Co piąty z tej grupy (19,01%) raczej się tego obawia, ale łącznie te dwie odpowiedzi wskazane zostały przez ponad połowę respondentów z tej grupy wiekowej (52,1%).

Lęk z tego powodu odczuwa także niemal połowa badanych (49,99%) w przedziale wiekowym 18-30 lat. Wydaje się, że wyższe wskaźniki deklaracji w tym zakresie wynikają z wiedzy, iż najczęściej ofiarami handlu ludźmi stają się osoby młode (sektor usług seksualnych, handel narządami) lub w średnim wieku (praca na czarno).

Zdania w tym zakresie nie ma w grupie osób sześćdziesięcioletnich i starszych 5,26% respondentów; w grupie pięćdziesięciolatek – 3,03%; w grupie czterdziestolatek – 6,34%; w grupie trzydziestolatek – 7,04%; zaś w grupie najmłodszych respondentów – 6,97%.

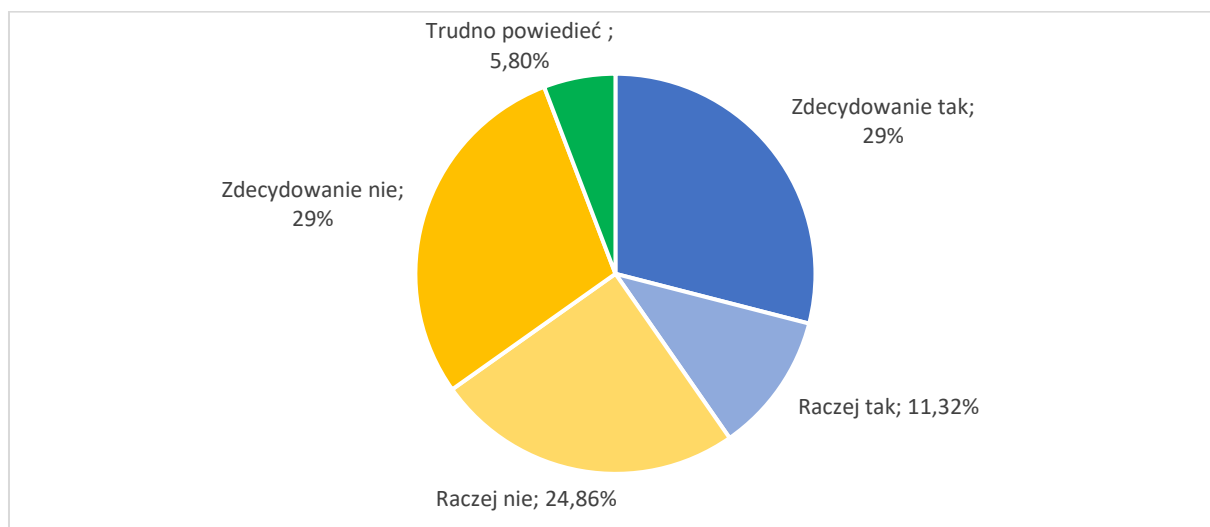
Wykres nr 16. Obawa przed stanieniem się ofiarą przestępstwa a wiek.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 35.

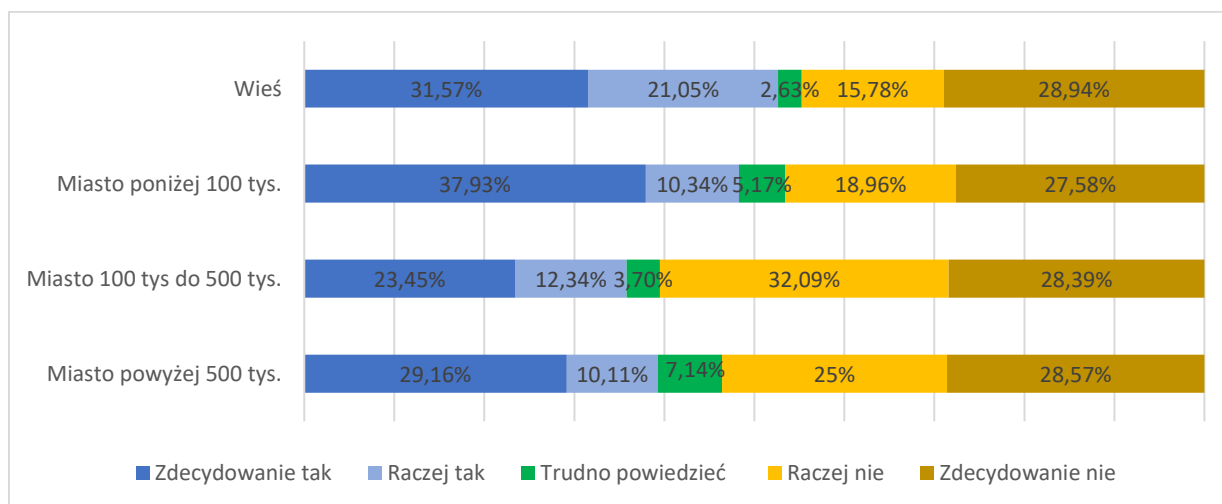
Problem 14: Strach przed przemocą

Dla ponad połowy respondentów (53,86%) przemoc nie stanowiła problemu. Dla ponad 40 procent jednak go w niej dostrzegało (29% zdecydowanie tak, 11,32% raczej tak). Istotna wydaje się jednak weryfikacja tych obaw przez służby Wojewody. Niezbędna wydaje się również akcja informacyjna na temat możliwości zgłaszania sytuacji przemocowych.

Wykres nr 17. Strach przed przemocą.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 35.

Podobnie jak w przypadku obawy przed staniem się ofiarą przestępstwa, także i w sytuacji zagrożenia zostania ofiarą przemocy, najbardziej obawiali się tego mieszkańcy wsi (52,62%) i mniejszych miast (48,27%). Znacznie rzadziej lęk z tego powodu deklarowali mieszkańcy miast dużych (35,79%) i wielkich (39,27%).

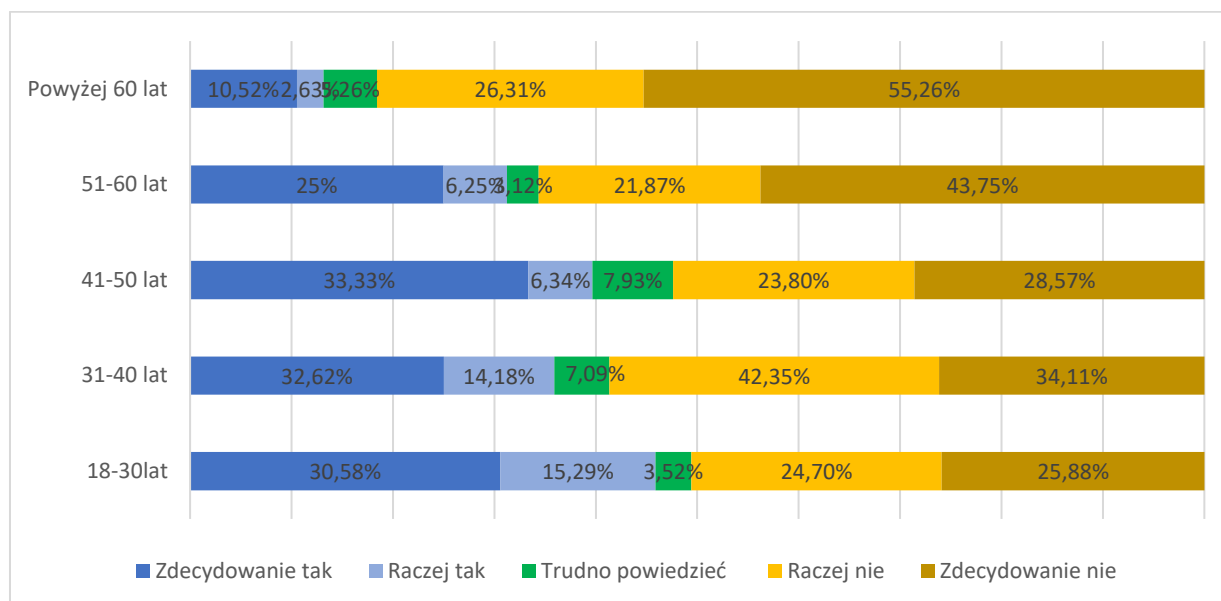
Wykres nr 18. Strach przed przemocą a miejsce zamieszkania w Ukrainie.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 36.

Wiek to zmienna determinująca rozkład odpowiedzi na powyższe pytanie. Najwięcej wskazań osób deklarujących strach przed przemocą było wśród najmłodszych badanych w przedziale 18-30 lat (45,87%). Najmniejsza ilość takich deklaracji padła wśród

najstarszych respondentów, powyżej 60. roku życia (13,15%). Wśród osób w średnim wieku, obawy takie zadeklarowało między 30 a 40% badanych.

Wykres nr 19. Strach przed przemocą a wiek.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 36.

Problem 15: Stres

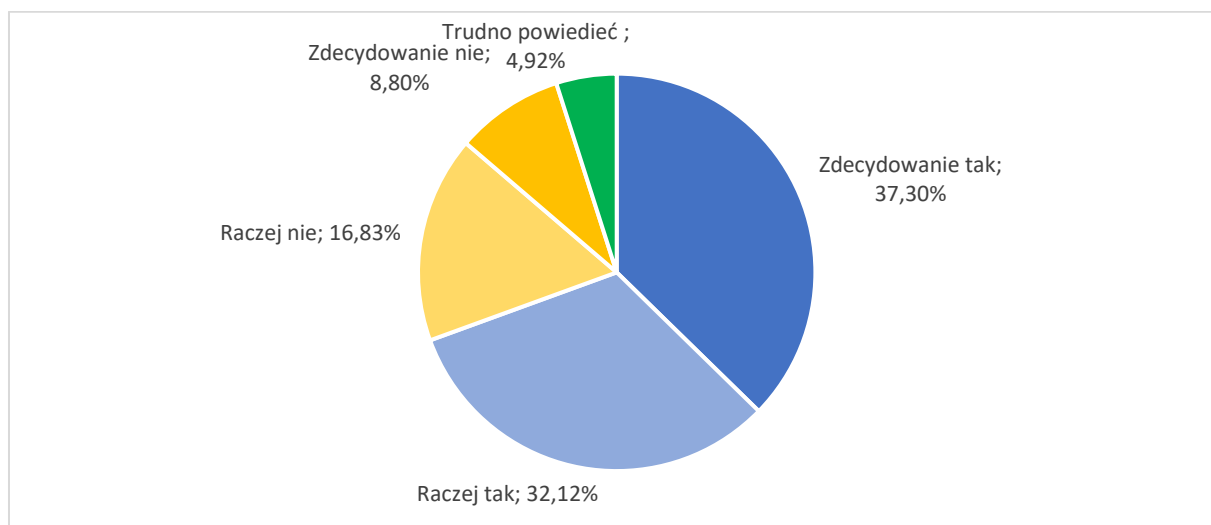
Nieodzownym czynnikiem towarzyszącym każdemu konfliktowi zbrojnemu jest stres. Jak wynika z przeprowadzonych przez nasz zespół badań dla siedmiu na dziesięciu respondentów (69,42%) stanowił on istotny problem, przy czym czterech z nich deklarowało to w stopniu zdecydowanym (37,3%). Co czwarty ankietowany (25,63%) nie uznał go jednak za destabilizujący jego życie czynnik.

Nie można zapominać, iż zdecydowana większość społeczeństw, w tym także społeczeństwo ukraińskie, nosi brzemień doświadczenia pandemii COVID-19. W przypadku tego społeczeństwa właśnie, słusznie pisze się zatem o kumulacji traum, których stresogenne konsekwencje negatywnie wpływają na kondycję psychiczną uchodźców. Z przeprowadzonych badań ogólnopolskich wynika, iż średnia wynik symptomów psychosomatycznych, traumy oraz możliwości adaptacyjnych uchodźców wyrażony wskaźnikiem Alfa Cronbach'a wyniósł 19,08. Zaburzenia zdrowia psychicznego w skali RHS-15 diagnozuje się na poziomie 12 i więcej. Zdaje się to świadczyć dobitnie o silnej masowej traumie wojennej badanych uchodźców, spośród których $\frac{3}{4}$ doświadcza zaburzeń zespołu stresu pourazowego (PTSD)⁶⁵⁴.

⁶⁵⁴ Ibidem, s. 33-38.

Za niezbędną zatem należy uznać potrzeba udzielenia właściwej pomocy osobom, które tego wymagają w związku z przewlekłym stresem.

Wykres nr 20. Stres.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów...*, s. 37.

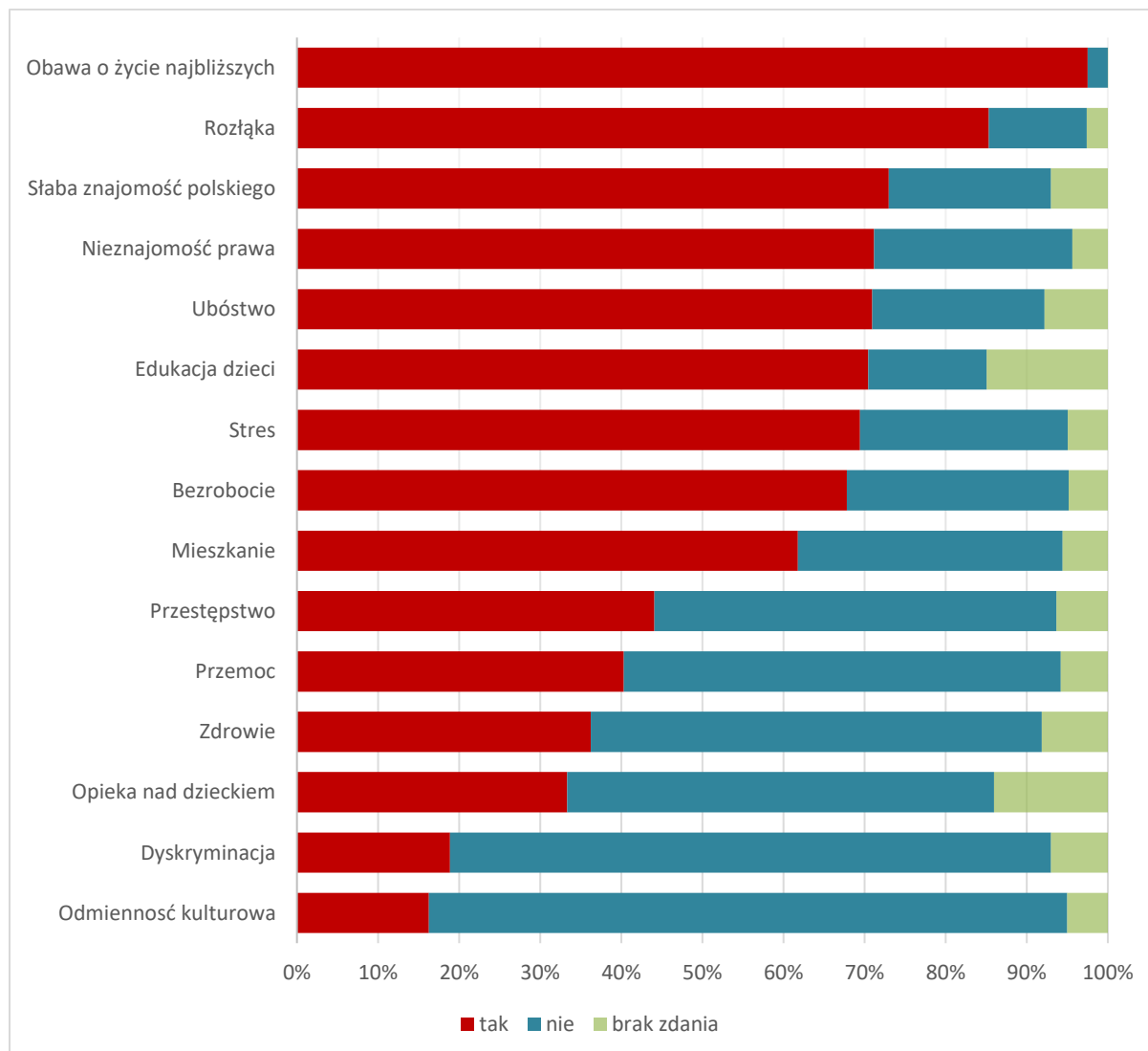
Wnioski

Osobiste doświadczenie konfliktu zbrojnego, wojny, odciska trwałe piętno w ludzkiej psychice i codzienności. Traumatyczność tego doświadczenia dotyczy nie tylko bezpośrednich uczestników militarnej konfrontacji. Dosięga również wszystkich tych, którzy szukają schronienia przed jej niebezpieczeństwami i tych, których bliscy nie mogą ich uniknąć. Życie w lęku, o ich losy i w obawach o własne wyrwane z dotychczasowego kontekstu, sprawia, iż funkcjonują oni w długotrwałym i nasilonym napięciu. Stres z tym związany wywołać może, w zależności od specyfiki indywidualnego odbioru bodźców i posiadanych predyspozycji, różnorodne, niekiedy nawet skrajnie, postawy, od nadaktywności, po apatię i depresję. Dostrzeżenie i rozpoznanie tych czynników stanowi punkt wyjścia do podjęcia próby udzielenia im adekwatnej pomocy. Taki nadrzędny cel towarzyszył nam, gdy podejmowaliśmy się przeprowadzenia badań, których wyniki stanowią kanwę naszych publikacji.

Uchodźcy – respondenci, którzy wzięli udział w naszym badaniu za najpoważniejsze problemy, z którymi przyszło im się mierzyć, postrzegają obawę o życie najbliższych pozostałych w Ukrainie (97,51%) oraz rozłąkę z rodziną (85,34%). Za nieco tylko mniejsze problemy uznali: słabą znajomość języka polskiego (73%), nieznajomość przepisów polskiego prawa (71,19%), obawę przed ubóstwem (70,96%), o edukację dzieci (70,45%), stres (69,42%), bezrobocie (67,81%), czy brak mieszkania (61,79%). Mniej niż połowa respondentów obawiała

się: stania się ofiarą przestępstwa (44,1%), przemocy (40,32%), przewlekłych problemów zdrowotnych (36,23%), czy braku możliwości zorganizowania opieki dla dzieci (33,32%). Najmniej obaw budziła potencjalność doświadczanej przez nich dyskryminacji (18,86%) i odmienność kulturowa (16,27%). Poziom tej ostatniej w dłuższej perspektywie oznaczać może łagodny proces społecznej inkluzji.

Wykres nr 21. Postrzeganie wybranych kwestii w kategorii problemu przez respondentów.

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki przeprowadzonych badań w przedstawionym zakresie skłaniają do wielu wniosków, wśród których za najważniejsze uznać należałoby zorganizowanie pomocy psychologicznej (być może także psychiatrycznej) dla uchodźców. Jednocześnie jak

najbardziej pożądane było organizowanie kursów języka polskiego, bowiem komunikatywność w tym zakresie stano najistotniejszy czynnik usamodzielnienia, społecznej integracji oraz osiągnięcie bardziej satysfakcjonującej pozycji na rynku pracy. Ponadto istnieje duże zapotrzebowanie na porady prawne. Dotyczyć one powinny zarówno reguł obowiązujących na rynku pracy, ale także prowadzenia własnej działalności gospodarczej i nie mniej istotnych kwestii takich jak obowiązujące w Polsce zasady ruchu drogowego, czy sprzyjające dostosowaniu się do europejskich standardów, reguły segregacji śmieci.

Struktura zawodowa uchodźców wymaga również przygotowania do nowych wyznań dodatkowych placówek oświatowych. Dotyczy to oczywiście miejsc w szkołach i przedszkolach, ale również niezbędne jest przeszkolenie wychowawców, nauczycieli i psychologów szkolnych, w zakresie pracy z młodzieżą wielonarodową i wielojęzyczną, w tym również w zakresie diagnozowania problemów w okresie adaptacyjnym. Niezbędne jest również przygotowanie odpowiednich pomocy dydaktycznych dla dzieci i młodzieży w niedostatecznym zakresie znających język polski. Niezbędne także są konsultacje z instytucjami ukraińskiego nadzoru oświatowego w celu objęcia procesem edukacji wszystkich podlegających obowiązkowi nauki dzieci przebywających w Polsce i nie uczestniczących w nauczaniu zdalnym w ukraińskich szkołach. Poza tym koniecznym jest zorganizowanie spotkania z polskimi uczniami i rodzicami, w celu przygotowania ich do funkcjonowania w nowych warunkach, jak również podjęcie inicjatyw przyspieszających procesy integracji uchodźców z mieszkańcami regionu.

W związku z potencjalnie wysokim ryzykiem sytuacji o charakterze przestępczym, czy przemocowym, konieczne są również akcje uświadamiające zagrożenia i umożliwiające ich adekwatną ocenę, a także promujące właściwe zachowania, w tym również skuteczne sposoby zgłaszania ich wystąpienia.

Streszczenie

Artykuł stanowi integralną, drugą, część tryptyku prezentującego wyniki badań przeprowadzonych wśród ukraińskich uchodźców, którzy znaleźli schronienie na terenie województwa lubuskiego w ośrodkach zakontraktowanych przez administrację rządową. Omówiono w nim trudności, z którymi mierzą uchodźcy oraz potencjał ich oddziaływania. Za najpoważniejsze problemy respondenci uznali obawę o życie najbliższych pozostałych w Ukrainie oraz rozłąkę z rodziną. Mniejsze znaczenie, ale wciąż duże, miały dla nich: słaba znajomość języka polskiego, nieznajomość przepisów polskiego prawa, obawa przed ubóstwem i o edukację dzieci, a także stres, bezrobocie, czy brak mieszkania. Mniej niż połowa respondentów obawiała się: bycia ofiarą przestępstwa, przemocy, problemów zdrowotnych,

czy braku możliwości zorganizowania opieki dla dzieci. Najmniej lęków budziła potencjalność doświadczanej przez nich dyskryminacji i odmienność kulturowa.

Słowa kluczowe:

wojna w Ukrainie, uchodźcy wojenni, obawy, lęki, problemy

Key words:

the war in Ukraine, war refugees, concerns, fears, problems

Bibliografia

1. Bożyk E., *Egzemplifikacja międzynarodowych stosunków gospodarczych*, Warszawa 2004.
2. Chabasińska A., Marcinkowski T., Sikorski J., *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego przeprowadzona w kwietniu i w maju 2022 roku. Raport z badań kwestionariuszowych*, Gorzów Wielkopolski 2022.
3. Długosz P., Kryvachuk L., Izdebska-Długosz D., *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022.
4. Feliksiak M., Rogulska B., *Polacy wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę*, „Komunikat z badań CBOS” 2022 nr 38.
5. Górny A., Grzymała-Moszczyńska H., Klaus W., Łodziński S., *Uchodźcy w Polsce. Sytuacja prawna, skala napływu i integracja w społeczeństwie polskim oraz rekomendacje*, Kraków – Warszawa 2017.
6. Hajduk-Nijakowska J., *Kulturowy kontekst komunikowania*, [w:] *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*, red. E. Kulczycki, M. Wendland, Poznań 2012.
7. Harasim K., *Psychospołeczne implikacje bezrobocia*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności” 2016 nr 2 (2).
8. Jaroszevska E., *Napływ uchodźców z Ukrainy jako wyzwanie dla polskiego systemu ochrony zdrowia – doświadczenia pierwszego miesiąca wojny*, [w:] G. Firlit-Fesnak i in., *Inwazja Rosji na Ukrainę. Społeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny, Raport roboczy – Working paper Katedry Polityki Społecznej*, Warszawa marzec 2022.
9. Kacperska E. i in., *Migracje międzynarodowe w Europie. Trendy – problemy – wyzwania*, Warszawa 2019.
10. Korzyk K., *Lęk w egzystencjalnej interpretacji antypsychiatrycznej*, [w:] *Anatomia strachu. Strach, lęk i ich oblicza we współczesnej kulturze*, red. B. Bodzioch-Bryła, L. Dorak-Wojakowska, Kraków 2017.
11. Kutnik J., *Wielowymiarowość egzystencjalnego lęku – filozofia egzystencjalna jako inspiracja dla badań psychologicznych na przykładzie koncepcji Paula Tilicha*, [w:] *Anatomia strachu. Strach, lęk i ich oblicza we współczesnej kulturze*, red. B. Bodzioch-Bryła, L. Dorak-Wojakowska, Kraków 2017.

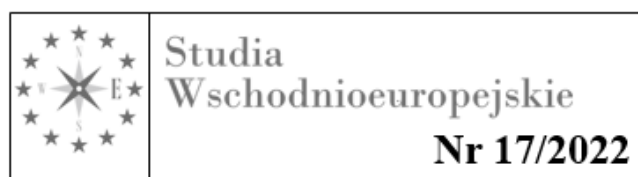
12. MSWiA, *Raport z przeprowadzonych badań ankietowych dotyczących zdiagnozowania potrzeb i planów uchodźców uciekających przed wojną. Województwo lubuskie*, Warszawa 2020.
13. *Ochrona przed dyskryminacją w Polsce. Stan prawny i świadomość społeczna. Wnioski i rekomendacje RPO*, Warszawa 2020.
14. Ołdak M., *Spółeczeństwo obywatelskie w Polsce wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny. Wybrane przykłady*, [w:] G. Firlit-Fesnak i in., *Inwazja Rosji na Ukrainę. Spółeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny, Raport roboczy – Working paper Katedry Polityki Spółecznej*, Warszawa marzec 2022.
15. 89.3 million people worldwide were forcibly displaced at the end of 2021 as a result of persecution, conflict, violence, human rights violations or events seriously disturbing public order, <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>.
16. Prokopenko O., Kryvoruchko L., *Similarities and Cultural Differences as a Basis for the Development of Mutually Beneficial Relations Between Poland and Ukraine*, „Perspektywy Kultury” 2017 nr 2(17).
17. Puchalska K., Barwińska-Majdowicz A., *Międzynarodowe przepływy kapitału i siły roboczej*, Rzeszów 2010.
18. *Straż Graniczna. Informacja statystyczna za okres styczeń-wrzesień 2022 r.*, Warszawa 2022.
19. Szuniewicz M., *Rodzinny wymiar uchodźstwa – uwagi prawnomiędzynarodowe*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2006 nr 4.
20. Tyma P., Fedusio P., Troszyński M., *Raport. Mniejszość ukraińska i migranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu*, Warszawa 2018.
21. Tyma P., Fedusio P., Troszyński M., *Raport 2. Mniejszość ukraińska i migranci z Ukrainy w Polsce. Analiza dyskursu*, Warszawa 2019.
22. Wypych M., Bilewicz M., *Psychological toll of hate speech: The role of acculturation stress in the effects of exposure to ethnic slurs on mental health among Ukrainian immigrants in Poland*, „Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology” 2022, Vol. 28, Issue 1.
23. Zawadzki P. W., *Pierwsze konsekwencje inwazji Rosji na Ukrainę dla polskiego rynku pracy*, [w:] G. Firlit-Fesnak i in., *Inwazja Rosji na Ukrainę. Spółeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny, Raport roboczy – Working paper Katedry Polityki Spółecznej*, Warszawa marzec 2022.
24. Zielińska M., *Wojna, trauma i kultura*, „Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja” 2018 nr 4.
25. Żółciak T., Osiecki G., *7 procent dzieci i młodzieży w Polsce pochodzi z Ukrainy. Demograficzny portret uchodźców*. „Dziennik Gazeta Prawna”, 19.05.2022, https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8420789,ukraincy-w-polsce-demografiadzieci-i-mlodziez.html?fbclid=IwAR10cqDjkcp1CpHstwhYMe-kqwzCSrJkyyAhgu9Bf2DiPajOD_N_SDt2Xc4.

Anna Chabasińska

Tomasz Marcinkowski

Juliusz Sikorski

Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Poczucie bezpieczeństwa, stan zdrowotny oraz dostęp do informacji w opinii uchodźców wojennych z Ukrainy

Agresja militarna Federacji Rosyjskiej na Ukrainę będąca eskalacją trwającego od 2014 konfliktu stała się już przedmiotem wielu analiz i publikacji⁶⁵⁵ oraz badań społecznych. Miała ona i ma nadal wiele konsekwencji dla państw ościennych. Jedną z nich była duża fala uchodźców wojennych. Większość z nich w pierwszych tygodniach konfliktu dotarła do Polski. Polska od samego początku tego kryzysu wprowadziła maksymalne ułatwienia dotyczące przekraczania granicy polsko-ukraińskiej. Osoby uciekające przed wojną z terytorium zaatakowanej Ukrainy mogą przekraczać granicę w ramach ruchu bezwizowego posiadając paszport biometryczny, na podstawie posiadanych wiz krajowych czy schengenskich, dokumentów pobytowych lub składając wniosek o udzielenie ochrony międzynarodowej. Rząd wprowadził także możliwość wykorzystania procedury tzw. wjazdu nadzwyczajnego, czyli wjazdu za zgodą komendanta Straży Granicznej, udzielonej podczas przekraczania granicy (na podstawie art. 32 ust.1 Ustawy o cudzoziemcach). Uchodźcy zostali też zwolnieni z konieczności odbywania kwarantanny związanej z pandemią Covid-19⁶⁵⁶. Dodatkowo w dniu 25 lutego na podstawie decyzji Komendanta Głównego Straży Granicznej umożliwiono przekraczanie wszystkich przejść granicznych na granicy z Ukrainą pieszo⁶⁵⁷. Działania polskiego rządu zostały wsparte decyzjami na poziomie Unii Europejskiej o przyznaniu ochrony tymczasowej⁶⁵⁸. Masowy napływ uchodźców stał się wyzwaniem dla władz i

⁶⁵⁵ Zob. M. Budzisz, B. Góralczyk, B. Radziejewski, *Wielka gra o Ukrainę*, Warszawa 2022.

⁶⁵⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 lutego 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz. U. RP 2022 poz. 462

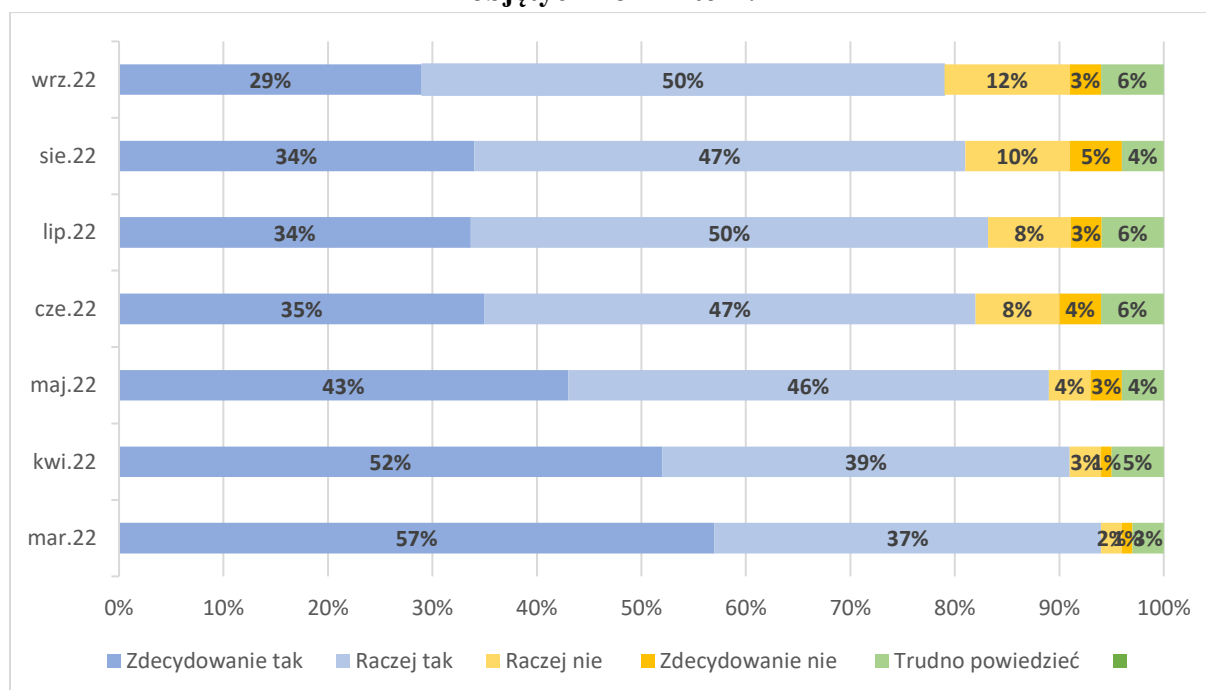
⁶⁵⁷ M. Jaroszewicz, M. Krępa, M. Nowosielski, M. Pachocka, D. Wach, *Agresja rosyjska na Ukrainę i migracja przymusowa: rola Polski w pierwszych dniach kryzysu*, „CMR Spotlight” 2022 Nr 3 (37).

⁶⁵⁸ Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2022/382 z dnia 4 marca 2022 r. stwierdzająca istnienie masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE i skutkująca wprowadzeniem tymczasowej ochrony, Dz. U. UE 2022 L71/1.

społeczeństwa w Polsce. Uruchomiło też niespotykaną wcześniej olbrzymią falę pomocy dla uchodźców. Reakcja polskiego społeczeństwa była całkowicie odmienna niż ta z okresu tzw. kryzysu migracyjnego z lat 2014-2015⁶⁵⁹.

Atak Rosji na Ukrainę zmienił nastawienie polskiego społeczeństwa wobec potrzeby pomocy dla uchodźców z Ukrainy. Zmiana nastawienia Polaków była widoczna nie tylko w badaniach społecznych ale także w praktyce. Świadczenie różnych form pomocy (wolontariat, udzielenie noclegu, pomoc materialna i finansowa i inne) stały się codziennością od pierwszych dni tego kryzysu. Jak wynika z badań ogólnopolskich prowadzonych przez CBOS zdecydowana większość Polaków uważa, że Polska powinna przyjmować uchodźców z Ukrainy. W marcu było to nawet 94% badanych. Jest to zmiana w porównaniu do akceptacji dla przyjmowania uchodźców z Ukrainy w poprzednim okresie. Ilość respondentów popierających takie działania według badań z okresu 08.2015 do 02.2022 wahała się w okolicach 50-60%⁶⁶⁰.

Wykres nr 1. Czy Polska powinna przyjmować ukraińskich uchodźców z terenów objętych konfliktem?

Źródło: *Polacy o wojnie na Ukrainie. Komunikat z badań Nr 123/2022*, Centrum Badania Opinii Społecznych, Październik 2022.

⁶⁵⁹ Zob. T. Marcinkowski, *Kryzys migracyjny a poczucie bezpieczeństwa. Polska, Niemcy, pogranicze polsko-niemieckie*, [w:] Polska, Niemcy. Unia Europejska. Razem czy osobno?, red. Z. Czachór, T. Marcinkowski, Warszawa 2017, s. 119-129.

⁶⁶⁰ *Polacy o wojnie na Ukrainie. Komunikat z badań Nr 123/2022*, Centrum Badania Opinii Społecznych, Październik 2022.

Metodologia badania

W niniejszym artykule zostały zaprezentowane częściowe wyniki badań jakie zostały przeprowadzone wśród części uchodźców z Ukrainy, którzy dotarli do województwa lubuskiego w pierwszych tygodniach konfliktu. Szczegółowa charakterystyka demograficzna tej grupy znajduje się z artykule „Społeczno-demograficzna charakterystyka uchodźców wojennych z Ukrainy przybyłych do województwa lubuskiego” w tym numerze czasopisma. W niniejszym artykule przedstawiono problematykę dotyczącą poczucia bezpieczeństwa uchodźców, wykorzystywanych przez nich źródeł informacji i oceny ich sytuacji komunikacyjnej, planów na przyszłość oraz kwestię szczepień ochronnych (m.in. wobec Covid-19). Badanie zatytułowane „Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego” przeprowadzone zostało w okresie kwietnia i maja 2022 roku. Miało ono charakter aplikacyjny i było realizowane na zlecenie Lubuskiego Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie Wielkopolskim. Badania kwestionariuszowe zostały przeprowadzone metodą PAPI (Paper & Pen Personal Interview) w kilku miejscach zakwaterowania uchodźców na terenie województwa⁶⁶¹. Uzyskano 425 kwestionariuszy z odpowiedziami na zadanie pytania. Wynikiem projektu badawczego był raport przedstawiony władzom województwa. Zastosowane w badaniu metody ilościowe pozwoliły na uchwycenie zjawiska w trakcie jego trwania. Poprzez ustalenie częstości uzyskano dane pozwalające na charakterystykę badanej grupy⁶⁶². Jak zauważa P. John „Jedną z zalet miar opisowych jest fakt, że umożliwiają obserwatorowi rozszczępienie poszczególnych obserwacji i analizę proporcji⁶⁶³”

Wojna a poczucie bezpieczeństwa

Bezprecedensowa rosyjska agresja na Ukrainę w dniu 24 lutego 2022 wywołała zwiększenie poczucie zagrożenia nie tylko w zaatakowanej Ukrainie, ale też w wielu krajach Europy. Dotyczyło to szczególnie państw położonych w bezpośredniej bliskości tego konfliktu, w tym także Polski. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez CBOS pomiędzy 28 lutego a 10 marca poczucie zagrożenia odczuwała znaczna część Polaków. Zdecydowana większość

⁶⁶¹ Były to: Gorzów Wielkopolski, Zielona Góra, Lubniewice, Długie, Kęszycza Leśna, Gorzyca, Łągow, Żagań oraz Żary.

³ J. Garlicki, *Socjologiczny wymiar studiów europejskich*, [w:]: *Studia europejskie. Zagadnienia metodologiczne*, red. K. A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2010.

⁶⁶³ P. John, *Metody ilościowe*, [w:] *Teorie i metody w naukach politycznych*, red. D. Marsh, G. Stoker, Kraków 2006.

badanych deklarowała, że ich zdaniem wojna w Ukrainie jest zagrożeniem dla bezpieczeństwa Polski (47% zdecydowanie tak, 38% raczej tak). Większość respondentów wskazywała też, że na bieżąco śledzi wydarzenia za naszą wschodnią granicą (88%)⁶⁶⁴. W badaniach z września 2022 roku, po pół roku wojny odsetek obawiających się o bezpieczeństwo Polski był nieco niższy, ale wciąż wysoki (26% zdecydowanie tak, 44% raczej tak)⁶⁶⁵.

Bezpieczeństwo można rozpatrywać jak zauważa J. Rossa w trzech powiązanych ze sobą wymiarach: „jako praktykę poddawania sekurytyzacji różnych wymiarów naszego życia (...), jako „urzeczowioną ocenę” złożonego stanu rzeczy pewnego aktualnego bytu (społecznego) zapośredniczonego przez stopniowalną „podmiotowość” (...) oraz jako opatrzoną przymiotnikiem „bezpieczny” jakoś niezbędnej nam wiarygodności oczekiwanych, przyszłych zdarzeń⁶⁶⁶”. Poczucie bezpieczeństwa jako stan pożądaný przez człowieka jest zależne od wielu czynników. W przypadku badanej grupy były to niewątpliwie czynniki wewnętrzne w postaci stresu, niepokoju, choroby (fizycznej czy psychicznej), zmęczenia itp. Wpływ na ocenę poczucia bezpieczeństwa miały też uwarunkowania zewnętrzne związane z wojną: sytuacja w Ukrainie (szczególnie sytuacja bliskich itp.), przeżycia wojenne i migracyjne a także warunki pobytu w Polsce (warunki zakwaterowania i otrzymywana pomoc materialna i inne).

W realizowanych badaniach uchodźcy wojenni zostali poproszeni o ocenę ich poczucia bezpieczeństwa w momencie pobytu w Polsce. W tym przypadku niewątpliwie wpływ niedawnych przeżyć związanych z wojną oraz emigracją oraz przyjęciem w Polsce miał duży wpływ na rozkład odpowiedzi uzyskanych na to pytanie⁶⁶⁷. Prawie wszyscy odpowiedzieli, że czują się w Polsce bezpiecznie (94,79%) przy czym sześciu na dziesięciu ankietowanych nie ma co do tego żadnych wątpliwości (60,52% zdecydowanie tak). Można założyć, że wpływ na taki wynik odpowiedzi na to pytanie miał zarówno kontrast między wojenną rzeczywistością w Ukrainie i spokojną Polską, ale też fakt, że odpowiadający w trakcie badania mieli zapewnione podstawowe potrzeby (zakwaterowanie i wyżywienie, edukację dla dzieci a niejednokrotnie także możliwość pracy). Wysoki poziom poczucia bezpieczeństwa w badanej

⁶⁶⁴ Polacy wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę. Komunikat z badań Nr 38/2022, Centrum Badań Opinii Społecznych, marzec 2022.

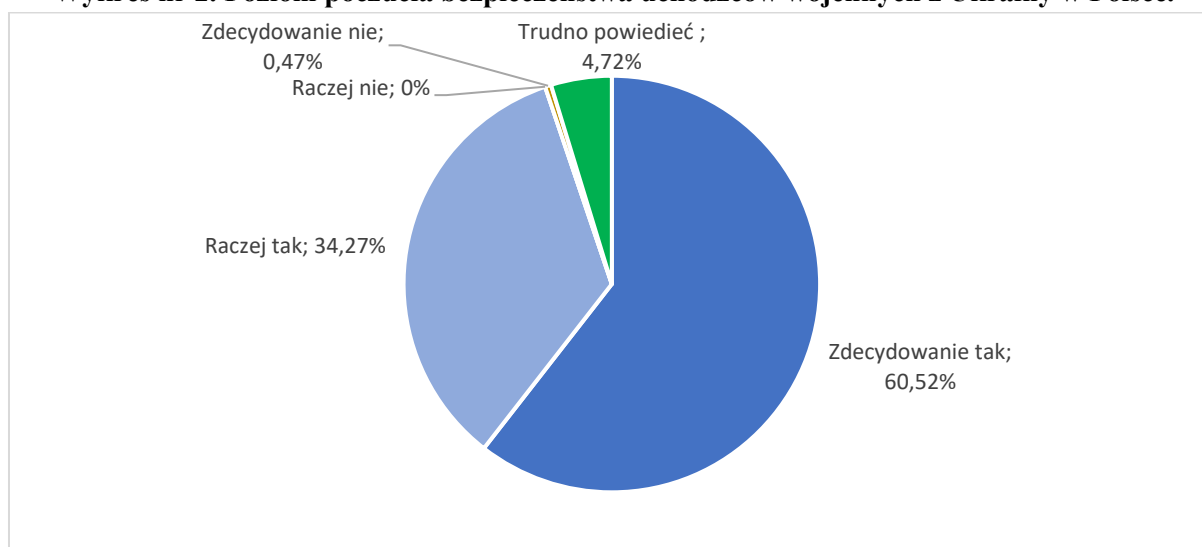
⁶⁶⁵ Polacy o wojnie na Ukrainie..., op. cit..

⁶⁶⁶ J. Rossa, *Procesualizm wobec dylematów badania „bezpieczeństwa” I*, „Studia Administracji i Bezpieczeństwa” 2021 nr 11 s. 27-28.

⁶⁶⁷ Zob. K. Łukasiewicz, M. Nowosielski, M. Pachocka, D. Wach, K. Fiałkowska, E. Cichocka, *Migracje i miasta w czasie kryzysu humanitarnego*, „CMR Spotlight” 2022 Nr 3(38) s.5-6.

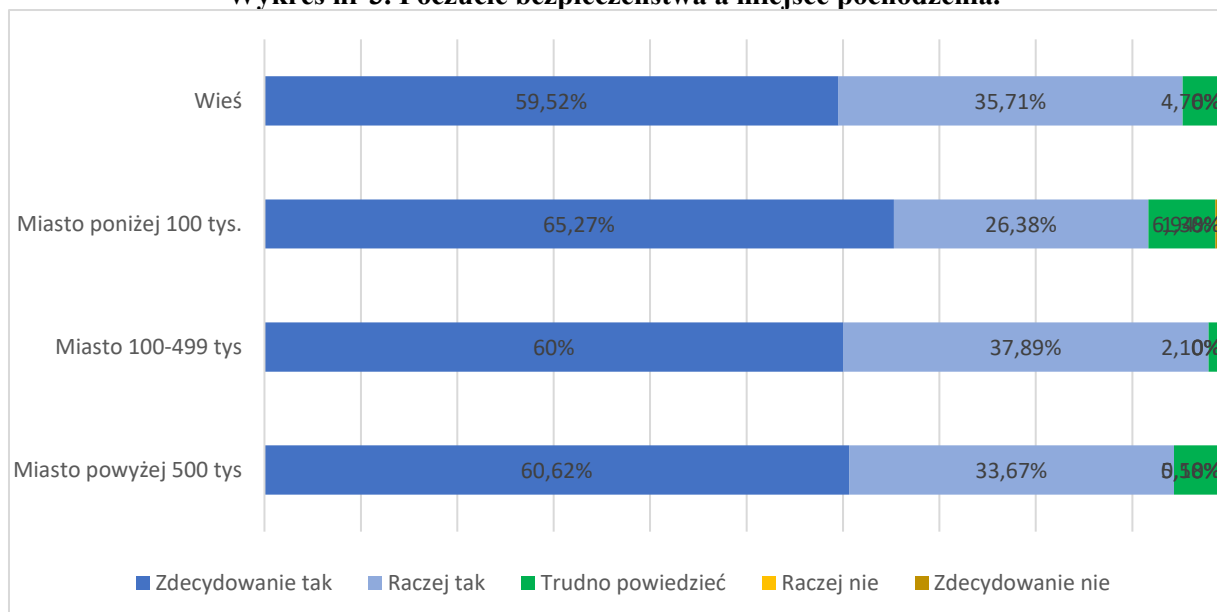
grupie uchodźców był niezależny od wieku, wykształcenia czy miejsca zamieszkania w Ukrainie skąd przyjechali do Polski badani.

Wykres nr 2. Poziom poczucia bezpieczeństwa uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego przeprowadzona w kwietniu i w maju 2022 roku. Raport z badań kwestionariuszowych*, Gorzów Wielkopolski 2022.

Wykres nr 3. Poczucie bezpieczeństwa a miejsce pochodzenia.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

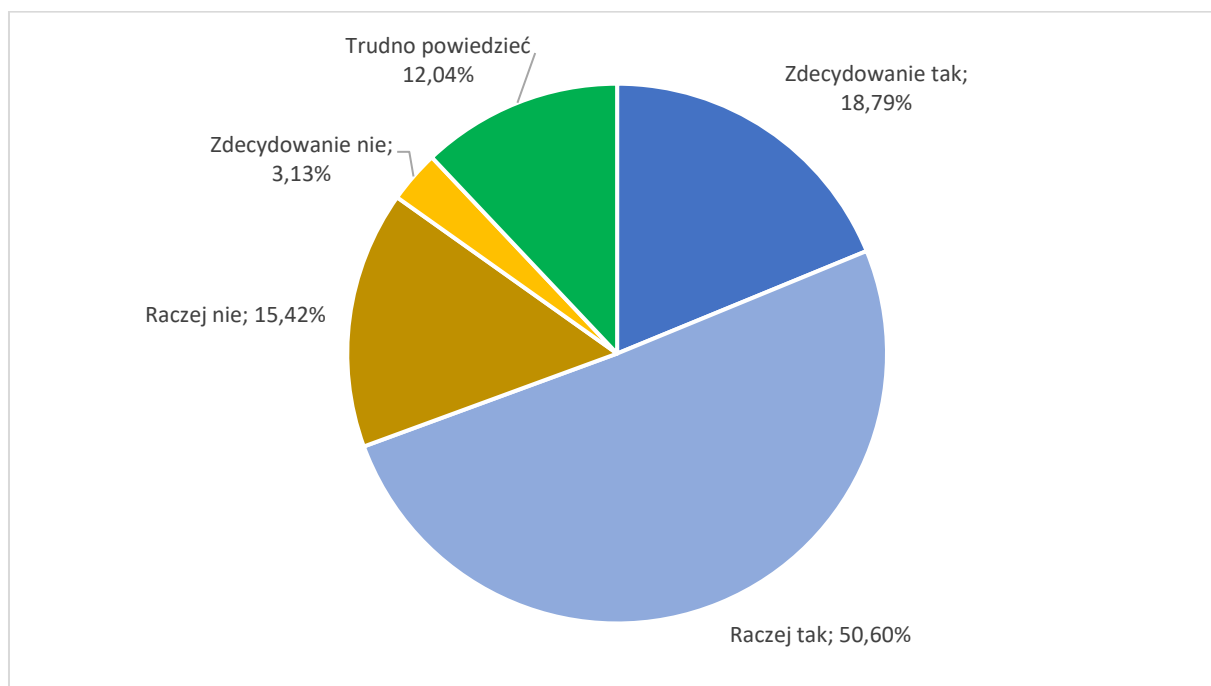
Ocena dostępu do informacji

Poziom poczucia bezpieczeństwa jest niewątpliwie związany także z dostępem do informacji. Jest to szczególnie ważne w sytuacji wojny i prowadzonej przez Federację Rosyjską od lat walki informacyjnej⁶⁶⁸. Obecnie przedmiotem narracji wykorzystywanych w tych działaniach jest też sytuacja uchodźców. Przedmiotem tych działań są zarówno uchodźcy wojenni jak i mieszkańcy Polski. Działania dezinformacyjne są istotnym poziomem działań rosyjskich w trwającym konflikcie⁶⁶⁹.

Poczucie bezpieczeństwa uchodźców wojennych jest związane z posiadaniem przez nich informacji dotyczących ich sytuacji uchodźczej. W przeprowadzonych badaniach poproszono respondentów o odpowiedź na kilka pytań z tego zakresu. Pytania dotyczyły jednak nie ogólnego dostępu do informacji (na temat wojny czy sytuacji bliskich w Ukrainie), ale konkretnej sytuacji w jakiej znajdowali się badani. Większość respondentów wskazała, że czuje się odpowiednio poinformowana na temat ich sytuacji, możliwości i potencjalnej pomocy (18,79% zdecydowanie tak, 50,6% raczej tak). Należy jednak zauważyć, że prawie co piąty pytany nie czuje się dobrze poinformowany (3,13% zdecydowanie nie, 15,42% raczej nie). Dodatkowo ponad 10% wskazało odpowiedź trudno powiedzieć. Wydaje się więc, że niezbędne jest zdiagnozowanie barier komunikacyjnych w tej grupie dla dalszego doskonalenie polityki informacyjnej

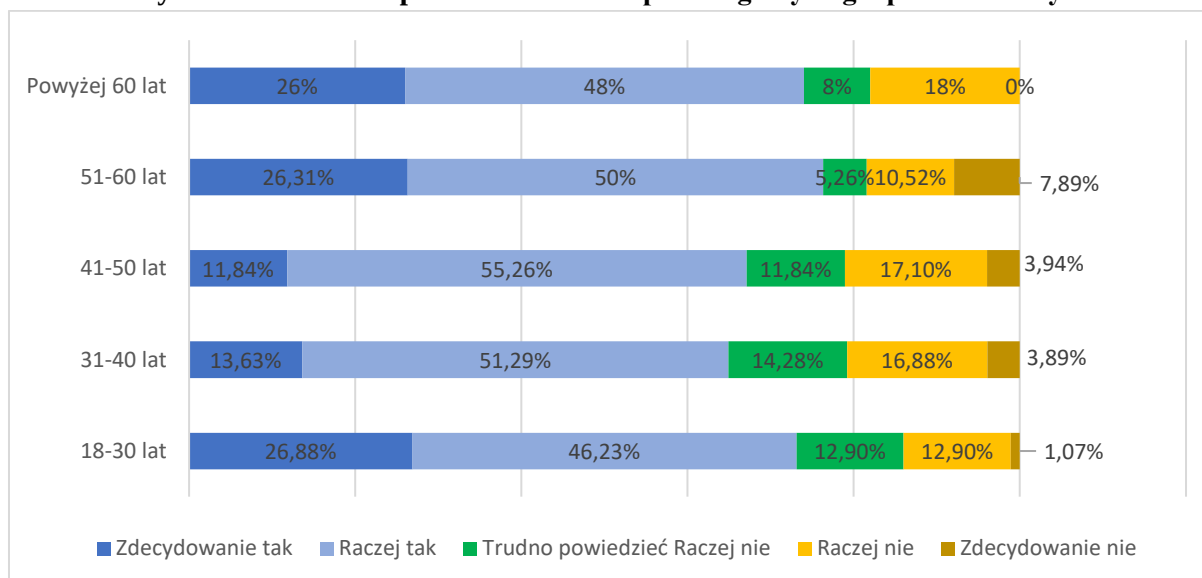
⁶⁶⁸ Zob. J. Sikorski, *Polska w obliczu rosyjskiej ekspansji informacyjnej. Zarys problemów*, [w:] *Rosja w procesie wyzwań – między demokracją a autorytaryzmem*, red. J. Tymanowski, A. Skwarski, N. Moch, Warszawa 2020, s. 153-171.

⁶⁶⁹ Zob.: *Still at war: Russia's disinformation targeting Ukraine, News and analysis*, November 07, 2022 <https://euvsdisinfo.eu/still-at-war-russias-disinformation-targeting-ukraine/> (dostęp 06.11.2022).

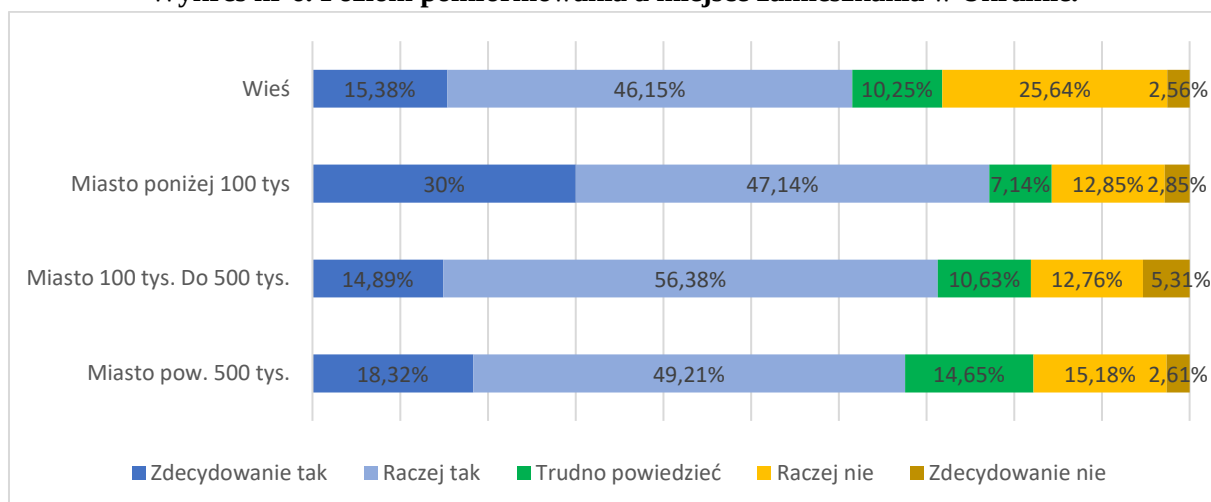
Wykres nr 4. Poziom poinformowania.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Wysoki odsetek osób odpowiadających, że czują się dobrze poinformowani jest niezależny od wieku, czy miejsca zamieszkania w Ukrainie. Nieco częściej pozytywne odpowiedzi wskazywali najmłodsi (18-30 lat, 73,11%) i starsi badani: 74% w grupie powyżej 60 lat oraz 76,31 w grupie wiekowej 51-60 lat. W przypadku miejsca zamieszkania w Ukrainie należy zwrócić uwagę na różnicę pomiędzy mieszkańcami miast i wsi. We wszystkich wyróżnionych tu kategoriach badanych większość pytanych wskazywała odpowiedzi pozytywne. Jednak w przypadku badanych, którzy przed przyjazdem do Polski mieszkali na wsi pozytywne odpowiedzi wskazało nieco mniej osób (61,53%) niż w przypadku respondentów pochodzących z miast.

Wykres nr 5. Poziom poinformowania w poszczególnych grupach wiekowych.

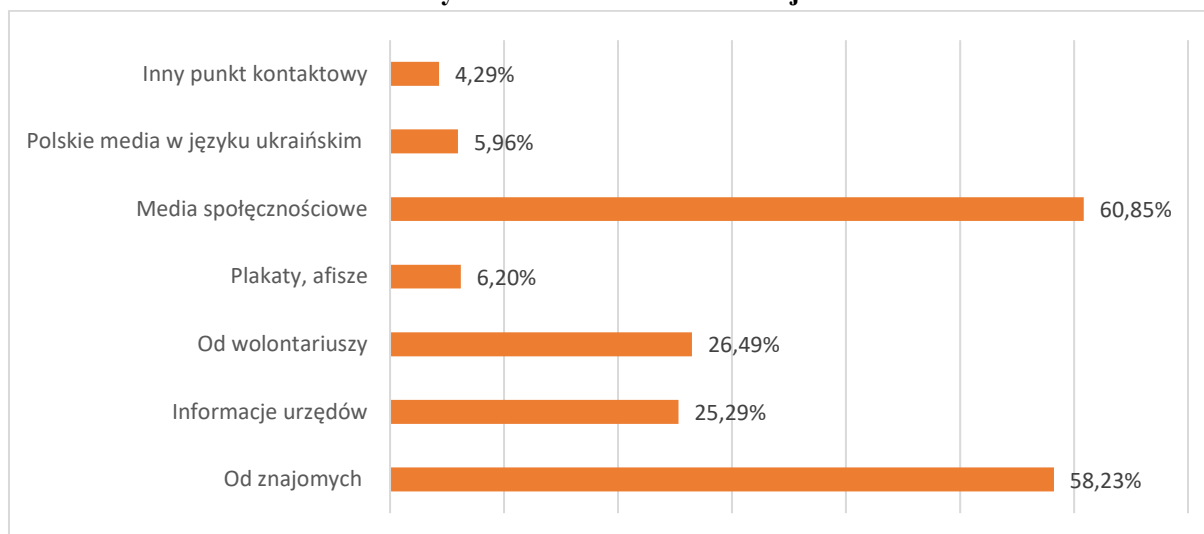
Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Wykres nr 6. Poziom poinformowania a miejsce zamieszkania w Ukrainie.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Badani uchodźcy zostali poproszeni o to, aby wskazali z jakich źródeł informacji korzystają poszukując potrzebnych im informacji. Jak wynika z analizy uzyskanych odpowiedzi podstawowym źródłem informacji dla respondentów są portale społecznościowe (60,85%) oraz ich znajomi (58,23%). Ważną rolę pełni także informacja dostarczana przez stronę polską. Co czwarty z ankietowanych wskazał wolontariuszy (26,49%) i urzędy (25,29%). W niewielkim zakresie respondenci czerpali informację z plakatów i afiszy (6,2%), polskich mediów nadających w języku ukraińskim (5,96%) oraz innych punktów kontaktowych (4,29%).

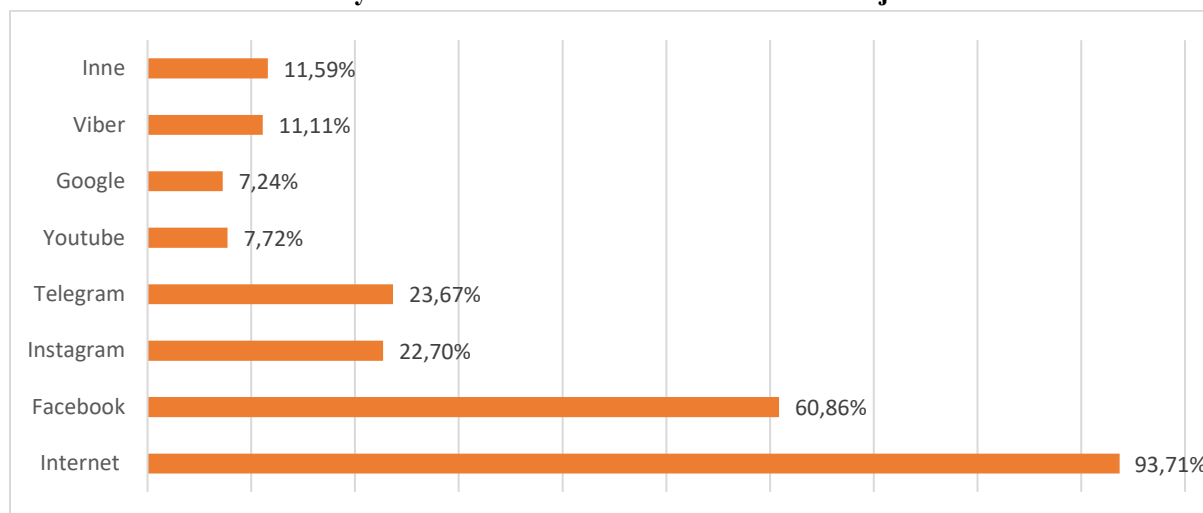
Wykres nr 7. Źródła informacji.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców*, op. cit.

Badani zostali też poproszeni doprecyzowanie z jakich źródeł informacji korzystają w Internecie. Było to pytanie otwarte umożliwiające samodzielne wpisanie przez badanych odpowiedzi (bez kafeterii odpowiedzi). Wydaj się jednak, że nastąpiło tu pewne nieporozumienie, które doprowadziło do niedokładnego zrozumienia intencji zawartej w tym pytaniu. Dlatego właśnie wśród elektronicznych źródeł informacji ponad dziewięćdziesiąt procent respondentów wskazało ogólnie Internet jako podstawowe źródło informacji (93,71%). W tym przypadku istniała możliwość swobodnego podawania dowolnej ilości odpowiedzi. Część respondentów podała też inne, bardziej konkretnie określone źródła informacji w Internecie.

Wśród wskazywanych portali, aplikacji itp. najczęściej wybierano Facebook, jako źródło informacji (60,86%). Na drugim miejscu respondenci wskazali, stworzony przez założycieli VKontakte, komunikator Telegram (23,67%). Nieco mniejszą popularnością cieszył się Instagram (22,70%). Wśród innych wskazanych źródeł informacji znajdowały się: aplikacja do prowadzenia rozmów Viber (11,11%), YouTube (7,72%) oraz Google (7,24%). Ponad jednaście procent respondentów wskazało także inne źródła informacji cyfrowej.

Wykres nr 8. Elektroniczne źródła informacji.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców*, op. cit.

Uchodźcy wojenni wobec szczepień przeciwko Covid-19

Kryzys pandemiczny jaki rozpoczął się na przełomie 2019 i 2020 roku stał się jednym z najważniejszych wyzwań dla całego świata⁶⁷⁰. Było to nie tylko zagrożenie dla zdrowia i życia ludzi. Szybko okazało się, że prowadzona biopolityka zmienia geopolitykę i gospodarkę światową. Skutki społeczne i ekonomiczne pandemii pogorszyły poziom życia ludzi w wielu państwach świata. Rozpoczęto także poszukiwania medycznej odpowiedzi na wirusa SARS CoV-2 w postaci szczepionki czy leków na powodowane przez niego problemy zdrowotne. W Unii Europejskiej już na początku kryzysu zdrowotnego w komunikacie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Zdrowia z dnia 31 stycznia 2020 roku Komisja Europejska poinformowała o złożeniu wniosku badawczego dotyczącego prac nad szczepionką na nowego koronawirusa⁶⁷¹. Wynikiem badań firm farmaceutycznych (wspieranych finansowo i też organizacyjnie oraz merytorycznie przez UE) stały się stopniowo wprowadzane na rynek szczepionki⁶⁷². Dało to nadzieję, na opanowanie kryzysu. Tym bardziej, że kolejne mutacje wirusa okazywały się mniej zjadliwe. W 2022 roku w sytuacji, gdy wydawało się że zmartwieniem państw europejskich będzie odbudowa popandemiczna pojawił się kolejny kryzys spowodowany atakiem Rosji na

⁶⁷⁰ *Listings of WHO's response to COVID-19*, <https://www.who.int/news/item/29-06-2020-covidtimeline> (dostęp 21.01.2022).

⁶⁷¹ *The cluster of pneumonia cases associated with novel Coronavirus in Wuhan, China. Summary*, Health Security Committee, Luxembourg 31 January 2020, https://ec.europa.eu/health/system/files/2020-01/ev_20200131_sr_en_0.pdf (dostęp 07.03.2022).

⁶⁷² Zob. T. Marcinkowski, *Polityka antykryzysowa Unii Europejskiej w obliczu pandemii SARS CoV-2 w obszarze zdrowia publicznego w 2020 roku. W poszukiwaniu rozwiązań funkcjonalnych*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2021 nr 15 s. 181-191.

Ukrainę. Kryzys, którego efektem jest też migracja. W tym kontekście pojawiło się pytanie o zarządzenie nadal trwającym kryzysem pandemicznym w nowej sytuacji.

Światowe doświadczenia pandemiczne wskazują, że w sytuacji kryzysowej kategoriami społecznymi silniej narażonymi na jej skutki, są marginalizowane środowiska o niskich dochodach i niskim statusie społeczno-ekonomicznym. Do grup wrażliwych w tym zakresie należy zaliczyć także migrantów⁶⁷³. Obecnie problem ten w szczególny sposób dotyczy uchodźców wojennych. Dla wielu z nich konieczność migracji łączy się ze znacznym pogorszeniem materialnych warunków życia co utrudnia zachowania prozdrowotne. Dodatkowym istotnym czynnikiem wpływającym negatywnie na ich zdrowie jest permanentny stres. Niezwykle ważne w odniesieniu do pandemii SARS CoV-2 są warunki pobytu w zbiorowych miejscach zakwaterowania. Utrudnia to potencjalną izolację tworząc warunki sprzyjające rozprzestrzenianiu się wirusa w grupie wrażliwej. Dlatego niezwykle ważne dla tej grupy jest uzyskanie wystarczająco wysokiego stopnia wyszczepialności przeciwko Covid-19. Problemem jest tutaj jednak także poziom zaufania do instytucji zdrowotnych państwa przyjmującego jak i do samego szczepienia. Należy uwzględnić fakt, iż ukraińskie społeczeństwo należy do jednych z najbardziej sceptycznych w Europie jeśli chodzi o podejście do szczepień. Dotyczy to nie tylko wirusa SARS-CoV 2, ale także innych patogenów. Ta niechęć doprowadziła w 2018 r. do epidemii odry w Ukrainie⁶⁷⁴. Dlatego niezwykle ważne jest przełamanie nieufności oraz zwalczanie dezinformacji w tym zakresie.

W profilaktyce COVID-19 szczególne znaczenie ma proces szczepień. Szczepienia osób dorosłych w Ukrainie w tym zakresie rozpoczęły się w lutym 2021 r. Według danych na dzień 23 lutego 2022 r. szacowany stan zaszczepienia osób dorosłych w Ukrainie wynosił ok. 35%. W lipcu 2021 r. rozpoczęły się także szczepienia dzieci i młodzieży między 12 a 17 rokiem życia. Do 23 lutego 2022 r. wykonano 193.380 szczepień⁶⁷⁵. Dotychczasowe badania wskazują, że znacznie częściej szczepią się kobiety (feminizacja szczepień), które wykazują w stosunku do mężczyzn bardziej prozdrowotne zachowania, co z punktu widzenia aktualnej

⁶⁷³ Zob. badania dotyczące tej problematyki wśród migrantów zarobkowych w Ukrainy: A. Chabasińska, Szczepienie wśród ukraińskich imigrantów zarobkowych – motywacje i źródła obaw, *International Journal of Legal Studies* Nr 2 (10)2021, s. 151-163, A. Chabasińska, Pandemia COVID a sytuacja zdrowotna imigrantów zarobkowych z Ukrainy, [w:] *Środowisko bezpieczeństwa w zagrożeniach epidemiologicznych. Doświadczenia COVID-19 w Wielkopolsce*, M. Tomaszczyk, D. Dymek (red.), Poznań 2022?

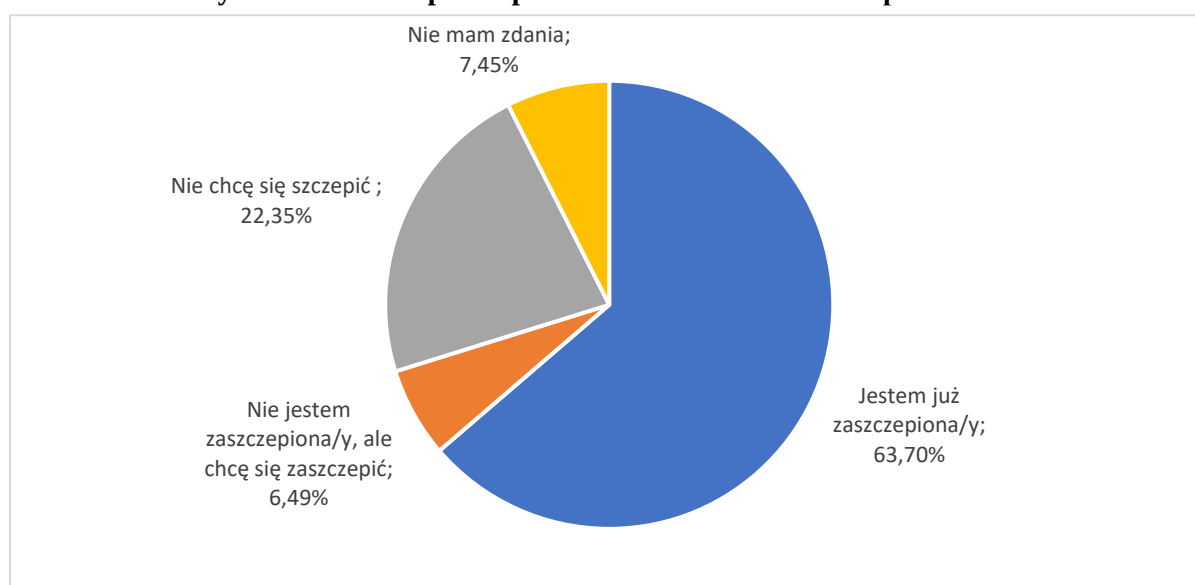
⁶⁷⁴ V. Bakhnivsky, Zapadalność i umieralność z powodu odry na Ukrainie. Implikacje do działań profilaktycznych, „*Zdrowie publiczne i Zarządzanie*” 2018, nr 6(4), s. 232-240.

⁶⁷⁵ Co wiemy na temat stanu zaszczepienia dzieci w Ukrainie przed chorobami zakaźnymi przed którymi chronią szczepienia?, <https://szczepienia.pzh.gov.pl/faq/co-wiemy-na-temat-stanu-zaszczepienia-dzieci-w-ukrainie-przed-chorobami-zakaznymi-przed-ktorymi-chronia-szczepienia/> (dostęp 03.11.2022), *Ukraine: Coronavirus Pandemic Country Profile*, <https://ourworldindata.org/coronavirus/country/ukraine> (dostęp 03.11.2022).

sytuacji migracyjnej, może być czynnikiem sprzyjającym procesowi szczepień, w tym także ukraińskich dzieci⁶⁷⁶.

W związku z nadal trwającym zagrożeniem zdrowotnym spowodowanym wirusem SARS CoV-2 oraz utrudniającą odpowiednie zachowania prozdrowotne sytuacją uchodźców wojennych z Ukrainy zasadne było uzyskanie wiedzy na ten temat w trakcie realizowanych badań. W trakcie prowadzonych badań zapytano respondentów o to czy są zaszczepieni przeciwko Covid-19. Ponad połowa z pytanых odpowiedziała twierdząco (63,7%). Prawie co trzeci badany nie był zaszczepiony w momencie prowadzenia wywiadu (28,84%). W tej grupie większość zadeklarowała także, że nie zamierza się zaszczepić przeciwko Covid-19. Deklaracje chęci dokonania szczepień wyraził tylko co piąty niezaszczepiony.

Wykres nr 9. Szczepienia przeciw COVID-19 wśród respondentów.

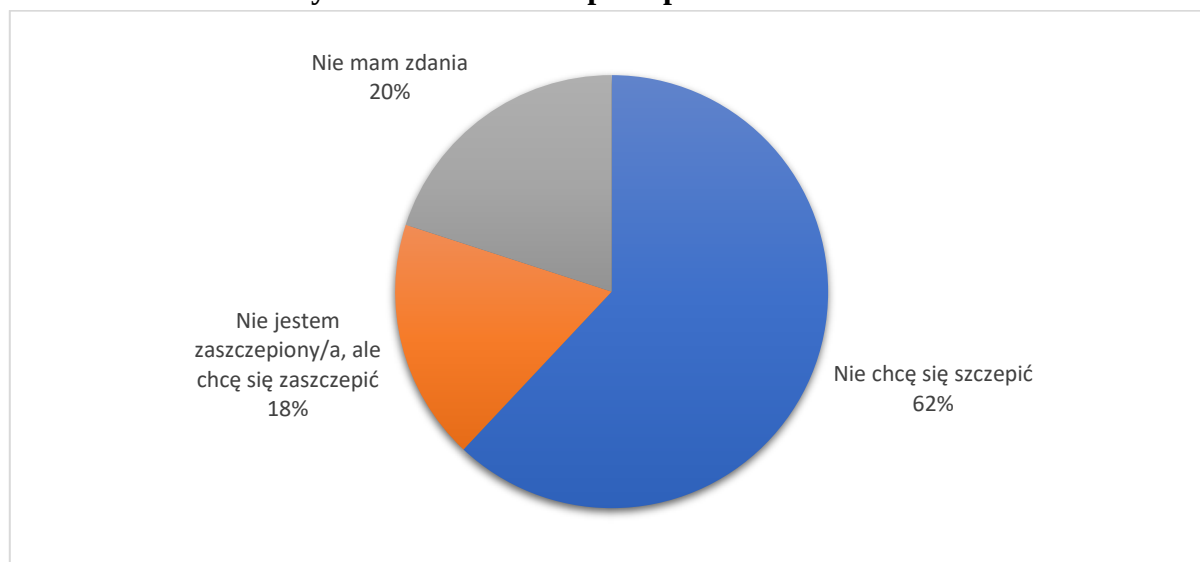
Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Biorąc pod uwagę wiek respondentów należy zauważyć, że w każdej kategorii wiekowej deklaracje „bycia zaszczepionym” złożyło ponad 60% grupy. Najwięcej wskazań pozytywnych było w grupach między 51. a 60. rokiem życia (72,2%). Warto jednak zauważyć zróżnicowanie wiekowe dotyczące osób, które nie zadeklarowały, że są zaszczepione. Najwięcej takich osób było wśród najmłodszych (18-30 lat) oraz w grupie najstarszych badanych (powyżej 60 lat) oraz w grupie pomiędzy 31 a 40 lat – prawie 40% w każdej z tych grup. W tych kategoriach wiekowych jest też najwięcej osób deklarujących wprost, że nie chcą

⁶⁷⁶ M. Miłosz. *Sfeminizowane szczepienia. W danych Ministerstwa Zdrowia widać dysproporcję ze względu na płeć*, <https://serwisy.gazetaprawna.pl/zdrowie/artykuly/8096412,szczepienia-koronawirus-kobietymezczyzn-covid-19.html> (15. 07. 2021).

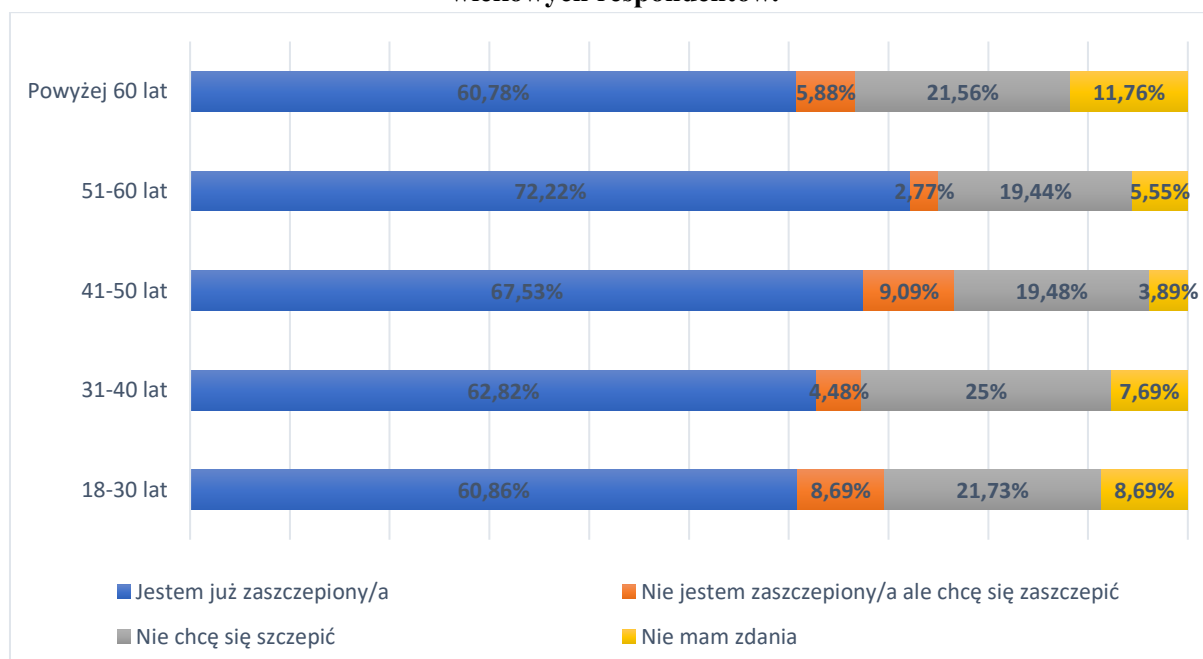
się zaszczepić. Zważywszy na to, że wśród badanych najbardziej liczne są młodsze grupy wiekowe należy stwierdzić, że największy problem dotyczący szczepień może się pojawić w grupie osób między 18 a 40 rokiem życia.

Wykres 10. Niezaszczepieni przeciwko Covid-19.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Wykres nr 11. Deklarowane wyszczepienie przeciw COVID-19 w poszczególnych grupach wiekowych respondentów.

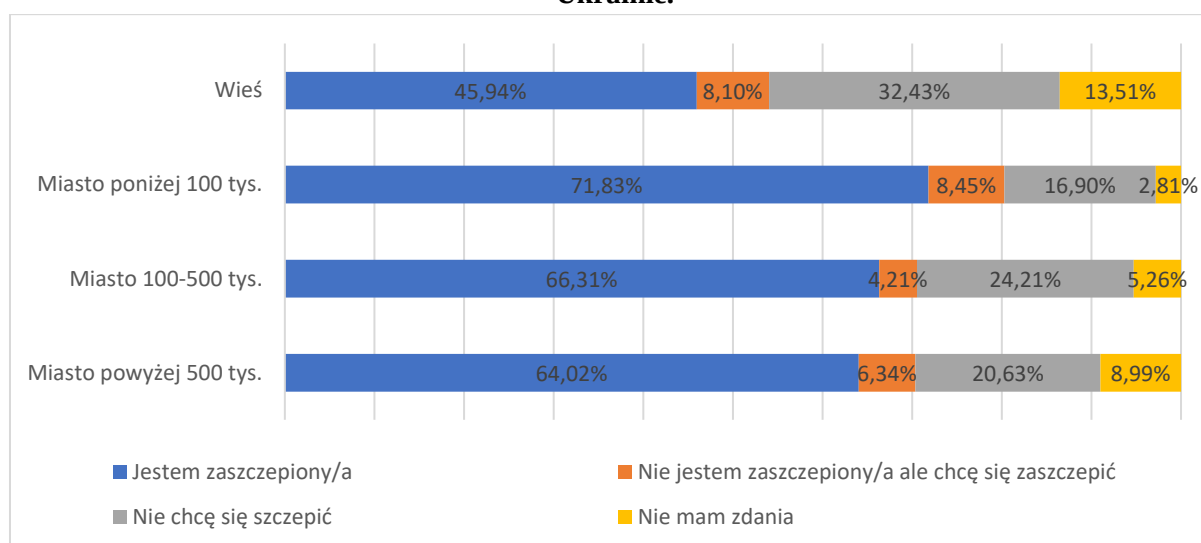

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

W badaniu próbowano także określić korelację między miejscem zamieszkania w Ukrainie a deklaracją zaszczepienia przeciwko Covid-19 oraz stosunkiem do szczepień.

Wyniki wskazują duże zróżnicowanie w tym zakresie między mieszkańcami miasta w wsi. Według udzielonych odpowiedzi najwięcej osób zaszczepionych pochodzi z ukraińskich miast poniżej 100 tys. mieszkańców (71,8%). Nieco mniej, ale powyżej 60% deklaruujących zaszczepienie jest w miastach dużych (powyżej 500 tys. mieszkańców) i średnich (100-500 tys. mieszkańców). Tylko wśród badanych mieszkających na wsi nieznacznie przeważają osoby, które nie zadeklarowały, że są zaszczepione (54,04%). Najwięcej osób, które nie chcą się zaszczepić przeciwko Covid-19 jest wśród mieszkańców wsi (32,43%) i miast średnich (100-500 tys. mieszkańców – 24,21%).

Wykres nr 12. Deklarowane wyszczepienie przeciw COVID-19 a miejsce zamieszkania w Ukrainie.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Stan wyszczepienia dzieci i młodzieży w Ukrainie jest zróżnicowany w zależności od grupy wiekowej, jak i regionu pochodzenia i waha się od 60 do 99% . Od 2010 r., w związku z pogorszeniem sytuacji społeczno-politycznej można mówić o załamaniu się systemu szczepień ochronnych, a w rezultacie spadku liczby zaszczepionych poniżej progu wymaganego dla osiągnięcia odporności populacyjnej (>95%)⁶⁷⁷.

Analizując deklaracje badanych dotyczące szczepień przeciwko Covid-19 warto odnieść się do wyników jakie uzyskano dla kategorii osób, które zadeklarowały, że przyjechały do Polski z dziećmi. Jest to istotne z dwóch powodów. Po pierwsze osoby z dziećmi stanowią dużą grupę wśród uchodźców wojennych. Po drugie można zakładać, że poglądy i wynikające

⁶⁷⁷ Co wiemy na temat stanu zaszczepienia dzieci w Ukrainie przed chorobami zakaźnymi przed którymi chronią szczepienia?, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:DPi6mLz3DUJ:https://szczepienia.pzh.gov.pl/faq/co-wiemy-na-temat-stanu-zaszczepienia-dzieci-w-ukrainie-przed-chorobami-zakaznymi-przed-ktorymi-chronia-szczepienia/&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl>, (5.11.2022).

z nich postawy wobec szczepień rodziców czy opiekunów dzieci będą miały wpływ na możliwości szczepienia dzieci. Szczegółowa analiza dla tej grupy wskazuje, że nie ma istotnych różnic w rozkładzie odpowiedzi dla całej badanej grupy i dla osób z dziećmi. Podobnie jak dla całości badanych ilość osób deklarujących, że są zaszczepione wynosiła 62,54%. Podobnie też jak dla całości respondentów co czwarta osoba z dziećmi zadeklarowała, że nie zamierza się zaszczepić przeciwko Covid-19.

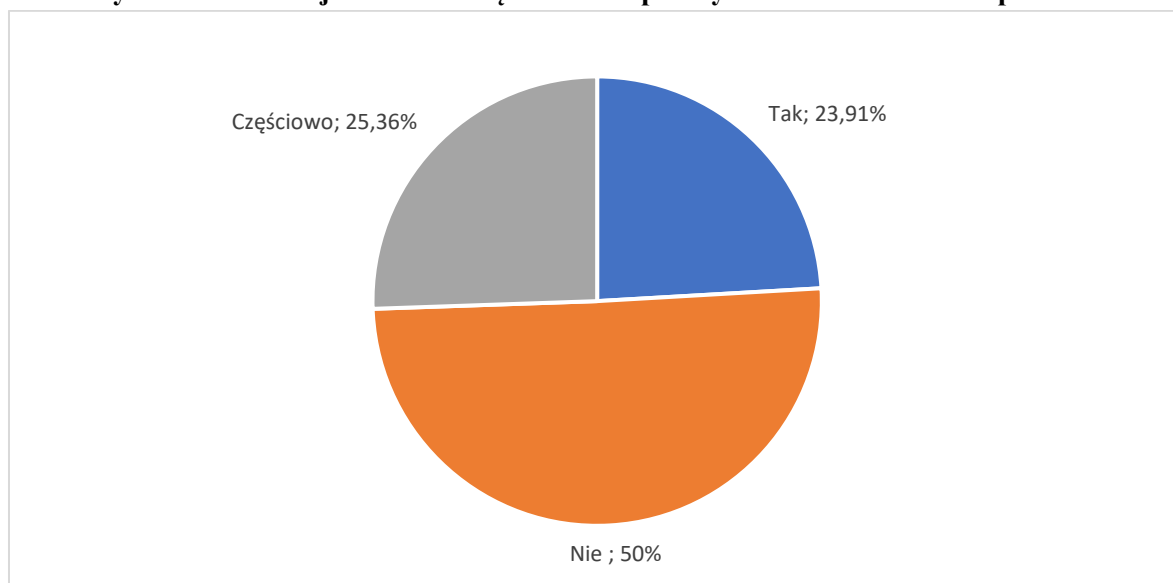
Wykres nr 13 Szczepienia przeciw COVID-19 wśród respondentów, którzy przyjechali do Polski z dziećmi.

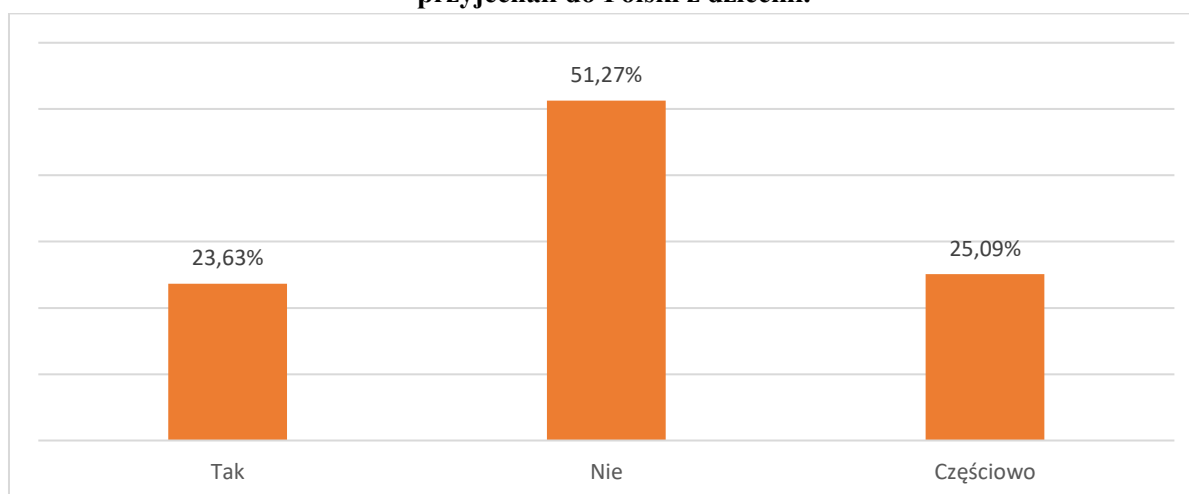
Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Uchodźcy wojenni z Ukrainy wobec obowiązków szczepiennych w Polsce

W trakcie realizowanych badań respondentom zadano pytanie, czy są im znane obowiązki szczepienne w Polsce? Jak można było przypuszczać pozytywną odpowiedź wskazała mniejszość badanych. Jedynie 24% odpowiedziała twierdząco. Połowa badanych nie ma żadnej orientacji, co do zasad panujących w polskim systemie, a jedna czwarta posiadała jedynie częściową wiedzę w tym zakresie. Co jednak należy podkreślić, znajomość tych reguł wśród respondentów, którzy do Polski przyjechali z dziećmi jest nieznacznie wyższa (51,27%) niż w całej badanej grupie.

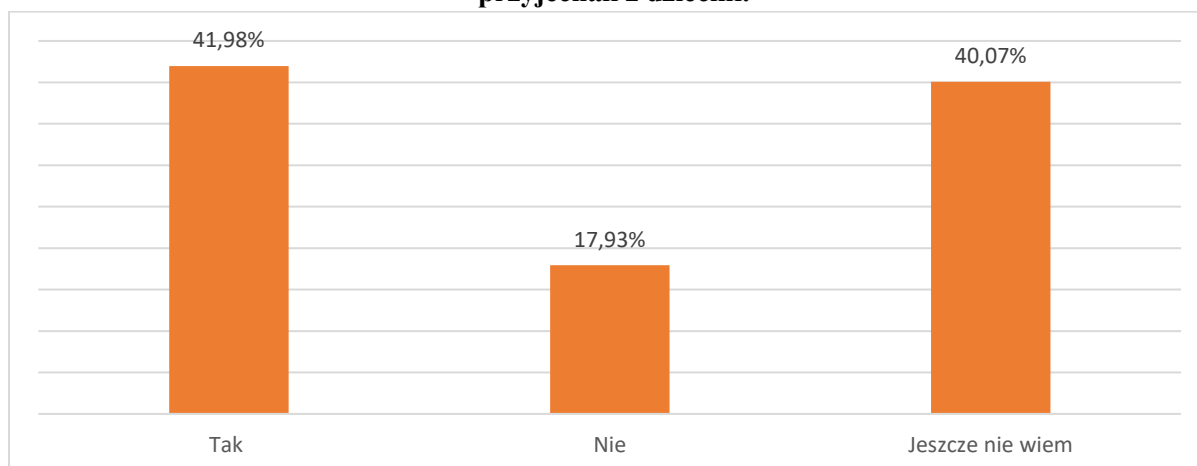
Wykres nr 14. Znajomość obowiązków szczepiennych w Polsce wśród respondentów.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Wykres nr 15. Znajomość obowiązków szczepiennych w Polsce wśród respondentów, którzy przyjechali do Polski z dziećmi.

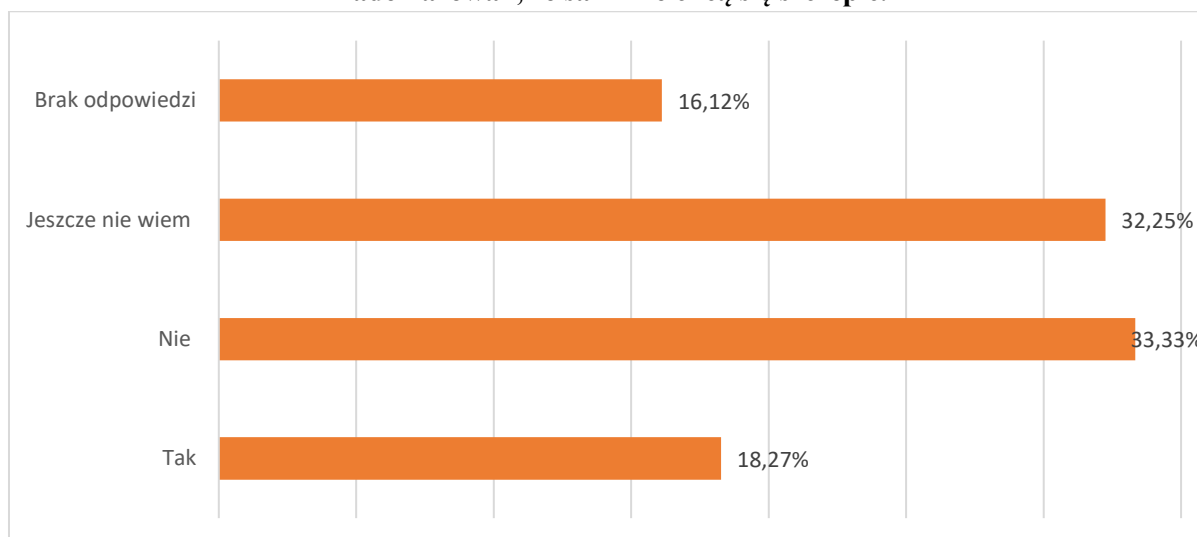
Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Badani deklarujący przyjazd do Polski z dziećmi zostali także poproszeni o odpowiedź na pytanie czy poddadzą je obowiązującym w Polsce szczepieniom. Tylko 42% respondentów odpowiedziało na pytanie twierdząco. Pozostali to osoby, które odpowiadały „jeszcze nie wiem” (40%), bądź nie (18%). Można zakładać, że wpływ na taki rozkład odpowiedzi miało wiele czynników, przede wszystkim sytuacja przymusowego uchodźstwa, ale także m.in. nieznajomość lub słaba znajomość polskich uwarunkowań szczepień obowiązkowych czy też przekonanie o możliwie szybkim powrocie do Ukrainy.

Wykres nr 16. Stosunek do obowiązkowych szczepień w Polsce respondentów, którzy przyjechali z dziećmi.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Jak należało się spodziewać respondenci, którzy zadeklarowali niechęć do szczepienia przeciw COVID-19, z niechęcią odnieśli się również do obowiązków szczepiennych w Polsce. Co prawda tylko jedna trzecia z nich udzieliła zdecydowanej negatywnej odpowiedzi (33,33%), ale jak należy sądzić, zarówno deklarowana niepewność w tym zakresie (32,25%), jak i brak odpowiedzi (16,12%), świadczą raczej o niechęci wobec szczepień. Przyjąć możemy zatem, iż zdecydowana większość respondentów (81,7%) niechętnych szczepieniu przeciwko COVID-19 była niechętna obowiązkowym szczepieniom dzieci.

Wykres nr 17. Stosunek do obowiązkowych szczepień w Polsce respondentów, którzy zadeklarowali, że sami nie chcą się szczepić.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Podsumowując należy, zauważyć, że około 25 do 30% badanych to osoby zdecydowanie niechętnie szczepieniom przeciwko Covid-19 jak i szczepieniom dzieci zgodnie

z obowiązującym w Polsce kalendarzem szczepień. Są to nieco częściej ludzie młodzi (18-40 lat) i mieszkający przed przyjazdem do Polski na wsi. Poza zdecydowanymi przeciwnikami szczepień, są też osoby nieorientowane w tym zakresie. Z praktycznego punktu widzenia istotne więc wydaje się prowadzenie skutecznej akcji informacyjnej, ułatwianie dostępu do szczepień dla uchodźców wojennych oraz zwalczanie dezinformacji.

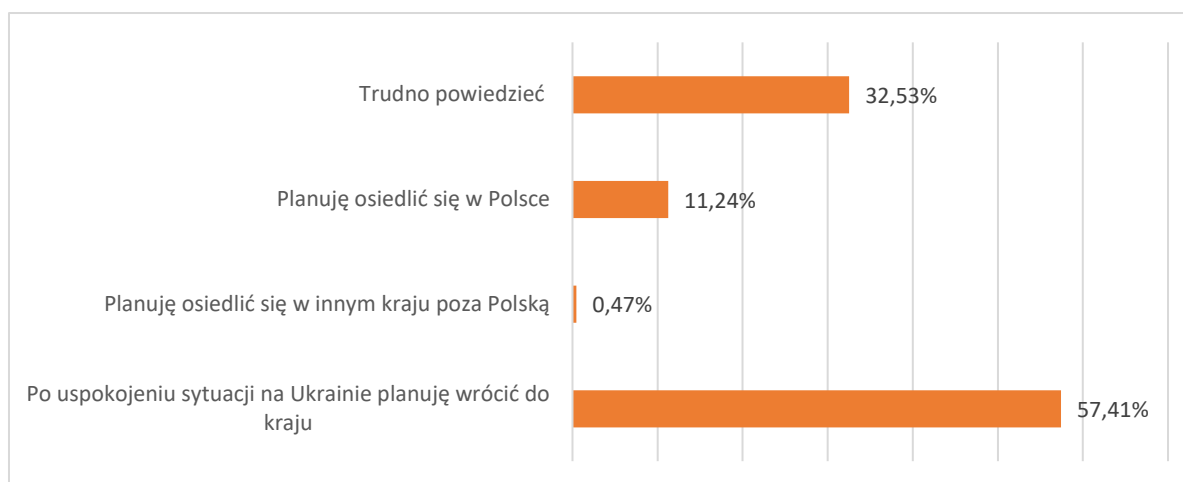
Pytania o przyszłość

W przypadku uchodźców migracja jest nieplanowana, a co za tym idzie, łączy się z szeregiem obaw związanych z rozpoznawaniem instytucjonalnych, formalnych i nieformalnych zasad obowiązujących w kraju przyjmującym, czy znajomością języka oraz kultury. Dodatkowym czynnikiem utrudniającym adaptację jest pozostawanie w sytuacji przedłużającej się tymczasowości oraz niepokój i stres związany z sytuacją osób najbliższych, które pozostały w Ukrainie. W przypadku badanej grupy są to często mężowie, ojcowie czy bracia, którzy w związku z wprowadzonymi przez władze ukraińskie ograniczeniami nie mogli opuścić kraju. Wszystko to generuje stan w którym bardzo trudno jest wypowiadać się na temat przyszłości.

W badaniach poproszono o wskazanie planów na przyszłość. Należy założyć, że na uzyskany rozkład odpowiedzi miała wpływ specyfika sytuacji uchodźców wojennych jak i charakterystyka demograficzna badanej grupy. Większość badanych to kobiety w wieku produkcyjnym, posiadające dzieci, których mężowie pozostali w Ukrainie, bądź do niej wrócili. Nie dziwi więc, że w takiej sytuacji ponad połowa respondentów (57,5%) planuje po uspokojeniu sytuacji w Ukrainie powrócić do swoich domów. Znacząca część nie potrafiła sprecyzować swoich planów, co jest konsekwencją niepewności związanej z przyszłością – trudną oceną nadchodzącej sytuacji w Ukrainie (32,5%). Ponad 11% wyrażało deklarację osiedlenia się w Polsce. Niewielki odsetek badanych planował swoją przyszłość w innym kraju niż Polska. Wskazania badanych w województwie lubuskim potwierdzały trendy migracyjne obserwowane w tym okresie w Polsce. Jak zauważali w tym czasie, badacze z Ośrodka Badań nad Migracjami UW „zmiennosc zarówno napływów, jak i odpływów jest bardzo wysoka, co odzwierciedla zmieniające się realia związane z wojną, ale także wskazuje na fakt, że mamy do czynienia z wysoce mobilną populacją, która jest z natury zainteresowana powrotem do swoich miejsca pochodzenia (jeśli to tylko możliwe)”⁶⁷⁸

Wykres nr 18. Deklarowane plany.

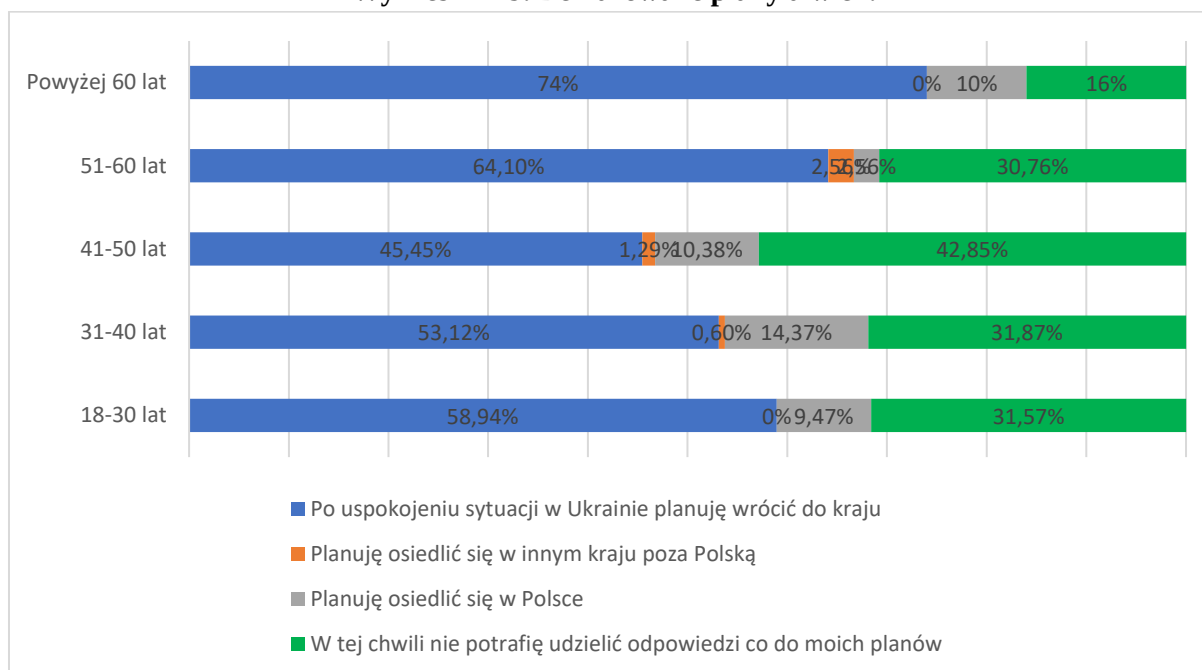
⁶⁷⁸ M. Duszczyk, P. Kaczmarczyk, *Wojna i migracja: napływ uchodźców wojennych z Ukrainy i możliwe scenariusze na przyszłość*, „CMR Spotlight” 2022 No. 4 (39) s. 6.

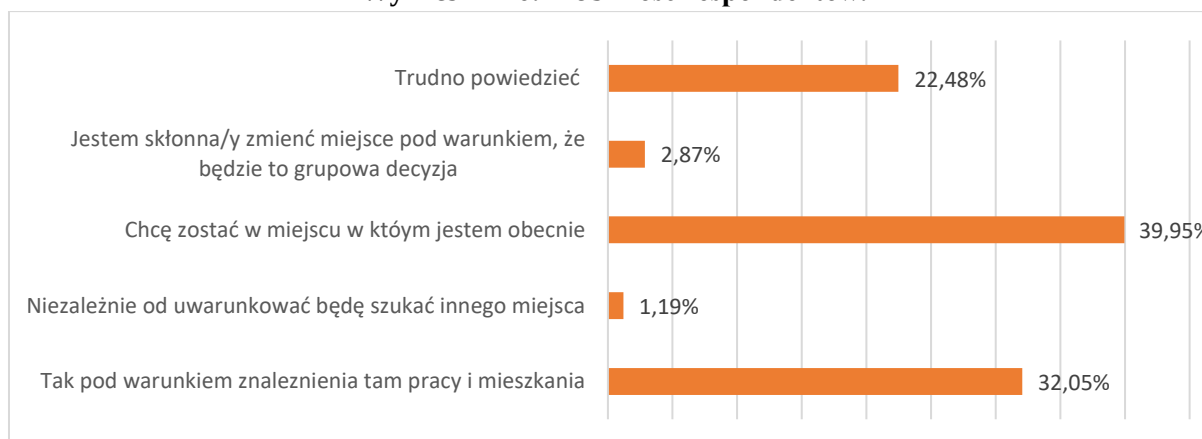
Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Analizując zależności między wiekiem respondentów a ich planami na przyszłość można zauważyć, że we wszystkich kategoriach wiekowych (poza grupą osób w wieku 41 do 50 lat) ponad połowa badanych zdecydowanie zadeklarowała chęć powrotu na Ukrainę gdy tylko będzie to możliwe. Najwięcej osób wskazujących taką odpowiedź było wśród w najstarszych grupach wiekowych powyżej 60. roku życia (74%) i między 51. a 60. rokiem życia (64,1%). Zgodnie z przewidywaniami stosunkowo duża ilość badanych wskazywała odpowiedź trudno powiedzieć – powyżej 30% we wszystkich kategoriach wiekowych poza najstarszymi badanymi. Warto też zauważyć, że w części kategorii wiekowych co dziesiąty pytany zadeklarował chęć osiedlenia się w Polsce (najwyższy odsetek wskazań to 14,37% w grupie wiekowej 31-40 lat). Jak już wspomniano powyżej z powodu trudnej sytuacji uchodźców wojennych do uzyskanych deklaracji należy podchodzić ostrożnie i należy zakładać, że plany na przyszłość mogą się dynamicznie zmieniać wraz ze zmianą warunków w Ukrainie czy w Polsce.

Respondenci zostali zapytani o to czy chcieliby zmienić miejsce tymczasowego pobytu na terenie województwa lubuskiego. Interpretując poniższe wyniki należy wziąć pod uwagę następujące fakty. Badana populacja, to uchodźcy, którzy skorzystali z zakwaterowania zagwarantowanego przez Wojewodę Lubuskiego. Część z nich została rozlokowana w hotelach czy pensjonatach. Trudniejsze warunki mieli uchodźcy, których umieszczono w halach sportowych, czy też w ośrodkach wypoczynkowych. Mimo istniejących różnic dotyczących warunków pobytu w Polsce, blisko 40% z nich chciała zostać w dotychczasowym miejscu swojego pobytu. Co trzeci pytany zadeklarował jednak, że przy możliwości znalezienia pracy i mieszkania chciałby zmienić miejsce pobytu. Można więc zakładać, że część uchodźców podejmie próbę usamodzielniania się (o ile dostaną taką możliwość).

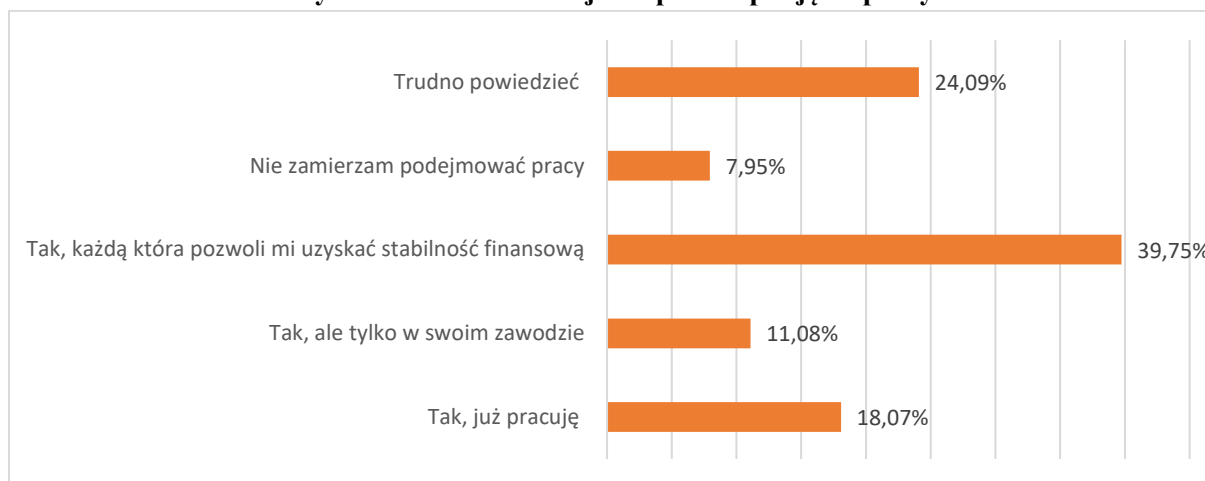
Wykres nr 19. Deklarowane plany a wiek.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Wykres nr 20. Mobilność respondentów.

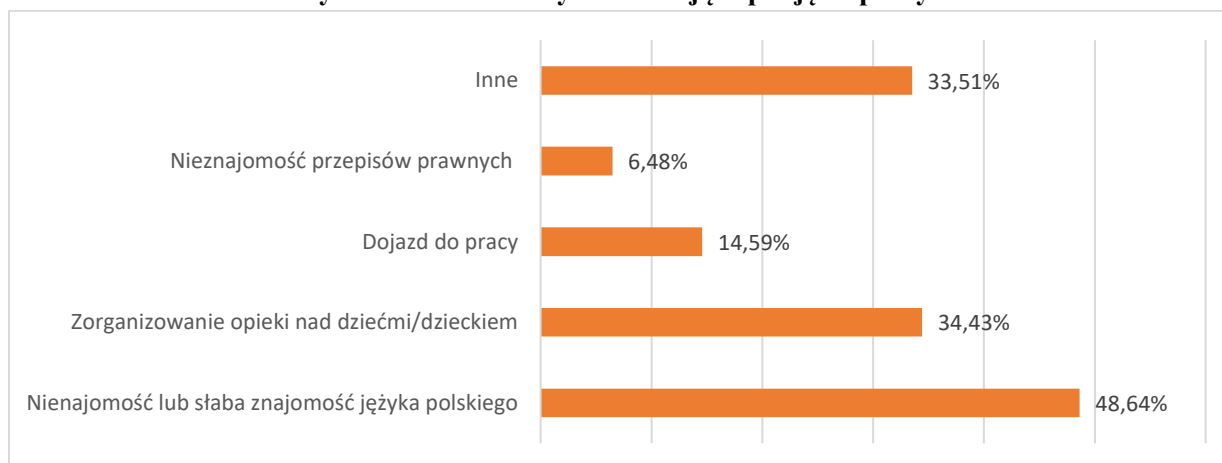
Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Usamodzielnienie uchodźców jest możliwe tylko w sytuacji, kiedy będą posiadać źródło utrzymania. Respondenci zostali zapytani o chęć podjęcia pracy w Polsce. Blisko 40% wyraziła gotowość podjęcia każdej pracy, która pozwoli im uzyskać stabilność finansową. Tylko w swoim zawodzie pracować chciało 11% badanych. Prawie co piąty badany w momencie prowadzenia badań zadeklarował, Odpowiedź „trudno powiedzieć” udzieliło ponad 24% badanych, a jedynie 8% nie zamierzało podejmować pracy – to zwykle osoby starsze, albo te które jeszcze nie ukończyły edukacji.

Wykres nr 21. Deklaracje w sprawie podjęcia pracy.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Podjęcie zatrudnienia w Polsce wiąże się z koniecznością pokonania wielu barier i przełamania problemów związanych z sytuacją uchodźczą. Respondenci wskazywali w trakcie badania jakie są ich zdaniem najistotniejsze bariery w tym obszarze funkcjonowania. Prawie połowa z pytanych wskazała nieznajomość, lub zbyt słabą znajomość języka polskiego (48,64%). Biorąc pod uwagę strukturę badanej kategorii (kobiety z dziećmi) jako trudność wskazywano zorganizowanie opieki na dzieckiem/dziećmi (34,43%). Respondenci, zwłaszcza ci, którzy rozlokowani zostali w ośrodkach letniskowych i mniejszych miejscowościach, za kłopot uznawali trudności z dojazdem do ewentualnej pracy (14,6%). Jedynie 6,5% uchodźców obawiało się nieznajomości polskich przepisów. Jedna trzecia badanej populacji udzieliła odpowiedzi „trudno powiedzieć”, co z pewnością wiąże się z poczuciem „tymczasowości”.

Wykres nr 22. Bariery utrudniające podjęcie pracy.

Źródło: A. Chabasińska, T. Marcinkowski, J. Sikorski, *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców...*, op. cit.

Wnioski

Uzyskane dane pozwoliły na sformułowanie zaleceń dla zajmujących się tym problemem służb wojewody. Są one też pewnym obrazem stanu rzeczy określonej grupy uchodźców wojennych z Ukrainy. Nawet jednak te stosunkowo ograniczone badania wskazują na istotne problemy jakie należy wziąć pod uwagę w zarządzaniu powstałą sytuacją kryzysową, czy też szerzej w kształtowaniu polityki migracyjnej państwa wobec nowej, zmieniającej się sytuacji. Jak słusznie apelują badacze z Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego „Bez spójnej, nowoczesnej polityki migracyjnej będziemy jako wspólnota słabsi. Nie wykorzystamy szans, przed którymi obecnie stoimy, ale i też nie będziemy umieli sprostać wyzwaniom, z którymi pewnie kiedyś będziemy musieli się zmierzyć. Polityka ta powinna uwzględniać specyficzną sytuację Polski jako kraju emigracyjno-imigracyjnego i takiego, który ma nikłe doświadczenia z procesami napływowymi⁶⁷⁹”.

Streszczenie

Artykuł stanowi integralną, trzecią, część tryptyku prezentującego wyniki badań przeprowadzonych wśród ukraińskich uchodźców, którzy znaleźli schronienie na terenie województwa lubuskiego w ośrodkach zakontraktowanych przez administrację rządową. Problematyka badań, których wyniki zostały zamieszczone w niniejszym opracowaniu dotyczyła poczucia bezpieczeństwa i planów na przyszłość, dostępu do źródeł informacji oraz problematyki zdrowotnej (w tym kwestii szczepień).

⁶⁷⁹ Bez spójnej, nowoczesnej polityki migracyjnej będziemy jako wspólnota słabsi, <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/bez-spojnej-nowoczesnej-polityki-migracyjnej-bedziemy-jako-wspolnota-slabsi/> (dostęp 08.11.2022).

Badani zadeklarowali, że w Polsce czują się bezpiecznie. Większość z nich jednak deklaruje chęć powrotu do Ukrainy wtedy gdy będzie to możliwe. Większość z nich deklaruje, że jest dobrze poinformowana na temat ich sytuacji, możliwości i potencjalnej pomocy. Podstawowym źródłem informacji są media społecznościowe (przede wszystkim Facebook) oraz znajomi. Ponad połowa respondentom zadeklarowała, że jest zaszczepiona przeciw Covid-19. Jednak należy zauważyć, że wśród badanych uchodźców jest stosunkowo duża grupa (25%-30%) osób niechętnych szczepieniom.

Słowa kluczowe

kryzys, uchodźcy, wojna w Ukrainie, polityka zdrowotna, migracja, Covid-19

Keywords

crisis, refugees, war in Ukraine, health policy, migration, Covid-19

Bibliografia

1. Bakhnivsky V., *Zapadalność i umieralność z powodu odry na Ukrainie. Implikacje do działań profilaktycznych*, „Zdrowie publiczne i Zarządzanie” 2018 nr 6(4).
2. *Bez spójnej, nowoczesnej polityki migracyjnej będziemy jako wspólnota słabsi*, <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/bez-spojnej-nowoczesnej-polityki-migracyjnej-bedziemy-jako-wspolnota-slabsi/>.
3. Budzisz M., Góralczyk B., Radziejewski B., *Wielka gra o Ukrainę*, Wydawnictwo Nowej Konfederacji, Warszawa 2022.
4. Chabasińska A., Marcinkowski T., Sikorski J., *Diagnoza potrzeb i problemów uchodźców wojennych z Ukrainy przebywających na terenie województwa lubuskiego przeprowadzona w kwietniu i w maju 2022 roku. Raport z badań kwestionariuszowych*, Gorzów Wielkopolski 2022.
5. Chabasińska A., *Pandemia COVID a sytuacja zdrowotna imigrantów zarobkowych z Ukrainy*, [w:] *Środowisko bezpieczeństwa w zagrożeniach epidemiologicznych. Doświadczenia COVID-19 w Wielkopolsce*, red. M. Tomaszczyk, D. Dymek, Poznań 2022.
6. Chabasińska A., *Szczepienie wśród ukraińskich imigrantów zarobkowych – motywacje i źródła obaw*, „International Journal of Legal Studies” 2021 Nr 2 (10).
7. *Co wiemy na temat stanu zaszczepienia dzieci w Ukrainie przed chorobami zakaźnymi przed którymi chronią szczepienia?*, <https://szczepienia.pzh.gov.pl/faq/co-wiemy-na-temat-stanu-zaszczepienia-dzieci-w-ukrainie-przed-chorobami-zakaznymi-przed-ktorymi-chronia-szczepienia/>.
8. Decyzja Wykonawcza Rady (UE) 2022/382 z dnia 4 marca 2022 r. stwierdzająca istnienie masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE i skutkująca wprowadzeniem tymczasowej ochrony, Dz. Urz. UE 2022 L71/1.
9. Duszczyk M., Kaczmarczyk P., *Wojna i migracja: napływ uchodźców wojennych z Ukrainy i możliwe scenariusze na przyszłość*, „CMR Spotlight” 2022 No. 4 (39).
10. Garlicki J., *Socjologiczny wymiar studiów europejskich*. [w:] *Studia europejskie. Zagadnienia metodologiczne*, red. Wojtaszczyk K.A., Jakubowski W., Warszawa 2010.

11. Jaroszewicz M., Krępa M., Nowosielski M., Pachocka M., Wach D., *Agresja rosyjska na Ukrainę i migracja przymusowa: rola Polski w pierwszych dniach kryzysu*, „CMR Spotlight” 2022 Nr 3 (37).
12. John P., *Metody ilościowe [w:] Teorie i metody w naukach politycznych*, red. Marsh D., Stoker G., Kraków 2006.
13. *Listings of WHO's response to COVID-19*, <https://www.who.int/news/item/29-06-2020-covidtimeline>.
14. Łukasiewicz K., Nowosielski M., Pachocka M., Wach D., Fiałkowska K., Cichocka E., *Migracje i miasta w czasie kryzysu humanitarnego*, „CMR Spotlight” 2022 Nr 3 (380).
15. Marcinkowski T., *Kryzys migracyjny a poczucie bezpieczeństwa. Polska, Niemcy, pogranicze polsko-niemieckie*, [w:] *Polska, Niemcy. Unia Europejska. Razem czy osobno?*, red. Czachór Z., Marcinkowski T., Warszawa 2017.
16. Marcinkowski T., *Polityka antykryzysowa Unii Europejskiej w obliczu pandemii SARS CoV-2 w obszarze zdrowia publicznego w 2020 roku. W poszukiwaniu rozwiązań funkcjonalnych*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2021 nr 15.
17. Miłosz M., *Sfeminizowane szczepienia. W danych Ministerstwa Zdrowia widać dysproporcję ze względu na płeć*. <https://serwisy.gazetaprawna.pl/zdrowie/artykuly/8096412,szczepienia-koronawirus-kobietymezczyzni-covid-19.html>.
18. *Polacy o wojnie na Ukrainie*. Komunikat z badań Nr 123/2022, Centrum Badania Opinii Społecznych, październik 2022.
19. *Polacy wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę*. Komunikat z badań Nr 38/2022, Centrum Badania Opinii Społecznych, marzec 2022.
20. Rossa J., *Procesualizm wobec dylematów badania „bezpieczeństwa” I*, *Studia Administracji i Bezpieczeństwa* nr 11/2021
21. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 lutego 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz. U. 2022 poz. 462
22. Sikorski J., *Polska w obliczu rosyjskiej ekspansji informacyjnej. Zarys problemów* [w:] *Rosja w procesie wyzwań – między demokracją a autorytaryzmem*, red. Tymanowski J., Skwarski A., Moch N., Warszawa 2020.
23. *Still at war: Russia's disinformation targeting Ukraine*, News and analysis, November 07, 2022 <https://euvsdisinfo.eu/still-at-war-russias-disinformation-targeting-ukraine/>.
24. *The cluster of pneumonia cases associated with novel Coronavirus in Wuhan, China. Summary*, Health Security Committee, Luxembourg 31 January 2020, https://ec.europa.eu/health/system/files/2020-01/ev_20200131_sr_en_0.pdf.
25. *Ukraine: Coronavirus Pandemic Country Profile*, <https://ourworldindata.org/coronavirus/country/ukraine>.

